

Naturelskeren Niels Tønder Lund

Elin Strøm

NATURELSKEREN
NIELS TØNDER LUND

ELIN STRØM
Institutt for arkeologi, konservering og historie
Universitetet i Oslo

Oslo
2017

Omslag

Design: Even Mehlum Golberg

Niels Tønder Lund 1797. Pastell av Jens Juel.

ISBN 978-82-303-3510-9

FORORD	1
NATURHISTORIE	
Naturhistorie som økonomisk disiplin	4
Blant lærde menn	8
Student	13
Sorø ridderlige akademi	18
Universitetet i Kiel	33
London	41
Trondheim.	45
København	47
Naturhistorie-Selskabet	54
Et entomologisk institutt	66
EMBETSMANNEN	
Generaltollkammeret	84
Adam Smith i Rentekammeret	93
SKRIVEFRIHEDSTIDEN	
Skrivefriheden	104
Reformvenner	111
Adel	122
Frihedsstøtten	128
Et opinionsstyrende enevelde	138
Kampen for trykkefriheten	143
1809	147
Et ettermæle	148
Niels Tønder Lunds publikasjoner	149
Om Niels Tønder Lund	152
Bibliografi	153

APPENDIKS

SLEKT OG FAMILIE

Kjøpmenn, prester og pietister	162
Pietist møter rasjonalist	172
Hjemmet i Trondheim	176

BREV FRA NIELS TØNDER LUND

Brev til Martin Vahl	178
Brev til Otto Müller	210

BREV TIL NIELS TØNDER LUND

Brev fra M. F. Bang	213
Brev fra Tyge Rothe	213
Brev fra Carl F. Fallén	217
Brev fra Carl Fr. Gröndal	221
Brev fra C.F. W. Hagen	223

NIELS TØNDER LUNDS ARTIKLER O.A.

Bemærkninger ved Udkast til Lovene	227
Om de praktiske Videnskaber ved Universiteterne.	231
Om Taxter.	245
Om Forholdet mellem Sølvets Priis og Kornets.	251
Om Forsynings Foranstaltninger.	255
Om Markeder.	262
Om den stigende Arbeidsløn.	265
Om Arbeidsløns Forhold til Levnedsmidlernes Priis.	270

EKTESKAP OG BARN	274
------------------	-----

HELENES ERINDRINGER	276
---------------------	-----

FORORD

Niels Tønder Lund var det som i samtiden ble betegnet som “Naturelsker eller Naturven”. I det lå at han ikke hadde vitenskapen som profesjon, men dyrket den som amatør. Vanlige betegnelser var *Natur-Elskere*,¹ *Botanikens Elskere*² og *Videnskabens Elskere*.³

Niels Tønder Lund ble født i Trondheim i 1749. Etter teologisk eksamen ved universitetet i København ble han lærer og hovmester for en ung adelsmann. Han studerte et år ved universitetet i Kiel og ble i 1778 ansatt i Generaltollkammeret der han i løpet av de neste tredve årene avanserte til kommitert og etatsråd. Han døde i 1809 på vei til Norge der han skulle tiltre som medlem av regjeringskommisjonen.

Sin første naturvitenskapelige skoloring fikk han hos biskop Johan Ernst Gunnerus i Trondheim, som student ble han nær venn av botanikeren Martin Vahl og i Kiel traff han entomologen Johan Christian Fabricius.

Niels Tønder Lund var direktør for *Naturhistorie-Selskabet i København* og redaktør for selskapets skriftserie; sammen med vennen Ove Ramel Sehested bygget han opp en insektsamling av stor vitenskapelig verdi.

Det er først og fremst naturhistorikeren Niels Tønder Lund som er tema for dette arbeidet, men som de fleste intellektuelle i København ble han trukket med i reformbevegelsen i 1780- og 90-årene.

P.g.a. de sparsomme kildene kunne ikke dette bli en biografi, men er et portrett av Niels Tønder Lund slik han fremstod i offentligheten.

Peter Wagner i København og Per Magnus Jørgensen i Bergen har som vanlig hjulpet meg med alle mine problemer knyttet til botanikk, og Geir Søli på Tøyen ga meg et grunnkurs i entomologi. Uten deres bistand ville det ikke blitt noen historie om naturelskeren Niels Tønder Lund. - Det ville det heller ikke blitt uten vennligheten og all hjelpen fra bibliotekarene på Nasjonalbiblioteket og Universitetsbiblioteket.

Takk for oppmuntring og støtte av Øivind Berg, Sverre Blandhol, Kirsti Strøm Bull, John Peter Collett, Karen Danbolt, Nils Voje Johansen, Marianne Kern, Halvor Mehlum, Ola Mestad, Dag Michalsen, Gunnar Molden, Gerd Mordt, Øystein Rian, Mona Ringvej og Arild Stubhaug.

Arbeidet faller i tre deler:

¹Niels Tønder Lund i *Minerva* 1794. Brünnich i *Dyrenes Historie*. Brev fra Konsistoriet til Kanselliet i 1792.

²Brev fra Martin Vahl til baron Ahlströmer.

³Gunnerus i *Det Trondhiemske Selskabs Skrifter*, b. 1.

NATURHISTORIE omfatter Niels Tønder Lunds studietid i København, vennskapet med Martin Vahl, oppholdet ved Det ridderlige akademi i Sorø og møtet med J. Chr. Fabricius; *Naturhistorie-Selskabet* omhandler selskapet der var Tønder Lund var direktør og redaktør, og hans arbeid som entomolog er samlet i kapittelet *Det entomologiske institutt*.

EMBETSMANNEN dreier seg om Niels Tønder Lunds stilling i Generaltollkammeret der han avanserte til etatsråd og kommitert og hans interesse for Adam Smiths *The Wealth of Nations*.

SKRIVEFRIHEDSTIDEN handler om de bevegede årene på slutten av århundret og det politiske engasjementet blant Københavns intellektuelle.

APPENDIKS

Da jeg avsluttet *Naturhistorie-Selskabet i København*⁴ var jeg blitt opptatt av Niels Tønder Lund, prestesønnen fra Trondheim som inntok en så fremtredende plass i Københavns naturvitenskapelige miljø.

Jeg hadde lenge lurt på om det på 1700-tallet var en direkte forbindelse mellom pietismen og interessen for naturhistorie. Derfor var jeg spesielt interessert i Niels Tønder Lunds pietistiske bakgrunn og hvilken betydning pietismen fikk for ham. Men det ser ikke ut til at pietismen kom til å følge ham videre i livet, noe som vel skyldtes at Lauritz Lund løsgjorde seg fra den.

Min undersøkelse av disse forholdene er samlet under avsnittene *Kjøpmenn, prester og pietister, Pietist møter rasjonalist* og *Lauritz Lunds bibliotek*.⁵

⁴Strøm, Elin, *Naturhistorie-Selskabet i København 1789-1804*. Oslo 2006. Ligger på nettet.

⁵ “[I]t is by exhausting all the hypotheses that we reach the verifiable one; and after all, the wrong road always leads somewhere.” Bernard Shaw i *Dark Lady of the Sonnets*.

Naturhistorie

Naturhistorie som økonomisk disiplin

På 1600-tallet hadde *Ole Worm*, *Rasmus* og *Thomas Bartholin* og *Niels Steensen* gitt verdifulle bidrag til fagene botanikk, zoologi og mineralogi, men på 1700-tallet ser det ut til at all interesse for naturhistorie hadde forsvunnet fra universitetet i København.

Grev *J. H. E. Bernstorff* var i 1750 på vei tilbake til København etter fire år som dansk sendemann ved hoffet til Ludvig XV. Her hadde han fått forståelsen av hvor betydningsfull naturhistorien kunne være for et lands økonomi. I Paris hadde han møtt *Comte de Buffon*, sjef for *Jardin du Roi* og *Duhamel du Monceau* som var marineadministrator, forstmann og agronom. Begge hadde vært opptatte av den engelske godseieren *Jethro Tulls* "The Horse Hoeing Husbandry" som handlet om mekaniseringen av jordbruket, men særlig om jordens betydning for plantenes vekst. Duhamel du Monceau oversatte Tulls bok til fransk⁶ og han hjalp dessuten *Denis Diderot* med kapitlet *Agriculture* i første bind av *Encyclopédie*.⁷

Georg Christian Oeder⁸

På sin vei gjennom Slesvig traff Bernstorff den unge legen *Georg Christian Oeder* som var født i Bayern og hadde tatt doktorgraden i medisin hos *Albrecht von Haller* i Göttingen. Nå var han i gang med å oversette *The Horse Hoeing Husbandry* til tysk, og Bernstorff mente at Oeder måtte kunne undervise i økonomisk botanikk ved universitetet i København.

Universitetet krevde imidlertid at Oeder måtte disputere, og da han hverken var en mester i muntlig latin eller kjente de reglene som gjaldt ved disputasen, klarte den unge medisineren *Christian Friis Rottbøll* å få Oeder kjent ukvalifisert for en universitetsstilling. Professorene ønsket tydeligvis ikke å få noen utlending inn på sitt domene. Regjeringen måtte da se seg om etter en annen måtte å skaffe botanikkundervisning på, og oppfordret av overhoffmarskall *A. G. Moltke* foreslo Oeder at det ble opprettet en botanisk have og en flora som

⁶Opplyst av Peter Wagner.

⁷*Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers est une encyclopédie française*, éditée de 1751 à 1772 sous la direction de Diderot et D'Alembert, der det er mange henvisninger til Tulls bok.

⁸Peter Wagner har gitt meg verdifulle opplysninger om G.C.Oeder.

skulle omfatte alle planter i rike: *Flora danica*.

Erik Pontoppidan

Mens *Erik Pontoppidan* var biskop i Bergen ga han ut *Det første Forsøg paa Norges naturlige Historie* med temaer som “*Afgrøde i Væxter og Vegetabili*”, “*Steen-Arter, ædle og u-ædle*”, “*tamme og vilde Dyr*”, “*Orme og Insecter*”, “*tamme og vilde Land- og Vand-Fugle*” og “*Fiske og Fiskerier*”.

Pontoppidan mente at studentene burde få undervisning i naturhistorie, for med de rette kunnskapene, kunne de ”gjøre een eller anden nyttig Opdagelse” til beste for fedrelandet. Og aller viktigst var det at de fikk innsikt i “Metallurgien, saavidt at man kiendte Erz-Arter og Mineralier, kunde gjøre et lidet Forsøg med deres Smeltning, og være i Stand til at skionne om hvad der var værdt eller uværdigt at optage.” Han minnet om at Norge hadde så mange

”Mineralier og Væxter, saa og Dyr, Fugle og Fiske, [...] som knap nogensteds i Verden Findes”. Men dette kjente jo ikke verden til, og det beklagelige var at “Norden for os boer intet polert Folk, for hvis Skyld nogen skulle foretage sig en Gjennemreyse, hvilket ellers ofte giver Anledning til at oplyse andre Landes naturlige Historie.”⁹.

Verket som var tilegnet grev *J.L.Holstein*, fikk snart en tysk og en engelsk utgave.

Danmarks og Norges oeconomiske Magazin

Allerede i 1755 var det etter forslag fra Pontoppidan sendt ut en innbydelse til alle, uten hensyn til rang og stand, om å sende grev A.G. Moltke allmenntilgode avhandlinger av økonomisk og fysisk art og som, om de ble funnet verdige, skulle trykkes på det offentliges bekostning. Pontoppidan stod for redigeringen og i 1757 kom første bind av *Danmarks og Norges oeconomiske Magazin*.¹⁰ Tidsskriftet fikk åtte årganger inntil Pontoppidan døde i 1764.

Naturalie- og Husholdnings-Kabinettet

⁹Erich Pontoppidan, *Det første Forsøg paa Norges naturlige Historie: forestillende dette Kongeriges Luft, Grund, Fielde ...* . 2.b. Kbh. 1752-1753.

¹⁰*Danmarks og Norges oeconomiske Magazin : befattende en Blanding af adskillige velsindede Patrioters indsendte smaae Skrifter, angaaende den muelige Forbedring i Ager- og Have-Dyrkning, Skov-Plantning ...* Vol. 1-8. Kbh. 1757-1764.

Mens *Flora danica* skulle omfatte alle planter i riket, fikk A. G. Moltke opprettet et kabinett for alt annet som var av betydning for rikets økonomi.

Naturalie- og Husholdnings-Kabinettet ble innrettet i slottet *Charlottenborg* på Kongens Nytorv og åpnet 1759.

Her skulle ”samles og bevares alle Slags saavel fremmede som især vores egne Rigers og Landes Produkter, dog fornemmeligst de, som har nogen Indflydelse i Berg- og Landhusholdningen” heter det i fundasen.

Undervisningen skulle være gratis slik at “Vore kjære Undersatter maatte blive i Stand til nøje at oplede, tilbørligen at undersøge og retteligen bruge alle de Naturens Skatter og Herligheder, hvormed Gud har velsignet Vore Riger og Lande”.

Kabinettet disponerte to store saler med stukkatur og forgylt listverk, og i kjelleren var et laboratorium hvor professoren i naturhistorie skulle vise

”hvorledes Mineralier, Salt, Svovel, Jord-, Ler-, Erts- og Sten-Arter ret bør og kan examineres og prøberes for at erfare, hvortil de ere tjenlige, hvad de indeholde og hvor meget.”

Det skulle også samles inn og stilles ut

”Urter, Dyr, Fugle, Fiske, Amfibier, Orme opstoppede eller i Brænde-
vin forvarede Insecter o.s.v. Ligeledes skal her også forvares Rudi-
materier [råmaterialer], Prøver af alle Slags Manufactur og Han-
delsvarer, Farve- og Træarter, saavel som og Modeller af adskillige
Slags Maskiner, brugelige ved Bergbygning, Agerdyrknings og den
øverige Landhusholdnings Redskaber, Fabrikers, Fiskeriets o.s.v.”¹¹

Kabinettet hadde to professorer, *Peter Ascanius* i naturhistorie og *Georg Tycho Holm* i botanikk; dessuten underviste Oeder der. Men da Holm døde kort tid etter åpningen, måtte Ascanius ivareta Holms oppgaver i tillegg til sine egne. Han foreleste i mineralogi for en stor forsamling av interesserte og hadde kjemiske demonstrasjoner i laboratoriet i kjelleren.

¹¹Hansen, Holger, Natural- og husholdningskabinettet paa Charlottenborg i *Historiske Meddelelser om København*. B. 5. Kbh. 1915-16.

Den botaniske have i Amalie Gade

Den botaniske haven med veksthus, bibliotek og auditorium ble åpnet for publikum i 1763. Oeder foreleste gratis fire timer i uken, fra påske til mikkelsdag over *botanica pura* [den rene botanikk], fra mikkelsdag til påske over *botanica ad usus humanos applicata* [anvendt botanikk] og om sommeren tok han tilhørerne med på ekskursjoner i omegnen.

Men etter hvert foretrakk Oeder å arbeide med det store botanikkverket *Flora danica* og han overlot derfor ansvaret for haven og forelesningene til *Johan Zoëga*.

Johan Zoëga

Johan Zoëga var fra Slesvig og hadde vært to år hos Linné i Uppsala sammen med sin slektning *Johan Christian Fabricius*. Zoëga hadde konsentrert seg om mosene mens Fabricius studerte insektene, og Linné skal ha sagt at

“Når hr. Fabricius kommer til meg med et insekt og hr. Zoëga med en mose, tar jeg hatten av og sier: Vær mine lærere!”

Blant lærde menn

Niels Tønder Lund vokste opp blant lærde menn. Hans far, Lauritz Lund, må ha vært en kunnskapsrik mann, som især var opptatt av språk og historie, men også av filosofi og naturhistorie. Hans omgangskrets omfattet *Benjamin Dass*, *Peter F. Suhm*, *Gerhard Schøning* og *Johan Ernst Gunnerus*.

Benjamin Dass

Filologen *Benjamin Dass* var rektor ved latinskolen og en nær ven av Lauritz Lund. Han forlot riktignok Trondheim da Niels var tre år, men de traff hverandre igjen da han var student i København.

Peter F. Suhm

Adelsmannen *Peter Frederik Suhm* var blitt undervist privat og innskrevet ved universitetet seksten år gammel; da han var tyve, var han hoffjunker og assessor i hoffretten. Men Suhm ønsket å bli forfatter og for å kunne leve uten økonomiske bekymringer, trengte han å gifte seg rikt.

Oppmuntret av slektninger reiste han derfor i 1751 til Trondheim for å fri til den rike arvingen *Karen Angell*, datter av avdøde kjøpmann og etatsråd *Lorentz Angell* og *Sara Collett*, og Suhm fikk dermed del i en av Norges største formuer.

Peter F. Suhm skulle bli en av Niels Tønder Lunds næreste venner.

Gerhard Schøning

Suhm kom til Trondheim sammen med sin venn Gerhard Schøning, som var utnevnt til rektor ved latinskolen i byen.

Gerhard Schøning var født på Vestvågøy i Nordland; 17 år gammel kom han til latinskolen i Trondheim, der Benjamin Dass oppmuntret ham til å bli historiker. Han tok teologisk eksamen og magistergraden ved universitetet i København, og i 1750 ga han ut *Forsøg til de nordiske Landes, særdeles Norges, gamle Geografi*. Schøning var lærer for Niels Tønder Lund det året han gikk på latinskolen, og de møttes senere igjen i Sorø.

Den gamle Danske og Norske Historie

Gerhard Schøning brukte all sin ledige tid på studiet av Norges eldre historie og han overtalte Suhm til å interessere seg for den gamle *danske* historien. Suhm skriver:

”Udi al den Tid, vi vare sammen i Tronhiem, saae jeg ham bestandig tvende Gange om Ugen hos mig, og vare vi da i det mindste sammen fire Timer. Denne Tid anvendte vi til at lære os indbyrdes det Engelske og det Italienske Sprog, men især at overveie Nordens gamle Historie, hvor vi da undersøgte de vanskelige og mørke Begivenheder, som deri forekomme. I de fleste bleve vi enige, og dem, vi bleve uenige om, er jeg nær ved at ansee for uopløselige.” “Ovenbemeldte Tid nyttede jeg og til at lade mig undervise af ham i det Islandske Sprog, som dog alene skede ved at læse Snorro sammen. Endskiønt han havde et tungt og vanskeligt Embede, saa anvendte han dog al sin øvrige Tid paa sit store Øiemed, engang at skrive Norges Historie, ligesom han og søgte at gjøre mig beqvem til at skrive Danmarks.”¹²

Samarbeidet mellom dem resulterte i boken *Forsøg til Forbedringer i den gamle Danske og Norske Historie*,¹³ om da Danmark og Norge var styrt av sine egne konger, som *Knud den store* og *Harald Hardråde*.

¹²Suhm, Peter, F., *Samlede skrifter*. D.6. Kbh. 1790. s. 36.

¹³*Forsøg til Forbedringer i den gamle Danske og Norske Historie*, ved P.F. Suhm og G.Schøning. Kbh. 1757.

Johan Ernst Gunnerus

Johan Ernst Gunnerus ble i 1758 utnevnt til biskop i *Trondhiems Stift*. Det skjedde til hans store overraskelse, for det var ikke en stilling han higer etter, så vel følte han seg i København, der han foreleste i teologi, logikk, metafysikk og natur- og folkerett.

Gunnerus var født i Kristiania og hadde etter embetseksamen i teologi reist til *Christian Wolff* ved universitetet i *Halle* for å sette seg inn i hans filosofiske system. Senere drog han til universitetet i *Jena* der han hørte Wolffs elev *Joachim Georg Darjes*. I *Jena* holdt Gunnerus forelesninger mens han arbeidet på sitt store verk om natur- og folkeretten, *Volständige Erläuterungen und Anmerkungen über das Natur-und Völkerrecht des Herrn Hofrath Darjes* i åtte bind og som han tilegnet Frederik 5. I 1755 var Gunnerus blitt prost ved *Kommunitetet* og professor ved universitetet i København.

Det Trondhiemske Selskab

Suhm skriver at Gunnerus

“strax efter sin Ankomst 1758” foreslo “Schøning og mig at oprette et lærd Selskab, saaledes at vi tre skulde strax begynde med at skrive, den ene meddele den anden det, og naar man havde nogle Afhandlinger færdige, da lade et Bind trykke, uden just at vente paa flere Medarbeidere, for det første.”¹⁴

Gunnerus ville

”gjøre sit Fødeland Norge ligesaa berømt og oplyst i Videnskaber, som de mest bekiendte Europæiske Lande ere det”.¹⁵

Georg Chr. Oeder hadde siden 1755 vært på reise i Norge for å samle planter til *Flora danica*, og skulle etter oppdrag fra A.G. Moltke, også innhente opplysninger om befolkningsstørrelse og eiendomsforhold, om skogbruk, jordbruk og fiske.

Oeder som bodde i Trondheim fra 1758 til 1760, må ha betydd mye for Gunnerus’ naturhistoriske interesser.

Sommeren 1759 var Gunnerus på visitasreise langs kysten opp til Vardø, og han oppfordret prestene til å sende ham naturalier av alle slag: fugler, fisker, koraller og mineraler.

Han ansatte den unge teologen *Henrik Tønning* som amanuensis og byens lege *Robertus Stephanus Henrici* hjalp til med å undersøke naturaliene som strømmet inn.

Det Trondhiemske Selskabs Skrifter

Det Trondhiemske Selskab ble dannet i 1760 og året etter kom første bind av *Skrifter*. I fortalen skriver Gunnerus at man særlig ønsket at

“vore Landsmænd vilde arbeide udi Oeconomien og den naturlige Historie” og sende inn til selskapet “Thermometriske og Barometriske Observationer” og andre opplysninger “i Henseende til Naturrens Rige”, som “Mineralier” og “Urter der voxe her til Lands og hvorledes man betiener sig af dem til Farver og Læge-Midler”.¹⁶

¹⁴Suhm, Samlede skrifter. D. 6, s. 38.

¹⁵Schøning, G., Lovtale over Høiædle, Høiærværdige og Høilærde Dokter og Professor Johan Ernst Gunnerus, i *Det Kongelige norske videnskabers selskabs skrifter*. B.5 1774.

¹⁶*Det Trondhiemske Selskabs Skrifter*. Kbh. 1761, s. 3f.

I det første bindet beskriver Gunnerus de to fugleartene, havhest og lom, og Schøning mente målet for Gunnerus hadde vært å avdekke det norske havs

“mangfoldige Arter” av “Dyr, Fiske, Orme, Insekter, Konchylier og Fugle”.¹⁷

Flora norvegica

Gunnerus begynte også å samle planter for å skrive en norsk flora;

Carl Linné hadde i 1745 gitt ut *Flora svecica* med alle plantene som vokste i Sverige og *Flora danica* holdt Oeder på med. Første bind av Gunnerus' *Flora norvegica* kom i 1766.

Undervisning

Gunnerus var overmåte opptatt av at også barn skulle ha undervisning i naturhistorie, og Niels Tønder Lund har antakelig tatt del i den undervisningen som barna i huset hos Gunnerus fikk.¹⁸ I nekrologen over ham står det at

”Biskop Gunnerus indpræntede ham tidligen Lyst til Naturvidenskabernes Dyrkelse”.¹⁹

og Jens Rathke skriver at Niels Tønder Lund ble

“i en meget ung Alder bekiendt med Naturens elskværdige Studium, og dyrkede dette siden uafsladelig. Biskop Gunnerus opflammede denne Lyst hos ham endnu mere, og henvendte hans Opmærksomhed paa Planteriget.”²⁰

¹⁷Schøning, G., Lovtale.

¹⁸Husstanden til biskop Gunnerus omfattet forstersønnen *Olav Hjort*, søsteren *Christina Brohier* og hennes døtre *Elisabeth Benedicta* og *Anna Agatha* og brorens sønn, *Niels Dorph Gunnerus*.

¹⁹P. E. Müller i *Lærde Efterretninger* 1810, s. 28-31.

²⁰J. Rathke i *Skrivter af Naturhistorie-Selskabet*. VI, 1810, s. I-XX. Fins bare i ett eksemplar på Statens Naturhistoriske Museum, København. Her avskrift fra *Etatsråd Niels Tønder Lund 1749 -1809*. Kbh. 1980, s. 76.

Student²¹

På forsommeren 1765 reiste Niels Tønder Lund til København for å bli student ved universitetet. Han var dimmitert fra latinskolen i Trondheim, der han hadde vært elev i ett år.

Studiegaarden med Konsistoriehuset midt i mot og auditoriebygningen til høyre.

Examen artium

For å bli student måtte man bestå eksamen artium, da

”Aldeles ingen” “maae annammes til Universitetet, med mindre hand haver naaet det Maal i sin Lærdom, hvilket Skolerne er foreskrevet”

Ved St.Hanstid møtte Niels til eksamen artium som innebar at han skulle skrive og levere en latinsk stil, “forfærdige et Exerctium Styli Latini” og deretter bli eksaminert “i alles Paahør” i Konsistoriehuset, der dørene skulle “være Oplukte”, for eksaminasjonen var offentlig og publikum hadde adgang.

For å sikre at “de Unge med des større Fliid kunde vorde overhørt”, ble bare seksten kandidater eksaminert pr. dag. De skulle med “Nøye og med Fliid examineres” av en professor i teologi og dessuten av “alle Professoribus Philosophiæ” [alle professorene fra det filosofiske fakultet]. Niels måtte først og fremst vise at han forstod, skrev og kunne snakke latin, universitetsspråket. Når den skriftlige prøven hans var funnet tilfredsstillende, skulle han eksamineres muntlig i en rekke fag.

Teologiprofessoren eksaminerte i *Cathechesis og loci communes* [bibelhistorien og teologiens grunnlag], professor *Johan Chr. Kall* i latin, gresk og hebraisk,

²¹ *Fundats 1732* i Norvin, William, *Københavns Universitet i Reformationens og Orthodoxiens Tidsalder*. B. 2. Kbh. 1940, s. 121-125. *Königlich-Dänischer Hof- und Staats-Calender*. 1738-1800. *Kjøbenhavns Universitets Matrikel*. Kbh. 1890-1920.

Olaus H. Müller i metafysikk, etikk og logikk, *Bernhard Møllmann* i historie og geografi, *Christen Hee* i geometri og aritmetikk, *Christian Horrebow* i astronomi og *Christian G. Kratzenstein* i fysikk.

Etter bestått eksamen gikk Niels til rektor som innførte “hans Navn i Universitetets Matricul” og oppnevnte professor *Martin Hübner* ved Det filosofiske fakultet som hans privatpreseptor, som skulle “erkyndige sig hvad Levnet” Niels førte og passe på at han gjorde “nogen Fremgang i sine Studeringer”.

26. juli ble Niels innskrevet som student ved Københavns universitet, det vil si blitt gitt akademisk borgerskap, *civitas academica*, etter å ha bestått eksamen, *præviis artium et stili examinibus*. I alt fikk 169 borgerbrev ved Københavns universitet denne dagen; ni av dem var fra Trondheim, syv fra *schola Niderosiensi* og to som var privat dimmitert.

Hvor Niels bodde under studietiden er ikke kjent, men det er sannsynlig at han hadde full forpleining hos en familie i nærheten av universitetet.

Examen Philosophicum

Examen Philosophicum var pbligatorisk og

“Ingen maae stædes [fremstilles] til Examen Philosophicum” før kandidaten hadde vært akademisk borger i minst åtte måneder.

Kandidaten måtte dokumentere at han hadde fulgt forelesningene;

“flitteligen at have hørt, om ikke alle, dog de fleste, Philosophiæ Professorum Lectiones”. Han skulle også levere attester fra de professorer “som han jevnlig har hørt”.

Konsistoriehuset

Eksamen filosofikum skulle “holdes i det mindste fire Gange om Aaret” og “offentligen paa Consistorio i alles Paahør”; fagene og eksaminatorene var de samme som ved eksamen artium. Kravene til beste karakter, *laudabilis*, var at kandidaten var

”vel kyndig i det Hebraiske, Grædske og Latinske Sprog, og befindes at have med Fliid læst det nye Testamente paa græsk og et Par latinske Auctores, samt i Historia og Geographia er verseret [øvet], saa vel som nogenlunde i Physica og Mathesi”.

Niels bestod eksamen filosofikum 2.august 1766 og kunne dermed ta fatt på teologien.

Teologisk embetseksamen

Teologisk embetseksamen åpnet for stillinger ikke bare innenfor kirke og skoleverk, men også i statsadministrasjonen; på 1700-tallet hadde 50 prosent av statens embetsmenn teologisk eksamen. Eksamen bestod av en teoretisk og en praktisk del, og eksamensspråket var latin. De teologiske professorene var *Peder Holm*, *Peder Rosenstand-Goiske* og *Johan Andreas Cramer*.

Peder Holm var blitt *Professor Theologiæ Primarius* etter Erik Pontoppidan i 1764. Han hadde vært professor siden 1738 og var en utrettelig forkynner av den ortodokse lutherske teologien, som etter hans overbevisning var den eneste sikre vei til salighet. Hans forelesninger var tørre og kjedsommelige, men studentene visste at de måtte følge dem av hensyn til eksamen.

Peder Rosenstand-Goiske var blitt professor i 1749, og han var den første teolog i Danmark som anvendte Wolffs filosofi. Etter Rosenstad-Goiskes mening kunne ikke den kristne tro være i strid med fornuften, den lot seg nettopp bevise gjennom fornuften. Hvis mennesker ikke var troende, skyldtes det etter hans mening, at de ikke brukte sin fornuft; fritenkeri var derfor bare en villfarene fornuft. Han forkynte denne læren fra kateteret og var en populær foreleser.

Johan Andreas Cramer ble professor i 1765. Han foreleste over dogmatikk og moral, av og til også kirkehistorie, særlig kjetterhistorie. Men da han bare foreleste på tysk og latin, hadde han ikke mange tilhørere.

Den teologiske eksamen kunne “holdes een eller fleere gange hver Maaned”, avhengig av om “mange eller faae dertil angive [melder seg]; men fleere end otte maae ey paa eengang Examineri”.

24. januar 1769 fremstilte Niels Tønder Lund seg til eksamen, som var offentlig og fant sted i Konsistoriet, “i alles Paahør, som der indfinde sig”.

Peder Holm, Peder Rosenstand-Goiske og Johan Andreas Cramer, *Professores Theologiæ Primarius, Secundus* og *Quartus*, eksaminerte kandidatene

”ikke aleeneste om de vide noget i Theologia Thetica og Polemica, men i Særdeeleshed om de have flitteligen læst den hellige Skrift, og kunde forstaae det gamle og det nye Testamente i de Sprog som de først ere skrevne”, og om “de viide noget af Kirke-Historien”.

Niels ervervet den teologisk embetseksamen, men for å kunne bli prest måtte han få godkjent en prøvepreken, den såkalte *demispreken*.

Trinitatis Kirke

Prekenen ble holdt i *Trinitatis Kirke*, og da de teologiske professorene fant at *in gestibus*[fakter], *methodo, rebus*[stoffet], *et modo tractandi*[behandlingsmåten] var skikkelig og sømmelig, fikk Niels sin *attestas*.

Marcus Schnabel

Marcus Schnabel hadde tatt examen artium i 1762 og etter annen eksamen reist hjem til Ulvik i Hardanger, der hans far var prest. Høsten 1765 var han imidlertid tilbake i København for å ta den teologiske eksamen. Marcus hadde vist en uvanlig evne for matematikk, og da han høsten 1765 igjen dukket opp på professor Hees forelesninger i matematikk, “kiendte [Hee] ham strax igien, reiste sig op fra sit Kathedra og gjorde ham en besynderlig ærefuld Kompliment”.²²

Niels og Marcus fulgte Johan Zoegas forelesninger i Den botaniske have, og Peter Ascanius’ forelesninger i Naturalkabinettet. Hans Strøms *Beskrivelse over Fogderiet Søndmør* var nettopp under utgivelse, og Marcus’ drøm var å utgi en topografisk beskrivelse av Hardanger.

²² *Udkast til en Beskrivelse over Hardanger*. Kbh. 1781, s. 7.

Martin Vahl

Det må ha vært Marcus Schnabel som våren 1766 gjorde Niels kjent med Martin Vahl, sønn av kjøpmann Henrich Rasmussen i Bergen. Allerede som barn hadde Martin vist stor interesse for botanikk, inspirert av naboen *Johan Carl de Besche* i Svaneapoteket og som hadde et stort herbarium. Martin ble betegnet som “et meget stort Haab”, og dagen etter at lektor Arentz hadde gitt sine elever en innføring i naturhistorie, dukket Martin opp med et herbarium, som Arentz ble så imponert over at han sendte det ned til professor Rottbøll i København.²³

Planen var at Martin Vahl skulle studere medisin, men han konsentrerte seg om botanikken uten å tenke særlig mye over hvor det skulle bringe ham; han fulgte Zoëgas forelesninger i Den botaniske have og professor Christen F. Rottbølls forelesninger i botanikk for medisinerstudenter.

Etter at Schnabel i juni 1766 hadde reist tilbake til Ulvik med sin attestas, var Niels og Martin mye sammen. Tønder Lund skriver senere at

de “omgikkes” “ hver Dag” og at de “havde kiendt og elsket og omgaaet hinanden saa nøje” skjønt de “i forskellig Grad” hadde dyrket “Gudinden Flora”.²⁴

Martin Vahl drømte om å reise til Linné i Uppsala; apoteker de Besche hadde vært hos Linné, professor Rottbøll hadde vært hos Linné i ett år, mens Johan Zoëga hadde vært der i flere år.

Men etter ett år i København ble unge Vahl beordret hjem til Bergen, og våren 1767 tok vennene avskjed med hverandre på paa Kiøbenhavns Toldbod”. Tilbake i Norge botaniserte Martin Vahl sammen med Marcus Schnabel og de reiste også opp til Hans Strøm på Sunnmøre. Det skulle gå mange år før Niels traff Martin Vahl igjen.

²³*Martin Vahl - 250 års minnet*. Bergen Museums skrifter, nr. 7, Bergen 2000, s. 7.

²⁴Brev til Vahl 1.

Sorø ridderlige akademi

Huslærer og hovmester

Etter å ha tatt eksamen i teologi reiste Niels Tønder Lund tilbake til Norge der han fikk stilling som huslærer hos oberst *Frantz Vilhelm Sehested*²⁵ i Ullensaker.

Oberst Sehested tilhørte en gammel dansk adelsslekt og var som sin far²⁶ og farfar²⁷ før ham sjef for 1. sønnenfjelske nasjonale dragon-regiment. Hans hustru var Anna Barbara Løvenskiold²⁸ og deres barn Ove Ramel og Margrethe var 12 og 11 år gamle.

Ove Ramel skulle utdannes ved Det ridderlige akademi ved Sorø og Niels Tønder Lund forberede ham til opptaksprøven. Akademiet krevde at eleven hadde “været til Confirmation” og i det mindste have lært “saa megen Latin, at de nogenledes tydelig kand forstaae en Autor [forfatter]”.²⁹

Sommeren 1772 reiste Niels Tønder Lund og hans elev til Det ridderlige akademi, der Ove Ramel bestod opptaksprøven og ble innskrevet som akademist.

²⁵Sehested ble forfremmet til generalmajor i 1773.

²⁶Generalløytnant Ove Ramel Sehested (1687-1774).

²⁷Generalløytnant Jens Maltesen Sehested (1649-1730).

²⁸Anna Barbara Løvenskiold (1735-1774) datter av adlede Herman Leopoldus Løvenskiold på Borrestad i Gjerpen.

²⁹*Fundatz for Det ridderlig Academie paa Sorøe. Christiansborg-Slot, den 7de Julii Ao.1747.*

Akademiet lå vakkert til ved Sorø sø, en dagsreise fra København. Opprinnelsen til stedet var et cistercienserkloster fra 1100-tallet, og Pontoppidan skriver i *Danske Atlas* at munkene hadde vist god smak da de slo seg ned i disse

”skjønneste Egne der Sorø ligger paa et meget behageligt Sted, omgivet med tvende ferske Søer, og disse igien med lystige Skove”.

Kjøpstaden Sorø er

”liden, den kand ikke heller være stor, efterdi Næringen fordum allene har beroet sig paa Klosterets, ligesom nu paa Academiets større eller mindre Flor”.³⁰

Klosterkirken og klostergården var bevart, og det var reist en ny stor, hvit akademibygning, tegnet av *Laurids de Thurah*, med rom for undervisning og matservering, bibliotek, kongens leilighet og bolig for overhoffmester *Wolf Veit von Reitzenstein*.

Den normerte tiden ved akademiet var tre år, og oppholdet kostet 200 riksdaler i året. Generalmajor Sehested som ønsket at Niels Tønder Lund til enhver tid skulle verne om sønnens velbefinnende, betalte 200 riksdaler ekstra, for at han kunne flytte inn på Ove Ramels værelse og delta i alle måltidene på akademiet. Oppgaven som hovmester var å sikre at Ove Ramel bestod de nødvendige eksamener og at han holdt seg frisk. Det siste var ikke det minst viktige, og Ove Ramels helbred var nok en konstant bekymring for Tønder Lund. I brev til Martin Vahl fra Kiel berører han dette temaet.

”Hans [Sehesteds] Helbred er her overmaade god. Endnu har han her ikke været syg.”³¹

³⁰Pontoppidan, Erik, *Den Danske Atlas*. Tomus 3. Kbh. 1767, s. 60f.

³¹Brev til Vahl, 9.

Og noen måneder senere:

”Han har været bestandig frisk.”³²

Da Niels Tønder Lund kom til Sorø var akademiets storhetstid over. *Jens S. Sneedorff* var hentet til København som lærer for prins Frederik, *Jens Kraft* var død og religiøse anfektelser i København hadde sendt *Johann B. Basedow* tilbake til Tyskland. Lærerne var vel kvalifiserte, men kunne ikke, med unntakelse av *Gerhard Schøning* og *Andreas Schytte*, måle seg med akademiets første lækrekrefter. Et utslag for Københavns manglende interesse for akademiet, var at professorene nå gjerne ble rekruttert blant tidligere hovmestere.

Akademiet hadde hatt en veldig tilstrømning de første årene, men etter femten år begynte tallet på elever å falle. I 1772 var antall nye akademister sunket til fem, og året etter kom det ingen. Det var tydelig at akademiet var på vei mot nedleggelse.

Undervisningen skulle gjøre de unge adelige til gode administratorer på deres gods og til dygtige embedsmenn og diplomater i kongens tjeneste, og de viktigste fagene var *Oeconomie- Commerce- og Cammeral-Videnskaber, Jura og Politica*.

Ove Ramel skulle ha juss som hovedfag, og *Lauritz L. Kongslew* som var professor i rettsvitenskap, underviste i dansk og norsk lov og kriminalprosedyre og ga privattimer i naturrett og romerrett. Tønder Lund som fulgte undervisningen, skriver til Martin Vahl:

”Dog Læge og Lovkyndig blir jeg ey.” “Jeg lever i en artig Cirkel, bequem til at lære adskilligt i, og er fornøiet, og hvad behøves meere? lige ubestemt nu som før, er lige nær ved og lige langt fra at overgives til nogen vis Videnskab eller Handtering. Jeg burde længe siden have bestemt mig til noget vist, men endnu er det ey skeet, og maaskee det aldrig skeer. Den Bog, det Collegium jeg sidst forlod, er for mig skrevet i den Videnskab, jeg meest elsker.”³³

Kanskje han hadde trodd at han kunne bli jurist som sin elev, men funnet at det nå var noe annet som interesserte ham langt mer. At han ikke ville bli prest må ha vært klart for ham lenge før han kom til Sorø, selv om det var først i 1775 at han skrev til Vahl:

”Vil Du kiøbe min Attestats af mig, du skal have den for Godt Kiøb. Uden at rose mig selv fik jeg laudabilem, men jeg sælger den dog for en snees af dine Urter. Jeg bruger den ikke; thi jeg har

³²Brev til Vahl, 13.

³³Brev til Vahl, 1.

aldrig været uforskammet nok til at præke og tænker ikke heller at blive det.”³⁴

Andreas Schytte

Andreas Schytte hadde etterfulgt Sneedorff som professor i offentlig rett og statsvitenskap, *juris publici et politices*. Han foreles- te i økonomi, handel og kameralvitenskap, dansk og internasjonal statsforfatning, offentlig rett, politikk og den vestfalske fredstrak- tat. Dette var temaer som pekte rett mot en stilling i den danske statsadministrasjonen.

Andreas Schytte var akademiets mest avhold- te lærer, og Tønder Lund skrev senere:

”Maaden, hvorpaa du udtrykte dig, var skøn. Den Unge er sandselig, og nøgne Sandheder røre ham sielden. Ved angenemt Foredrag vandt du hans Opmærksom- hed, hans Venskab og Fortrolighed, du dannede med Forstandens Smag og Sprog og vænnede ham til selv at udtrykke sig smukt.”³⁵

Tønder Lund fulgte sikkert med interesse også de matematiske forelesningen til *Jeremias Wøldike*, professor i *Philosophia og Mathesis*. Wøldike som hadde studert matematikk og naturvitenskap hos professor *Kratzenstein* og filosofi hos professor *Joachim Georg Darjes* i Jena, foreleste i teoretisk og praktisk matematikk, filosofi og filosofisk moral.

Tønder Lund fulgte også forelesningene i *historie og veltalenhet* hos Gerhard Schøning og hans vikar Abraham Borch og forelesninger i teologi og kirkehis- torie hos *Johan L. Chr. Pontoppidan*. For fundasen slo fast at hovmesteren måtte følge nøye med på elevens undervisning. De måtte

”stedse følge deres Academister paa Professorernes og Sprog-Mesterens Lectier og de private Collegia, for derefter med dem at kunde re- petere det, som bliver doceret”.

Hovmesteren skulle også være

”tilstæde ved Informationen paa Ride- og Fegte-Skolen, og udi de andre Adelige Exercitier, for at see til, at intet skeer u-ordentlig,

³⁴Brev til Vahl, 7.

³⁵*Et Brev om Professor Christian Ulrich Detlev Eggers trende Forelæsninger*. Kbh. 1786.

men at enhver Exercits-Mesters Informations-Timer paa det nyttigste anvendes.”³⁶

Daglig liv

William Norvin skriver om livet på akademiet:

”Akademisterne og deres Hovmestere kom til at beboe en Række Værelser i Østfløyen baade i første og anden Etage ud mod Skolegaarden og i anden Etage over Munkegangen ind mod Fratergaarden. Det var i Fundatsen bestemt, at de hver skulle have et garneret Kammer, det vil sige, at der skulde findes de nødvendige Møbler, Sengeklæder maatte de derimod selv medbringe.”

“Alle disse Ride- Fægte- og Danseøvelser bidrager væsentlig til at præge Akademisternes hele Liv og Færden til Hverdagsbrug og har utvivlsomt optaget dem lige saa meget som den egentlige Undervisning; Idrætstimerne har vel for de fleste hørt med til Fornøjelserne, og der er derfor ikke synderlig Grund til Beklagelse eller Medfølelse, fordi Timetabellen viser, at næsten den hele Dag var optaget og de egentlige Fritimer kun faa. Tidlig om Morgenen - 6 om Sommeren, 7 om Vinteren - skulde de unge Herrer være ude af Fjerene; Vægteren purrede dem ud, og Akademiets eller deres medbragte Tjenere hentede varmt Vand hos Spisemesteren til The eller Kaffe.”

“Megen Morgenro var det ikke, thi Kl. 7 - om Vinteren dog først Kl. 8 - begyndte Undervisningen, men de første to Timer var, i hvert Fald de fleste Dage, helliget Riden eller Fægten. Derefter fulgte tre Timers Forelæsninger, og Kl. 1 ringede Taffeltækkeren med Klokken, som hang i Munkegangen udenfor Spisesalen.”

“Her samledes nu Akademisterne med deres Hovmestere, helst ogsaa en eller flere af Professorerne og undertiden selve Overhovmesteren om Spisemesterens mere eller mindre delikate Middagsmad.”

“Til Klokken tre havde Akademisterne fri og kunde spadsere i Skoven eller holde Siesta, som de vilde, hvorefter Undervisningstimerne begyndte igen og varede hele Eftermiddagen; nogen Forskel er der her paa Vinter- og Sommerskemaet og mellem de forskellige Aar, men som oftest var de unge Herrer optaget til Klokken otte, idet dog gerne en Time anvendtes til Repetition hos Hovmestre eller den faste Repetent eller til private Kollegier hos Professorerne, medens en anden Time anvendtes til Dans.”

³⁶ *Fundatz for Det ridderlig Academie paa Sorøe.*

“Klokken otte ringede Taffeldækkeren atter med sin Klokke og det lille Selskab forsamledes i Taffelstuen til Aftensmaden; Efter Aftensmaaltidet var der endelig et Par Fritimer indtil Klokken elleve, da alt Lys skulle være slukket over hele Bygningen.”³⁷

Gamle og nye bekjenskaper

Theodor Georg Schlanbusch kom til akademiet et par år etter Ove Ramel. Hans far, jaktjunker *Friedrich Leegaard Schlanbusch*, eier av Eidsvolls verk, hadde giftet seg med *Margrethe Sehested*, søster av major Sehested, da unge Schlanbusch var gutt.

Schlanbusch som ikke var av dansk adel, måtte ha en kongelig bevilling for å bli opptatt ved akademiet. Samme år som han forlot akademiet tok han juridisk eksamen ved universitetet i København og ble kammerjunker hos den unge kronprins Frederik.

Gerhard Schøning, Niels Tønder Lunds gamle lærer, var i 1765 blitt utnevnt til professor i historie og veltalenhet ved akademiet, men i 1773 reiste Schøning til Norge for å samle kunnskap om Norges historie.

Caspar Abraham Borch var blitt student fra latinskolen i Trondheim, ett år tidligere enn Tønder Lund, og de hadde studert samtidig i København. I Sorø møttes de igjen, for Borch var blitt hører ved akademiet, og da Gerhard Schøning reiste til Norge, var det Borch som vikarierte for ham.

Rudolph Buchhave var lege ved akademiet, og Niels Tønder Lund skriver at

”Dr. Buchhave her har en temmelig stor Samling, men som vores Practicus her i Egnen har ey megen Tiid at anvende paa den.”³⁸

To botanikkinteresserte finner sikkert mange anledninger til samtale, så Niels Tønder Lund må ha hatt en del samvær med Buchhave. Især må han ha lyttet til Buchhaves opptatthet av planter som kunne brukes som medisin; f.eks. roten av kratthumleblom (*Geum urbanum*) som Buchhave mente kunne erstatte kinin som feberstillende middel. I 1776 forlot Buchhave Sorø og slo seg senere ned som lege i København.

Niels Tønder Lunds avhandling *Om Udarter*, kan tyde på at han i Sorø hadde hatt grundige samtaler med Andreas Schytte, som var en ivrig havedyrker, om jordsmonnets og klimaets betydning for plantene.³⁹

³⁷William Norvin i *Sorø, Klostret, Skolen, Akademiet gennem Tiderne*. B. 2. Kbh. 1924-31, s. 161ff.

³⁸Brev til Vahl, 1.

³⁹*Sorø, Klostret, Skolen, Akademiet gennem Tiderne* s. 207.

Iver Chr. Malling, som var cand.theol. og hovmester for akademisten *Børge Trolle*, var på akademiet i alle de årene Niels Tønder Lund var der. Iver Malling ble sekretær hos arveprins Frederik, og han var blant de første som meldte seg inn i *Naturhistorie-Selskabet*.

Hos familien Løvenskiold

Ove Ramels faste tilknytningspunkt i Danmark var familien Løvenskiold, og han og Niels Tønder Lund tilbrakte sommerferiene på lensbaroniet Løvenborg, fire mil vest for København.

Anna Barbara Sehesteds far, Herman Leopoldus Hermansen, hadde ervervet ærkebiskop Absalons gamle gård Birkholm i 1735, i 1739 ble han adlet og tok navnet Løvenskiold. Sivert

Hans sønn og arving Severin Leopoldus, Anna Barbaras halvbror, kjøpte godset Vognserup, slo det sammen med Birkholm, og fikk det opphøyet til lensbaroniet Løvenborg.

Baronesse Magdalene Charlotte Hedevig Løvenskiold, var født von Numsen.

Deres sønn Michael Herman Severinsen Løvenskiold var i tyveårene.

Hos familien Løvenskiold bodde også Anna Barbaras søster Inger Løvenskold Schubart, som var enke etter oberstløytenant Carl Rudolph Schubarth og hennes døtre; Magdalene Charlotte Hedevig, oppkalt etter baronessen, og Caroline Rudolfine.

Theodor Georg Schlanbusch, som var blitt akademist i Sorø i 1774, ble også tatt imot på Løvenborg.

I vinterhalvåret bodde familien i Prindsensgade 341, senere i Amaliegade Litr. T, i København.

Botanisering i Sorø

I Niels Tønder Lunds brev til Martin Vahl handler det alltid om botanikk.

“Du vil, kan jeg troe, have Regnskab for min Botanik. - Ja, ogsaa den skiænkes nogle Tiimer. Mine Spatsere Gange ere den opofrede og jeg gjør en Fremgang deri, som man paa egen Haand uden Have ved egen Flid kan gjøre, naar man ey tager sig Tingen for heftig, men kun studere for lyst.⁴⁰ Faae Urter har jeg nedlagte, men de faae har [jeg] dog en god Samvittighed for, selv at have undersøgt.”

Tønder Lund skriver at han er *uden Have*, noe som må bety at akademiet ikke lenger hadde en brukbar botanisk have. Et kart over Sorø akademi⁴¹ viser imidlertid at det mellom akademibygningen og Sorø sø var anlagt urtehaver, benevnte som *Den botaniske Have* og *Professor Residencer med. Haver*. Lege og professor i naturhistorie *Theodor Holm* anla en botanisk have, men den må ha forfalt.

”Min éleve er og botanicus og vi samle og examinere sammen. En Adelsmand her ved Navn Hauch⁴² har jeg faaet smittet, men denne ypperlige Ven reyste i Dag herfra for at tiltræde sine Udenlandske Reyser. Jeg elskte ham højt, og han fortiente det, og jeg gav ham nogle Urter paa Vilkaar at han skulde dyrke Videnskaben. - Du seer jeg arbejder i det smaae, men *ultra posse nemo obligatur*⁴³ - Dr. Buchhave⁴⁴ her har en temmelig stor Samling, men som vores Practicus her i Egnen har ey megen Tiid at anvende paa den. - *Gunneri Floræ Norvagicæ, Pars IIda*⁴⁵, venter jeg paa; jeg har seet Kobberne og den kommer nok nu med det første ud.”⁴⁶

”Skriv mig til, hvilken af de svenske lærde Tidender er den beste, (om der er fleere end een) og hvad de koster etc. - Vi have her paa Sorøe oprettet os et Journal Læse Selskab, hvortil jeg behøver denne Underretning. Indsluttet tager jeg mig den Frihed at sende dig et stykke af en Blomst, som jeg har fundet her i Sorø Søe.

⁴⁰Transkripsjonen tar med feiltakelsene uten å markere dem.

⁴¹*Danske Atlas* T.III, Kbh. 1767, s. 60b.

⁴²*Frederik Hauch* var sønn av generalløytnant *Andreas Hauch* og elev ved akademiet fram til 1773.

⁴³Ingen er forpliktet utover hva han er i stand til.

⁴⁴*Rudolph Buchhave* som i 1767 hadde overtatt som akademiets lege etter *Theodor Holm*, var også botanisk interessert og hadde for sin undervisning i naturhistorie trykket et hefte med tittelen *Grunden til Plantelæren: Indrettet til Forelæsning paa det Ridderlige Akademie i Sorøe*. Sorøe 1768.

⁴⁵Andre bind av Ernst Gunnerus' norske flora, ble utgitt av hans nivø, *Niels Dorph Gunnerus*, i 1776.

⁴⁶Brev til Vahl, 1.

Det er en *Potamogeton* og kommer ingen af *Potamogetonis* Species nærmere, end til *P. Gramineum*⁴⁷. Men fra denne lader den til at være forskiellig ved de øverste Blade, der er *oblongo-ovata petiolata natantia*⁴⁸, og i den henseende har Mærke fælles med *P. natans*⁴⁹; de øvrige Blade indefter Stilken ere *Potamogetonis Graminei*. Disse *folia ovata petiolata* finder jeg ey anmærket af Linné hverken i Sp[ecies] pl[antarum] ey heller i Fl[ora] svec[ica], og Oeders Figur af *P. Gramineum* i hans Flora Dan[anica] Tab. 222. har den heller ikke. Disse Blade har sadt mig et Scrupel i Hovedet, og nær kommet mig til at troe, at denne Art af *Potamogeton* er et Middelslag mellem *P. natans* og *P. Gramineum*, dog meest overensstemmende med den sidste; eller i det mindste en varietet af *P. Gramineum*, der gjør Mærket paa *Potamogeton natans* noget uefterretteligt.

At Oeders Figur er rigtig nok, seer jeg af andre exemplarer af *Pot. Gramineum*, som og ere fundne i Sorøe, og ere gandske overensstemmende med Figuren, og paa hvilke ommeldte Blade ey findes. Jeg haaber, du lader mig vide dine Tanker derom, og undersøger hvorledes det har sig. Brevets Størrelse har ey tilladt mig at sende meer end en Stump af Blomsten.”⁵⁰

Da Martin Vahl i 1774 flytted til København, begynte et nært botanisk samarbeid mellom de gamle vennene, og Niels Tønder Lund inviterte Vahl til å tilbringe julen i Sorø.

”At see det mærkværdige her paa Stedet, at kiende Akademiets Indretning og Professorerne vil være en tillokkelse for Dig”. “Jeg har Urter at vise Dig, Bøger, botaniske Bøger, og jeg har endnu meer at vise Dig og allermeest at sige Dig.”. “Maaskee jeg kunde have Væxter, som du ikke har, især Græsarter. Nu du kommer hertil, skal vi tildrive den første Aften med at igiennemblade min Samling, som er blot indlandske. Jeg har fundet een og anden her i Landet, som du neppe skulde troe, voxede her, og som jeg ikke veed at nogen endnu har anmærket. Vi har her et smukt Bibliothek og en endnu smukkere Instrumentsal”.⁵¹

⁴⁷Gresstjønnaks.

⁴⁸Avlangt-eggformede, stilkede, flytende.

⁴⁹Vanlig tjønnaks.

⁵⁰Brev til Vahl, 2.

⁵¹Brev til Vahl, 3.

Vahl kom ikke til Sorø i denne omgang, men lovte å komme til våren. I mars 1775 skriver Niels Tønder Lund:

”Jeg haaber, Du holder Dit Løvte at komme herud i Foraaret”.
 “En yndig Egn, en Baad, hvormed at sejle paa vor Søe, artige Folk, og en Ven som længes efter din Ankomst, vil Du finde her. Dit kiærkomne Brev af 28 Febr. er jeg Dig højst forbunden for og takker Dig mangfoldig baade derfor og for dets Indhold, som vist alle vare kostbare. De vare alle nye for mig, undtagen *Aira precox*⁵², som jeg har fundet her ved Sorøe; nogle af de andre har jeg aldrig seet, og nogle kun i Oeders Tegninger⁵³. Dit Løvte om dine Doubletter især af Cryptogamisterne⁵⁴ er mig saa meget meere velkomment, som jeg veed kun lidt af den heele Klasse, og jeg i Aar har foresat mig at lægge mig efter den af alle Kræfter. Men Hypner, Mnier, Bryer og Lichener⁵⁵ kan sætte en Autodidaktus graae Haar i Panden, især naar han ikke er forsynet med *Dillenius*⁵⁶ etc. Det vil da være mig en stor hjælp at faae nogle species, som jeg kan holde imod de Andre.”

Martin Vahl hadde sendt en ønskeliste over planter som han håpet fantes i Sorø eller i Tønder Lunds herbarium, og vennen svarer:

”Af de Urter, som vare optegnede paa den tilsendte Liste, ere der ej mange, som jeg kan love dig. De, som jeg kan skaffe, ere: *Iris Pseudacorus*⁵⁷, *Arundo calamagrostis*; *Lolium temulentum*⁵⁸, hvoraf her overalt er en velsignet Mængde; *Potamogeton lucens*⁵⁹, *Potamogeton marinum* (om jeg ellers ikke har taget feil i Navnet, thi det er ellers underligt, at den skulde voxe i Sorøe Søe); Varietæten af *Potamogeton gramineum* skal jeg og sende; *Verbascum thapsus*⁶⁰; *Datura stramonium*⁶¹ har jeg aldrig fundet vild, men fik den i *Thibis*⁶² Samling som jeg kjøbte. Jeg har faaet Løvte paa et par Exemplarer af den fra en Herregaard her i Landet, hvor den skal dyrkes i Haven.”

⁵²Dvergsmyle.

⁵³*Flora danica*.

⁵⁴Sporeplantene.

⁵⁵Moser og lav.

⁵⁶Dillenius, Johann Jacob, *Historia muscorum*. Oxonia, 1741.

⁵⁷Sverd lilje.

⁵⁸Svimling.

⁵⁹Blanktjønnmaks.

⁶⁰Filtkongsllys.

⁶¹Piggeple.

⁶²Regimentskvartermester *Hans Thibi* på Espe gods ved Slagelse skjød seg i 1773.

Så følger en liste på arter som rips, stikkelsbær og solbær; sløke, svarthyll, storvoksurt, vasshøymole og flytegro. Han kan skaffe *Baldellia ranunculoides* og *Prunus domestica*; rogn, eple, *Rosa canina* og *villosa*, bringebær, klubbevalmue, brakkvalmue, opiumsvalmue; storhjelmsymre, engsoleie, en då, småmarinjelle; småbrunrot, kystgriseøre, narmarihånd.

Tønder Lund skriver at han også kan sende orkideer.

”*Ophrys nidus avis*, hvilken sidste voxer her endnu paa et eneste Sted, og paa det samme, som Kylling fandt den paa for 100de Aar siden”.

Peder Lauridsen Kylling som var kongelig botanicus, hadde i 1688 gitt ut *Viridarium Danicum*⁶³, en fortegnelse over alle Danmarks planter med opplysninger om hvor han hadde funnet dem. *Ophrys nidus avis*⁶⁴, en orkide uten klorofyll, hadde hadde funnet *Ved den Philosophiske Gang ved Sorøe*⁶⁵, og her hadde Tønder Lund også funnet den.

”*Ophrys monorchis* har jeg fundet 2 Miil fra Sorøe, ligeledes paa samme Sted som Kylling, men den er almindeligere.”

*Orchis monorcis*⁶⁶ hadde Kylling funnet flere steder, blant annet ved landsbyen *Stenlille*, 12 km. fra Sorø, der også Tønder Lund må ha funnet den.

”*Ophrys cordata*⁶⁷ fandt jeg i Norge og jeg tør vedde at du ej har den ligesaa lidt som *Ophrys coralloriza*⁶⁸, men af denne sidste har jeg kun eet eneste Exemplar.”

”*Carex paniculata*⁶⁹ har jeg fundet her, skjønt dens rette Hiem er meere sydlig og *Festuca myurus*, hvilke tvende jeg ikke ved nogen endnu har iagttaget i Danmark før.”

“Af *Festuca myurus* sender jeg her indsluttet een liden Green, eller Straae. Er det fejl, da sig mig det; thi saa har *Scheuchzer*⁷⁰ narret mig.”⁷¹

⁶³Danske Have.

⁶⁴Fuglereir.

⁶⁵En lystskog som tilhørte akademiet.

⁶⁶Honningblomst.

⁶⁷Småtveblad.

⁶⁸Korallrot.

⁶⁹Toppstarr.

⁷⁰Med Scheuchzer mente Tønder Lund den sveitsiske naturforskeren Johan Jacob Scheuchzer (1672-1733) og hans verk *Agrostographia sive Graminum, Juncorum, Cyperorum, Cyperoidum, iisque affinium Historia*. Zürich 1719.

⁷¹Brev til Vahl, 4.

Flora danica var etter at Oeder var falt i unåde, overdratt Otto Frederik Müller, og han bad folk om hjelp med å kartlegge den danske floraen.

”Jeg har siden seet Müllers Avertissement og Opfordring til sine Landsmænd at meddele ham hvad de vidste og jeg har faaet Lyst til at skrive ham til og tilbyde ham min underdanigste Tieneste, lade ham vide at jeg har fundet her nogle, som ey ere blevne fundne før i Danmark og at jeg venter hans Befaling enten til at tørre eller lade aftenne Exemplarer deraf. *Festuca Myurus* vil paa den Liste staae øverst, men jeg er bange for, at den bliver et Luftsyn; thi Forpagteren pløjer nu just Nyland der, hvor Myurus voxede i fior; imidlertid skal jeg gjøre mit Beste til at hitte den. Men jeg skriver ham ikke til, før jeg fra Dig faaer Underretning om dem, som jeg sidst sendte”.⁷²

Vahls svar må ha vært oppmuntrende, for kort tid etter skriver Niels Tønder Lund til Müller.

”Det sieldne, jeg troer at have fundet her, beløber sig omtrent til følgende:

Festuca Myurus. Jeg agter denne for at være saa meget meere sielden, som ingen endnu, det jeg ved, i det mindste ingen af de trykte Fortegnelser over danske Urter har anmærket den.”

”*Carex paniculata*⁷³ som også er sjelden, voxer i Mængde ved Søbredden og i Graverne [grøftene], oftest til en Karls Højde, men mindre, som sædvanligen, paa tørrere Grund.”

”*Avena sesquitertia*⁷⁴ troer jeg at have fundet her.”⁷⁵

⁷²Brev til Vahl, 5.

⁷³Topstarr.

⁷⁴Dunhavre.

⁷⁵Brev til Otto Müller; ligger som brev til Vahl 22.

Niels Tønder Lund forlater Sorø

Høsten 1775 var Ove Ramels tid som akademist over; han hadde tatt to eksamener i juss og holdt tale på dansk i anledning arveprins Frederiks bryllup.

I midten av september forlot Ove Ramel og Niels Tønder Lund Sorø og i oktober ble Ove Ramel cand.jur. ved universitetet i København.

Niels Tønder Lund var ikke lenger i major Sehesteds tjeneste og han hadde betalt selv for det siste året på akademiet:

”Betalte det siste år selv for sit ophold og betegnes som en af de studerende, der lover meget, elsket af alle på stedet”.⁷⁶

⁷⁶Glahn, Torben, *Soraner-biografier 1747-1800*. Utg. av Soransk Samfund. 1975, s. 89.

Universitetet i Kiel

Universitetet i Kiel var opprettet i 1665 av hertug Christian Albrecht av Holstein-Gottorp og kom under danskekongen etter makeskiftet i 1773. Teologen *J. A. Cramer* ble prokansler ved universitetet, og regjeringen ønsket at danske studenter tilbrakte minst ett år der, i stedet for ved utenlandske universitet.

Da Niels Tønder Lund og Ove Ramel Sehested i april 1776 skrev seg inn ved universitetet i Kiel, kom *Johan C. Fabricius* dit som lærer i naturhistorie, økonomi og kameralvitenskap,

Niels Tønder Lund skriver til Martin Vahl:

”Beste Ven, Efter Løvte og Pligt tager jeg mig hermed den Frihed at tilmelde Dig min Ankomst til Kiel. Jeg har alt været her i 8 Dage. Vi logere paa Torvet hos Bogbinder Bejerlein. Der gaaer PaketBaad mellem Khavn og dette idelig. Du forstaaer halvqvædet Vise. Egnen heromkring er smuk. Endnu intet fundet. De almindelige Foraars Vexter, som vi allerede har, ere opkomne.

Fabricius er kommen hertil. Paa Lextions Catalogen har han tilbudt sig at ville forklare hvad Deel af Naturhistorien, der forlanges og ogsaa at anstille botaniske og physiske Exkursioner. Fabricius er en meget artig Mand, som jeg allerede holder meget af.”⁷⁷

Johan Christian Fabricius

Johan Christian Fabricius var født i Tønder i Sønderjylland i 1745. 17 år gammel reiste han sammen med sin venn Johan Zoega til Uppsala for å studere naturhistorie hos den store Linné.

“Linné tog sig af os som en Fader, og det var naturligt, at ved den Agtelse vi maatte have for hans Fortjenester, og ved den overordentlige Frihed og Utilbageholdenhed i Omgang, som han tillod os, vore unge Hjerter hængte varmt og inderligen ved ham. Vi saae og hørte kun ham.

⁷⁷Brev til Vahl, 8.

Om Vinteren boede vi i Byen ved Siden af ham, og om Sommeren fulgte vi ham paa Landet for desto friere at kunne nyde hans Undervisning og Omgang.”

“Han forstod den Konst, i sine Forelæsninger at opmuntre Ungdommen til Videnskaberne, og i sin Omgang, i sine Samtaler, var han uudtømmelig paa allehaande Anecdoter og Bemærkninger. Daglig kom han, baade naar vi vare paa Landet og i Byen, til os paa vort Kammer, og skjænkede os et Par herlige lærerige Timer, der ogsaa tjente ham til Forfriskning, da han kunde tale med os om sin Videnskab. Han lagde den egentlige Grund til vore Kundskaber, og han indprægede os den systematiske Orden ved Videnskabernes Bearbejdelse; og den Bestemthed i Udtrykket, hvorved den Linneiske Skole især udmærker sig. Zoega valgte sig Mos-Arternes Bearbejdelse, jeg Insecternes, og Linné glædte sig, naar vi kunde bringe ham noget Nyt, eller naar han gav os en eller annen Belærelse i disse Fag.”⁷⁸

Etter oppholdet hos Linné fortsatte Fabricius sine entomologiske studier i i Tyskland, Holland og England, senere i Frankrike og Italia. Han ble i 1768 utnevnt til professor ved Naturaltheatret på Charlottenborg, men da han året etter kom til København var naturalteateret lagt inn under universitetet og lønnen hans halvert.

Fabricius ga i 1773 ut *Anfangsgründe der oekonomischen Wissenschaften* og i 1775 det epokegjørende entomologiske verket *Systema entomologiæ*. Da faren som hadde understøttet ham døde, tok Fabricius imot tilbudet om et profesorat i naturhistorie, økonomi og kameralvitenskap ved universitetet i Kiel.

Niels Tønder Lund skriver begeistret til Martin Vahl:

”Fabricius har et stort Herbarium, det største uden al Tvil i Danmark. Efter Øjesynet at dømme maae der nok ikke fejle meget i 5,000; Men da Manden har længe flakket om, har det ikke været i Orden, og det ligger i forskjellige Pakker, som han dels har kjøbt, dels faaet tilsendt eller selv sanket overalt hvor han har været i Europa. Dette skulde bringes i Orden og dertil har han ikke selv Tid, da dertil fordres megen Umage. Alle ere heller ikke bestemte. Men Doubletter er der i svære Mængder. Ja, mange ret rare Væxter ere der vel 5 ja 6 Gange.”⁷⁹

⁷⁸Fabricius’ autobiografi i *Lahde’s Portræter med Biographier*. H. 4. Kbh. 1805, s. 5f.

⁷⁹Brev til Vahl, 9.

”I disse Ferier har jeg arbejdet med Fabricius i hans Herbarium. Jeg har klistret med ham mange, og der er falden eet og andet af”.
 “Jeg haaber at faae meere og han har Doubletter nok. Allerede har jeg vel faaet det meeste af 200 af ham. Jeg er om mig som en Aal. Mit Herbarium er derfor nu med din og hans Godhed og ved min egen Flid steget til 1800, følgelig er jeg 500 bedre Karl nu end da jeg rejste hertil.”⁸⁰

”Det er en skøn Sag med Insekterne, der ere saa mange ny. Jeg troer jeg skulde finde een ny hverdag, naar jeg ret vilde giøre mig Umage. 2 *Pyralis* har Fabricius kaldt op efter os; *Pyralis Sehestediana* og *P. Lundana*, endskiant vi ikke har stort anden fortjeneste end at vi har fanget dem. Imidlertid kommer jeg dog nu lidt efter Insekterne, og jeg skulde nok lære at examinere dem, naar jeg kun havde Tid for Blomsterne.”⁸¹

“Fabricius er en Ganske herlig Mand. Jeg agter ham meer og meer hver Dag, thi jeg lærer hver Dag meer og meer af ham. Af den Discipel har vist Linné ingen Skam, og han ærer og den Gamle Oldefader og Lærer Linné overmaade højt.”⁸²

”Jeg hører nu Mineralogi hos Fabricius”.⁸³

”Prof. Fabricius rejser til Foraaret, først i Marts Maaned til England. Sehested og jeg skulde paa samme Tid rejse til Norge. I steden for at legge Vejen over det gamle Kiøbenhavn, skyde vi Gienvej. Vi følge med Fabricius til London, blive der et par Maaneder, og rejse saa med et Skib fra London til Norge.”⁸⁴

”Fabricius er uvis om han rejser. Smaakopperne græsserer, og hans heele Familie, Fruen indberegnet har ikke havt den. De skal da inokuleres. Men i al Fald, enten han rejser eller ikke, saa rejser vi dog, siden det nu er engang saa bestemt.”⁸⁵

⁸⁰Brev til Vahl, 10.

⁸¹Brev til Vahl, 9.

⁸²Brev til Vahl, 10.

⁸³Brev til Vahl, 10.

⁸⁴Brev til Vahl, 13.

⁸⁵Brev til Vahl, 14.

Tvende smaae Afhandlinger

Før Tønder Lund forlot Kiel skrev han til Martin Vahl.

”Du vil vide hvorom mine Piecer handler, men det siger jeg Dig ikke, thi da var der jo intet meere nyt for Dig i dem, naar du fik dem at see. Men jeg skal give Borch paa Sorøe, som staaer for Trykningen, en Promemoria, at han skal sende dig et Exemplar, saa snart de ere færdige. Imidlertid maae du, naar de ere komne ud, give nøje Agt paa, hvad der raisonneres om dem, og berette mig det saa i Juli Maaned engang i et Brev til Christiania i Norge. Jeg er ret nysgerrig for at vide Folks Tanker derom, baade Fornuftiges og Ufornuftiges, thi begge udgiøre Publicum. Afhandlingerne ere noget dristige, maaskee næseviise; de ere desuden, saa vidt jeg troer, nye. De kan fortjene Roes, og maaskee Last, eftersom de be-
trages til. Men faa ere competente til at dømme om den eene af dem. Din upartiske Dom venter jeg paa med Begierlighed. Du er een af Naturens Fortrolige.”⁸⁶

Mens Tønder Lund var i Kiel skrev han to små avhandlinger som ble trykt i Sorø i 1777. *Om Maaden, hvorpaa Naturen retter Udarter* og *Om Skiegaarder eller de Norske Trægiærder*. Avhandlingene er tilegnet Fabricius, og Tønder Lund skriver i forordet:

”Jeg vover og saa meget heller at zire disse to smaa Afhandlinger med Hr. Professorens Navn, da de vel aldrig uden Deres Tilskyn-
delse havde seet Lyset. Jeg skrev noget sammen for at øve mig i at skrive, og De troede det trykkeværdigt. Jeg lader det derfor trykke, men jeg frygter, at det kun for faa vil synes at være det, som Hr. Professoren ansaae det for; thi kun faa ville betragte det giennem Venskabets farvede Glas.”⁸⁷

Om Maaden, hvorpaa Naturen retter Udarter.

Artene var faste og uforanderlige.

”Skaberen skabde Tingen med al den Fuldkommenhed, den var i Stand til at modtage i Hensigt til det Hele, og som den behøvede for at naae Øiemedet, hvortil den skabdes.”

Men når plantene ble dyrket i haver, utartet de, degenererte, og Tønder Lund siterer Rousseau.

⁸⁶Brev til Vahl, 14.

⁸⁷Lund, Niels Tønder, *Tvende smaa Afhandlinger*. Sorø 1777.

”Alt var godt, da det forlod Skaberens Hænder; men alt udarter og forverres under Menneskernes.”

”Saa længe Væxterne ere vilde, ere de mindre udsatte for at udarte, end naar de dyrkes, De voxe da gemeenligen i den Jord Naturen bestemte dem, og under den Himmeltegn de skulde. - I den naturlige Tilstand overtræde Dyrene sielden de Drivter, de Grændser, Naturen satte dem.”

Men selv på sitt oprinnelig voksested kan plantene utarte. kan det skje utarting, og for å hindre dette sørger naturen for å spre frøet langt fra morplanten. Mennesket er også utsatt for utarting, for

”Mennesket er og Dyr, og er af alle Dyr veget meest ud fra Naturen. Mennesket er ikke aleene, Dyr, det har og en fornuftig Siel, hvis Fordomme, Indfald, Dyrkelse, Laster og Dyder, Fornuft og Ufornuft har saa megen Indflydelse paa Legemet og dets Bygning. Nødvendigen maae derfor Mennesket af alle Dyr meest være udsat for at udarte, og havde ikke Forsynet sørget for Menneskeslægtens Vedligeholdelse, vilde den vist længe siden ikke aleene været udartet, men og ødelagt; thi al Udarting, der ikke rettes, maae dog omsider ende sig i Destruktion.”

Forsynet hadde imidlertid sørget for “Menneskeslægtens Vedligeholdelse” ved å tvinge den ut av sin stillstand, som ved folkevandringene.

”Det eene Folk, et Redskab i Forsynets Hænder, af Lyst til et beqvemmere Land eller for at hævne Forurettelser etc. drev det andet ud og nedsatte sig i Landet. Det uddrevne Folk blev nødt til igjen at uddrive andre, eller at opdyrke ubeboede Lande, hvor der var et andet Klimat, og en anden Levemaade i Følge af den forandrede Plads paa Jordkloden maatte føres.”

Folkevandringene tvang mennesker til å tilpasse seg et annet klima, noe som førte til at utartingen ble drevet tilbake. Handelen hadde nå den blandende virkningen som folkevandringene i sin tid hadde hatt.

”Hvad Folkevandringerne virkede da, udretter tildeels Handelen i de seenere Tider. Denne og Yppigheden, dens Datter, have sammenblandet Klimaterne og giort Indierne og Europa til eet Land. For Handelens skyld udgaae Kolonier, og for at vinde ved Handelen vanke Europæerne om paa alle Have og i alle Lande.”

Tønder Lund ser for seg at nå vil også stendene blande seg.

”Kun Stænder adskille sig i Leve- og Tænkemaade. Og hvad før eene maatte udrettes med Nationers Sammenblanding, kan nu og skee ved Stænders.”

Og det vil gi sunnere avkom.

”Man vil have anmærket, at Børn, der ere avlede uden for Ægteskabet, ere friskere og større end de, der ere avlede i Ægteskab. Er Anmærkningen sand, maae vi søge Aarsagen dertil i Stændernes Sammenblanding. Ved Ægteskaber sees gemeenligen paa Lighed af Stand; ikke saa, hvor Kierligheden spiller sin underlige Rulle.”

”Ofte beundre vi Kierlighedens underlige Luner, men maaskee ere de i Forsynets Haand et af Midlerne for at ophielpe Udarten og foreene Stænder, som Stolthed eller Gierrighed bød at være adskilte.”

”Bonden bliver Borger. Med et andet Legeme, dannet ved en forskjellig Opdragelse, opdraget i og vant til at aande Landets frie Luft ec. ægter Bonden Borgerdatteren og ophielper Arten i Borgerstanden ec. Krigsmanden og Stadsmanden, Skiperen og Kiøbmanden ec. besvogres ved Ægteskaber, og Feilene i hver af Stænderne rettes hos Efterslægten ved deres indbyrdes Forbindelser og Feilenes Modsætning og Strid.”

Naturlov ikke Guds straff

For å hindre utarting var det også forbudt for nære slektninger å gifte seg, og Tønder Lund kaller dette forbudet en naturlov. Den var nødvendig for å hindre ”Menneskeslægtens Udarting og tilsidst Undergang”.

”Disse Følger kunde Cananiterne ec. see. De kunde see dem hos deres Huusdyr, de kunde see dem i deres egen Art. Mange Generationer behøvedes da ikke, da Levemaaden var saa eenformig, for at lægge dem for Dagen.”

Her imøtegår Tønder Lund *Johann David Michaelis* som i sin avhandling om den mosaiske ekteskapsloven hevder at Gud straffet ekteskap mellom nære slektninger med landplager som kunne føre til utryddelse av folkegrupper.

Michaelis avviser dermed Buffon og Hutcheson som peker mot at avkom mellom nære slektninger i husdyravlen ble unngått for å sikre et godt resultat. Nei, dette forbudet går tilbake til guds vilje, fastholder Michaelis.⁸⁸

Buffon og Hutcheson

⁸⁸Michaelis, Johann David, *Abhandlung von den Ehegesetzen Mosis, welche die Heyrathen in die nahe Freundschaft untersagen*. Göttingen 1768, s. 154-156.

Tønder Lund slutter seg helt til naturhistorikeren *Georges Louis de Buffon* og filosofen *Francis Hutcheson*.

”Vore Landmænd kiende dem, og ikke letteligen bruge de Søskende til deres Stuterier etc. - Philosopherne have for det meeste overseet dem, og det er ikke den eeneste Gang, man har abstraheret fra Naturen, uden at kiende den. Büffon og Hutcheson giettede heldigen; og Ridder Michaelis har i den nye Udgave af sin Afhandling om Ægteskabs-Lovene søgt at igiendrive og tildeels latterliggjøre deres Meening, ventelig fordi den ikke passede ind i hans System;”

”Nærbeslægtede maae ikke Ægte hinanden: Naturen bød det, og Forbudet var nødvendigt.”

”Fra denne Kandt af betragtet bliver Loven, som forbyder Ægteskab mellem Søsken og andre Nærbeslægtede, ikke aleene en moralsk Lov, given for at hindre andre Laster, for at vedligeholde Orden i Selskabet o.s.v.; men den bliver en Naturlov, der flyder umiddelbar af Ægteskabets Øiemed. For at vedligeholde Arten og forplante Menneskeslægten, blev Ægteskabet indstiftet.”

Om Skiegaarder eller de Norske Trægiærder.

”Længe har man forekastet de Norske deres Skiødesløshed og Ødselhed i Hensigt til deres Skove, og det er klart at man har overdrevet Sagen. Man har ikke seet tingen uden fra eet Sysnspunkt. Uden at kiende Landet, har man dømt den Norske Huusholdning, og ikke sielden bedømt den efter Naboe-Landenes Huusholdning, med hvilken den ingen Lighed har.”

”Som een af de forderveligste Ting for Skovene har man anført de i Norge brugelige Skiegaarder, eller de Norske Trægiærder. Et indsigtfuldt Selskab, hvis rosverdige Øiemed det er at ophielpe Næringsveiene og bortrødde Hindringerne for Landvæsenet ec., har anseet Tingen saa vigtig, at det med Priser har søgt at bringe disse Trægiærder af Brug. Af Kierlighed til mit Fædreneland ønsker jeg og haaber, at det aldrig dermed naaer sit Øiemed. Jeg vil sige Grunden hvorfor. -”

Tønder Lund hevder at man har “dømt den Norske Huusholdning” uten å kjenne landet, og han imøtegår den oppfatning at bruken av tregjerder eller skigarder skulle gå ut over skogene i Norge. Det norske tregjerdet består av “Stør” [staur] som settes i jorden “tet ved hinanden”, mellom dem legges ”Skier

eller kløvede Træer". Stauren er gjerne av einer, "Eenetræet, (Juniperus communis, var. β . Linn.)" som noen steder blir temmelig høy; der slike mangler brukes unge gran- eller furutrær.

"Ved forsigtigen at udhugge hist og her et overflødig ungt Træ, gavner [Landmanden] sin Skov meere end han skader den. Til Skier, eller til at lægge imellem Størene anvendes sommesteds de saa kaldte Baghoener, eller de yderste Sidebræder, som paa Savene afskiæres Tømmerstokkene." "Men hvor disse ikke kunne have, anvendes voxne Træer, som klyves og som ellers ikke kunde tiene til stort andet end Brændevod."

Den store fordel med tregjerder er deres bevegelighet.

"Hvor Trægiærder bruges, kan Landmanden hvert Aar, fast hver Tid paa Aaret forandre Inddeelingen med ringe Umage."

"Han kan udvide, han kan indskrænke sine Jorder, alt efter Jordbrugets nærværende Omstændigheder. Ikke saa med Steengiærdet, med det levende Giærde, som, naar engang sat, maa staae bestandigen."

Og de tar langt mindre plass enn andre gjerder.

"En Omstændighed, som med Rette ikke agtes paa i et Land, der har frugtbar Jord nok og Mangel paa Skov."

"Naar Steengiærdet fordrer i Bredden 1 1/2 til 2 Alen, og det levende Giærde det dobbelte, ja vel med sine Grøvter det tredobbelte, lader Trægiærdet sig nøie med mindre end en halv Alen. Ved Trægiærdet spares altsaa tilfulde een Alen overalt i Bredden, hvilket beregnet over den heele frugtbare Deel af Landet, udgiør et temmeligt Stykke Jord."

London

Turen til London skulle bli Tønder Lunds eneste utenlandsreise, og inntrykkene han høstet, skulle få varig betydning for ham. Det fins ingen beretning om reisen, men Jens Rathke skriver at Tønder Lund og Sehested stiftet bekjentskap ”med Banks, Solander og Forster”.⁸⁹

Joseph Banks (1743-1820) var en rik godseier med sterke naturhistoriske interesser. Han hadde deltatt i kaptein Cooks første reise (1768–1771), og en besøkende ga i 1772 en beskrivelse av Banks’ hus.

”Det er et fullstendig museum; hvert rom inneholder verdifulle skatter; jeg tilbrakte nesten en hel dag der i den største forundring; kunne knapt tro mine øyne. Her er dessuten en stor insektsamling og et herbarium med planter som ble samlet på reisen. Det er omtrent 3000 planter, hvorav 110 nye slekter og 1300

nye arter som aldri har vært kjent i Europa. Det tredje rommet inneholder en nærmest talløs samling av dyr, firfotinger, fugler, fisk, amfibier, reptiler, insekter og ormer oppbevart på sprit, de fleste nye og ubeskrevne. Føy til den mest utsøkte samling av naturhistoriske tegninger som noen sinne har smykket et kabinett, det være seg offentlig eller privat.”⁹⁰

Daniel Solander (1733-1782) var elev av Carl Linné og ble i 1760 sendt til London for å fremme Linnés klassifikasjonssystem. Planen var at han skulle komme tilbake til Sverige, gifte seg med Linnés eldste datter og bli professor i St. Petersburg. Men Solander foretrakk å bli i London; han ble ansatt ved British Museum og var med Joseph Banks på Cooks første jordomsegling.

Johann Reinhold Forster (1729-1798) var tysk kalvinistisk prest og naturhistoriker. Han og sønnen Georg var med som naturhistorikere på Cooks annen jordomseiling. Nå var han i gang med å utarbeide *Observations Made during a Voyage round the World*. Georg Forster møtte de ikke; han hadde reist til Paris for å treffe Benjamin Franklin.

I *Briefe aus London vermischten Inhalts* forteller Fabricius fra et opphold i London sommeren 1782 og om steder som Tønder Lund og Sehested må ha besøkt.

“Jeg tilbringer nå som tidligere mine morgener i Sir Joseph Banks’ hus; det behageligste og nyttigste av alle hus jeg kjenner, spesielt for en utlending. Sir Joseph er alle lærdes varme venn og en iverig fremmer av alle vitenskaper. Hans hus i Sohosquare er ikke lysende, men stort og praktisk. Det består

⁸⁹Hansen, Ellen Mølholm, *Etatsråd Niels Tønder Lund*. Kbh. 1980, s. 77. .

⁹⁰O’Brian, Patrick, *Joseph Banks*. Chicago 1987, s. 168f.

egentlig av to sammenkoplete hus, og boligen er i Sohosquare. Biblioteket og og samlingene er derimot i huset som vender mot Deanstreet, og det er her vi samles til frokost hver morgen.”

“Presis klokken 10 blir det servert te i biblioteket, og som oftest pleier Lady Banks og Banks’ mor og søster å være tilstede. Samtalen er munter og etter frokosten går hver til sitt arbeid. De som arbeider her daglig, har eget bord med forstørrelsesglass og skuff til sine papirer. Her er enhver velkommen; venner kan få nærmere kontakt med hverandre, mens fremmede kan gjøre verdifulle bekjentskaper.”

“I biblioteket er den store og viktige plantesamlingen. Ved siden av samlingen fra reisen til Sørishavet så inneholder den alle de plantene som i de senere år har blomstret i engelske hager eller som har blitt samlet av engelske reisende. Plantene er klebet opp på Royalpapir og blir oppbevart i små firkantete skap av den skjønneste mahogni. De saftige plantene (succulenta) og palmene oppbevares i sprit på vakre glass.”

“Her tilbringer jeg den største delen av formiddagen. Jeg har ganske visst allerede ordnet og beskrevet alle insektene, men det kommer stadig nye.”

“På det store og viktige planteverket blir det fremdeles arbeidet. Nedenunder er det et eget rom for tegner og kopperstikker. Dette verket av herlige kopperstikk vil omfatte fullstendig ukjente eller i det minste ikke godt avbildete planter. Plantene selv er alle tegnet etter friske eksemplarer av Parkinson⁹¹ som Sir Joseph hadde med på reisen. Han var virkelig en mester i sin kunst, men han døde underveis. På grunn av den knappe tiden på reisen, foreligger det imidlertid for de fleste bare et omriss med en fullstendig blomst, et blad og et stykke av stengelen. Disse blir nå ved sammenlikning med den tørkede planten, malt og stukket.”⁹²

Kew Garden

“Kew, ti mil fra London, er kjent for sin have og sitt praktfulle slott. Rett ved inngangen er et stort oransjeri og rundt omkring lysthus, pagoder, et tempel og noen ruiner. Den botaniske haven som ligger rett ved, er kanskje den fineste i hele Europa. Den er kongens store interesse, og det blir ikke spart på noe; samlere sendes til Afrika og Vestindia for å skaffe frø og røtter.” “Tallet på arter er ualminnelig stort. De amerikanske plantene er

⁹¹Sydney Parkinson (c.1745-1771).

⁹²Briefe aus London, s.49f.

særlig tallrike og praktfulle; den skjønne *Kalmia*, med sine spesielle blomster, forskjellige arter av den store *Magnolia*, den høye *Liriodendron* med sine utbredte blomster og *Azaleae* og *Vaccinia*.”⁹³

Lee and Kennedy Vineyard Nursery

“På tilbakereisen fra Kew besøkte vi min gamle venn Lee⁹⁴ i Hammersmith, som driver en betydelig handel med planter og frø.”

“Han har også en anselig samling av hjemlig og utenlandske insekter, og jeg har tidligere beskrevet de fleste av dem.”

“Lees yngste datter⁹⁵, en pike på omtrent 20 år, tegner ualminnelig fint. Hun er ansett som den beste naturhistoriske tegneren i England. Sin første undervisning fikk hun av Parkinson, og hun tegner særlig planter, insekter, konkylier og andre naturalier. Vi så noen av hennes tegninger, og de røpet en mesterhånd.”⁹⁶

Hunters museum

William Hunter (1718-1783), lege og lærer i anatomi og fødselshjelp i London, hadde bygget et anatomiteater med tilhørende naturaliekabinett.

“Av alle de private naturaliekabinettene jeg kjenner, er det ingen som i betydning og skjønnhet er som Hunters. Kabinettet har kanskje Europas fineste samling av anatomiske preparater, dels tørkete, dels på sprit. Samlingen av utstoppete fugler og fireføttede

dyr fyller to rom; hver enkelt i en egen glasskasse, hvor de er sikret mot luft og ødeleggelse.”

“Insektene er tallrike. Jeg holder dem for å være den største og beste samlingen i England. Og jeg kjenner den meget nøye, da jeg selv har anlagt den

⁹³Briefe aus London, s. 126.

⁹⁴James Lee, deleier av Lee and Kennedy Vineyard Nursery i Hammersmith.

⁹⁵Ann Lee (1753- ca.1790).

⁹⁶Briefe aus London, s. 133.

og medvirket til dens forøkelse. Ved hver reise til England har jeg beskrevet, ordnet og innrettet den etter min smak.”⁹⁷

British Museum

“British Museum i Great Russell Street ligger i et åpent landskap rett ved Bloomsbury Square. Huset er stort med en anselig midtbygning, og samlingene er omfattende i nesten alle fagområder. Men jeg anser samlingen av de tørkede vekstene for den mest fremragende. Her er herbariet til Sir Hans Sloane⁹⁸ som var lege og naturforsker. Hans samlinger dannet grunnlaget for British Museum.”⁹⁹

⁹⁷Briefe aus London, s. 84-91.

⁹⁸Sir Hans Sloane (1660-1753).

⁹⁹Briefe aus London, s. 75f.

Trondheim

Fra England reiste Niels Tønder Lund og Ove Ramel til Christiania og Oslo Ladegaard som generalmajor Sehested hadde kjøpt etter at eieren hadde gått konkurs. Ove Ramels mor var død våren 1774, og Sehested hadde giftet seg med jomfru Christine (Stinchen) Meinche, datter av avdøde kjøpmann Hilmar Meinche i Trondheim.

Sammen med generalmajor Sehested og hans familie reiste Tønder Lund til Trondheim der han skrev til Martin Vahl:

”Jeg rejste over Dovrefield i August Maaned, men Naturen var mig ej gunstig. Jeg var i Selskab med Generalen og Familie og maatte rejse Fieldet, som er 7 Miil, over i een Dag. Havde jeg bestyret Rejsen, havde jeg rejst een Miil een Dag. Dertilmed regnede det saa afskyeligt, at lidet var at udredte. Dog løb jeg ikke anderledes end en Hund, ved Vognen, blev sved og vaad. De andre loe naturligviis, ligemeget jeg saae en saadan vakker Mængde Alpiske, sankede 2 *Vascula* fulde og fornøjede mig paa min Viis herligen. Men da de vare indsankede vaade og jeg maatte lade dem ligge i *Vasculum* til jeg kom til Tronhiem, havde de alt begyndt at raadne, *miserabile dictu*. Dog fik jeg nogle Gode, hvoriblandt *Ophrys alpina* etc. “

Carl Henning Krog Hadde kjøpt *Bakke gård* i Strinda i 1766, og da han i 1769 hadde giftet seg med Elen Tønder Lund, bygget han nytt våningshus.

På Bakke traff Niels Tønder Lund sine gjenlevende søsken, Henrik Severin og Margrethe Christine.

Andreas Schytte døde 27. august og Niels skriver videre i brevet til Vahl:

”Maaskee Du veed det, maaskee ikke, Professor Schytte paa Sorø er død. Jeg har søgt Embedet, og inden jeg søgte det, var jeg allerede paa en fordelagtig Maade dertil proponeret af Geheimeraad Reitzenstein, uden at jeg vidste det. Jeg har lidet Haab, da Steenstrup er den første paa Propositionen og har været Repetent. Imidlertid kunde du høre hvad der snakkes, hvad der tænkes. Skulde det bortgives [besettes], kan du sagtens faae det at vide og da skrive mig til under Generalmajor Sehesteds Couvert til Tronhiem.”¹⁰⁰

Christian Vogelius Steenstrup ble 19. november utnevnt til professor i statsvitenskap etter Schytte.

Før nyttår var Tønder Lund tilbake i København.

¹⁰⁰Brev til Vahl, 15.

København

Da Martin Vahl kom tilbake til København i 1773 var forholdene for naturhistorie igjen elendige.

Natural- og Husholdningskabinettet på Charlottenborg og den botaniske haven på Amalienborg var begge overført til universitetet; Peter Ascanius var forflyttet til Sølvverket på Kongsberg, botanikeren Johan Zoëga til Finanskollegiet og Johan Chr. Fabricius var blitt ekstraordinær professor i økonomi.

Biskop Gunnerus hadde etter ønske fra Struensee planlagt et naturhistorisk fakultet med professorater i zoologi og botanikk og en stor botanisk have ved Charlottenborg; så var Struensee blitt styrtet, og utsiktene for den unge, dyktige og ambisiøse Linné-disipelen Martin Vahl var dårlige.

I august 1773 tok Martin Vahl *examen philosophicum*, men i stedet for å følge farens ønske og utdanne seg til lege, vanket han i den botaniske haven på Amalienborg. Han ble god venn med gartneren, *J.W. Käsemacher* og Tønder Lund skriver:

”Gartneren i den botaniske Have er rigtig en ypperlig en. Jeg har talt med ham med stor Fornøjelse og undret mig over at han vidste saa god Beskeed.”¹⁰¹

Professor Rottbøll ga Martin Vahl lov til uten lønn å bestemme plantene i haven, og da Rottbøll grunnet skrantende helse overlot undervisningen der til professor *Matthias Saxtorph*, skrev Tønder Lund til Vahl:

”At Saxdorf vil lese og ikke veed *termini*, er ganske vist besynderligt. Om han end forstod *termini*, var det enda svært nok at lese over Linnæi Philosophie; At forklare Systemerne, og oplyse Reglerne er just ingen Begynders Sag.

Du skulde see til at blive antagen til at læse, da det kunde bringe Dig i nogen Tour[i gang]. Men naar han læser, faaer du neppe Haven til din Disposition, uden du skulde have det ved Gartneren; og uden Have er det et Halsbrækkende Arbejde at lese over Botanik. -

Det er elendig at, efterat den botaniske Anstalt har kostet Regjeringen saa meget, den betroes til saadanne. Hvorfor blev ikke Zoega ved Haven? Har Du talt med ham, siden Du kom hjem? Du var dog een af hans Gamle Collegianter. Det ønske, du ender dit Brev med, er sørgeligt men sandt. At studere Naturen er det samme som at sulte. Hvorfor blev du ikke en Postillant? Nu havde du vist været Prest, og om en halv snees Aar havde du kunnet i

¹⁰¹Brev til Vahl, 4.

Magelighed ædt og drukket dig ihjel og Tænken skulde ikke have hindret din Fordøjelse. Et ml. destilleret *Cocleara Aquavit* kunde have bevaret dig fra Scorbutiske Tilfælde. -

Vil Du kjøbe min *Attestats* af mig, du skal have den for Godt Kjøb. Uden at rose mig selv fik jeg *laudabilem*, men jeg sælger den dog for en snees af dine Urter. Jeg bruger den ikke; thi jeg har aldrig været uforskammet nok til at præke og tænker ikke heller at blive det.”¹⁰²

J.T. Holmskiold som var botaniker og hoffsjef hos enkedronning *Juliane Marie*, fikk i 1778 utvirket at den botaniske haven i København skulle flyttes fra Amalienborg til Charlottenborg ved Kongens Nytorv. Gartner *Käsemaker* hadde ansvaret for flytting av plantene sammen med *Martin Vahl*, som i 1779 ble ansatt som lektor i haven med 200 riksdaler i året, betalt av kongens kasse. *Vahl* skulle forelese over alle deler av botanikken, også over *materia medica*, og bestemme plantene i haven når direksjonen bad om det.

Da *Käsemaker* døde i 1780, ble *Niels Bache* ansatt som hans etterfølger, og det utviklet seg snart et motsetningsforhold mellom lektoren og gartneren. *Martin Vahl* som mente at den selvbevisste gartneren var et hinder for hans undervisning og vitenskapelige arbeid, bad derfor i 1782 direksjonen om å få en instruks for sin stilling.

Direksjonen for haven, professor *Rottbøll* og hoffsjef *Holmskiold*, representanter for henholdsvis universitetet og kongen, utarbeidet da en instruks som favoriserte gartneren på bekostning av lektoren. Den slo fast at *Martin Vahl* ikke lenger selv kunne forsyne seg av havens planter, men at gartneren skulle levere ham det han trengte. Med en slik instruks fant *Vahl* at han ikke kunne fortsette sin undervisning, han trakk seg fra arbeidet ved å avlevere nøklene til haven.

Saken vakte bestyrtelse blant alle som var opptatt av botanikk, og det ble en hektisk virksomhet i kullissene. Reaksjonen blant kompetente menn i sentraladministrasjonen, som *Zoëga* og *Tønder Lund*, må ha uroet makthaverne. Med et tillegg i lønnen på 100 rdl. tatt fra Postamtets kasse, der *Holmskiold* var direktør, ble *Martin Vahl* beordret på en to år lang utenlandsreise.

Men *Martin Vahl* var ikke blitt løst fra stillingen som lektor, og det skapte ny indignasjon at straks han hadde forlatt landet våren 1783, ble hans elev *Erik Viborg* ansatt som lektor i haven.

¹⁰²Brev til *Vahl*, 7.

Flora danica

Otto Müller døde i desember 1784, og Niels Tønder Lund gikk straks i gang for å få Martin Vahl som ny utgiver av *Flora danica*. Han sendte på Vahls vegne en ansøknng til kanselliet, og noen dager senere skrev han til ham.

”Conferentsr[aad] Müller er død, og din Sag er igien derved bleven tagen under Overvejelse.”

“At fortsætte Flora danica aleene kan du ikke paatage dig, da det ikkun er forbundet med faa Fordeele. Men kan Fortsættelsen blive forbunden med Haven etc. er det noget andet. En Ansøgning er i den Anledning indgiven til Cancelliet indeholdene at du existerer og dine Rettigheder.” “Commissionen over Flora danica er derom ligeledes given Efterretning.”

“Bernstorff, Schack-Rathlau etc. ja med dem tale Riegels. Men især Schlanbusch (som nu er Kammerherre og skal gaae til Neaples som Minister og i disse Dage givtes) driver paa Sagen alvorlig.”¹⁰³

Kommisjonen for Flora danica, legene *Johan Just Berger*, *Carl Jensenius* og botanikeren *Johan Zoega*, uttalte:

”Vi vide ikkun tvende Mænd, som dertil kunde bringes i Forslag, neml. H. Konferenz-Raad samt Professor Medicine et Botanices Rottbøll, og forrige Lector ved den botaniske Have Wahl, som for nærværende Tid er udenlands for at udvide sine botaniske Kundskaber da han af General. Post. Kassen er bevilget 300rd Reise-Penge aarl. i tre Aar”.

”Den første er allerede en Mand af over 60. Aar, og synes fra denne Side betragtet ikke skikket til de besværl. Reiser og Excursioner, som Planternes Eftersøgning udkræver”.¹⁰⁴

Så dermed gikk kommisjonen inn for Martin Vahl.

Erik Viborg søkte også stillingen, støttet av J.T.Holmskiold, mens den andre av havens direktører, professor Rottbøll, støttet Martin Vahl.

Tønder Lund søkte derimot forgjeves å få Partikulærkassen, *Kongens Kasse*, til å bevilge 400 rdl. til en stilling for Martin Vahl ved Den botaniske have.

¹⁰³Brev til Vahl, 18.

¹⁰⁴PM fra Kommisjonen for Flora danica til Det kongl. Particul. Kammer 9.2. 1785.

Brann i rosenes leir

Historikeren Niels D. Riegels våget mer enn andre, og i 1787 gjorde han i boken om kirurgiens historie i Danmark.¹⁰⁵, offentligheten oppmerksom på universitetets behandling av vennen Martin Vahl og hevdet at det var et tap for Den botaniske have at universitetet hadde støttet gartneren og ikke lektoren.

Gartner Niels Bache forsvarte seg i skriftet *Et Par Ord til Publicum*¹⁰⁶ med at forbudet mot å la Vahl skjære av plantene skyldtes frykten for at de skulle bli utryddet.

Niels Tønder Lund forsvarte Martin Vahl i skriftet *Noget om den botaniske Have*.

”En botanisk Have kan ikke være bleven indrettet for, at Synet af en Mængde fremmede og her ubekjendte Væxter maae kunne fornøie den ørkesløse Spadsereren”. Er “Haven Academisk, er den indrettet og vedligeholdes paa det Offentliges Bekostning, maae naar dens Nytte skal naaes, Adgang dertil være der for hver den der lægge sig efter Kundskab om Planter.”¹⁰⁷

Bache svarte med en detaljert begrunnelse for hvorfor det er gartneren og ikke den botanisk kyndige som bør ha det overordnede ansvaret i en botanisk have.

”Min kiere Hr. L[und], De er den første som vil lære en Urtegaardsmand, at der er Forskiel i Drivhusene paa Klimatet imellem her og der.”¹⁰⁸

Tønder Lund hevdet i skriftet *Videre om den botaniske Have* at det var den botaniske haves *Øjemed* som måtte bestemme den botanisk kyndiges posisjon i forhold til haven og gartneren. Og for å vise i hvilken grad Vahl, som lektor i haven, var blitt hindret i sitt arbeid, offentliggjorde han den instruksjonen som Holmskiold og Rottbøll hadde pålagt ham. En instruks som

”synes ikke at kunde tiene uden til i Øieblikket, at krænke en kyndig og retskaffen Mand, som ikke var Gartner Bache behagelig”.

¹⁰⁵Niels D. Riegels, *De fatis faustis et infaustis chirurgiæ nec non ipsius indissolubili amicitia cum medicina coeterisque studiis liberalioribus commentatio historica*. Hafnia 1787.

¹⁰⁶Niels Bache, *Et Par Ord til Publicum i Anledning af den usandfærdige Beretning om den Kongelige botaniske Hauge og den Gartner, som Hr. Riegels i sit nyligen udkomne Skrift: De fatis faustis et infaustis chirurgiæ, side 582 har indført*. Kbh 1787.

¹⁰⁷Niels Tønder Lund, *Noget om den botaniske Have, i Anledning af Gartner Baches Et Par Ord til Publicum*. Kbh. 1788.

¹⁰⁸Niels Bache, *Kammerraad Lunds Angreb paa den botaniske Haves Forfatning besvaret af N. Bache*. Kbh. 1788.

Tønder Lund mente om at de botaniske havene som ikke hadde botanikkyn- dig ledelse, ikke var akademiske haver, og han hadde heller ikke funnet noe eksempel på

”en Lov, som gjør Læreren umyndig i Haven”. Instruksens hensikt kunne ikke “have vært andet end at befrie Gartneren for et ham ubehagelig Opsyn, og at den indvortes Indretning i Haven, hvis den vedbliver den samme, maae forandres, naar Haven skal blive til Nytte og ikke blot til Stads”¹⁰⁹.

Hadde havens direksjon visst hva Baches første skrift resulterte i, hadde det nok ikke blitt utgitt. Men man kunne ikke forestille seg at andre enn Riegels ville være i stand til offentlig å kritisere en direksjonsbeslutning. At Tønder Lund kastet seg ut i debatten, må ha kommet som en overraskelse på alle.

Debatten kom til å handle om langt mer enn Vahl, for Tønder Lund krevde at universitetets botaniske have måtte drives etter vitenskapelige prinsipper og viste at i denne saken hadde ikke universitetet tatt vitenskapelig ansvar.

Professor Rottbøll har vært foreslått som forfatter av Baches andre skrift, men stilen og tonen er svært ulik uttrykksmåten til en eldre klassisk dannet universitetsprofessor. Min antakelse er at forfatteren bak skriftet er P.C. Abildgaard som var botanisk kyndig og en vitenskapelig entreprenør som arbeidet smidig og godt med regjeringen og hoffet. Når det gjaldt konflikten mellom Vahl og gartneren, var det kanskje Abildgaard som hadde funnet løsningen da Vahl ble sendt til utlandet på statens regning, mens Abildgaards egen elev, Erik Viborg, overtok stillingen som lektor i haven. Abildgaard, som forstod å verdsette Vahls vitenskapelige betydning, var nok også med på å sikre at Vahl overtok utgivelsen av *Flora danica*.

Men Riegels var ingen venn av Abildgaard, og da Riegels skrev om kirurgi- ens historie var han også innom Abildgaard og veterinærskolen.

”Om Dyrenes Anatomi som Videnskab hersker en dyb Stilhed, hva især erfares af Dyrlægekunstens foragede Tilstand. Af Navn har vi her i Landet en Skole for denne Videnskab, men selve dens Leder, der er velkiendt i Udlandet, foretrækker Hofflivet frem for Veterinærvidenskabens, har et temmeligt fedt Embede og en rummelig Embedsbolig, men det er ogsaa de eneste Goder, denne halvdøde Videnskab har ført med sig hos os.”¹¹⁰

¹⁰⁹Niels Tønder Lund, *Videre om den botaniske Have, i Anledning af Svaret for Gartner Bache mod det tilforn om Haven udgivne*. Kbh. 1788.

¹¹⁰Max Lobedan, Abildgaards “Additamentum XII” i *Dansk Veterinærhistorisk Aarbog*. 7. Aarg. Horsens 1940, s. 28.

Slik skrives det når man vil ha svar, og Abildgaard hadde svart på latin med skriftet *Additamentum XII*.¹¹¹ I forsvaret av Bache, som jeg mener er skrevet av Abildgaard, er det en oppfordring til Tønder Lund som henspiller på Abildgaards konflikt med Riegels.

“Spørg Deres Ven R..... [jegels] om en brav ærekiær chirurgus vilde taale, at en ung Mand, som ikke uden ved at see til havde lært chirurgien, maatte, naar han behagede, fordre ham til Regnskab for sine Foretagender.”

Informerte lesere må det ha vært klart at professor Abildgaard stod bak Baches andre skrift. For å forsvare Erik Viborgs stilling i haven var Abildgaard blitt tvunget til å gå god for både instruksjonen og gartner Bache. Men ideologiske betenkeligheter lå ikke for Abildgaard, som ved siden av å være en betydelig vitenskapsmann, var en glimrende praktiker i virkelighetens verden.

Videnskabernes Selskab

Kretsen av naturhistorisk interesserte i København var ikke stor, og selv om bataljen om den botaniske haven ikke stakk så dypt, kunne den true harmonien i en tid hvor det var viktig å holde sammen.

Det var derfor veldig uheldig at det hadde oppstått en konflikt mellom Abildgaard og Tønder Lund, og Abildgaard var nok den første til å innrømme det, for på møte i *Videnskabernes Selskab*, 20 februar 1789, foreslo han at Tønder Lund skulle opptas som medlem av selskapet.

Valget måtte foretas på et senere møte, og i følge vedtektene kunne de som var imot at Tønder Lund ble medlem,

”indsende sin Stemme skriftelig til Sekreteren” for “Naar en tredie Deel af de Voterende er imod Antagelsen, hindres den”.

Neste møte var 6. mars og i referatet står det at

”Herr Kammerraad Thønder Lund blev ikke med den behørige pluralitet antaget.”

En tredjedel av medlemmene, medregnet tre innsendte ytringer, hadde altså motsatt seg Tønder Lund som medlem av selskapet. og det ble aldri senere gjort noe forsøk på å få ham som medlem.

Etter det skuffende møtet må Abildgaard ha gått rett hjem og skrevet til Tyge Rothe, for Rothe skrev tilbake allerede dagen etter.”

¹¹¹*Additamentum XII ad commentationem historicam de fatis faustis et infaustis chirurgiæ, nec non ipsius interdum indissolubili amicitia cum medicina cæterisque studiis liberioribus ab ipsius origine ad nostra usque tempora, impress. Hafniæ 1787.*

”Mangen et Ord hørte jeg af Dem om *Tønder Lund*, der glædede mig ... Nu foreslaae De ham da - Og jeg velsignede Dem derfor. - Jeg tænkte ikke andet derved; thi umuligen kunde jeg tænke, at det Forslag skulde modstaaes. - Saavidt indtil den haanværdige Scene. - Da tænkte jeg saaledes - og det med en Slags Bitterhed - Naar Danmarks *Abildgaard* foreslaaer Nogen, som agtværdig i Botanik, i Naturkundskab - Naar den, som paavises, lever iblandt os og kan prøves - naar den, som paavises, har givet den merkelige med saa gjennemlysende sterk philosophisk Geist affattede Bog om Udarter - naar man da vover, tiltrods mod Æren, tiltrods mod *Abildgaards* Dom - man forhaaner Videnskabelighed.”¹¹²

¹¹²Rothe til Abildgaard, Kjøbenhavn den 7de Marts 1789. Trykt i *Clio*, Et Bidrag til Læsning for den fædrelandske Histories Yndere. Utg. av Jens Kragh Høst. 2. H. Kbh. 1823, s. 149f.

Naturhistorie-Selskabet

Morten Brünnich, professor i naturhistorie og bestyrer av *Theatrum naturæ*, universitetets naturalsamling, var også kommittert i Bergsdireksjonen, noe som tok mye av hans tid. Ryktene om at Brünnich ville komme til å forlate København, begynte å svirre allerede sommeren 1788 og året etter var det klart at Brünnich skulle reise til Kongsberg for om mulig å få sølvverket i økonomisk balanse. Det innebar at undervisningen i mineralogi og zoologi opphørte og at universitetets naturalsamling ville bli stengt.

Sommeren 1789 skrev Tyge Rothe til Johan Bülow, hoffmarskall hos kronprinsen:

“En Lærer for Naturvidenskabene maae settes, det har før været fornøden; men nu end meere - vor i Frankrige, England, Italien, Tyskland, Sverrig og saaledes det heele oplyste over hædrede Vahl gaaer her, har ingen fast Stand - er beskieden, som alle med høje, sande Værd: kan ikke snige sig frem, er en herlig Mand. Han denne herlige Mand, bør settes som Lærere, bør have Museum at forestaae, bør være i B[rünnich] Sted. Der er intet andet at gjøre, i fald vi ej ville haanes - Kommer B[rünnich] igien, da bliver han Mineralogers og Metallurgers Lærere, om Kongen vil, og om B[rünnich] faaer Tiid dertil for andet Arbeid. Uden Opsyn maa Museum ej staae. Over Naturvidenskabene maae læses, men ej af ukyndig Lærling, der gjør sig selv til Nar, og skaffer at man er ilde tilfreds med Regieringen.¹¹³

Rothe må ha konferert med Abildgaard og Tønder Lund før han skrev til Bülow, men brevet ga ikke det ønskete resultat.

P. C. Abildgaard må i lengre tid ha irritert seg over at naturhistorien ved universitetet ikke hadde en fullt engasjert lærer,

”[V]i have en meget arbeidsom og kundskabsfuld Lærere i Naturhistorien, hvis Fortienester ere kiendte i og uden for Fædrenelandet. Men skulde i en Videnskab af saa stort Omfang en eeneste Lærere, som desuden maae deele sin Tid imellem sin Videnskab og andre offentlige Forretninger, som ere ham betroede, være nok til at udrette alt det, som burde og kunde udrettes? Enhver sagkyndig Mand vil besvare dette med det bestemteste

¹¹³Rothe til Bülow 26.7.1789. Johan von Bülows manuskriptsamling i Sorø Akademis Bibliotek.

Nei; han vil tilstaae, at i enhver anden vigtig Videnskab, som endog maatte være af meget mindre Omfang, er een Lærere i Landet alt for lidet.”¹¹⁴

P.A. Abildgaard utarbeidet derfor en plan for et privat selskap som skulle opprette et naturhistorisk museum med forskning og undervisning, bekostet av medlemmene og bestyrt av syv dirktører.

Tyge Rothe sendte Abildgaards plan, datert 10. september, til de kommende direktørene, og Peter Suhm som var på sin lystgård i Øverød, fikk planen med et lite følgebrev.

”Til Deres Høyvelbaarenheds Eftersyn og Overveiyelse fremsendes indlagde. Havde De været her i Byen, var det kommet først til Dem. Nu beder jeg at De ville, som de andre Herrer angive Deres Mening, og derefter lade mig faa det igjen. Helst ønskede jeg at faae det tilbage med den Ven, der nu beforder det; da det igjen skulde leveres Prof. Abildgaard til igientagen Overveiyelse.”¹¹⁵

Og noen dager senere:

”Kunde det skee at Deres Høyvelb. var her i Byen Onsdag eller Torsdag Eftermiddag Klokken 4 - da vilde jeg derom underrette de andre, og vi saa kunne samles hos Dem, ædle Mand, for at overlægge, saaledes at Indbydelsen snart kunne komme i Omløb. Herom udbeder jeg mig Efterretning, saa jeg derefter kan gjøre Anmelding for de Andre.”¹¹⁶

Suhm ville imidlertid at møtet skulle være hos en av de naturkyndige, og Rothe mente det burde holdes hos Tønder Lund.

Rothe skriver til Abildgaard:

“Min kostelige, elskede Ven! Her er Forslaget (til Naturhistorieselskabets Oprettelse) igjen - Det har nu været hos alle - hvorledes ville De nu fremdeeles? De ere jo Hovedmanden - kan ene være det - maae ville være det - Ja det kræver sandeligen Fædrenelandet i denne lystelige Sag. Jeg meener at en Samling bør være, jo før jo hellere - da afgjøres hvad der i Indbydelsen skal siges til Almeenfolket - dette skulde snart frem - De ædle Ven skulde da flye os Forslaget, som De pro ultimato ville at det skal bekiendtgjøres - Vi sagde i 2 Linier, at efter vore og andres Ønsker havde vi faaet det

¹¹⁴Indbydelse til et Selskab og en National Stiftelses Oprettelse for Naturhistorien især Fædrenelandets. Kbh. 1789.

¹¹⁵Rothe til Suhm, udatert, i Bruun, Chr., *Peter Frederik Suhm*, Kbh. 1898. Tillæg, s. 49.

¹¹⁶Rothe til Suhm 19.9.1789. Ibid. s. 50.

fra Dem - indrykkede saa heele Forslaget - sluttede med Nogle faa Linier, som indeholde vore Ønsker til Publikum.”

“Suhm kommer ind til Byen Fredag, og raader for den Eftermiddag - kan da en Samling være? Klokken 4 om Eftermiddagen - Dette maae jeg vide i Dag, for i Sekretærens Fraværelse at indbyde til Samlingen - Den maae være hos een af de Naturkyndige - saa siger jeg - saa siger og baade Suhm og Bastholm - vi andre bør holde os tilbage - Jeg meener hos Lund - og naar jeg faaer Svar fra Dem, skal jeg aftale det med ham - samt besørge det øvrige.”¹¹⁷

Møtet hos Niels Tønder Lund på Amager torv, må være blitt holdt før 28. september, for den dagen skrev han et brev om det planlagte selskapet, stilet til embetsmenn i sentraladministrasjonen.

”Et Selskab oprettes til Naturhistoriens Udbredelse. Planen dertil er udkastet af hr. Professor Abildgaard, og, nærmere bestemt, vedtagen af hr. Kammerherre Suhm, hr. Etatsraad Rothe, hr. Konfessionarius Dr. Bastholm. hr. Kammerjunker O. R. Sehestedt, hr. Konstforvalter Spengler, Sognepræsten hr. Otto Fabricius, hr. Professor Vahl, hr. Assessor Rothe, hr. Secretair Bradt og K[ammerraad] Lund. Og naar saa mange Lemmer ere tiltraadt, at det er Stamme til et Selskab, bliver Planen ved Trykken bekiendtgiort, og flere Medborgere indbuden til at forøge Selskabet.

Ethvert Medlem tilskyder i 2 Terminer aarligen i alt 10 rdl, eller betaler paa engang 100 rdl og er da frit for videre Tilskud. Disse Penge anvendes

a., til offentlige Forelæsninger over Naturens 3 Riger

b., til at lade de oplærte, som dertil findes duelige, rejse om i Fædrene Landet for at samle Naturproducter og iagttage dem og Landet

c., til at samle heri Staden et Natur Kabinet i sær af indenlandske Naturalier

d., til at udgive ved Trykken saavel de Dagbøger, som de for Selskabets Regning omrejsende Naturkyndige holde, forsaavidt de fortiene at trykkes, som og de Afhandlinger, hvilke de Naturkyndige Medlemmer i Selskabet oplæse i dets Samlinger

e., til at anskaffe de meest fornødne Bøger i Videnskaben.”¹¹⁸

¹¹⁷ *Clio*. 2. H. Kbh. 1823, s. 153f.

¹¹⁸ Vervebrev i Tønder Lunds hånd i Rathkes Nachlass. Brevsaml. 70. Nasjonalbiblioteket i Oslo.

Abildgaard og de kommende direktørene var også aktive for å skaffe medlemmer til det nye selskapet, og på et nytt møte hos Tønder Lund 12. oktober kunne direktørene underskrive innbydelsen til selskapet, som ble sendt til trykking sammen med Abildgaards plan og en liste over dem som allerede hadde meldt seg som medlemmer.

Det var viktig med lokaler som viste at selskapet hadde kronprinsens støtte og hoffmarskalk Johan v. Bülow skaffet selskapet værelser i *Prinsens palé*.

Oppslutningen om selskapet var overveldende.

Grevene *A.P. Bernstorff* og *E.H. Schimmelmann*, hoffmarskalk *J. v. Bülow* og flere kammerherrer ble medlemmer. Enkedronning *Juliana Maria* ville gi 80 riksdaler og arveprins *Frederik*, prins *Christian av Augustenborg* og prins *Carl av Hessen* hver 40 riksdaler årlig.

Selskapet fikk mange medlemmer i sentraladministrasjonen, bl.a. alle lederne i finanskollegiet, og mange høyesterettsassessorer, som *Jacob* og *Christian Colbjørnsen*.

De rikeste næringsdrivende som storkjøpmennene *Frederik de Conick*, *Johan C. Ryberg* og *Johan L. Zinn* og fabrikkeier *Johan F. Classen* ble medlemmer. Oppslutningen fra professorene ved universitetets var også god.

Kvinner var velkomne; *grevinne Danneskiold-Laurvigen* og fire kammerfrøkner meldte seg inn, dessuten fjorten kvinner hvis ektefeller var medlemmer.

Fra Norge kom det mange innmeldelser fra private næringsdrivende, *Jørgen* og *Niels Aall*, *Løvenskiold* på Fossum, *Kaas* på Bærums verk og storkjøpmennene *Bernt Anker* og *Carsten Tank*. Fra Trondheim, Tønder Lunds hjemby, ble seks medlemmer, og elleve fra Bergen, deriblant *Bergenske nyttige Selskab*.

Da medlemsavgiften var høy, 10 riksdaler i året, var det bare folk fra de høyere sosiale lag som var i stand til å bli medlemmer.

“Mellem Selskabets contribuierende Medlemmer ere Fem og Tre-sindstyve [65] Personer af de som adelige erkjendte Slægter, og blandt disse ere 4 Statsministere, de første af Collegierne, Hof-Etaternes Chefer o.s.v Saa ere og mellem Selskabets contribuierende En og Tyve Geistlige og af dem 3 Biskopper.”¹¹⁹

I juni 1790 hadde medlemstallet kommet opp i 269.

¹¹⁹Annonse i *Adresse-Contoirs Efterretninger* nr. 22, 1791.

Zoologi og botanikk

Undervisningen, som skulle være på “Landets Sprog”, var gratis og åpen for alle, og i januar 1790 begynte Martin Vahl sine forelesninger i zoologi.

Han foreleste fra 9 til 10 og fra 5 til 6, fire dager i uken; zoologi fra oktober til april og botanikk fra juni til august. I mai og september var det ingen undervisning.

Om zoologi-undervisning skriver Steffens at ”et langt Bord stod midt i Salen, omgivet af Stole; paa Bordet laa der Pandeskaller af Dyr, og Afbildninger af Pattedyr af Schubers bekjendte Værk. Tilhørernes Antal var ringe, men disse vare unge Mænd der ligesom jeg, vare dragne hid af en indre Drivt, ikke blot af ydre Forhold.”¹²⁰

I slutten av mai 1790 ble det annonsert at “Hr Professor Vahl begynder næstkommende Onsdag den 2 Junii sine Forelæsninger over de første Grunde af Plante-Læren. Disse Forelæsninger, hvilke, ligesom de hidtil holdte, ere offentlige og uden Betaling kan høres af enhver, som behager at bivaane dem, holdes i Selskabets sædvanlige Læsesal paa det Kongl. Palais Mandag, Tirsdag, Onsdag og Fredag, om Eftermiddagen fra Kl. 5 til 6.”¹²¹

I tillegg til forelesningene var det “ugentlig hver Onsdag botaniske Excursioner”.

Botanikeren Jens Wilken Hornemann mintes flere år senere sin lærer,

”Vahl som Lærer, virkede meget, og mer, end nogen før ham til Botanikens Fremme i Fædrelandet”.

På kateteret var Vahl “tvungen og frygtsom” og så bundet til sitt manuskript at han “hævede endog ikke Øinene”. Det var som om en “vis blyfærdig Frygtsomhed qualte” “den Ild, som var Drivefieren til hans Flid”. På tross av “sine paalidelige og kundskabsrige Forelæsninger” var det “naar han førte sine Lærlinger ud i Naturen” selv, at de hentet det største utbytte.

”For her og i Studerekammeret var hans rette Hiem! Hist for at samle, der for at undersøge. Den Frygtsomhed, som hvilede over den fra Cathedret docerende var aldeles forsvunden fra den i Skove og

¹²⁰Steffens, Henrich, *Hvad jeg oplevede*. Kbh. 1840-45. B. 1, s. 272.

¹²¹Adresse-Contoires Efterretninger nr. 125, 1790.

Dale og paa Bakker; men overalt blandt Planter vandrende Lærer.”
122

I januar 1799 skrev Vahl til Bülow:

”Jeg har endnu Aarsag at glæde mig over et anseeligt Auditorium. Over Botaniken havde ieg i Sommer henved 50, og i Vinter over Dyrene, 20 à 30. Det er meere end ieg kunde vente, der hverken examinerer, eller læser over Ting der examineres [ved universitet].”

Årsaken mente han var at

”Videnskaben [er] virkelig bleven udbredet meere end forhen. Beviis derpaa er, at ieg aarligen faaer fra Provindserne nye Tilhørere, der allerede have nogen Kundskab, meddeelt dem af mine gamle Tilhørere som ere flyttede herfra og derhen”.¹²³

Mineralogi

Med Vahl som fast lærer hadde selskapet sikret seg undervisning i zoologi og botanikk, men “alle Naturhistoriens Deele” skulle dekkes, og lærere i mineralogi og kjemi skulle engasjeres så snart selskapets økonomi tillot det.

Abildgaard tilbød seg derfor uten betaling å forelese i mineralogi “indtil Selskabet bliver i Stand til at lønne en anden Lærer i Mineralogien”. I januar 1790 begynte han

“et Collegium over Mineralogien og det dertil henhørende elementære af Chymien Mandag, Onsdag og Fredag fra Kl. 4 til 5”.¹²⁴

På oppfordring fra Abildgaard ble *Heinrich C. Schumacher* ansatt som lærer i mineralogi i 1791. Han var fra Holstein, utdannet kirurg og lege, hadde studert anatomi, kjemi og botanikk i Paris og London og var lektor i kjemi ved *Det kirurgiske akademi*.

¹²²Hornemann, Jens Wilken, *Om Martin Vahls Fortjenester af Naturkyndighed som Videnskabsmand og Lærer*. Kbh. 1821, s. 20.

¹²³Vahl til Bülow 18.1.1799. Johan von Bülows manuskriptsamling i Sorø Akademis Bibliotek.

¹²⁴Adresse-Contoires Efterretninger nr. 3, 1790.

Kjemi

Gottfried Becker ble høsten 1791 ansatt som lærer i kjemi og skulle

“Mandag, Tirsdag og Fredag om Efttermiddagen fra Kl. 4 til 5 [holde] Forelæsninger over den saa kaldede tekniske Chemie (Haandværks- eller Nærings-Chemie), hvorved han foredrager og anvender Chemiens almindelige Grundsætninger paa de Operationer og Handlinger, som foretages i det daglige Liv, og i Særdeleshed med Hensyn paa Haandværker og Fabrikanter”.¹²⁵

Gottfried Becker som eide Elefantapoteket, hadde vært et år hos *Johann Chr. Wieglieb* i Tyskland og hadde studert kjemi hos *Antoine Lavoisier* i Paris.

Naturalsamlingen

På generalforsamlingen i 1791 ble det lagt fram en liste over den zoologiske del av naturalsamlingen. Listen viser at samlingen allerede hadde 601 gjenstander, hvorav 262 var kjøpt og 339 var gaver. I tillegg til disse var

”Tvende Skabe med Insekter skænkede til Sælskabet av Hr. Kammerh[erre] Sehested, Hr. Kammerraad Lund og Hr. Colbjørnsen”.¹²⁶

Den største bidragsyter var *Abildgaard*, som hadde forært samlingen 8 fugler, 20 amfibier, 7 fisker og 14 pattedyr eller deler av pattedyr. Rektor *West* på *St. Croix*, dr. *Mynter* og grevinne *Danneskiold Laurvig* var ivrige givere, hovedsakelig av bløtdyr.

Zoologiundervisningen krevde demonstrasjonsmateriale, og det ble kjøpt inn fugler og konkylier, dessuten et “Cranium af en Biørn” og et hvalrosshode. Samlingen vokste raskt, og årsberetningene lister opp gavene og giverne.

“En ganske sielden Samling af Kongsbergske Biergarter blev ved det daværende Ober-Biergværks Direktoratium overladt Naturhistorie-Selskabet”.¹²⁷

Rektor *West* på *St. Croix* var en betydelig bidragsyter, og det kom gaver fra

”Regieringsraad Colbjørnsen i Vestindien, Etatsraadene Rothe og Trant, Professorene *Abildgaard*, *Vahl*, *Münter*, *Treschow*, Kancelieraad *Evald*, Grevinde *Danneskiold Laurvig*, Kammerherrinde *Baronesse Løvenskiold*, Geheime-Conferensraad *Numsen*, Student *Hornemann*, Sekretair *Agerskow*, Konsul *Buch*”.¹²⁸

¹²⁵Adresse-Contoires Efterretninger nr. 204, 1791.

¹²⁶Zoologisk Museum i København.

¹²⁷Regnskabsvæsenet, 1790, s.13.

¹²⁸Idem, s.14.

Johan v. Bülow forærte

“en smuk samling Stuffer fra Cornwallis og endeel Kobolt-Stuffer fra Norge”. “Kaptein Mourier beriget” kabinettet med en “Samling af udstoppede Fugle” fra Kina. Og da generaladjutant Løwenørn kom hjem fra Marokko, forærte han til kabinettet “de Samlinger han underveis har gjort”.¹²⁹

Tanken var at naturalsamlingen skulle være selskapets ansikt utad og reklame for selskapets virksomhet. Men det forutsatte at publikum hadde anledning til å besøke den. Dette var ikke mulig så lenge selskapet ikke fikk bedre lokaler. For værelsene i Prinsens palé kunne ikke brukes for offentlig fremvisning. Tyge Rothe skrev flere ganger til Bülow om dette,

”Der staaer Naturalierne i det smule Kammer, og kunne ikke rummes.” Og han minner om at det står i selskapets lover at naturalsamlingen skulle “blive til Skue visse Dage om Ugen.” “ Dette vilde være overmaade gavnligt; om det end kun var aabent een Dag om Ugen.” “Det vilde drage Hierter til Selskabet, det viiste at man tragtede efter at fornøye Publicum”.¹³⁰

På Abildgaards anbefaling skrev Naturhistorie-Selskabets direksjon til kongen og ba om å få flytte selskapets naturalsamling inn i universitetets *Theatrum Naturae*. Anmodningen resulterte ikke i annet enn en brevveksling med kanselliet, og som selskapets generalforsamling i sin indignasjon vedtok å trykke i årsberetningen.¹³¹

Samtidig godkjente generalforsamlingen at selskapet leide

”bequemme Værelser” i “Efterslægts-Selskabets Gaard N. 34 paa Østergade”.

Da undervisningen begynte igjen høsten 1793, var forelesningene flyttet til “Selskabets Værelser i Efterslægts-Selskabets Gaard paa Østergade.”

Først i juli 1794 kunne dørene til naturalsamlingen åpnes for publikum. I *Adresse-Contoires Efterretninger* ble det bekjentgjort at i

”Julii Maanedes Begyndelse” “bliver Selskabets Natural-Cabinet aabnet og fremstillet offentlig til Skue for enhver som vil tage samme i Øiesyn.” Kabinettet ville være åpent to dager i uken, “Tirsdag og Fredag om Formiddagen fra Kl. 10 til 12”.¹³²

¹²⁹Regnskabsvæsenet, 1791, s.11.

¹³⁰Brev fra Tyge Rothe til Johan von Bülow 22.12.91.

¹³¹Om Regnskabsvæsenet og Bestyrelsen i Naturhistorie-Selskabet for 1792. Kbh. 1793.

¹³²Adresse-Contoires Efterretninger nr. 155, 1794.

De reisende

Abildgaard hadde foreslått at naturhistorieselskapet skulle sende ut

“Studerende” for “at bereise Rigernes forskjellige Provindser”. De skulle “opsøge, beskrive og for Nationens Museum samle disse Steders Naturproducter”. Dermed ville en “faae et Antal af duedige Borgere til Landets Tieneste, som kiendte noget meere af deres Fædreneland, end den Bye, i hvilken de ere fødte”.¹³³

Henrich Steffens minnes sin eksamen ved Naturhistorie-Selskabet.

”Imidlertid kom Tiden, da jeg skulde underkaste mig den offentlige Prøve. Vahl havde haabet at uddanne mig til en dygtig Botaniker; han troede, at jeg besad tilstrækkelige Kundskaber i Zoologien for at adskille nye Dyr fra de Bekjendte og at beskrive dem med Nøiagtighed. Han havde taget feil. Mine Kundskaber i Botaniken og Zoologien vare ingeniunde betydelige; jeg manglede al Sikkerhed. Prøven fandt Sted i en stor Sal;” “Nysgjærrigheden drev en Mængde Mennesker derhen, og jeg stod nu ligeoverfor min elskede og ærede Lærer, omgivet af udstoppede Dyr, Insecter, Fiske, Mollusker i Spiritus og af Planter. Jeg skulle bestemme, og naar de vare nye, betegne og beskrive deres Sted i Systemet. Prøven havde et taaleligt Udfald, den varede længe, og jeg maatte tilsidst tilstaae, at jeg var udmattet. Den holdt op, jeg havde med en ængstlig Opmærksomhed betragtet enhver Gjenstand, som jeg skulde bestemme og beskrive, og min Lærer maatte selv tilstaae, at et meget ringere Antal Planter og Dyr, naar de bleve grundigt behandlede, fordrede et fuldkommen roligt, uforstyrret og eensomt Studium; dog erklærede han, at han var tilfreds med mig. Schumacher examinerede i Mineralogien; her kom jeg nu fuldkommen til mig selv igjen; det var mere en venskabelig Samtale, end en Examen.”¹³⁴

Dagobert Daldorf var elev av professor Fabricius i Kiel. I 1790 fulgte han med et dansk handelsskip til Trankebar og samlet fisk, insekter, planter og fugler underveis. Et utdrag av dagboken hans ble trykt i selskapets skrifter.¹³⁵

Sveinn Pálsson reiste rundt på Island i tre år, også hans dagbok ble trykt i selskapets skrifter.¹³⁶

¹³³ *Indbydelse*, s. 8-9.

¹³⁴ Steffens, Henrich, *Hvad jeg oplevede*. B.2, s. 213f.

¹³⁵ *Skrivter af Naturhistorie-Selskabet*, B. 2, h. 2, s. 147-173. Dagboken ble i 1990-årene funnet blant Jens Rathkes papirer i Nasjonalbiblioteket i Oslo.

¹³⁶ *Skrivter af Naturhistorie-Selskabet*. B.2, h.1, s.222-234; b.2, h.2, s.122-146; b.3,h.1, s.157-194.

Henrich Steffens reiste i 1794 til vestkysten i Norge for å studere egnens geologi og samle molusker, men han ga opp etter et halvt år.

Jens Rathke forlot København i 1795 for

”at gjøre en Reise ved Norges vestlige Søekyst”. Han skulle ”iagttage de Deelee af Naturen som han derved møde” og ”indsamle Bidrag til Naturhistorie Selskabets Cabinet og Skriverter”.¹³⁷

Han var blitt utstyrt med en instruks som kunne ta motet fra enhver ung forsker, men Vahl beroliget ham.

”Angaaende Instruksen, saa behøver De ey at bekymre Dem stort om det. En deel er tillagt af Folk der aldrig har reyst, aldrig samlet aldrig undersøgt Naturen, sikkert tør ieg paastaae endskiøndt ieg ey har seet Dem, at en deel deraf tilhører Kraftmanden.”¹³⁸

Rathke samlet, studerte og beskrev det han fanget av mollusker, polypper, spongier, fuci og annet. Ved fiskene interesserte han seg spesielt for tennene og høreorganet, og etter hjemkomsten la han fram sine resultater i avhandlingene “*Iagttagelser henhørende til Indvoldsormenes og Bløddyrenes Naturhistorie*”¹³⁹ og “*Entomologiske Iagttagelser og Iagttagelser angaaende Dyrplanterne.*”¹⁴⁰ Avhandlingene ble trykt i selskapets skrifter og viste at Rathkes reise hadde gitt verdifulle vitenskapelig resultater.

Vitenskapelige møter

Naturhistorie-Selskabet skulle først og fremst være et vitenskapelig selskap, og de “naturkyndige” medlemmene hadde derfor plikt til å bidra vitenskapelig.

”Af Selskabets naturkyndige Medlemmer, saavel i som uden for Direktionen, skulle i de sex Vintermaaneder, Januari, Februari, Marts, Oktober, November og December, saa mange som af dem ere nærværende, forsamle sig, og hver Gang, een eller flere af dem, forelæse en Afhandling over een til Naturhistorien henhørende Gi-enstand.”¹⁴¹

Avhandlingene skulle, dersom de ble funnet verdige, trykkes i selskapets skrifter.

¹³⁷Brev fra Directionen for Naturhistorie-Selskabet den 6te Marz 1795 til Rathke. NBO. Brevs. 70.

¹³⁸Brev fra Martin Vahl til Jens Rathke. NBO Brevs. 70.

¹³⁹*Skrivter af Naturhistorie-Selskabet*. B. 5, h. 1, s. 61-148.

¹⁴⁰Ibid. s. 208-221.

¹⁴¹*Love for Naturhistorie-Selskabet*. Kbh.1790, s.26.

”Til Selskabets Skrifter henhøre deels de udi de maanedlige Forsamlinger forelæste Afhandlinger, deels hvad der enten af Selskabets Medlemmer eller andre maatte indsendes, som er værdigt at trykkes”.¹⁴²

De “naturkyndige” direktørene var foruten Tønder Lund, Lorenz Spengler og Otto Fabricius.

Lorenz Spengler var direktør for det kongelige kunstkammer og var internasjonalt kjent som en betydelig konkyliolog.

Otto Fabricius var sogneprest ved Vor Frelsers Kirke i København. Som ung hadde han vært på Grønland som misjonær, og i sin *Fauna Groenlandica* beskriver han 470 dyrearter, hvorav 130 var nye.

Tønder Lund som var redaktør for selskapets skrifter, satte alt inn på å få avhandlingene publisert så fort som mulig. Selskapets skrifter kom derfor med ett bind i året, bestående av to hefter som ble grundig anmeldt i *Kjøbenhavnske lærde Efterretninger*; anmelderen var anonym, men har vært relativt lett å identifisere som J. Chr. Fabricius i Kiel. Det kom også et bind på tysk, *Schriften der Naturforschenden Gesellschaft zu Kopenhagen* med seksten utvalgte avhandlinger.¹⁴³

¹⁴² Love, s. 35.

¹⁴³ *Schriften der Naturforschenden Gesellschaft zu Kopenhagen*. B.1. Kbh.1793.

Det kongelige Naturaliemuseum

For Abildgaard hadde formålet med Naturhistorieselskabet vært å få opprettet

”en Naturalsamling, under Navn af National Museum”,

så da selskapet ikke fikk overta *Theatrum naturae*, foreslo han et *kongelig* naturalmuseum, og det ble i 1796 nedsatt en kongelig kommisjon for opprettelsen av ”et Museum for Naturvidenskaberne til offentlig Brug og Nytte”, med *prinsen av Augustenborg*, *grev Schimmelmann* og *grev Reventlow*, og med Abildgaard som sekretær.

Museumskommisjonen arbeidet for å skaffe lokaler, noe som viste seg vanskelig i en tid med trang økonomi, men det ble kjøpt inn flere naturalsamlinger, blant annet Holmskiolds mineralsamling og Lorenz Spenglers konkyliesamling.

Samtidig gikk det mot slutten for *Naturhistorie-Selskabet*; det høye medlemstallet hadde ikke latt seg opprettholde og inntektene hadde stadig minket.

Det kongelige Naturaliemuseum overtok derfor selskapets naturalsamling og også lokalene i Øster Gade, og i 1804 ble *Naturhistorie-Selskabet* lagt ned.

Et entomologisk institutt

Tønder Lund blir insektsamler

Martin Vahl hadde prøvd å oppmuntre Niels Tønder Lund til å samle insekter, men svaret fra Sorø hadde vært:

”at i hvor stor Lyst jeg end har til Insekterne, kan jeg intet gjøre derved af Mangel paa System”¹⁴⁴.

Vahl hadde nemlig ikke sendt ham den siste utgaven av *Systema naturae* som Tønder Lund hadde bedt om. Men fra Kiel skriver han at

”[d]et er en skøn Sag med Insekterne, der ere saa mange ny. Jeg troer jeg skulde finde een ny hverdag, naar jeg ret vilde gjøre mig Umage. 2 *Pyralis* har *Fabricius* kaldt op efter os; *Pyralis Sehestediana* og *P. Lundana*, endskiant vi ikke har stort anden fortjeneste end at vi har fanget dem. Imidlertid kommer jeg dog nu lidt efter Insekterne, og jeg skulde nok lære at examinere dem, naar jeg kun havde Tid for Blomsterne.” “[Sehested] sanker stærkt paa Insekter og er deri ivrigere end jeg, som bliver Mad. Flora meere troe.”¹⁴⁵

Entomologien i København

København var fattig med hensyn til entomologi, men under Frederik V's regjeringstid hadde det vært interesse også for insekter. *Morten Thrane Brünnich* hadde disputert på avhandlingen *Prodromus insectologiæ Siællandicæ* i 1761, og listen over de 555 insektene ble trykt i Pontoppidans *Danske Atlas* i kapitlet ”Om allehaande krybende og flagrende Dyr” med 66 avbildninger. Pontoppidan skriver

”Af Insecterne er jeg saa lykkelig at meddeele mine Læsere en temmelig fuldstændig Fortegnelse, indrettet efter Hr. Linnæi Systema; alle ere Danske; For den største Deel har jeg at takke een af vore værdigste Candidatis i Natur-Læren, Morten Thrane Brünniche, som besidder en stor Samling, og for nogle Hr. Capitaine Teilman, som i sin Egn fornøyer sig ved at være en flittig og grundig Observator af disse og andre til Natur-Historien henhørende Ting.”¹⁴⁶

¹⁴⁴Brev til Vahl, 2.

¹⁴⁵Brev til Vahl, 9.

¹⁴⁶Pontoppidan, Erik, *Den danske atlas*. T.1. Kbh. 1763, s. 663-701.

Brünnich ga i 1764 ut en insektlære, *Entomologia, sistens Insectorum Tabulas Systematicas*,¹⁴⁷ og ble året etter professor i naturhistorie ved universitetet.

Otto Müller hadde i disse årene også kastet seg over entomologien og gitt ut *Fauna Insectorum Friedrichdalina*¹⁴⁸ med beskrivelse av 858 arter fra området rundt Furesøen, nord for København.

Den nye interessen for insekter smittet over på samlere av naturallier; grev Adam Gottlob Moltke på Amalienborg og grev Otto Thott skaffet seg nå også insekter til samlingene sine.

Thott's samling omfattet

”28 Kasser med Glas over; tre til fire Kasser er Coleoptera, med haardskallede Vingedækker, 18 Stykker er Papillioner og Phalener, de øvrige Kasser med de øvrige Slægter mest melerede [blandete] under hverandre” samt “en Kasse med nogle ostindiske Papillons og en stor Homle-Rede”¹⁴⁹.

Etter stegningen av naturaliekabinettet på Charlottenborg var naturaliene blitt plassert i universitetets *Theatrum naturale* og Brünnich skriver om insektene:

“Insekterne bevares paa Naale i Kasser, som dækkes med en velpassende Ramme og sit Glas. For Dag-Papilioner, hvis Vinger formelst deres smukke Malning bør kunne sees paa begge Sider, er en dertil passende Indretning: De bevares i Kasser, hvis Bunde ere Glas ligesom Laagene; Spidsen af Naalen, som gaar igennem Papilionen, hæftes paa Glassets Flade formelst en liden Halvkugle af

¹⁴⁷Brünnich, Morten T., *Entomologia, sistens Insectorum Tabulas Systematicas - Insektlære, indeholdende Insekternes systematiske Tavler, samt Indledning og Figurer*. Kbh. 1764.

¹⁴⁸*Fauna insectorum Friedrichsdalina*. Hafniae et Lipsiae 1764.

¹⁴⁹Henriksen, Kai L., Oversigt over Dansk Entomologis Historie, i *Entomologiske Meddelelser*, B. 15. Kbh.1921-37, s. 54.

Terpentinvox. Skabets tvende Dørre ere dybe og med Rum afdeelte, hvorudi bemeldte Kasser, reiste paa Rammens Side, nøie passe, og udfylde Dørrenes aabne Ruder: Formedelst denne Indretning forestiller enhver Dør tvende Malerier, nemlig Papilionernes underste Malning naar Dørrene ere lukkede, og den øverste naar de ere aabnede. Et Par lette Rammer, beklædte med grøn Silke, hænge udvendig paa disse Dørre og lukke til for Soelstraalerne, som ellers skulde udblege Papilionernes Farver; paa den indvendige Side af disse Rammer er udspændt hvidt Papiir, som gjør en Grund for Farverne, naar Dørrene ere oplukkede, og viser Navnet paa enhver Papillion. Intet bevarer Insekterne bedre end denne her beskrevne Indretningsmaade.”¹⁵⁰

Men i slutten av 1770-årene var det ingen entomologisk virksomhet i København.

Fabricius i København

Da Fabricius våren 1778 kom til København på gjennomreise til Norge, hadde han med seg sin bok *Philosophia entomologica*; den siste av tre bøker om hans nye entomologiske system.

I *Philosophia entomologica* hadde Fabricius studert entomologiens utvikling tilbake fra Conrad Gesners *Libellus de lacte* i 1541 og vist at entomologene hadde konstruert ulike systemer og anvendt forskjellige regler for å beskrive et insekt. Men de

”[f]leste foragte alle Regler, saa at selve Systemerne blive misledende” og en stor “Forvirring er bleven Følgen”. Selv hadde Fabricius studert sin ”store, fortræffelige Lærer, Linnés Systemer og Regler”, og sett at disse var en garanti for ”Videnskabens Sikkerhed”. Og “Af dette Studium opstod denne entomologiske Philosophie, paa hvis Grundlag jeg de.etter opførte mit eget System”,¹⁵¹

Dette systemet hadde han redegjort for i *Systema entomologiae* (1775)¹⁵²

¹⁵⁰Morten Thrane Brünnich, *Dyrenes Historie og Dyre-Samlingen udi Universitetets Natur-Theater*. 1. Bind, Kbh. 1782, s. XXII-XXXIV.

¹⁵¹Fabricius, Johan Christian, *Philosophia entomologica sistens scientiae fundamenta adiectis definitionibus, exemplis, observationibus, adumbrationibus*. Hamburgi 1778. Utdrag av en oversettelse i Henriksen, Kai L., *Oversigt over Dansk Entomologis Historie*, s. 89f.

¹⁵²Fabricius, J. Chr. *Systema entomologiae : sistens insectorum classes, ordines, genera, species, adiectis synonymis, locis, descriptionibus, observationibus*. Flensbvrge et Lipsiae 1775.

Fabricius' system

I *Systema entomologiae* (1775)¹⁵³ og i *Genera insectorum* (1777)¹⁵⁴ redegjør Fabricius for sitt system.

For å kunne ordne alle insekter i ett system, brukte Fabricius dyrets munn-deler, slik Linné hadde benyttet plantens kjønnsorganer. Etter forekomsten av munn-delene, *maxilla* (munnen), *palp* (føleredskap), *galea* (del av munnen), *lin-gua* (tunge), *rostro* (nebb) og *haustello* (sugerør), delte han insektene inn i åtte klasser: *Eleuterata*, *Ulonata*, *Synistata*, *Agonata*, *Unogata*, *Glossata*, *Ryngota* og *Antliata*.

I *Systema entomologiae* hadde Fabricius ordnet over 4000 insekter etter sitt nye system, og de fleste insektene hadde han studert i engelske samlinger, som Joseph Banks'. I *Systema entomologiae* var det så godt som ingen insekter fra Danmark og slett ingen fra Norge; bare fire arter er påført Hafnia (3) og Dania (1). Av tropiske insekter hadde Fabricius med 79 arter som *Johann G. König* hadde sendt ham fra Trankebar og 36 arter som han hadde fått fra *Julius v. Rohr* i Vestindia.¹⁵⁵ Det var tydelig at Fabricius, for å kunne utvikle sitt system, trengte mange flere insekter .

Tønder Lund og Sehested blir samlere for Fabricius

Når det ble gjort en avtale mellom Fabricius og Tønder Lund vet vi ikke, men det tok antagelig ikke så lang tid før Tønder Lund var i gang med å skaffe insekter til beste for Fabricius' system. Kanskje de allerede var blitt enige om et samarbeid da Fabricius i mai 1778 forlot København og reiste til Norge på sin studietur betalt av kongen.

Det første bevis på at entomologien igjen blomstret i København, er et brev Vahl sendte til den svenske naturhistoriker og Linnéeleven *C.P. Thunberg* i juni 1781:

“Da en beqvem Leylighed gives til Upsala kand ieg ey nægte mig den Fornøyelse at tilskikke noget neml: en Paquet Væxter, og en Æske med nogle faa Insekter. Disse ere alle ifra [St.]Croix fleere dobbelte eyer ieg paa nærværende ikke men venter i Aaren nye remisse fra Vestindien og næste Aar saavel derfra som fra Guinea

¹⁵³Fabricius, J. Chr. *Systema entomologiae : sistens insectorvm classes, ordines, genera, species, adiectis synonymis, locis, descriptionibus, observationibus*. Flensbvrge et Lipsiae 1775.

¹⁵⁴Fabricius, J. Chr. *Genera insectorum : eorumque characteres naturales secundum numerum, figuram, situm et proportionem, omnium partium oris adiecta mantissa specierum nuper detectarum*. Chilonii 1777.

¹⁵⁵Mine optellinger.

med Glæde skal alt hvad ieg kand meddeeles. Insecter og Planter ere mig kiærest”.¹⁵⁶

Brevet viser at Tønder Lund var i gang med å hente inn insekter fra Danmarks oversjøiske besittelser, og at han hadde overtatt Fabricius’ kontakter i Vestindia og opprettet forbindelse med samlere i Guinea.¹⁵⁷

Teodor G. Schlanbusch sendte insekter fra Napoli, hvor han var blitt dansk konsul etter i 1785 å ha giftet seg med Margrethe Sehested, Ove Ramels søster.

Johann v. Reh binder (1751-1825) som hadde studert rettsvitenskap ved universitetet i Kiel og fra 1784 til 1798 var konsul i Alger, sendte nordafrikanske insekter.

Botanikeren *Peter Kofod Anker Schousboe* (1766-1832) som fra 1791-1794 var i Marocco og fra 1800 konsul i Tanger, sendte store samlinger av nordafrikanske insekter.

Dansk Vestindia¹⁵⁸

Tønder Lund skriver til Vahl i 1788:

“Fra v. Rohr har jeg faaet sendt een Pakke med Væxter fra Cajenne, Trinidad Øe og omkr. Vestindiske Øer, og fra hans Brev skal dette kun være en liden ekantillon. Jeg skal kunne vente meer, og en Samling af Planter fra Montserradt, som en Planter paa St Croix har samlet; han heeder John Ryan. - Gid de kun maatte holde Ord. - Rohrs Planter ere kostelige, herligen indlagte og bevarede. Du skal faae see dem. Jeg har og faaet fra Pflug baade Insecter og Planter.”¹⁵⁹

Julius Philip Benjamin v. Rohr (1735-1792) var kgl. embetsmann i Vestindia. Han hadde studert naturvitenskap i Halle og i 1783 ble han av kommerskollegiet sendt til Amerika og øyene omkring for å studere bomullsdyrkingen. Han anla en stor botanisk have på St. Croix og sendte hjem mange planter og insekter. Han døde på en reise til dansk Guinea i 1792.

John Ryan som var plantasjeieier på St. Croix, sendte planter, men også insekter til København.

Paul Gottfrid Pflug (1741-1789) som var lege i København, hadde forlatt byen i 1784, antakelig for å være skipslege. Han sendte insekter og planter fra Sierra

¹⁵⁶Brev fra Martin Vahl til Carl P. Thunberg, 5 Juni 1781. Uppsala Universitetsbibliotek.

¹⁵⁷Opplysninger om samlerne, Henriksen, Kai L., *Oversigt over Dansk Entomologis Historie*, s. 98-129.

¹⁵⁸Dansk Vestindia bestod av øyene St. Thomas, St. John og St. Croix.

¹⁵⁹Brev til Vahl, 21.

Leone og fra Kina, men også fra St. Croix, der han døde i 1788. Tønder Lund skriver til Vahl i 1784:

“Phflug anbejder og samler og er som sædvanlig gierrig. Vi stride stedse og maale hinanden Vare til med knap Vægt, altid lige mod lige og contant Betaling, men med Dekourt for hvert Been, Antenne eller Vinge som mangler paa Insekterne, eller hvert Blad, som fattes paa Planten.”¹⁶⁰

Dansk Ostindia

Dansk Ostindia, som på kongens vegne var styrt av *Det ostindiske kompagni*, omfattet *Trankebar* med festningen *Dansborg* og handelsstasjonene *Frederiksnagor* og *Nikobarene*. Kolonien var hovedsete for dansk handel i India, Indonesia, Kina, Thailand og Persia.

Fra Trankebar hadde legen og botanikeren *Johann Gerhard König* (1728-85) sendt planter og insekter til Fabricius. Hans død i 1785 var derfor et betydelig tap, men det ble funnet en løsning.

Dagobert Karl Daldorff (-1802), som var student hos Fabricius i Kiel, var i 1790 blitt sendt til Trankebar på Naturhistorie-Selskabets og Det ostindiske kompagnis bekostning. Etter å ha tatt doktorgraden i Kiel, ble han utnevnt til kapteinløytnant og medlem av rådet i Fredriksnagore. I 1795 reiste han tilbake til Trankebar, videre til Sumatra og kom til Frederiksnagore i 1798, hvor han døde i 1802. Ove R. Sehested som hadde kausjonert for ham, betalte gjelden hans på 665 riksdaler.

Dagobert Daldorff var Tønder Lund og Sehesteds mest betydelig leverandør av insekter. Ikke bare var sendingene omfangsrrike, men han hadde også utstyrte dem med utfyllende beskrivelser. Selv arbeidet han ved sin død med en monografi over *Decapoda*, tifotkreps.

Dansk Guinea¹⁶¹

Den tyske legen *Paul Erdmann Isert* (1756-1789) reiste i 1783 av interesse for naturhistorie til Guinea der han ble overkirurg på fortet *Christiansborg*. Som motstander av slavehandelen fikk han overtalt myndighetene i København til å anlegge plantasjer i Guinea, og Isert ble utnevnt til kaptein og overhode for den danske kolonien. Plantasjen *Frederiksnopel* ble innviet i 1788, men Isert døde kort tid etter.

¹⁶⁰Ibid.

¹⁶¹Dansk Guinea omfattet tre handelsstasjoner på Gullkysten.

Peter Thonning (1775-1848) som studerte medisin var fra 1799-1803 på en botanisk-økonomisk reise i Guinea utsendt av Generaltollkammeret. Senere ble han lærer for arveprins Frederik Ferdinand.

Johan Vilhelm Hesse og *Johan Frederik Krüger* og kjøpmannen *Peder Meyer* sendte også insekter fra Guinea.

Sjællandske insekter

Samlere med interesse for sjællandske insekter møttes hos Niels Tønder Lund, og det dannet seg en fast klikk som bestod av H. C. F. Schumacher, Hans S. Holten, Hans Rosenkilde, Christian Urne og Peter Tonning.¹⁶²

Christian Urne (1749-1821) kom til København i 1790 som justitiarius i høyesterett og fra 1794 var han også overpresident i København.

Heinrich Christian Friedrich Schumacher (1757-1830) var anatom og botaniker og nær venn av Martin Vahl. Etter eksamen ved det kirurgiske akademi i 1786 var han på en treårig utenlandsreise, hvor han i Paris hørte forelesninger i botanikk hos Jussieu og i kjemi hos Lavøisier og Fourcroy. I London studerte han Joseph Banks herbarium og besøkte John Hunters anatomiske museum. Schumacher ble lektor i kjemi ved Det kirurgiske akademi og lærer i mineralogi ved Naturhistorie-Selskabet. Selv om han var mest opptatt av botanikk samlet han også insekter.

Hans Rosenkilde (1765-1837) var fra 1800 protokollsekretær, senere assessor i høyesterett. Mange av de sjællandske insektene i Tønder Lund og Sehesteds samlinger er fra ham.

Hans Severin Holten (1770-1805) var lærer i naturfagene for prins Christian Frederik, den senere kong Christian VIII. Sammen med den 7-årige prinsen foretok han sommeren 1793 botaniske og entomologiske ekskursjoner i Nord-Sjælland. Han holdt flere foredrag i Naturhistorie-Selskabet og hjalp til i selskapets samlinger.

¹⁶²Henriksen, Kai L., *Oversigt over Dansk Entomologis Historie*, s. 105f.

Entomologiske avhandlinger

På de vitenskapelige møtene i Naturhistorie-Selskabet ble det også lagt fram entomologiske avhandlinger. Den svenske entomologen *Gustav Paykull* sendte inn beskrivelser av fem nye nattsommerfugler, Fabricius' fire avhandlinger gjaldt klassifikasjon, Heinrich C. F. Schumacher foredro om et hardvinget insekt, P.C. Abildgaard om *Monoculus*-arter, Peter K. A. Schousboe om to kreps og Jens Rathke om kornbiller.

Selv la Tønder Lund fram *Om Cicindela aptera, et Insekt fra Ostindien, og noget om Slægtsmærker, Iagttagelser til Insecternes Historie og Nogle Arter af Slægten Brentus*.

Om *Cicindela aptera*¹⁶³

Tønder Lund minte om at den vitenskapelige naturhistorien dreier seg om naturens nomenaklatur og framholdt viktigheten av klare slektsmerker. Selvom det var lett å se forskjell på katt og hare, var det få som kunne gjøre rede for hva forskjellen mellom slektene katt og hare bestod i. Det var derfor umulig å basere slektsinndelingen på et individs samlede utseende.

Linné hadde "for den største Deel betient sig af habituelle [utvendige] Mærker, hentede snart fra een Dyrets Deel, snart fra en anden", mens Fabricius hadde "udarbeidet et System for Insekterne efter en vis Deel af det fuldvoxne Insekt", nemlig munn-delene.

Tønder Lund mente at å skille insektene etter "Æderedskaberne" ga en mer naturlig inndeling, da "Mundens Dele maa passe til Dyrets Føde, altsaa til dets Levemaade". "Men disse Mærker ere ofte hos de smaae og døde Dyr vanskelige at see" og kan "vanskeligen eftersees uden at beskadige Dyret, der skal undersøges". Man var derfor tvunget til å benytte seg også av de utvendige kjennemerker, men disse kunne lett forvirre.

Det "udvortes Udseende" kunne nemlig variere innen samme slekt. Han viste fram tegningen av et hardvinget insekt fra Trankebar, som måtte være en *Cicindela*, da munnen nettopp hadde de egenskapene som kjennetegnet denne slekten hos Fabricius. Men dersom en studerte dyrets ytre kjennetegn som *palp* [følehorn] og brystets form, så kunne man gå seg helt bort og havne i de linneske slektene *Chrysomela* og *Lamia*.

¹⁶³ *Skrivter af Naturhistorie-Selskabet*. I. B. 1. H. 1790, s. 65-78.

Scyllarus

I *Iagttagelser til Insekternes Historie*¹⁶⁴ tar Tønder Lund først for seg slekten *Scyllarus*. Til møtet i Naturhistorie-Selskabet hadde han med seg en stabel illustrerte bøker: Brownes *History of Jamaica*, Dr. Sulzers *Abgekürtze Geschichte der Insecten*, Jonstons *Theatrum universale*, Sebas *Museum* og Rumphs *Raritetkammer*.¹⁶⁵

Han pekte på den ”sieldne Hummer- eller Krebsart” i Brownes bok og fortalte at rektor West på St. Croix hadde sendt en som var ganske lik til selskapets naturaliekabinett. Tønder Lund forklarte at hos Fabricius var slekten *Scyllarus* kjennetegnet ved ”at de to bageste Følehorn (*Antennæ posticæ*) ere brede, lignende et Blad, men dog bestaaende af Lede” slik som hos Browne.

Linnés *Scyllarus Arctus* hadde derimot ikke leddet følehorn, det kunne man se av en illustrasjon i Sulzers *Geschichte der Insekten*, og han viste illustrasjoner av flere arter av Fabricius’ *Scyllarus*. *Scyllarus arctus* var avbildet i Johnstons *Theatrum universale*.

Tønder Lund opplyste at ”Hr. Konstforvalter Spengler” hadde foræret til Selskabets Cabinet et Exemplar af *Scyllarus orientalis Fabr.*” som var avbildet i ”Rumphs Raritetkammer”. Og denne *Scyllarus* atskilte seg fra alle de øvrige ved ”at Kanten af Brystdækket ikke er inskaaret, men ender sig allene fortill ved Øinene i 4 til 5 Tænder”.

Aranea arcuata

Tønder Lund viste fram tegning av en edderkopp og fortalte at edderkopper var vanskelige å bevare. De

“tabe gemeenligen ved Indtørringen deres Figur og Mærker, og søges derfor ofte forgieves i Cabinetterne. De udmærke sig ikke ved glimrende Udseeende, og sendes derfor sielden fra de andre Verdens Dele. Og naar de sendes, fremkomme de sielden saa ubeskadigte, at de kunne beskrives. Fremfor andre Insekter er det da vigtigt ved Aftegninger at bevare Edderkopperne.”

¹⁶⁴ *Skrivter af Naturhistorie-Selskabet*. II. B. 2. H. Kbh.1793. S. 17-24.

¹⁶⁵ Patrick Browne, *History of Jamaica*. Lond. 1756. Johann Heinrich Sulzer, *Dr. Sulzers Abgekürtze Geschichte der Insecten nach dem Linaeischen System*. Winterthur 1776. Jonston, Jan, *Theatrum universale omnium animalium insectorum*. Heilbronn, 1757. Albertus Seba, *Locupletissimi rerum naturalium thesauri accurata descriptio, et iconibus artificiosissimis expressio, per universam physices historiam opus, cui in hoc rerum genere, nullum par exstitit ex toto terrarum orbe collegit*. Amsterdam 1734. Georg Eberhard Rumph, *D’Amboinsche Rariteitkamer*. Amsterd. 1705.

Edderkoppen på tegningen var fra Ostindia, og Fabricius hadde kalt den *Aranea arcuata*. Den ”har 7 Spidser eller Stakler i Kanten af Bugen,” og et ”Torn fra Siden af Abdomen” som ”er meer end 6 gange saa lang som det hele Dyret”. ”Disse 2 fra Siden af Abdomen udstaaende Spidse bøie sig derefter opad noget mod hinanden, og have Lighed af 2 Horn.”

Tønder Lund undret seg over

”Til hvilken Gavn for Dyret enten som Redskab eller Vaaben disse i Forhold til dets Størrelse uhyre Torne ved Siden af Bugen kunne være, er det allene den mueligt at giette, som i Nærheden kunne agte paa Dyrets Husholdning.”

Nogle Arter af Slægten *Brentus*¹⁶⁶

I mai 1799 la Tønder Lund fram avhandlingen *Nogle Arter af Slægten Brentus*. Han forklarte at

”Insekter af Slægten *Brentus* have hidtil været meget sieldne, som de fleste af dem, der hører hiemme i de varme Himmelegne. Der har manglet Entomologerne tilstrækkeligt Antal af Individuer til Sammenligning og til derefter at bestemme Arterne. Hertil kommer endnu, at i ingen Slægt er Størrelsen i samme Art saa meget forskjellig som i denne. Det er da megen Forvirring mellem de beskrevne Arter, og kun faa ere rigtigen kiendte og bestemte.”

Og denne forvirring ”er bleven forøget ved Forskiellen af Kiønnene.”

Tønder Lund som etter hvert fått mange insekter av slekten *Brentus* fra Vestindia, Ostindia og Guinea og flere individer av en del arter, kunne slå fast at snuten, brystskjoldet, vingedekket og størrelsen varierte med kjønn. Derfor kunne ikke formen på snuten og brystskjoldet og heller ikke størrelsen brukes til å skille artene fra hverandre, men artene kunne bestemmes ved antennens perleform, furen på brystskjoldet, tegningene på vingedekket, tennene på låret, skinnebenets innvendige kant og hodets feste mot brystet. Ved å anvende disse kjennetegnene hadde Tønder Lund funnet seksten nye arter av *Brentus*.

¹⁶⁶ *Skrivter af Naturhistorie-Selskabet*. V. B. 2. H. Kbh. 1802. S. 54-91.

Tønder Lund og Sehesteds samlinger

Niels Tønder Lund og Ove Ramel Sehested arbejdede i alle år nært sammen som entomologer. De holdt samlingene sine adskilt, men Ove Ramel havde sin stående fast i arbejdsværelset til Tønder Lund og arbejdede der så ofte han havde anledning. Av alle nye arter som de mottok sendte de flere eksemplarer til Fabricius i Kiel, og fra 1798 til 1804 kom Fabricius hver vår til København for selv å bruke samlingene.

Helene, Tønder Lunds datter, forteller:

”Min største fornøjelse var fars dejlige insektsamling, som han havde sammen med sin gamle elev Ove Sehested, der dengang var kammerherre og præsident for commercekollegiet.

Det var den største insektsamling i Norden. Søndag, onsdag og fredag formiddag sad han gerne beskæftiget med sine insekter, gennemså og ordnede dem, læste og skrev om dem og penslede dem med spiritus.

Han havde dem i 12 høje skabe. Når man åbnede de aflåsedede døre, var der indenfor ganske flade skuffer fra øverst til nederst med grønt voks og terpentintil bunden, hvor insekterne stod på fine nåle, og med glaslæg over hver skuffe. Han fik insekter tilsendt fra alle verdensdele i kasser, betrukne med skind og indeholdende kamferposer for at bevare insekterne, som oftest var Sehested hos ham disse dage og deltog i arbejdet.

Det var min største fornøjelse at sidde på den ene ende af fars stor skrivebord og se de dejlige, mangefarvede, underligt formede insekter og høre far fortælle mig om deres mærkelige egenskaber. Far havde også to store plantesamlinger - den nye i to store skabe, den gamle i eet skab - som også var mig meget kære.

Mine kæreste venner var de naturforskere fra forskellige nationer, som kom til far for at se hans samlinger, og som var venlige mod hans kære datter. Især holdt jeg af professor Fabricius fra Kiel, som ofte kom til København og engang var der en hel måned for at lave et katalog over fars insekter til brug ved et værk, han skulle udgive. Han sad da hele dagen inde i fars værelse, og jeg ville gerne være derinde hos ham.”¹⁶⁷

¹⁶⁷ Helene Tønder Lunds ungdomserindringer, skrevet i Hjertebjerg på Møen 1856, til hennes ældste søn. Tranekjær 1967.

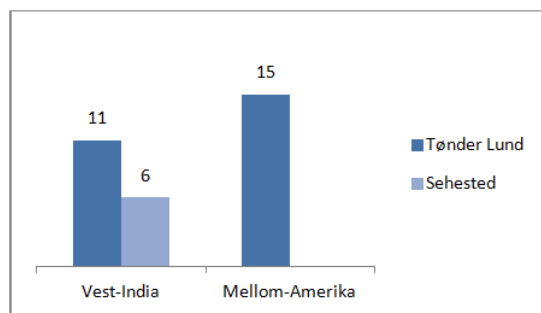
Sehestedt og Tønder Lunds Insektsamling

Ved Tønder Lunds død ble de to samlingene slått sammen til *Sehestedt og Tønder Lunds Insektsamling* som kongen kjøpte for 15000 riksdaler. Den bestod av “16 Skabe, der indeholdt den egentlige Samling, men desuden af et stort Skab og 70 større eller mindre Beholdere med Dubletter”.¹⁶⁸ Insektene er i dag spredt rundt i insektavdelingen i Zoologisk museum i København, og alt som kan ha fulgt med av arkiv og andre dokumenter har forsvunnet.

For å få vite noe om samlingen, må man ta i bruk de få mulighetene som fins; en er *Entomologia systematica*.

Entomologia systematica

Fabricius ga ut fembindsverket *Entomologia systematica*¹⁶⁹ i årene fra 1792 til 1799. Det inneholder over 12000 insektarter og 647 av artene er merket “Mus. Dom. Lund” eller “Mus. Dom. Sehestedt”, som viser at Fabricius har hentet dem henholdsvis fra Tønder Lund og Sehesteds samlinger.¹⁷⁰

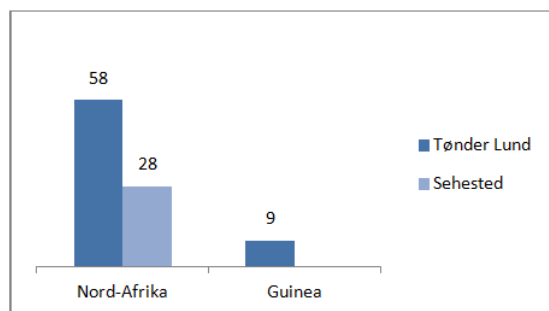
Figuren viser at Sehestedt bare hadde levert 6 insektarter fra Vest-India og ingen fra Mellom-Amerika, d.v.s.fastlandet i Karibia, mens Tønder Lund hadde avgitt 11 arter fra Vest-India og 15 fra Mellom-Amerika.¹⁷¹

¹⁶⁸Henriksen, Kai L., *Oversigt over Dansk Entomologis Historie*, s. 108.

¹⁶⁹Fabricius, J. Chr. *Entomologia systematica emendata et aucta : Secundum classes, ordines, genera, species, adjectis synonymis, locis, observationibus, descriptionibus*. Hafniae 1792-1799.

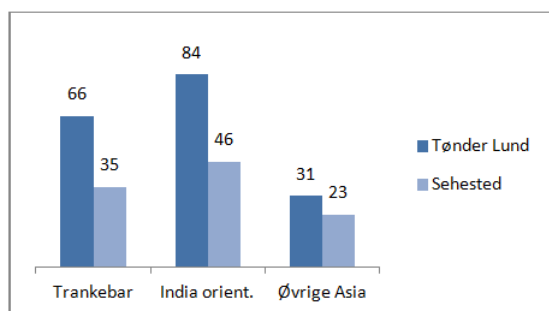
¹⁷⁰Mine opptellinger.

¹⁷¹Ibid.

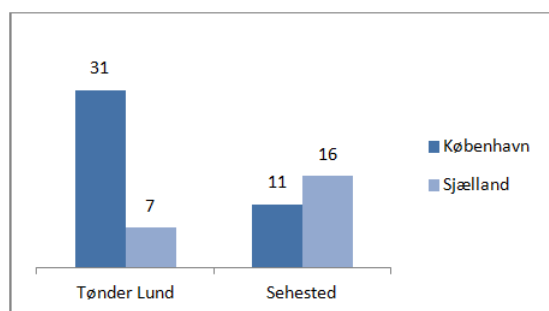
Sehested hadde heller ikke levert noen insekter fra Guinea, mens Tønder Lund hadde levert 9 arter derifra.

Mønsteret som tegner seg er derfor at Tønder Lund hadde kontakt med mange samlere i Vest-India og i Guinea, mens Sehested ikke hadde kontakt med disse samlerne.

For Asia derimot er fordelingen mer jevn mellom Tønder Lund og Sehested.

Danske insekter

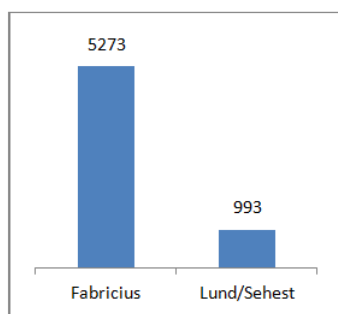
I *Entomologia systematica* hadde Tønder Lund avgitt 38 og Sehested 27 insekter fanget i Sjælland og København, kan være fanget av Tønder Lund og Sehested.

Men siden Tønder Lund avga flest insekter fra København, mens Sehested avga flest fra Sjælland, tyder det på at de ikke fanget insekter i fellesskap.

Mens Tønder Lund kunne vandre nokså fritt rundt i København, inn i bakgårder og andre steder hvor det vrimlet av insekter, så var nok ikke det mulig for adelsmannen Sehested. Han kunne derimot usjenert jakte insekter sammen med baron *Michael Løvenskiold* på Løvenborg. Hva han da også gjorde, siden Michael Løvenskiold etter hvert fikk en stor insektsamling som Sehested ordnet for ham.

Biller

Eleuterata var Fabricius' navn på insektklassen Coleoptera (biller). I *Systema eleutheratorum*¹⁷² som ble utgitt i 1801 hadde Fabricius 532 insekter fra Tønder Lund og 461 fra Sehested.

Figuren viser at omtrent en femtedel, eller 19 prosent, av alle insektene i *Systema eleutheratorum* var hentet hos Tønder Lund og Sehested.¹⁷³

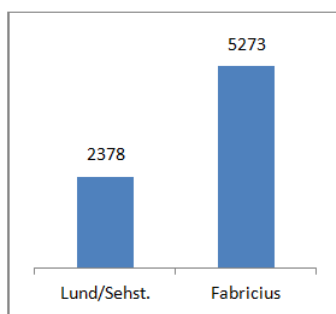
Tønder Lund og Sehested hadde flere biller; *Enumeratio insectorum*¹⁷⁴ et lite skrift på fire sider som de to fikk trykket i 1805 viser at Tønder Lund og Sehested hadde 2378 billearter.

Skriftet skulle antakelig sendes til entomologer som de ønsket å bytte insekter med.

¹⁷²Fabricius, J. Chr., *Systema eleutheratorum secundum ordines, genera, species : Adiectis synonymis, locis, observationibus, descriptionibus*. Kiliae 1801.

¹⁷³Min opptelling.

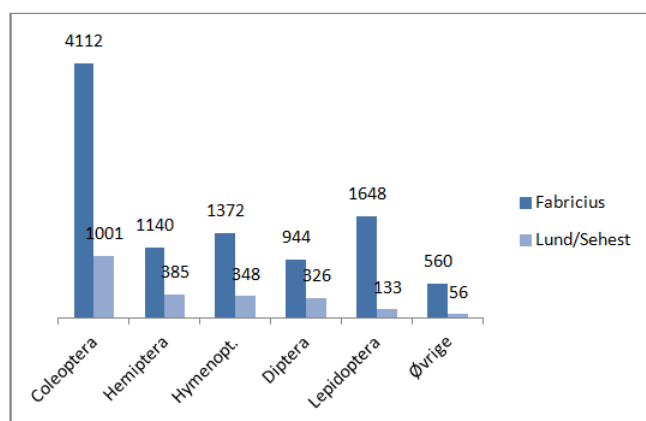
¹⁷⁴Statens Naturhistoriske Museum, København

Figuren viser antall billearter i Tønder Lund og Sehesteds *Enumeratio insectorum* satt opp mot det totale antall billearter i Fabricius' *Systema eleutheratorum*. Tønder Lund og Sehested hadde 45 prosent av alle Fabricius' arter av biller og dessuten 161 av Fabricius' 181 billeslekter.

The type Material of J.C. Fabricius

Entomologen *Ella Zimsen* ga i 1964 ut boka *The type Material of J.C. Fabricius*.¹⁷⁵ Med utgangspunkt i Fabricius' entomologiske skrifter listet hun opp alle 9776 Fabricius-typene (artene).

En opptelling av artene påført "Mus. Dom. Lund" og "Mus. Dom. Sehestedt" viser at 2249, 23 prosent, av Fabricius' arter var blitt hentet fra Tønder Lund og Sehesteds samlinger.¹⁷⁶

*Søren L. Tuxen*¹⁷⁷ skriver i en artikkel at Sehestedt og Tønder Lunds Insekt-samling innholdt omtrent en tredjedel av alle Fabricius' typer¹⁷⁸, dvs. over

¹⁷⁵Zimsen, Ella, *The type material of J. C. Fabricius*. Copenhagen 1964.

¹⁷⁶Min opptelling.

¹⁷⁷Søren Ludvig Tuxen (1908-1983) var i mange år leder av Entomologisk avdeling ved Zoologisk museum i København.

¹⁷⁸Tuxen, S.L., *The Entomologist*, J. C. Fabricius, i *Annual Review of Entomology*. Vol. 12, n 1, 1967, s. 9.

3000 Fabricius-arter.

Sehestedt og Tønder Lunds Insektsamling bestod selvfølgelig av mye mer enn Fabricius-artene, men dette fins det ikke antydning til opplysninger om. Det er heller ikke mulig å fastslå størrelsesforholdet mellom Tønder Lund og Sehesteds opprinnelige samlinger.

Embetsmannen

Generaltollkammeret

Kansellibygningen på Slotsholmen, eller Den røde bygning som den gjerne ble kalt, var knyttet til Christiansborg slott ved den såkalte Løngangen, til høyre på bildet.

Januar 1778 begynte Niels Tønder Lund i Generaltollkammeret som fullmektig i *Det vestindiske og guineiske kontor*, for gjennom årene å rykke opp til kommitert.

17. april 1784 skriver Niels Tønder Lund til Martin Vahl:

“I Onsdags har vores Kronprinds med et overlagt Mod, som en tredsindtyve Aars, skjønt kun 16 Aar gammel, da han efter sin Confirmation første Gang traadte ind i Statsraadet, afskiediget Guldberg, Steeman, Rosencrone som den Dag og deri havde taget Sæde, fra alle deres Betieninger, indkaldt Grev Bernstorf, indsat nogle flere af ham udsøgte, afskiediget Jacobi og Sporon hvilken sidste var bleven Cabinets Secretair i Guldbergs Sted; kort taget Tømmerne og, skulde jeg behøve at sige det, les notes sont changées [nå spilles det på nye strenger].”¹⁷⁹

Statskuppet i 1784 førte til store forandringer i den økonomiske politikken og for Niels Tønder Lund.

Den store landbokommisjonen skulle legge fram en plan for å øke landbruksproduksjonen; Chr. Reventlow var leder og Christian Colbjørnsen sekretær.

¹⁷⁹Brev til Vahl. 19

Kommisjonens arbeid resulterte i *Forordning om stavnsbåndets ophævelse 20. juni 1788*.

I håp om å bedre statens inntekter ble det opprettet en egen kommisjon, *Den ekstraordinære finanskommisjon av 2. mai 1787*. Foruten Ernst Schimmelmann og Chr. Reventlow bestod den av menn som de hadde tillit til som Johan Ludvig Reventlow, A.G. Carstens, Carl Wendt og Johannes Zoëga, dessuten av nordmennene Jacob Edvard Colbjørnsen, amtmann Kristen Heiberg, og "den senere bekjent dyktige Tønder Lund"¹⁸⁰.

Finanskommisjonen ble bedt om å undersøke

"Om en friere Handel end den, som efter det nu antagne System finder Sted, maatte være fordeelagtig for Vore Stater, samt ihvorvidt denne større Frihed enten overalt uden Indskrænking, eller for det første ikkun i Henseende til visse Stæder maatte være at bevilge og kunne bestaae, uden hverken at hindre og skade den mueligste, indenlandske Produktion og Vindskibelighed i det Hele, eller at formindske Vore Indtægter."¹⁸¹

Opphevelse av Kornloven

Det første kommisjonen måtte gi seg i kast med var handelen med korn på det sønnenfjeldske Norge.

Kornloven av 1735 forbød all import av korn til Danmark, og Sør-Norge kunne bare importere korn fra Danmark. Det betød at korn og kornvarer var beskyttet av et totalt innførselsforbud. Da det etter hvert viste seg at danske kjøpmenn ikke var i stand til å dekke behovene i Sør-Norge, kom et høylytt krav om å lempe på restriksjonen når det gjaldt import av korn til Norge.

Christian Martfeldts *Beviis at Dannemarks og Norges fyrretive-Aar-gamle Korn-Handels-Plan, lagt ved Forordningen af 16. Sept. 1735 ikke naaer sin Hensigt* var blitt trykt hos Gyldendal allerede i 1774, men blitt holdt tilbake av Høegh-Guldberg. I 1785 ble den etter å ha ligget i over ti år, endelig gitt ut.

I mai 1788 la *Finanskommisjonen* fram en betenkning om kornhandelen, utarbeidet av Chr. Reventlow og Niels Tønder Lund, og 9. mai 1788 ble det vedtatt at heretter skulle det være fri handel med korn.

All slags korn skulle kunne innføres og utføres i både Danmark og Norge, og all toll ved utførsel skulle bortfalle. Det ble vedtatt at det skulle opprettes kornmagasin, hvor innenlandsk korn i gode år skulle lagres for å selges ut i dyrere, som en garanti mot at de innenlandske priser skulle falle hurtig når

¹⁸⁰Holm, E., *Danmark-Norges historie*. B. 6. D. 1. Kbh. 1907, s.126.

¹⁸¹Rasch, Aage, *Dansk toldpolitik 1760-1797*. Aarhus 1955, s. 236.

handelen ble frigitt. Kommisjonen uttaler i sin forestilling at siden den som en av sine første handlinger tar fatt på kornhandelen, er det fordi denne

”er den viktigste og paa en vis maade grunden til alle de øvrige; den paa vis ordentlige, stadige og sikre gang staternes kræfter, næring og velstand beroer; og altsaa den, hvis forvirring, naar der ikke i tiide raades bod paa, maa drage megen forvirring med sig, tvinge og trykke agerdyrkning, fabrikkflid, handel, seilads; kort angribe og fortære statens kræfter i sine første kilder”.¹⁸²

Tolloven 1797

Finanskommisjonen som hadde fått i oppgave å overveie om en friere handel var gavnlig for staten, hadde gitt et foreløpig svar ved å frigi korn- og stutehandelen. Dens endelige forslag til Danmark-Norges fremtidige handelssystem forelå imidlertid først i mai 1796, og loven trådte i kraft i 1797.

I sin redegjørelse viser kommisjonen hvordan statens behov for penger og beskyttelsen av hjemlige industri hadde ført til utstrakt smugling av utenlandske varer, med en tilsvarende reduksjon i statens inntekter. En smugling som rike-nes utstrakte kystlinjer gjorde det umulig å forhindre.

Smuglingen var derfor en viktig grunn til at tollpolitikken ble lagt om. Forbudene falt vekk på få unntakelser nær, og de høyeste tollsatser ble satt ned; så langt hensynet til smugleriet krevde det. Chr. Reventlow gjorde en stor innsats for omleggingen av tariffene og forbudenes avskaffelse, og Ove Malling var også en varm tilhenger av frihandel, noe hans etterlatte notat viser.

”Er en friere handel, end den som lovene nu tillade, for den danske stat tilrådelig, og hvorledes?”¹⁸³

¹⁸²Ibid.

¹⁸³Rasch, s. 284.

Utenfor kammeret

Politimester høsten 1794

I august 1794 var det streik blant tømmerne i København, og politimester *Johan Flindt* var maktesløs på grunn av den motvilje han hadde skaffet seg blant byens befolkning. I denne situasjonen ble Niels Tønder Lund satt inn som konstituert politimester.

I sin bok *Revolutionens skygger - franske emigranter og andre folk i København 1789-1814* kommer Ulrik Langen i berøring med Tønder Lund som politimester og skriver at Hailes, den engelske gesanten, mente at den vesentlige årsaken til urolighetene i København var den danske regjeringens etterlatenhet overfor det republikanske Frankrike.

“Således så Hailes politimester Flindts afgang og indsættelsen af “den demokratisk sindede” Tønder Lund på hans plads som et udtryk for regeringens svagheit og alt for liberale politik.”¹⁸⁴

Og

”Noget kunne tyde på, at Tønder Lund ikke følte sig helt tilpas i sit midlertidige embede som politimester. I hvert fald ansøgte han i slutningen af september 1794 om at blive løst fra embedet, “hvortil han ikke tiltroer sig tilstrækkelig Kundskab og Øvelse” Dertil mente han, at hans embede i Generaltoldkammeret led under hans fravær. Dessuten anfører Supplikanten [Tønder Lund] at den Tid af Aaret nu nærmer sig, da Politimester skal paase, at alt til Stadens Huusholdning i Vinteren henhørende, er i tilbørlig Stand, hvilken Omsorg han formeener kunde best overlades den, der som Politimester i tilstundende Vinter skal sørge for Stadens Rolighed, Sikkerhed og Beqvemmelighed.” Hans begæring blev imødekommet, og Christian Magdalus Thestrup Cold kunne snart overtage embedet efter at være blevet udvalgt blandt flere kandidater.”¹⁸⁵ “Cold overtog i starten af oktober embedet som politimester efter Tønder Lund.”¹⁸⁶

Borger-Vennen

Tidsskriftet *Borger-Vennen* ble utgitt av *Det forenede Understøttelses-Selskab* som i 1788 var opprettet for å kunne gi lån så

¹⁸⁴Langen, Ulrik, *Revolutionens skygger - franske emigranter og andre folk i København 1789-1814*. Kbh. 2005, s. 219.

¹⁸⁵Ibid. s. 234.

¹⁸⁶Ibid. s. 249.

”virksomme og arbeidslystne Medlemmer ikke i mangel af Værktøj eller Materialer skulle være nødsaget til at frasige sig Arbejde og deraf flydende Fortjeneste.”

Selskapet kunne også gi understøttelse ved sykdom, alderdom og “Vanheld”¹⁸⁷

Kongen og hoffet hadde forpliktet seg til årlige bidrag, og selskapet fikk benytte en sal i Prinsens Palé til medlemsmøtene.¹⁸⁸

Borger-Vennens *Bestyrelse* bestod av fem personer som vekslet på å være redaktør av fire nummer i ad gangen.

Niels Tønder Lund startet som redaktør i *Borger-Vennen* i 1796 og var ansvarlig for 62 nummer fram til 1802. Han skrev om naturvitenskap og økonomi, om barn, oppdragelse og om utdanning av ungdom og i de siste årgangene var det oversettelser av *Benjamin Franklin*¹⁸⁹ og *Oliver Goldsmith*.

Om de praktiske Videnskaber ved Universiteterne.¹⁹⁰

Artikkelen stod i *Minerva* sommeren 1794, forfatteren var anonym og anledningen var diskusjonen om Norge burde få sitt eget universitet.

“Universiteterne vare før og ere for det meeste endnu indrettede allene til at danne og oplære Embedsmænd. Det er da ikke Menneskeslægts Oplysning, dens Vel og Lyksalighed, Kundskabers og nyttige Opdagelsers Udbredelse blandt meenige Mand, som er dens nærmeste Øiemed.”

“De fleste Universiteter ere Fostere fra Enden af Middelalderen, udklækkede i Hierarchiets Skiød. De oprettedes under despotiske Regieringer, og det synes, at ved deres Anlæg blev sørget for, at Adgang til Videnskaber skulde være tillukket for den Deel af Folket, som skulde bedrages, over hvilke der skulde herskes, og kun Tilgiængelse for den mindre talrige Deel, som skulde lønnes for at holde Almuen i lydige Uvidenhed, for at sælge Troe, Orden og Ret, og være Redskab under Despotiet.” “ Det er sagt nyeligen: Le privilege exclusiv des lumieres est de tous le plus dangereux et funeste. Tout qu'on verra dans l'état une classe, qui recevra une education privilegée, et la classe la plus nombreuse livrée aux illusions de la superstition, il y aura toujours des tyrans et des esclaves.¹⁹¹”

¹⁸⁷Friehling, Eskild, Borgersind gjennom 175 år. Kbh. 1963, s.9.

¹⁸⁸Ibid. 19f.

¹⁸⁹Originalene er hentet fra *Works of the late Doctor Benjamin Franklin* London 1793, V. 2.

¹⁹⁰Minerva 1794, II, s. 297-326. Artikkelen er gjengitt i sin helhet i Appendiks.

¹⁹¹Kan være hentet fra *La Chronique du mois ou les Cahiers patriotiques*. Paris 1791-1793.

“Det er nu vel udenfor Tvivl. at Oplysning og den deraf følgende Forbedring i Næringerne er nødvendig for ethvert Folk, naar det ei skal staae tilbage for dets Naboer. Lehnstidcn nærmer sig til sin Ende, og Almues-Manden er nu ikke mere blot Redskab i den Fornemmeres og dens Herres Haand. Det kan nu ei længer formodes at være nok, at Herren er oplyst, ei ventes mere end nogle almindelige Kundskaber og Færdigheder til at modtage andre.”

“Ved Universitetet, der hos os har Monopol paa Lærdom, burde dog vel de Kundskaber, som enhver af Folket til sin Næringsveis Forbedring behøver, være at hente.” “Af Naturhistorien har da for nærværende Tid Dyrelæren og Mineralogien ingen Lærere ved Universitetet, og derover læses da altsaa ikke. Botaniken er henlagt til et medicinskt Professorat, og Lectoren i Haven er forbundet med Veterinair-Anstalten. Physik og Chemie have heller ingen egne Lærere, men ere henlagte til et medicinsk Professorat. Kundskaber om Naturen, denne vigtige og vide udbredte Kundskab, er da ved det Kiøbenhavnske Universitet enten behandlet som Bifag eller gandske forsømt.”

“Agerdyrkningen, hvorpaa Menneskenes Antal, Velleynet, Lyksalighed, og Staternes Styrke hviler, har længe været ganske overladt den uoplyste og uoplærte Bonde, og Forbedringer deri Tilfældet og Hændelsen.”

“Det samme gjelder om alle Næringer og Haandteringer” og de ”Fordomme og Uskikke, som i en Række Aar have fulgt Haandteringer, kunne ei røddes af Veien, uden sand Kundskab om de Ting, som ere Maalet for Haandteringen. Pligten, at udbrede saadan Kundskab, synes ikke at være opfyldt af det Universitet, hvorved der ikke læses over, neppe tænkes paa, de derhen hørende Videnskaber.”

“Kan Universitetet troe, at det har opfyldt sin Pligt mod Nationen, naar det aarligen har præsteret den sædvanlige Leverance af Qvalificerte til Forgemakkerne? Hvad om det endnu paatog sig Leverance af Folkeoplysning, af Kundskaber, nyttige for Mængden?”

Tønder Lund ønsker at et

“Norskt Academie snart maatte indrettes, som kunde undervise Mennesker og Borgere,” “hvor enhver uden Hensigt til Stand, Alder, Opdragelse, maatte kunne hente den Oplysning, han ønsker, uden at have udstaaet visse Læreaar, i en latinsk Skole, og uden ved Ankomsten at underkastes nogen Prøve; hvor enhver, som ønsker eller troer at kunne oplyse sine Medborgere. maatte have en Ret til at lære fra sig, som allene Mangel af Tilhørere kunde indskrænke; hvor Meddeelelse og Modtagelse af Kundskab maatte være aldeles frie, bunden ved ingen Lov, ingen Tvang, uden den sunde Fornufts og Concurrentsens; hvor Landets Ungdom, især af Middelstanden, for gammel til længer at gaae i Skolen, og for ung og uerfaren til at overlades sig selv, og til at begynde i en Næringsvei, maatte kunde tilbringe disse nyttige Aar, hvori Forstanden

og Fatte-Evnerne ere villige og aabne til at modtage Dyrkelse og Kundskab; hvor denne Ungdom maatte kunne indsamle Kundskaber, brugbare for deres tilkommende Forbindelser og Næringer, uden at søge fremmed Land; og at fra dette Universitet eller Academie Kundskaber maatte kunne udstraale til alle Landets Næringer og Sysler.”

Et Brev

I 1786 kom et lite skrift med tittelen *Et Brev om Professor Christian Ulrich Detlev Eggers trende Forelæsninger*.¹⁹² Skribenten var Niels Tønder Lund som hadde valgt å være anonym. Eggers hevdet i *Om den danske Statskundskab og danske politiske Skrifter*¹⁹³ at Danmark og Norge var kulturelt tilbakestående og ikke hadde tatt del i den vitenskapelige “fornyelse” som hadde funnet sted i Europa. Grunnen var at språket var så lite dyrket at det ikke kunne behandle filosofiske temaer.

Dette var oppsiktsvekkende påstander fra en holsteiner med kort fartstid i Danmark. Chr.U. D.v.Eggers (f.1758) hadde studert ved flere universitet i Tyskland, og da Bernstorff tok seg seg spesielt av ham, ble han i 1784 fullmektig i Kommersekollegiet og et par år senere ekstraordinær professor i kameralvitenskap ved universitetet.

Tønder Lund skrev at professor Eggers ikke var den første i Danmark som holdt

“Forelæsninger over Statsvidenskaberne. Sneedorff læste over dem baade ved Sorøe Akademie og her i Staden, før Professor Eggers saae Dagens Lys”. “Schytte, hans Discipel og Eftermand, læste bestandigen i en Række Aar, snart over een, snart over en anden Deel af disse Videnskaber, og [...] Fabricius, som Professor Eggers ikke engang nævner, hvis Forelæsninger over de oekonomiske og Cameral-Videnskaber efter de trykte Anfangs-Gründe, jeg formoder, at Eggers, da han ved det Kielske Universitæt begyndte sin lærde Løbebane, har bivaanet, har, før han blev ansat i Kiel, holdt lige Forelæsninger her i Staden med Bifald. – For Videnskaben ere Lærestole baade her ved Universitætet og ved Sorøe Academie”.

Og Tønder Lund spør hvordan en mann

“der ikke forstaaer det Danske Sprog, naar man maae dømme ham efter Bogen, der er fuld af Feil mod Sproget, af Ord bogstaveligen og urigtigen oversatte fra det Tydske, af Feil mod den Danske Syntax og af Germanismer”, kan “driste sig til at klage over dets ringe Dyrkning og Mangler ”.

Samme år kom *Endnu et Brev i Anledning af Professor Eggers trykte Indledning til hans Forelæsninger om den danske Statskundskab*¹⁹⁴; forfatteren

¹⁹² *Et Brev om Professor Christian Ulrich Detlev Eggers trende Forelæsninger*. Kbh.1786.

¹⁹³ Eggers, C.U.D., *Om den danske Statskundskab og danske politiske Skrifter*. København 1786.

¹⁹⁴ *Endnu et Brev i Anledning af Professor Eggers trykte Indledning til hans Forelæsninger om den danske Statskundskab*. København 1786.

var anonym, men mange må ha gjenkjent J. Chr. Fabricius bak den elegante polemiske formen.

Adam Smith i Rentekammeret

Merkantilismen som preget Vest-Europa på 1700-tallet, var et system der landene prøvde å bli rike ved å eksportere mer enn de importerte. Den danske regjering førte fra 1730-årene en streng proteksjonistisk handelspolitikk; utenlandske varer ble møtt med toll og importforbud, og det var forbud mot eksport av råstoff som trengtes for den hjemlige produksjonen.

På de britiske øyer hadde kritikken av merkantilismen startet allerede på 1600-tallet da den engelske kjøpmann *Sir Dudley North* i sin *Discourses upon Trade* argumenterte for frihandel mot det gjeldende systemet av forbud og tollmurer. Legen og filosofen *John Locke* hadde påpekt at priser varierte med mengden av penger og i sin *Second Treatise* hevdet at verdens rikdom ikke er noe fastlagt, men skapes av menneskenes arbeid. Den skotske filosofen *David Hume* påpekte at når gull flommet inn landet, ville prisene på gull synke i forhold til andre varer.

Den skotske moralfilosofen *Adam Smith* ga i 1776 ut *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, gjerne omtalt som *The Wealth of Nations*.

The Wealth of Nations er inndelt i fem bøker. Den første handler om arbeid, betingelsene for produktivitet og fordeling av avkastningen. Annen bok tar for seg hvordan inntekten av produktene bør anvendes. I tredje bok viser Smith hvordan velstanden har utviklet seg i de forskjellige land og i fjerde kritiserer han merkantilismen og fysiokratismen. Femte bok omhandler finansvitenskapen.

Verket er en kritikk av merkantilismen, den herskende økonomiske doktrinen, og mot merkantilismens mange forbud med høye tollsatser og privilegier satte Adam Smith prinsippet om fri næringsvirksomhet og fri handel.

The Wealth of Nations på dansk

Kort etter at *The Wealth of Nations* var kommet ut, sendte Ove Høegh-Guldberg en kabinettsordre til alle statsinstitusjonene for å mane dem til sparsomlighet. Høegh-Guldberg var nok kjent med Adam Smiths verk og synspunkter, så kabinettsordren kan ha vært en påminnelse om at i Danmark ville man holde fast ved merkantilismen.

”Intet er viktigere for Vore Staters almindelige Vel” enn at man unngår alt som kan skade statens balanse; derfor “anskaffe hos Os selv” det som er mulig, slik at “Udgifterne til fremmede [land] kan

unngås. Dermed vil ”Staten beholde sine Penge og formeere sin Vindskibelighed [fid]“.¹⁹⁵

Høsten 1779 ble en dansk oversettelse av verket annonsert i *Kiøbenhavns Adresse-Contoirs Efterretninger* :

”Det ypperlige Skrift, af den berømte Doctor Adam Smith ved Universitetet i Glasgow, kaldet Undersøgelser over Naturen og Aarsagen til National-Velstand, som Hr. Sekretær Frants Dræbye oversætter paa dansk, er under Pressen, og den første Deel udkommer sidst i September; om endnu nogen har forsømt at subscribere herpaa, behage de at melde sig inden denne Maanedes Udgang hos Gyldendal i Silkegade Nr. 66”.¹⁹⁶

I oktober 1779 forelå første del av verket og året etter, den andre. At det ble utgitt en bok om økonomi i Danmark var i og for seg ikke oppsiktsvekkende, da økonomisk litteratur var unntatt fra de strenge begrensninger på trykkefriheten, det forunderlige var at oversetteren Franz Dræbye var sekretær i Kommersekollegiet og ikke hadde skjult seg bak anonymitet. Saken måtte derfor ha blitt klarert med ledelsen i Kommersekollegiet og ikke bare klarert, men antakelig hatt sitt opphav i kammeret.

Frantz Dræbye (1740-1814) var født i København og etter eksamen i teologi ble han huslærer hos den rike *James Collett* i Christiania. Da sønnene Peter og John Collett foretok en treårig studietur i Europa for å sette seg inn i handel og industri, var Dræbye med dem. Reisen ga Dræbye kunnskap som den danske stat trengte og i 1777 ble han ansatt i Kommersekollegiet. Her traff han nordmannen *Andreas Holt* som noen år tidligere hadde vært hovmester på en seks år lang dannelsesreise med brødrene Carsten og Peter Anker; Holt var nå assessor i Bergverksdirektoriet og kommitert i Kommersekollegiet.

I Kommersekollegiet var også *Carsten Anker* som på reisen med Andreas Holt og broren Peter, hadde truffet Adam Smith ved et par anledninger og som i brødrenes stambok hadde skrevet:

“I shall always be happy to hear of the welfare and prosperity of three Gentlemen in whose conversation I have had so much pleasure, as in that of the two Messrs. Anchor and of their worthy Tutor mr. Holt. 28th of May 1762 Adam Smith ”.¹⁹⁷

¹⁹⁵Rasch, Aage, *Dansk toldpolitik 1760-1797*. Aarhus 1955, s. 132.

¹⁹⁶*Kiøbenhavns Kongelig allene privilegerede Adresse-Contoirs Efterretninger*. 9. og 11. 8. 1779; Dræbyes subskripsjonsplan, datert 1. desember 1778, fins trykket i sin helhet i Claus Fastings *Provinzialblade*. 2.b., nr.11, 1779, s. 85-88.

¹⁹⁷Risåsen, Geir Thomas, *Eidsvollbygningen*. Oslo 2005, s. 14.

Det var antakelig Carsten Anker og Andreas Holt som besluttet å få *The Wealth of Nations* utgitt på dansk og som engasjerte Franz Dræbye som oversetter. Carsten Anker sørget for økonomisk bistand fra de rike kjøpmennene i Christiania og aksept fra lederne i Kommersekollegiet, grevene Schimmelmann og Reventlow. I forordet til første bind av *Undersøgelser over Naturen og Aarsagen til National-Velstand* skriver Frants Dræbye at

”Det behøvende Antal Subskribentere, hvoraf den største Deel er i Norge, har endelig sat mig i Stand til at levere mine Landsmænd den berømte Doktor Adam Smiths Undersøgelse om National-Velstands Natur og Aarsag i vort Danske Sprog.”¹⁹⁸

Sterke interesser i Norge ønsket endringer i den økonomiske politikken, især knyttet til handelsrestriksjonene.

Først i 1782 kom det et par anmeldelser av *National-Velstands Natur*, det hadde da gått to år siden siste bind utkom. Den ene anmeldelsen stod i *Kiøbenhavnnske nye Efterretninger om lærde Sager*¹⁹⁹, den andre i *Danmarks litterariske Progresser*.²⁰⁰

Anmeldelsene som bare gjengir Adam Smiths egne ord i innledningen til verket, var nok skrevet av redaktørene selv.

Ueber die wahren Quellen

I 1785 trykket August Hennings skriftet *Ueber die wahren Quellen des Nationalwohlstandes*²⁰¹, sterkt preget av *The Wealth of Nations*. Hennings fastslår at virksomhet og flid ikke lar seg tvinge fram, men oppstår naturlig under de rette omstendigheter. Han mener derfor at kornloven av 1735 som forbød import av utenlandsk korn, måtte oppheves. Det ville skape fri konkurranse og tvinge bøndene til å forbedre kornet sitt slik at kornhandleren kunne kjøpe og dermed selge tørt, tungt og modent korn”.

Når det gjaldt den hjemlige industriproduksjon så måtte også den ha konkurranse for å utvikle seg, og han var mot den høye beskyttelsestollen på utenlandske varer. Men den høye smuglingen sikret i alle fall en viss konkurranse, så det var derfor en lykke at det er umulig å stoppe den. Jo høyere eksporttoll,

¹⁹⁸Smith, Adam, *Undersøgelse om National-Velstands Natur og Aarsag af det engelske oversat og med nogle anmærkninger oplyst af F. Dræbye*. 2 b. Kbh. 1779-80.

¹⁹⁹*Kiøbenhavnnske nye Efterretninger om lærde Sager*. 1782, s. 683-687. [25. 10.]

²⁰⁰*Danmarks Litterariske Progresser* 1782, 2. B. s. 172-75.

²⁰¹Hennings, August, *Ueber die wahren Quellen des Nationalwohlstandes, Freiheit, Volksmenge, Fleiss : im Zusammenhange mit der moralischen Bestimmung der Menschen und der Natur der Sachen*. Kbh. og Leipzig 1787. [Om de sanne kilder til nasjonalvelstand, frihet, folkemengde, flid; i sammenheng med menneskets moralske bestemmelse og tingenes natur.]

dess mer smugling. Dersom produksjonen ble forbedret, ville smuglingen falle bort av seg selv.

Med henvisning til Smith avviser Hennings bestemt eksportpremier, for ett erverv må ikke oppmuntres på bekostning av andre. Og han avslutter med krav om at enhver skal ha rett til å leve etter sine krefter og evner og at det ikke må legges hindringer i veien for næringslivet.²⁰²

Midlerne til Velstands Befordring

Johan Zoega, som var deputert i Frinanskollegiet, ga i 1787 ut *Forsøg til at udvikle faste Begreb om Arbeid og Handel, som Midler til Velstands Befordring*.²⁰³

Zoega mener staten bør

”rydde almindelige Hindringer af Veien” og ikke anse seg “som enhver enkelt Borgers Formyndere”. Det enkelte menneske vet best selv å “bruge dets Kræfter, og anvende dem paa den fordeeltigste Maade”. “Da enhver i sin snevre Kreds, for saavidt hans eget Beste angaaer, seer videre, end Statsbestyrerne kan see.” “Men Statsbestyrerne have anseet sig som enhver enkelt Borgers Formyndere” og “have indført de i høieste Grad skadelige Privilegier, Monopolier, og Love, som indskrænke Menneskene i den frie Brug af deres Kræfter”. Borgerne bør kunne arbeide for sitt eget beste, for summen av borgernes beste er statens beste.²⁰⁴

At den nye regjeringen ikke stod fremmed overfor de nye økonomiske tankene viser det faktum at regjeringen i 1786 ønsket at det skulle brukes 3-400 Rdlr til ”at anskaffe en Samling af de nødvendigste Skrifter i Handel og økonomiske Videnskaber, og at deres Tal aarlig skulde forøges til Afbetjening for vore Kollegier.”²⁰⁵

Adam Smiths betydning for dansk økonomisk politikk

Det har vært diskusjon blant danske økonomer og historikere om Adam Smiths synspunkter fikk noen innflytelse på dansk økonomisk politikk på 1700-tallet. *Hans Degen, H. Chr. Johansen* og *Peter Kurrild-Klitgaard* mener at Adam Smith var av liten betydning i denne perioden. I en artikkel fra 1936 med

²⁰² Hennings, s. 11, 167, 270, 295.

²⁰³ Zoega, Johan, *Forsøg til at udvikle faste Begreb om Arbeide og Handel, som Midlerne til Velstands Befordring, samt om Penge og Formue ; Mynt ; den i Hertugdømmene indførende nye Species Mynt ; Banker og den i Altona oprettede Bank*. Kbh. 1787.

²⁰⁴ Zoega, *Forsøg*, s. 31, 35.

²⁰⁵ Holm, Edvard, *Danmark-Norges historie*. B.6, 1.del. Kbh. 1907, s. 143f.

tittel *Om den danske oversættelse af Adam Smith og samtidens bedømmelse af den*²⁰⁶ viser Hans Degen at den danske oversættelsen av *Wealth of Nations* nesten ikke ble omtalt i pressen og ser den manglende offentlige omtalen som uttrykk for en generell manglende interesse for Adam Smiths synspunkter.

Heller ikke H. Chr. Johansen finner særlig spor av Adam Smith i reformperioden på slutten av 1700-tallet.

”Først i 1770-erne gør sorøprofessoren A. Schytte et egentlig forsøg på at opbygge et økonomisk system på dansk grund. Ligeledes i 1770-erne begynder Schytte’s kollega i Kiel J. C. Fabricius sin litterære virksomhed. For begge forfatteres vedkommende er der tale om en omplantning av den tyske kameralisme i Justi’s ånd til danske forhold”.²⁰⁷

Likevel tilkjenner han Johan Zoegas økonomiske arbeider liberale teorier som “ligger nært opad Smith’s arbejdsværdilære” men tilføyer at “ifølge Kamphöveners senere nekrolog over Zoega havde denne dog aldrig læst hverken Smith eller Hume”.²⁰⁸

Peter Kurrild-Klitgaard som forteller hele historien om den danske oversættelsen av *The Wealth of Nations* deler Degens syn på at den

”ikke gav sig udslag i en langsigtet, positiv påvirkning af den førte politik eller den økonomiske teoretiseringen og debat.”²⁰⁹

Edvard Holm derimot finner at liberale idéer preget det økonomiske reformarbeidet etter statskuppet i 1784, og i slutten av 1790-årene offentliggjorde Tønder Lund en rekke artikler om økonomi i tidsskriftet *Borger-Vennen*.

²⁰⁶ *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, B. 3. Række 44 (1936).

²⁰⁷ Johansen, Hans Chr., *Dansk økonomisk politik i årene efter 1784*. B.1. Århus 1968, s.18.

²⁰⁸ *Ibid.* s. 188.

²⁰⁹ Kurrild-Klitgaard, Peter, Adam Smith og kredsen bag National-Velstands Natur, *Libertas* nr. 25, Kbh. 1998, s. 5-14.

Tønder Lunds artikler om økonomi

Artiklene viser at Tønder Lund hadde tilegnet seg Adam Smith og Jeremy Benthams liberale syn på hvordan økonomien i et land burde organiseres.

Om Taxter²¹⁰

Tønder Lund slår fast at “Kiøb og Salg er en Handling, der efter sin Natur maae være frie”, for “[d]en eene Tings Priis” står “i Forbindelse med den anden. Kornets Priis bestemmer for størstedeleen Brødets: Kiødets Priis maa rette sig efter Qvægets.”

Og “[d]et er en uadskillelig Feil ved alle Taxter, at de” bare kan bestemmes etter varens “Quantitet og Art” og ikke kvalitet. Det er derfor ingen grunn “for Sælgeren at sætte sig i Bekostning for at forsyne sin Bod med udsøgte Varer.”

Staten må ikke regulere prisene, for takster er aldeles unødvendige når det bare er “Frihed i Næring og i Handel” og dermed konkurranse. For “[m]ængden af Sælgere og Varer som komme til Markedet, i Forhold til Kiøberne eller Trangen til Varerne, bestemmer da Prisen.”

Tønder Lund mener at dette må gjelde også for “Taxter paa Arbeide eller Bestemmelse af Løn” og for “Taxter for Laan eller Bestemmelse af Leie.”

Renten var i Danmark som andre steder fastsatt ved lov, og Tønder Lund slutter seg til *Jeremy Bentham* som i boken *Defence of Usury* fra 1790, hevder at den faste renten hindrer mange i låne penger.

Og “[v]ar Renten ikke bestemt, kunde den høiere Rente bøde paa det Manglende i Sikkerheden, og de Trængende hielpes, Arbeideren sættes i Stand til at gjøre sin Flid frugtbringende, sættes i Vei eller deri vedligeholdes.”

Om Forsynings Foranstaltninge.²¹¹

Tønder Lund mente at kornmagasinene i byene var en urimelig favorisering av “Stædernes Beboere, som længe have været vante til at nyde Forrette fremfor Indvaanere paa Landet.”

Han minner om at byene fremstod “i den mørke Middelalder, da der kun var Adel og ufrie Jordyrkere”. For å skape en motvekt mot aristokratiet, utstyrte kongene derfor middelstanden med rettigheter og privilegier. Dermed

²¹⁰ *Borger-Vennen*. 1796, s. 337-352. Fullstendig avskrift i Appendiks.

²¹¹ *Borger-Vennen*. 1796, s. 337-352. Fullstendig avskrift i Appendiks.

fikk “Kiøbstadsnæring, Handel og de raa Produkters Forædling”, men sielden Agerdyrkningen”, “Regieringernes Opmærksomhed og Omhue” og “have altid siden, især de største Stæder, været et Maal for udmærket Omsorg”.

Når prisene og dermed bondens inntekter stiger, så kaller “forvante Kiøbstæds Indvaanere” det “strax dyr Tid, Mangel, Hunger” og forlanger “Forbude mod Udførsel, Præmier for Indførsel, Udsalg af Magaziner til lavere end gangbar Priis”. Byenes innbyggere forlanger dermed “at fødes som Almissemlemmer ligefrem af Statskassen”.

Tønder Lund siterer Adam Smith som hevder

”at en Hungers Nød aldrig har reist sig fra nogen anden Aarsag end Voldsomheden af Regieringen, som har søgt ved upassende Midler at hielpe paa Uleilighederne af en dyr Tid.”

Og han fortsetter:

“Det er ingen ny, men en sand Bemærkning, at naar Handel med Levnetsmidler og andre Fornødenheder er ganske frie, og naar ingen Foranstaltninger føies eller kunne ventes til at nedsætte Priserne, stige disse, tillige med Frygten for Mangel, saasnant det mindre Forraad langt fra øines, og da længe før det er Mangel. Følgen af denne Prisernes Stigen er: Enten maae da Forraadskamrene være af den Vidde, at de allene kunne forsyne; eller og ere de for Forsyningen skadelig, da de afskrække den sande Handel. Skulle Forraadene være tilstrækkelige, koste de det Offentlige, hvor de oprettes, betydeligt, da deraf gemeentligen om ikke altid sælges for ringere end Indkiøbet og de paaløbende Omkostninger.”

Tønder Lund hevder at “Forraade af Fornødenheder” ville være sikrest i “de private Handlendes Hænder”, og det var derfor best at “Forsyningen betros” til den “frie Concurrents”.

Om Markeder.²¹²

Her viser Tønder Lund hvordan de regulerte markedene hemmer varebytte.

”Al Handel bestaaer i Omsætning. Stæderne burde levere Landmanden hans Fornødenheder, og mottage hans overflødige Producter. Naar Kiøbmændene i Stæderne ere udelukte fra den ene Deel af denne Handel, fra at forsyne Landmanden med de fremmede Varer, Fabrik- og Luxus-Varer som han behøver, naar de ved denne Udelukkelse sættes ud af Stand til at utvide fra denne Side deres Kapital, Forbindelser og Virkekreds, er den nærmeste følge, at

²¹²*Borger-Vennen*. 1798, s. 326-332. Fullstendig avskrift i Appendiks s.

de blive mindre i Stand til at modtage og fordeeltigen afsætte Landets Produkter.”

“Vare der ingen Markeder, vilde flere Handelsmænd nedsætte sig i Staden og Concurrence mellem disse, den ordentlige Handels nærmeste Følge, maatte tilveiebringe til alle Tider lige saa gode Priser, som nu kunne faaes paa Markedene.”

Om Prutten.²¹³

Tønder Lund beklager at det er “blevet sædvanligt at prutte”.

”Varers Priis beroer paa deres Søgning til Forholdet mellem Varernes og Kiøbernes Mængde. Alle de Varer, hvorpaa Moden har Indflydelse, maae i Begyndelsen være dyrere end siden.” “Det samme gjælder om Varer, der ere Fordervelse underkastede. En større Fordel paa dem i Begyndelsen bør erstatte Tabet paa den Deel deraf, som ved at henligge kan tabe i Værdi, eller paadrage sig Renter, Pakhuusleje og Bevaringsomkostninger. Det kan ikke lægges Udsælgeren til Last, at han nytter og retter sig efter disse Omstændigheder.”

Om den stigende Arbeidsløn.²¹⁴

Tønder Lund hevder at “Forøgelse i Indkomst er Forøgelse i Folkevelstand.”

“I de sidste Tider høres hos os jævnlig Klage over, at Arbeidsløn stiger, at Mangel paa Arbeide tiltager, at det er vanskeligt at faae Arbeide giort”.

“Søgningen efter dem, som leve af Arbeidsløn, tiltager nødvendig med Forøgelsen af ethvert Lands Indkomst og Kapital, og kan umuligen uden den tiltage. Det er derfor ikke i de rigeste Lande, men i dem som tiltage meest og gaar hastigt frem i Rigdom, at Arbeidslønnen er høiest.”

“Arbeidets runde Belønning er derfor bare den nødvendige Virkning af, og det naturlige Kiendetegn paa et Folks tiltagende Velstand.”

“Rund Belønning for Arbeide, sætter dem i Stand til bedre at sørge for deres Børn, og altsaa at opdrage et større Antal, virker naturlig hen til at udvide og udstrække disse Grændser. Som Arbeidets

²¹³ *Borger-Vennen* 1800, s. 201-206.

²¹⁴ *Borger-Vennen* 1799, s. 59-80. Fullstendig afskrift i Appendiks.

runde Belønning opmuntrer Folkeformerelsen, saa forøger den menige Mands Flid. Arbejdslønnen er Opmuntring om Flid, hvilken, ligesom enhver anden menneskelig Egenskab, tiltager i Forhold til den Opmuntring den nyder.”

“Rigelig Underholdning forøger Arbejderens Legemskræfter, og det glade Haab at forbedre sin Tilstand og at ende sine Dage maaskee i Roe og Overflødighed opliver dem til at bruge disse Kræfter til det yderste.”

“Arbejdslønnen stiger og falder ikke med Priisen paa Fødemidler.”²¹⁵

“Arbejdslønnen ere i en stor Bye og dens Nabolaug sædvanligen en fjerde eller femte Deel, 25 eller 20 Procent, høiere end i faa Miles Frastand. Saadan en Forskiel i Priis, som ikke synes altid tilstrækkelig at flytte et Menneske fra et Sogn til et andet”. “Efter alt hvad der har været sagt om den menneskelige Naturs Letsindighed og Ubestandighed, synes det tydeligt af Erfaring, at Mennesket er af alt flytteligt det vanskeligste at flytte.”

Om Forholdet mellem Sølvets Priis og Kornets.²¹⁶

“Ikke alt det er sandt, som almindeligen troes. Sætninger kunne nedarves fra Slægt til Slægt, og troes fordi de modtages som sande, og som Resultater af en lang Fortids Eftertanke og Erfaring, ofte uden nogen Tid at have været sand. Saadan Fordom er det uden al Tvivl, at Sølvets eller Pengers Værdie dagligen aftager, men at, som en nødvendig Følge deraf, Fornødenhedernes Priis dagligen stiger.”

“Det Urigtige i denne spidsfindige Fornufts Slutning har Adam Smith i hans *Undersøgelse om Naturen af og Aarsagerne til FolkeVelstanden* udførligen og grundigen viist. Var Slutningen rigtig, maatte den omløbende Capitals Forøgelse virke paa alle Varer lige, og forhøje deres Priis i lige forhold. Dette stemmer ikke med Erfaringen.”

“Til den Ende har, Adam Smith sammenlignet Kornpriserne i de forskellige Tider mod hinanden. Smith fandt, ved at sammenligne Hvedens Markeds Priser i England i de sidste 64 Aar af det forrige Aarhundrede med denne Kornsorts Priser i dette Aarhundredes første 64 Aar, at de i den sidste Periode have efter Middeltal været

²¹⁵ *Om den stigende Arbejdslønn.* fortsætter under overskriften *Om Arbejdsløns Forhold til Levedsmidlernes Priis.*

²¹⁶ *Borger-Vennen* 1797, s. 91-100. Fullstendig avskrift i Appendiks.

25 procent lavere end i den første, omendskiønt den engelske Regiering i dette Aarhundrede har ved Udførsels Præmier søgt at holde Kornpriserne i Veiret.”

Tønder Lund bruger oplysninger om danske kornpriser og finder “Prisernes Aftagelse ikke meget forskiellig fra den i Frankrig og England”, og etter “1760 ere Kornpriserne lige som i Frankrig og England ogsaa stegne i Danmark.”

“Med denne høie Priis, siger foranførte A. Smith, synes tydeligen at have været Virkningen af overordentlig ugunstigt Veirligt, og burde derfor ikke ansees som en vedvarende, men som en forbigaaende og tilfældig Tildragelse. Aarstiderne have i de sidste Aar været ugunstige i den største Deel af Europa, og Uordenerne i Polen have meget forøget Mangelen i alle de Lande, som pleiede at blive forsynede fra dette Marked i dyre Aar.”

“Deraf kan da intet udledes til stedse Dalen af Sølvets Priis, som naar den skulde virke paa Kornpriserne, maatte virke lidt efter lidt, og ikke plutseligen. Men i den første halve Deel af dette Aarhundrede, have Kornpriserne aftaget og altsaa er Sølvets Priis steget.”
“De, som troe af Erfarenhed at kunne uddrage, at Tingenes Priser dagligen stige, tænke vel kun paa enkelte Varesorter, hvis Priser Sieldenhed eller større Forbrugelse eller andre Aarsager have forhøiet, hvilken tilfældige Forhøielse ikke kan bevise, at de ædle Metaller eller Penge have aftaget i Værdie, eller at Varepriserne i det Hele ere stegne. Dette har A. Smith i forommeldte Bog, som er oversat paa Dansk, udførligen viist.”

Skrivefrihedstiden

Skrivefriheten

Regjeringen Bernstorff hadde som sitt viktigste mål å reformere forholdene i jordbruket, noe som ville innebære at godseiernes makt og innflytelse ble redusert. Københavns intelligentsia hyllet liberale idéer og støttet den nye regjeringens politikk når det gjaldt landboreformene og så også gjerne at adelens sterke samfunnsmessige posisjon ble svekket.

For å kunne dra nytte av denne støtten var det nødvendig at *de skriveføre menn* kunne få fremføre sine positive meninger i offentligheten. I kampen mot godseierne valgte derfor regjeringen å lempe på de strenge restriksjonene som hvilte på det trykte ord.

I årene mellom 1785 og 1799 kom derfor mye som hadde ligget i dvale til uttrykk og skapte initiativ og tiltakslust. Det ble en tid preget av optimisme og tro på at en ny tid, med en samfunnsutvikling i pakt med med liberale idealer, var innledet.

Det startet med tidsskriftet *Minerva*.

Minerva

Christen Henriksen Pram var i 1781 blitt ansatt i *Kommersekollegiet*, nærmere bestemt i *Kontoret for utenlandske- og konsulatsaker* der *August Hennings* var sjef. Pram, som var 25 år, hadde studert gresk og moderne språk, interesserte seg for økonomisk-kameralistisk vitenskap og hadde prøvd seg som dikter, skulle nå bli redaktør for en avis som *Kommersekollegiet* ville gi ut.

Avisen som fikk det lange navnet *Efterretninger om den inden- og udenlandske Handel, Skibsfart, Fabrike- og Manufactur-Væsen, som og om Agerdyrkingen og Oeconomien i Almindelighed* begynte å utkomme i 1782. Det innholdt skips- og varelistor, børsnoteringer fra inn- og utland og annen informasjon til nytte for landets næringsdrivende.

Etter noen år fikk ukeskriftet ny redaktør, for *Christen Pram* hadde hendene fulle med *Minerva*, et nytt tidsskrift som kom med sitt første hefte sommeren 1785.

Så da regjeringen trengte å forsvare sin økonomiske politikk offentlig, innholdt desemberheftet en anmeldelse av *Briefe über den neuen Finanzplan für Dänemark*; et skrift som Ernst Schimmelmans privatsekretær, P. Kirstein, hadde trykket i Hamburg.²¹⁷

Minerva ble den viktigste publikasjonen i årene fram til århundreskiftet, og Pram fortalte, på oppfordring fra Rasmus Nyerup, suksesshistorien i 1792.

²¹⁷Kirstein, E. P., *Briefe ueber den neuen finanzplan fuer Daennemark*. Hamb. 1786.

”Vi besluttede, ikke at give Oversættelser, uden af de Gamle, eller af enkelte Stykker paa Vers. Vi gave hver Maaned, een eller fleere, Afhandlinger, hvori Form og Foredragsmaade slet ikke var Hovedsagen, noget lidt i Prosa og Vers, hvori Foredraget var Hovedsagen, saaledes nogen Kundskabs-Læsning, og nogen Moerskabs-Læsning, [...] noget om de Skuespil der vare givne her paa Theatret; og en historisk Artikel, eller et raisonneeret Uddrag af Aviserne. Vi traf nogenledes Publicums Smag, og Minerva læses nu paa det syvende Aar overalt i Danmark og Norge. [...] Vi have opfordret alle dem, vi vidste; skrevet overalt til vore Lærde eller vittige Hoveder; og nu faae vi Bidrag meget meere end vi behøve.

- Overhovedet have vi sørget for, at vore Hefter, for uden at indeholde Forskiællighed af Materier og Materiers Indklædning, skulde indeholde frit-sagte, stærkt udtrykte Ting og Tanker, uslaviske Bemærkninger over allehaande Gienstande, politiske, moralske, oeconomiske: men hverken bidende Angreb mod Regieringen, endnu mindre personlig Satire etc. Paskil, og allermindst noget, som kunde skade eller fornærme Sædernes Reenhed, eller sand Religion. Derfor er ikke en skarp og ofte snærtende - ja, desværrelstundom scurrilisk Tone, udelukket. - Saltet er nødvendigt, til at pirre Opmærksomheden; jeg vilde gjerne, det skulde befindes at være attisk - men - hvor tages det altid fra? - Ikke heller kalde vi ondt godt, for ikke at støde nogen: Nous appellons un chat un chat, et Cotin un fripon - og vi hædre hverken en overdreven Orthodoxie eller andre Fordomme, da vort Maanedskrivt i ingen Henseende er bigot. -

For at gjøre disse Hefter almindelige, begyndte vi med at forære Exemplarer bort næsten til alle dem, som vilde tage derimod, ligesom vi endnu Maanedlig forære bort et Par Hundrede Exemplarer, deels til dem der noget bidrage til Hefterne, deels til vore Venner. Blot, vi faae for Resten, dvs. for circa 600 Exemplarer, Indtægt til at betale Udgifterne med, og enda et skikkeligt Overskud.

Den Nytte, som med dette Skrivt er stiftet, bestaaer i: at det bidrager med til at udbrede Læsning, og meddeler maanedlig de tænkende i Publico noget som er deres Opmærksomhed og Eftertanke meer eller mindre værdigt. - Det opfylder for sin Deel Litteraturens og Videnskabernes Hensigt, at meddeele og udbrede theoretiske, og tildeels og practiske Kundskaber og Erfaringer, at gavne og fornøye. [...] Der er, siden Minerva begyndte, og den der herskende Tone er bleven almindelig, udkommet dobbelt ja tredobbelt saa mange Skrivter over allehaande Gienstande, som før i lige lang

Tid; og som jeg oven bemærkede, Friheds principerne i Regieringens Foretagender, have egentligen først rodfæstet sig i dette Tidsrum, sikkerligen til almindelig Lands Lyksalighed.

Det var Pralerie og Løgn, om jeg vilde indbilde nogen, at Minerva har virket alt dette, eller engang, det meeste deraf, eller noget enkelt allene; men at den har kraftigen bidraget med til at frembringe alle disse politiske-oeconomiske-litterariske Virkninger, kan paastaaes uden Pralen og løgnagtig Selvroes.

Ikke heller er det Minerva Udgivere der tillægge sig Æren, for hvad Minerva heri har virket med; men de Mænd, som have givet Minerva Bidrage, hvoriblandt jeg vil nævne Dem Kammerherre Hennings, dens flittigste og rigeste Contribuent, Etatsraad Rothe, Kammerherre Suhm, Justitsraad Malling, Prof. Strøm, store og hellige Navne i vor Litteratur, saa og Mag. Nyrup, Pastor Bech i Tronhiem, Mathematik-Læreren Fester sammesteds, Rector D. Treschou, Rector Boye, Dr. Münter junior et senior, Sl. Prof. Hviid ofl.”²¹⁸

²¹⁸Nyerup, Rasmus, *Magazin for Rejseiagttagelser*, IV. Kbh. 1825; s. 379-381.

Litterær blomstring

Skrivefrihedstiden ble en blomstringstid, en politisk gullalder, enestående under det danske eneveldet.

Skrivefrihed betød imidlertid ikke trykkefrihet, men at regjeringen lettet litt på de strenge restriksjonene, slik at også enkelte meninger fikk komme til uttrykk.

Det kom ikke noen ny bestemmelse, forordningen av 1773 skulle fortsatt gjelde, men man lot det sive ut at den bare skulle anvendes ved grove tilfeller.

Regimet var ikke på noen måte liberalt, og Skrivefriheden som var begrunnet i nyttehensyn og ikke i ideologi og frihetsønsker, skulle være av begrenset varighet.

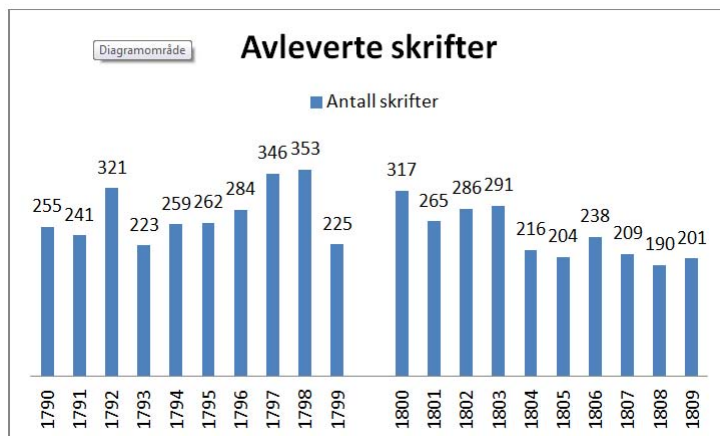
Johan Philip Rosenstand-Goiske skrev i februar 1786 i sine *Efterretninger*.

“Kronprindsen i sær beskytter Skrivefriheden. Man fortæller, at gandske nylig skal en Mand af Anseelse forestillet Hans Kongl.Høyhed, at det var vel om Censuren igjen blev indført, men Høystsamme skal dertil have svaret, at han ansaae denne Frihed som det ypperligste Middel for en Regent til at blive underrettet om Hindringer, som ere i Veyen for et Lands Lyksalighed”.²¹⁹

Vi kjenner ikke omfanget av alle trykksakene som så dagens lys i de femten årene Skrivefriheden varte, men det foreligger noen data som kan gi oss et hint.

²¹⁹Ehrencron-Müller, H. og L., Uddrag af Johan Philip Kneynln Rosenstand-Goiskes Efterretninger i *Historiske meddelelser om København*. 4.R. 2.B. Kbh. 1949-52, s. 175.

Fra 1790 fins det oppgave over hvor mange skrifter som trykkeriene i København avleverte til Det kongelige bibliotek.

Kilde: *Den trykte kulturarv*.²²⁰

Diagrammet over årlig avleverte skrifter viser at fra 1790 til 1798 hadde antall skrifter økt med omtrent hundrede. Da Skrivefriheten opphørte i 1799, var det en bratt nedgang og i løpet av de neste ti årene kom antallet avleverte bøker ikke opp på nivået forut for 1799.

Tidsskrifter

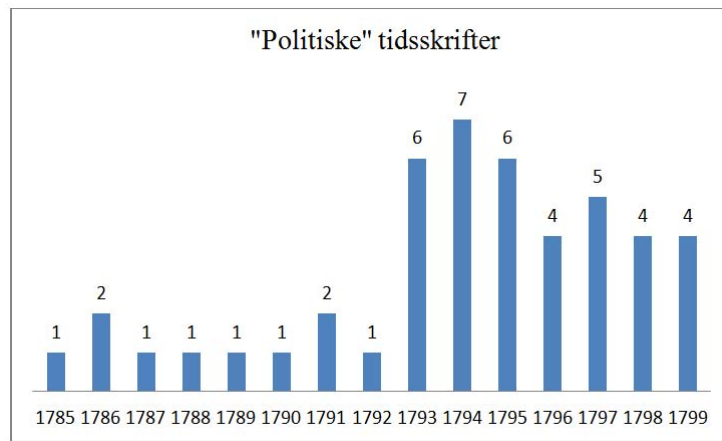
Minerva fikk følge av 70 nye tidsskrifter i de femten årene Skrivefriheten var-te; tallet framkommer ved å sammenholde listene over tidsskrift i *Bibliotheca danica*²²¹ og *Den politiske litteratur Danmark*.²²²

Den politiske litteratur i Danmark omfatter de tidsskriftene som på et eller annet tidspunkt hadde artikler med politisk innhold, så for enkelthets skyld kaller jeg dem *politiske tidsskrift*. Av den opprinnelige listen på 48 må to utelates pga. mangel på data og er dermed redusert til 46.

²²⁰Horstbøll, Henrik og John T. Lauridsen, *Den trykte kulturarv*. Kbh. 1998; s. 92.

²²¹Bibliotheca danica: systematisk Fortegnelse over den Danske Litteratur fra 1482 til 1830 efter Samlingerne i det store kongelige Bibliotek i Kjøbenhavn. Kbh.1884.

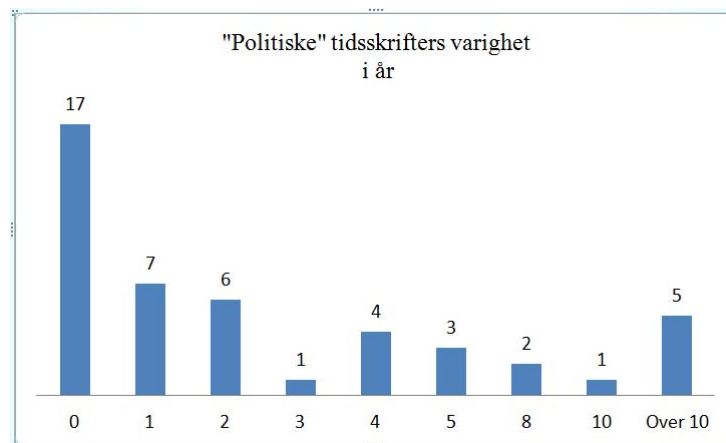
²²²Kjærgaard, Thorkild, Kolding Nielsen, Erland, *Den politiske litteratur i Danmark, Norge og Slesvig-Holstein 1789-1799*. Kbh. 1973.

Kilde: *Den politiske litteratur i Danmark.*

Diagrammet viser hvor mange tidsskrift som så dagens lys i det enkelte år fram til 1799.

Liksom de øvrige tidsskriftene var de med politisk innhold også av kort varighet og halvparten bukket under før det var gått to år.

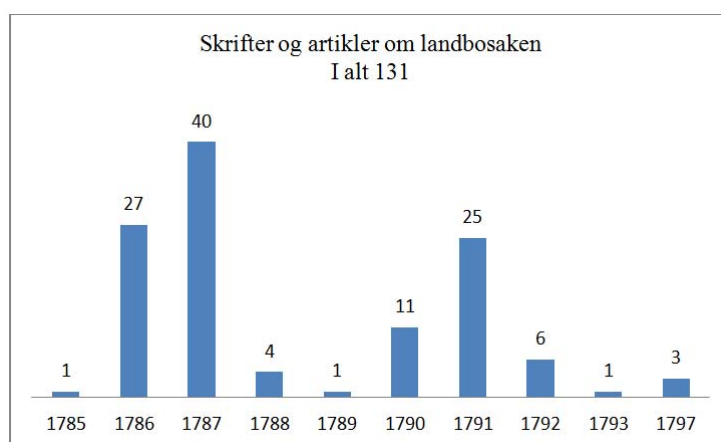

Kilde: *Den politiske litteratur i Danmark*

17 overlevde ikke det første året, 7 gikk inn etter ett år, 8 ble eldre enn fem år mens 8 av tidsskriftene fortsatte etter århundreskiftet.²²³

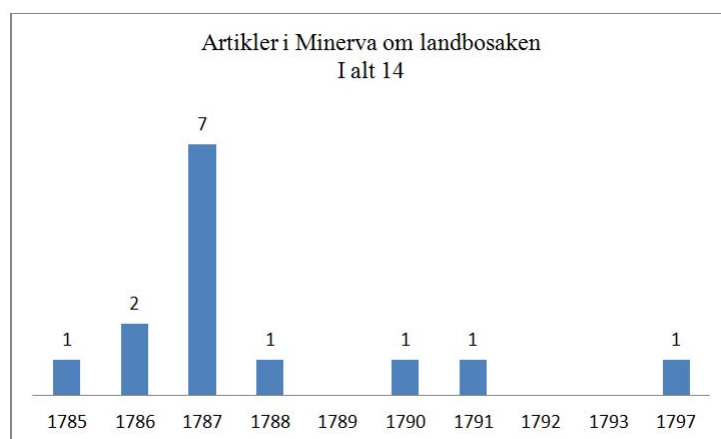
²²³ *Københavns Universitets-Journal* fortsatte i 1 år, *Skandinavisk Museum* i 3 år, *Physic oecon medicochir. Bibliothek* i 6, *Polit. og Physisk Mg.* også i 6, *Den danske Tilskuer* og *Minerva* i 8, *Politievennen* i 11 og *Journal for Politik* i 29 år.

Landbosaken

Kilde: *Dansk landbrugsbibliografi*,²²⁴

Det ble i alt trykket 131 skrifter og artikler om landbosake. De fleste i de årene da landbokkommissjonen arbeidet med spørsmålet om stavnsbåndets opphevelse og under *proprietærfeiden* i 1791.

Kilde: Ibid.

Minerva hadde 14 artikler om landbosaken og halvparten av dem i 1787.

Så regjeringen oppnådde kanskje hva den hadde ønsket seg da den lettet på trykkerestriksjonene.

²²⁴Pedersen, Ole Karup, *Dansk landbrugsbibliografi*, b.1. Kbh.1958; s. 150-164.

Reformvenner

Hva betyr *Reformven*? Det fins ikke i *Ordbog over det danske sprog* og ble kanskje innført av Edvard Holm som i *Kampen om Landboreformerne i Danmark*²²⁵ betegner A.P. Bernstorff, Chr. D. Reventlow og Ernst Schimmelmann som *Reformvennerne* og *Reformtidens Hovedførere*.

Holm lar også *Reformven* betegne alle som støttet regjeringens landbopolitikk og kaller dem både *Reformparti* og *Det liberale parti*. Men hverken Holm eller andre historikere etter ham har vært opptatt av å skille mellom de som utelukkende var for reformer i landbruket og de som også ønsket trykkefrihet, begrensning av adelens innflytelse og drømte, slik Peter F. Suhm gjorde, om et konstitusjonelt monarki.

Peter F. Suhm og hans bibliotek var den viktigste intellektuelle og ideologiske institusjonen for radikale ideer i København i *Skrivefrihedstiden*.

Peter F. Suhm

I 1765 flyttet Peter F. Suhm tilbake til København og slo seg ned i Pustervig ved Nørre Torv. Huset hadde syv fag vinduer i tre etasjer og et høyt tak med frontespice på midten. Her fikk han plass til sin store boksamling, sitt myntkabinett og sin konkylie- og naturaliesamling. Suhm kjøpte også en lystgård i landsbyen *Øverød*, 5 km. fra Furesøen.

I 1766 ble Christian VII konge og enevoldsmakten lå dermed i hendene på en syk person. Kongens livlege, den tyske Johann Friederich Struensee, fikk full kontroll over den syke kongen og var fra 1771 i realiteten rikets enehersker. Struensee ønsket å modernisere statsforvaltningen og noe av det første han gjorde var å fjerne sensuren. Dette gledet Peter F. Suhm som hyllet skrivefriheten.

”Endelig er den forønskede Dag fremkommet, den Tid jeg saa meget haver længtes efter, at enhver kan skrive hvad han tænker, at Baand og Lænker ei mer ligge paa Forstanden”.²²⁶

Samme år trykket han et essay i Tyskland der han gir seg ut for å være engelskmann. Det er skrevet på fransk og oversatt lyder tittelen: *Essay om den nåværende tilstand for litteraturen og de skjønne kunster i Danmark og i Norge av en engelskmann*.²²⁷ Her skriver Suhm at Norge er helt uten midler til opplysning, er uten akademi, uten universitet og uten offentlig bibliotek og

²²⁵ Holm, Edvard, *Kampen om Landboreformerne i Danmark i Slutningen af 18. Århundrede : 1773-1791*. Kbh. 1888, s. 47f.

²²⁶ Suhm, Peter F., *Samlede Skrifter*. 6. D., s. 429.

²²⁷ *Essay sur l'état present des sciences des belles lettres et des beaux arts dans le Danmarc et dans la Norvegué*, par un Anglois, a Friborg. 1771.

at årsaken er danskenes sjalusi. Han kritiserer regjeringsformen i helstaten og hevder at “Frihed opløfter Sjælen”, men at den “nedtrykkes og bliver forkuet ved Slaverie”.²²⁸

Et begrenset monarki

Natten til 17. januar 1772 ble Struensee styrtet i en hoffrevolusjon ledet av enkedronning Juliane Marie og hennes sønn, arveprins Frederik. Suhm var ikke innblandet i statskuppet, men han kjente til forberedelsene, og han skal ha blitt oppfordret til å skrive en plan for hvordan kongens makt kunne begrenses. Allerede kupp-dagen leverte han sitt forslag til en ny konstitusjon til geheimråd Høegh Guldberg, den nye regjeringens sterke mann. Her er noen utdrag fra forslaget.

”Souverainiteten bør sættes paa en fast Fod, saa den ej kan rokkes; Ingen afsættes uden efter Stændernes Samtykke ved Lov og Dom; ingen Skat paalægges uden dem; ingen Hovedforandring gjøres i Landets Oeconomie og indvortes Bestyrelse uden dem.”

Regjeringen skulle bestå av åtte personer, ingen av dem skulle tilhøre kongens hoff. “De skulde conferere med Kongen og tilligemed Parlamentet i at afgjøre Landets almindelige Sager. Intet maatte deri besluttes uden Kongen og Parlamentet vare enige.”

Parlamentet [Stænderforsamlingen] skulle bestå av 48 personer valgt fra Danmark, Norge, Island og hertugdømmene. Norge skulle deles i 6 valgdistrikt som hvert skulle levere 3 representanter, deriblant også borgere og bønder ved siden av adelige, geistlige og andre embetsmenn.

Hvordan ble så denne planen mottatt? Suhm skriver:

”Jeg leverede Guldberg min Plan om Regjeringens Forandring, men den blev forkasted af ham som [er] vant til Slaveri”.

Det var på tale at Suhm, etter ønske fra Juliane Marie, skulle med i regjeringen, men Høegh-Guldberg må ha satt seg imot det. “Maaskee han frygtede for, at jeg ved den Lejlighed skulde indføre republikanske Principer.”²²⁹

Til Kongen

Kort tid etter ga Suhm ut det lille skriftet *Til Kongen*, som ble delt ut gratis og i løpet av en uke trykt i tre av Københavns aviser. I Norge kom det i fire utgaver og også her ble det delt ut gratis. Det kom fem tyske, to franske og

²²⁸Suhm, Peter F., *Samlede Skrifter*, 15. D., s. 55.; Bruun, Chr., *Peter Frederik Suhm*. Kbh. 1898; s.103.

²²⁹Fragment af et Udkast til en ny Regjeringsform 1772 i *Suhmiana*. Kbh. 1799, s.77-86.

en latinsk oversettelse. Suhm formet *Til Kongen* som en bønn til Gud, med en myndighet som om han talt fra en prekestol. Her et utdrag:

“En skammelig Sammenrottelse af nedrige Folk havde bemestret sig Din Person; gjort Adgangen til Dig umulig for alle Retskafne;

Velsignet være Juliane! Ophøjet være Prinds Friderich! Takket være alle de Patrioter, alle de som af rene Hensigter have revet det Baand fra Dine Øjne, som hindrede Dig i at see; som have hævet Dig og Riget; En forfærdelig Magt, Enevolds-Magt! Jo større Magt, jo større Pligter. Sæt selv Skranker for denne Magt, ved at erkjende at Gud er over Dig, ved at tilsee Dit Folks Beste, ved at udvælge verdige Mænd [...] ved ej at dømme og afsætte Nogen uden efter Lovene.

Indskrænk de bekostelige Lystigheder. Undersøg nøje Landets Gjeld, og betal den retmæssige. Lad Norge, det tro og tappre Norge, faae sin Mønt igjen; [...] Er det mueligt da afskaf de haarde Skatter, som betynge Dine Undersaatter, og i det mindste uddel dem ligere; Evige Gud! Du som hersker over Konger, over Mennesker og Verdener; [...] lad Ham indsee, at Du er Hans Konge og Han vor Fader! Det skee! det Skee!²³⁰

Suhm mente at kongemakten hvilte på folkets lojalitet, og i skriftet *Tids-Regning til Ungdommens Nytt*, skriver han om “de berømmeligste Lærde” som “have gjort ligesaa megen Gavn, som mange Regentere Ugavn”²³¹. Det var nok som formidler av de vises lærdom at Suhm tok bladet fra munnen overfor den eneveldige kongemakten. I samme skrift noterer Suhm for året 1772: “En Revolution skeer i Danmark.”²³²

Euphron

I 1773 gjorde det nye styret slutt på skrivefriheten og innførte en hard etterhåndssensur som rystet og skremte Suhm. Han må ha hatt et behov for å hevne seg, ikke minst på Høegh-Guldberg som fremstod langt mer forbenet konservativ, enn han hadde regnet med, og hevnen kom i form av fabelen *Euphron*. Den handler om et sydhavsrike der det blir revolusjon som følge av kongens umoral og ministrenes feighet. Og folket innsetter vismannen *Euphron* som statsoverhode. Men monarkiet blir reddet ved at *Euphron* overgir sin makt til kongen, mot løfte om at han skal styre til folkets beste. *Euphron* gir kongen en liste med 42 punkter, og han sier at dersom ikke kongen følger disse, vil det bli en ny revolusjon.

²³⁰Til Kongen 1772 i *Suhmiana*, s.1-8.

²³¹Suhm, Peter F., *Tids-Regning til Ungdommens Nytt*. Kbh. 1773, s. 4.

²³²Ibid. s. 84

“Lad enhver nyde ubehindret Religions Frihed, Enhver have Frihed at tænke, tale og skrive, som han vil; Hold Jævnvægt imellem Stænderne; brug Adelen fornemmeligst til Krigs- og Hof-Betieninger. Middelstanden til alle borgerlige og juridiske Æmbeder, men und dem alle Frihed.”

“Denne Frihed bør og Bonden nyde, Frihed bestaaer i at dyrke sin egen Jord, i at ey kunne dømmes uden efter Lovene, og i at have ubundne Hænder i at kunne nedsætte sig hvor man vil i Landet.”

“ Opret en Høyskole i dit andet Rige begge Riger bør have eens Rettigheder, og det er din Ære og Fordeel at herske over et oplyst Folk.”²³³

Å gi ut *Euphron* i fullstendig form var for farlig og Suhm trykket derfor to versjoner av den.

Den ene versjonen, som var til salgs, var uten de 42 reglene, mens i den andre versjonen var reglene tatt med. Denne ble sendt til venner og bekjente som han kunne stole på, f. eks. til Georg Christian Oeder som nå var landfogd i Oldenburg. Suhm skriver:

“Vi ere og blive desværre dog et Folk af Slaver, og næppe haver vi været større Slaver end nu.” ”Hvortil mon alt dette vil falde du? Gud faar at styre”. “Denne Politimester vil ikke [ud] af mit Hoved; og Bønderne skriger paa den anden Side i mine Ører.”²³⁴

Correctionerne

Til tross for at Suhm hadde gitt seg selv politisk skriveforbud, tok han i 1776 imot en oppfordring fra Høeg-Guldberg om å skrive en historiebok for ungdommen *Historien af Danmark, Norge og Holsten udi tvende Udtog til den studerende Ungdoms Bedste*.²³⁵ Før han lot den gå i trykken, sendte han den til Høegh-Guldberg for gjennomsyn, antakelig av frykt for politimesteren. Høegh-Guldberg foretok en del strykninger i manuskriptet som etter Suhms død ble offentliggjort av Rasmus Nyerup.

Suhm hadde skrevet at hverken bøndene eller representanter for Norge var blitt innkalt til riksdagen i 1660 der Frederik III tok enevoldsmakt, og Høegh-Guldberg skriver:

²³³Suhm, Peter F., *Samlede Skrifter*. 3.D. s. 45-118.

²³⁴Bruun, Chr., *Peter Frederik Suhm*, s. 142.

²³⁵*Historien af Danmark, Norge og Holsten udi tvende Udtog til den studerende Ungdoms Bedste*. Kbh. 1776.

“Lad dog, kjære Ven! Norge her ude. Det er jo engang sagt, at Norge ikke kom til Rigsdagerne. Og med al Respect for Norge, var det dog Danmark allene, som den Gang havde lidt og denne Gang ene reddet Danmark. Maa ikke og den Anmærkning om Bønderne gaae ud? Jeg troer, at da den vist nok i 500 Aar aldrig har havd Sted, kan det skee. Thi de Bondones, som vare ved de gamle Rigsdage, vare andre Mennesker end de nu værende Bønder. Ingen Nordmand er til. Alle ere vi Borgere af den danske Stat.”²³⁶

Og Suhm strøk, både disse partiene og andre der han fremhever Norges og de danske bønders sterke stilling i tidligere tider. Bedre enn noe illustrere *Correctionerne* den dype politiske motsetningen som hersket mellom Suhm og Høegh-Guldberg.

Biblioteket

Nettopp under Høegh-Guldbergs reaksjonære styre valgte Peter F. Suhm i 1775 å åpne sitt store bibliotek for byens befolkning.

Her kunne de komme alle med leselyst, fra alle stender, også kvinner og ungdom, og låne med seg hjem de bøker de ønsket. Og biblioteket var rikholdig på all slags litteratur, for etter Suhms mening var kunnskap det viktigste mennesker kunne tilegne seg.

Filosofen Henrik Steffens skriver om hvordan han 16 år gammel, full av engstelse fant fram til Suhms bibliotek.

“Jeg vidste næppe hvad jeg gjorde, da jeg traadte hen til [Bibliotekaren] og forlangte Linnés Systema naturæ. Han bragte mig de tre Dele, - om de Vanskeligheder, jeg hadde drømt mig, var der ikke engang tale.”²³⁷

Knut Lyne Rahbek forteller hvordan han som ung i Suhms “rige Bibliothek” fant nettopp de bøkene trengte. Biblioteket kom til slutt til å innholde 100.000 bind, og med den radikale filologen Rasmus Nyerup som bibliotekar, må Suhms bibliotek ha utviklet seg til å bli det viktigste stedet i byen for politiske meningsutvekslinger.

Selv var nok Suhm på denne tiden taus utad, men i kretser med meningsfeller, har han nok ikke lagt bånd på seg. Reformvennene, den radikale intelligentsiaen i København, visste godt hva Suhm mente og hva han stod for.²³⁸

²³⁶Bidrag til Censurens Historie i Danmark, i *Suhmiana*. Kbh. 1799, s. 348-349, 352.

²³⁷Bruun, Chr., *Peter Frederik Suhm*. Kbh. 1898; s. 383.

²³⁸Suhm begynte i 1788 i samarbeid med Rasmus Nyerup å utgi sine *Samlede Skrifter* som kom til å omfatte 15 bind. Et siste bind med ettelatte skrifter *Suhmiana*, klarte Nyerup å få ut før *Skrivefrihedstiden* var over.

Reformvennene var først og fremst å finne i *Drejers Klub* og i *Landhusholdningselskabet*.

Drejers Klub

Drejers Klub var en fortsettelse av *Det Danske Litteraturselskab* som var stiftet i 1775 av blant andre *Ove Malling*, *Werner H. F. Abrahamson*, *Jacob Drejer* og *Tyge Rothe* og hadde i 1885 over 200 medlemmer.

Filologen *Jørgen Kierulf* som i 1783 var blitt redaktør av *Nyeste Efterretninger om lærde Sager*, trakk sine venner i Drejers Klub med som anmeldere og dermed ble "Lærde Efterretninger" talerør for liberale synspunkter. Fra 1785 overtok teologistudenten *Hans Wilhelm Riber* redaktørstillingen og i 1790 ble filologen *Rasmus Nyerup* redaktør.

I 1785 startet *Christen H. Pram*, og *Knud Lyne Rahbek*, begge medlemmer i Drejers Klub, månedsskriftet *Minerva*.

Landhusholdningselskab

Det Kongelige Danske Landhusholdningselskab ble stiftet i 1769 for å fremme og forbedre landbrukets drifts- og dyrkningsmetoder.

Statsøkonomen *Christian Martfeldt* var sekretær for selskapet, som til enhver tid hadde tre likestilte presidenter. I 1784 var *Henrik Gerner* og *Ove Malling* presidenter.

Niels Tønder Lund var ikke medlem hverken av *Landhusholdningselskabet* eller *Drejers Klub*, men gjennom sin arbeidsplass i Generaltollkammeret var han i nær kontakt med andre reformvenner og Henrik Gerner var en av hans nære venner.

I mesaninen

Den røde Bygning ga inntrykk av å være et kongelig palé, men alle vinduene røpet at innenfor var det kontorer.

I den høye og fornemme andreetasjen residerte forvaltningens ledere, i kjelleren og i første etasje var arkivene, mens mesaninen, den lavloftete tredjeetasjen, var forbeholdt Rentekammeret.

Og her oppe under taket arbeidet alle rentekammerets sekretærer, revisorer, renteskrivere, fullmektigere og kopister, over sytti personer fordelt på tredve kontorer. Her ble arbeidet utført, mens beslutningene ble tatt i etasjen under, der de kommiterte og deputerte møttes til samtaler med regjeringen.

Tønder Lund hadde derfor kontakt mange mennesker og mange oppfatninger og han samarbeidet nært med Ove Malling og Johan Philip Rosenstand-Goiske.

Ove Malling

Ove Malling var sekretær i Generaltollkammeret og Tønder Lunds sjef. Etter eksamen i teologi hadde han på oppfordring fra Ove Høegh-Guldberg skrevet en historiebok for latinskolen. *Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere* ble en stor suksess og kort tid etter at boken var kommet ut, ble Malling ansatt som sekretær i Generaltollkammeret. Malling var blant stifterne av *Det Danske Litteraturselskab*, senere *Drejers Klub*, og i 1784 ble han valgt til president i *Landhusholdningsselskabet*.

Johan Philip Rosenstand-Goiske

Johan Philip Rosenstand-Goiske kom etter teologisk eksamen, til Generaltollkammeret som kopist og i 1783 etterfulgte han Tønder Lund som fullmektig i Vestindiske og guineiske kontor. Fra 1785 sendte han ut håndskrevne meddelelser om politiske og kulturelle begivenheter i København til dansker i Vestindia. Disse *Maanedlige Efterretninger* opphørte først i 1791 da Rosenstand-Goiske igjen etterfulgte Tønder Lund, denne gangen som kansellisekretær.

Christen Henriksen Pram

Christen H. Pram var fra 1781 fullmektig i *Kontoret for utenlandske- og konsulatsaker* i Kommersekollegiet og i 1786 ble han forfremmet til arkivar.

Så her satt han vel og redigerte *Minerva* ved siden av sine plikter som embetsmann; inntil han i 1793 trakk seg som redaktør.

Sorg og forbitrelse

Henrik Gerner var fabrikkmester for marinen og til alle tider Danmarks største tekniske begavelse. Hans fregatter og linjeskip vakte beundring; hans berømte pompeverk innebar at 300 menns arbeid i tre døgn kunne utføres av 24 hester i løpet av 20 timer.

Utenfor marinen hadde han vært virksom med oppfinnelser for rensing av innsjøer, ventilasjonsapparater for offentlige bygninger, metallslipemaskiner, valsemaskiner og han fikk også innført bruk av lynavledere.

Gerner kom tidlig med i Landhusholdningsselskapet, utformet selskapets lover og var i mange år selskapets president.

Men mens han var allment beundret, ble han stadig motarbeidet av marinesjefen, grev Rosenkrantz. Dette var vel kjent, og det gikk til og med det ryktet i København at Henrik Gerners død skyldtes forgiftning. Men døden var naturlig nok. Hans konstitusjon var ikke sterk og han døde etter kort tids sykdom, 46 år gammel.

2. januar skulle Henrik Gerner følges til Holmen kirke.

Rosenstand-Goiske skriver:

”Saasnart mand hørde at nogle uden at være budne ville ledsage ham til sit Hvilestæd vare meere end 450 Personer færdige paa denne Maade at bevidne deres Høyagtelse. Landhuusholdnings Selskabet, Efterslægts Sælskabet havde iblandt dem adskillige Medlemmer.

Man samlede sig i den afdødes Boepæl d. 2den Januarii Kl. 11 og foruden Admiralerne, som var budne, indfandt alle Officerer af Søetaten som ey havde Forfald sig der, undtagen Stiboldterne og Lützenerne. Den øvrige Mængde [...] af alle Stænder, Geistlige, Militaire og Civile, de fleeste af disse med SørgeKapper. [...] Sorg var malet i enhvers Andsigte, og Blandingens af denne Mængde var høitiidelig. Man iagttoeg at ingen af de Civile ved Søetaten undtagen Auscultanten Kammerjunker Knuth, og GeneralAuditeur Nørregaard var tilstædes, og ingen af Magistraten. Da Liiget skulle bringes ud af Huuset vare Sergeanterne tilstædes, som efter Kriigs Articerne skulle bære, men i dets Stæd gik Commandeur Stockfleth, Capitaine Fischer, KammerRaad Tønder Lund, Professor Krebs, Capitaine Abrahamsen, og fleere, og bare Liiget ned paa

Gaden. Her stoed Etatens Officerer over 100 i Tallet, toeg Kisten imellem deres Hænder, og bare den uden at standse fra Hiørnet af Academie-Gaden lige indtil Geheimeraad Rosenkrantz Gaard strax ved Admiralitetet hvor man standsede nogen Tiid. Saasnart Liiget var bragt ud af Huuset gik det andseelige Følgeskab parviis og at man ikke skal troe, at det bestoed af unge Entusiaster, behøver jeg blot at nævne en Suhm, Christian Colbiørnsen, Biskop Egede, Doctor Schiønheider, Etatze-Raad Rothe, Callisen, Aaskow, [.], Ove Malling og fleere saadanne Mænd, som ved denne frievillige Handling tilkiendegav deres Agt for den Afdøde. Denne store Skare naaede fra Hiørnet af Canalen forbie Statuen paa Kongens Nyetorv, og man gik uden at tænke paa enhvers Stand eller Rang. Mængden af Tilskuernee var ubegribelig, og end meere ubegribelig er det, at den fuldkomneste Stilhed og Roelighed herskede. Da Liiget skulde [.] op udenfor Rosenkrantzes Gaard trængte Commandeur Capitainerne sig til at bære, en Ære som ingen ringere end Admiraler nyde; Saasnart det kom i Kirken begyndte Sørge-Musich, og for at giøre sig nogenlunde Begreb om Mængden af de Personer som fulgte, da var denne forbie inden Halvdelen af Følgeskabet kunne komme ind i Kirken. Saasnart man var kommen i Capellet begyndte [.] og i det Øyeblik Provsten havde kastet Jord paa, bleve sorte Gardiner trukne fra et Epitaphium som var ophængt paa Væggen hvorpaa stod Suhms ypperlige Gravskrift. Dette er vel paa Latin andførdt udi de offentlige Tidender, men det ville ey være ubehageligt og her at [.] det. Her hviler Henrich Gerner Commandeur Capitaine og Fabrikmester ved den Kongelige Dandske Flaade. Den store Mand Hand var stoer ved Videnskaber, men endnu større ved Reedelighed, Gavmildhed, Fliid og Blidhed. Han var Elskere af Dyden, og ey hengiven til nogen Last. Hand var en høymodig Foragtere af alle de Kunstgreb hvormed mand skaffer sig Venner og Patroner, thi han kiendte sit eget Værd, og elskede Fædrenelandet over alting. Dette Minde er i Fædrenelandets Navn sat af Vennen P. F. Suhm. Den Sorg som man læste i alle Ansigter lader sig ey beskrive og Officerernes Graad viiste en Sorg som ved Tabet af en Fader.”²³⁹

Så fulgte minnetalene. Ove Malling holdt talen i Landhusholdningsselskapet; Rahbek talte i Efterslægtsselskabet og Tyge Rothe i Drejers Klub; det ble slått minnemedalje og opprettet en minnepris.

Alt for å vise hva *borgeren* Henrik Gerner hadde vært, med sin dyktighet og kraft, høye moral og kjærlighet. Det ble ikke lagt skjul på at Gerner, som så mange andre, var blitt utsatt for adelens standshovmod. At Gerners kiste ble

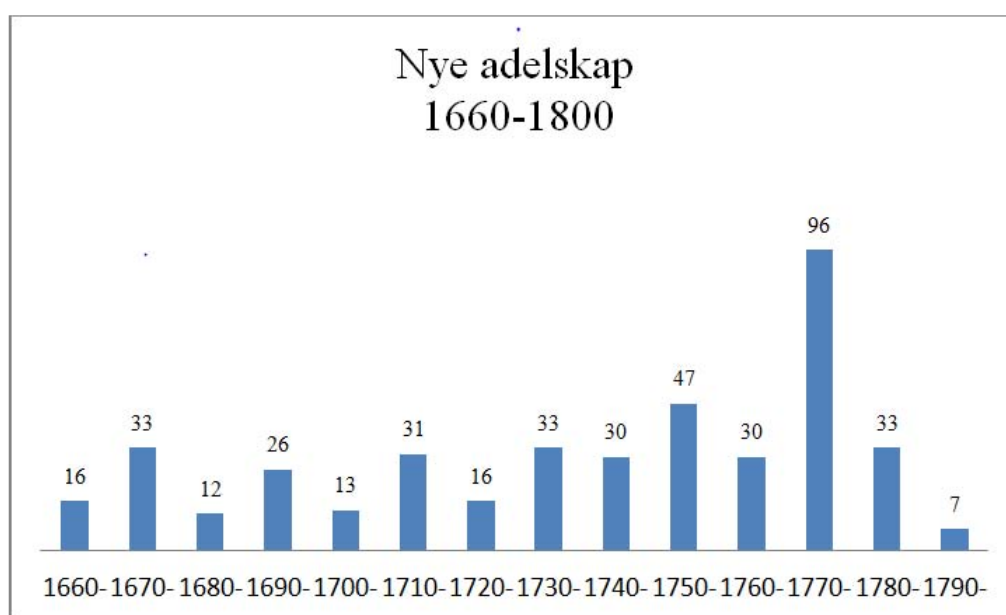
²³⁹Politisk 1788-90 Kjøbenhavn, A film 3753 NBO, s.6f. Varm takk til Nils Voje Johansen som oppdaget denne kilden.

satt ned foran Rosenkrantz' gård, førte til at Rosenkranz bad om sin avskjed og gikk ut av regjeringen.

Adel

Da Frederik III i 1660 tok enevoldsmakt, opphørte adelen å eksistere som stand og de adelige mistet sine standsprivilegier. Den gamle fødselsadelen fikk imidlertid beholde sine eiendommer, makten over godsets bønder og retten til å innsette prester. Kongen opprettet nye adelstitler som greve og baron, og anerkjente en del utenlandske adelskap som danske. Det ble også en ny gruppe adelige, såkalt rangadelige, ved at alle embetsstillinger var rangert etter betydning og ga adelskap til de tre øverste klassene.

Den vekt som ble tillagt status gjennomsyret alle deler av samfunnet og gjorde det maktpåliggende for folk med sosiale ambisjoner å skaffe seg en rang som ga betydning i andres øyne. Det åpnet for et marked for titler og adelspatenter, der kongen stod som eneste selger. *Albert Fabritius* viser at hovedparten av nobiliteringene under eneveldet skjedde etter ansøknings og mot betaling. Omlag 60 prosent av alle tildelte adelskaper var i perioden 1660-1839 kjøpt og betalt.²⁴⁰

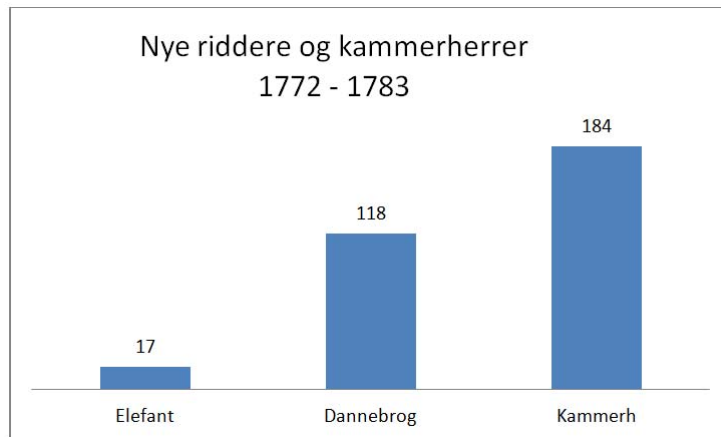
Kilde: *Danmark Riges Adel*.

Albert Fabritius har i *Danmarks Riges Adel* registrerer hvert eneste adelsbrev tilbake til 1536. Diagrammet viser at antallet nye adelspatenter varierte fra

²⁴⁰Fabritius, Albert: *Danmarks Riges Adel. Dens Tilgang og Afgang 1536-1936*. Kvh. 1946, s. 60.

tiår til tiår og økte voldsomt under Høegh-Guldbergs regjering i 1770-årene. Det skyldes nok hovedsaklig *Loven om Indfødsretten* fra 1776 som ga borgere i Danmark og Norge fortrinnsrett til statlige embeter; mange tyske adelige søkte derfor om å få sine adelskap godkjent som danske. I 90-årene derimot var det få adelspatenter.

Ordens- og kammerherreutnevnelser var det også mange av under Høegh-Guldberg.

Kilde: Statskalenderen for periode. Min opptelling.

17 fikk *Elefantordenen*, som bare kunne gis til adelige, mens 118 fikk *Dannebrogordenen* og 184 ble kammerherrer. Høegh-Guldbergs regime lente seg tungt på adel og hoff.

Ny politikk

Fra Bernstorff tok over i 1784 og fram til 1799, ble det bare gitt 3 nye adelspatenter, 4 naturaliseringer (derav 3 til medlemmer av familien Anker i Norge) og et friherrepatent.

Kilde: *Danmark Riges Adel*.

Ordensutdelingene ble også sterkt begrenset. Mens Guldbergregjeringen hadde delt ut 17 elefantordener og 118 dannebrogordener, så begrenset man seg i de første årene etter statskuppet til bare 2 ordensutdelinger av hvert slag.

Dette endret seg imidlertid fra 1790. I forbindelse med kronprinsens giftermål 31. juli 1790 ble det slått 14 nye riddere av *Dannebrog* og tre av *Elefanten*. Dette var det mange som ikke likte og er bakgrunnen for det verset i Heibergs *Indtogsvise* som lyder

”Ordener hænger man paa Idioter, Stjærner og Baand man kun Adelen gier, men om de Mallinger, Suhmer og Rother man ej et Ord i Aviserne ser. Dog, har man Hjærne, kan man jo gjærne undvære Orden og Stjærne.”

Det ble med Bernstorff også slutt på de hyppige kammerherreutnevnelser. Mens Kongen i Høegh-Guldbergs regjeringstid hadde utnevnt 184 kammerherre, ble det fra 1784 til 1799 bare utnevnt 14, derav 5 før 1790. Det var tydelig at Bernstorffs regjeringen visste hvor betent forholdet til adelen var i den københavnske intelligentsiaen.

Adel og kongemakt

For det var adelen, fremfor alt tyske adelig, som forvaltet den eneveldige kongemakten.

Regjeringen bestod foruten kongen, kronprinsen og arveprins Frederik, av hertugen av Augustenborg fra Slesvig-Holstein, Henrik Wilhelm von Huth fra Sachsen, Andreas Peter Bernstorff fra Hannover.

Mens Frederik Christian Rosenkrantz tilhørte en gammel jysk adelslekt og Otto Schack-Rathlou var av nyere dansk adel; Henrik Stampe var rangadelig.

Departementsjefene varogså adelige, som Carl von Hessen, landgreve fra Hessen-Kassel, Christian Ditlev Reventlow, greve fra Holstein, Johan Ludvig Reventlow, baron fra Holstein, Ernst Schimmelmann, greve fra Hannover og Adolph Sigfried von der Osten fra Pommern.

Kritikk av adelen

Adelen var sterkt forhatt i vide kretser, men det kom sjelden på trykk, men i 1790 trykket Pram en artikkel av August Hennings²⁴¹ i *Minerva* med tittel *Om Hofholdningers Indflydelse paa Staternes Fordærvelse*.²⁴²

“Mangfoldig er den Fordærvelse, der fra Hoffet udbreder sig paa Staten; imidlertid synes den dog altsammen at flyde af den dobbelte Kilde, at de anseeligste Embedsmænd tages af Hoffolkenes Classe, eller i det mindste ved Hoffet naae vigtige Embeder; og at alle vigtige Forretninger gaae giennem Hoffet.

Ved dette dobbelte Onde geraader Staten i Hænderne paa indbildske Mennesker, der ere stolte af deres Intet, og høist uvidende i Forretninger. Heraf kommer de tvende frygtelige Ulykker i Statsforvaltningen: Aristocratie i Regieringsformen, og Anarkie i Forretninger.”

Michael Gottlieb Birckner var kapellan i St. Laurentius' tyske menighet på den frisiske øya *Før* i Slesvig, og i juli samme år trykket Pram Birckners artikkel *Skal man undertrykke Adelen?*²⁴³ i *Minerva*.

²⁴¹ *August Hennings*, amtmann i Pløn, hadde forlatt sin stilling i kommerseskollegiet da han ble forbigått av en adelig.

²⁴² *Minerva* 1790, april s. 33f.

²⁴³ *Minerva* 1790, juli, s. 11-52.

“Adelen er altsaa, som man og har sagt i Frankerig, ofte en sand Barriere imellem Kongen og hans Folk. En Skillevæg, giennem hvilken de ringere Stænders Stemme, naar den ikke harmonerer med Adelens, vanskelig kan blive hørt, eller, hvis den høres, dog altid høres dæmpet, overdøvet, og modificeret efter denne Skillevægs Beskaffenhed og Elasticitet, igiennem hvilken den maae trænge sig til Tronen.”²⁴⁴

“Ved de høie Embeders sædvanlige Besættelse maae Staten følgelig aldrig blive saa godt betient, som det ellers vel var mueligt;”

“Antallet af duelige Subjekter i alle fag bliver derved nødvendig indskrænket. Naturen uddeler, som vi have sagt, ikke sine Gaver efter Kaster og Rangforordninger. Den Borgerlige, som virkelig endda er bedre faren end den Adelige, siden han har mere at vælge i, kunde dog som Minister eller som Hærfører giort Staten vigtigere Tienester end den, hvortil han nu er i Stand, og det kunde meget vel treffe sig, at Adelsmanden havde slet intet naturligt Anlæg, til de Poster hvortil han ved fødselen er indskrænket, men derimod herlige Gaver til andre blot borgerlige sysler.”²⁴⁵

August Hennings artikkel *Fordomsfrie Tanker om Adelsaand og Aristokratisme* ble trykket i *Rudolph Buchhaves* tidsskrift *Politisk og fysisk Magazin*²⁴⁶ i 1793.

“Adelskabet hører ligesaa lidet til Menneskeheden, som til visse Mennesker. Det hører hverken til de platte Næser og det tykke Haar,” “Er Mennesket noget selvstændig, har det uden Modsigelse sin egen, og af intet Menneske afhængende, Forret, at bestemme sin Værd og at forædle sin Tilværelse ved sin Uddannelse og ved sine Dyder;”

“Glimmerstorhed bedaarer Verden. Pragten af en Overdaadighed, der grunder sig paa Folkets Forarmelse, Ceremonier, tom Pomp, Curialier, Etikette, Ordensgøglerie, Forgemakker, Courtag, bleve de Stores Legetøi.”

“Ikkun Illusion, ikkun Blendverk kan underholde dens Anseelse, og da den invendige Aands- og Sielestorhed ikke behøver saadant Blendverk og saadant Adelskab, for at underholde hin Illusion iblandt forblendede Mennesker.”

²⁴⁴op.cit.s. 26.

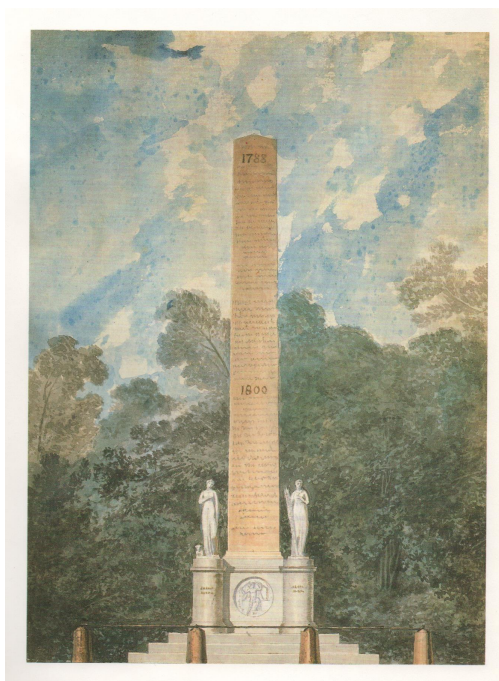
²⁴⁵op.cit.s. 45.

²⁴⁶*Politisk og fysisk Magazin*, 1793, september s. 257f.

”de nyere tider er Uddelingen af Grevetitler, Ridderordener, Adelskab, bleven til en Finance-Operation, ved hvilken Menneskenes Taabelighed har givet Skat til Fyrstenes Interesse.”

”og hvorledes har Adels Opdragelse overhovedet været beskaffen? Alting har været stilet paa udvortes Smukhed. Duelighed i Riden og Turnering kaldte man fordum Ridderdyder; og regelmæssig Dandsen, god Stilling paa afrettede Heste, smagfulde Klæder, hofmæssig Afslebenhed, Bevandring i Damernes eller ubetydelige Stores Cirkler, har været de nyere Tidens standsmæssige Opdragelse.”

Frihedsstøtten

Nicolai Abildgaards utkast.

Med *Frihedsstøtten* skulle *Forordningen av 1788* om stavnsbåndets opphevelse gjøres evigvarende, da man i 1791 fryktet et tilbakeslag for landboreformene innen *Forordningen* i 1800 skulle settes ut i livet.

For da kronprinsen i august 1790 feiret bryllup i Slesvig, klarte godseier og riksgreve *C.T.F. Lüttichau* å overrekke kronprinsen et klageskrift fra 102 jyske godseier, og han arbeidet aktivt for å vinne opinionens sympati for godseiernes synspunkter. Det endte med at Chr. Colbjørnsen stevnet Lüttichau for ærekrenkende uttalelser.

I februar 1791 kunne *Rosenstand-Goiske* i sine *Efterretninger* meddele at et selskap av borgere og embetsmenn ville reise en monument til minne om kongens avskaffelsen av stavnsbåndet; i mars at initiativtakerne var *Nicolai Abildgaard*, *Niels Tønder Lund* og *Ove Malling*, og at Abildgaard hadde laget utkast til en støtte der *forordningen* fra 1788 var hugget inn; dessuten at *subskripsjonen* var i full gang og at det allerede var samlet inn 4000 rdlr.²⁴⁷

I april ble Lüttichau dømt til å betale 1000 rdl., og i slutten av måneden ble *subskripsjonsinnbydelsen* offentliggjort i *Minerva*; den var underskrevet av preses *Peter F. Suhm* og visepreses *Niels Tønder Lund* i *Naturhistorie-Selskabet*,

²⁴⁷Kryger, Karin, *Frihedsstøtten*. Kbh. 1986, s. 34.

de tre presidentene i *Landhusholdningsselskabet Ove Malling, Christian Colbjørnsen* og *Chr. A. Fabricius* og *Nicolai Abildgaard*, direktør for *Charlottenberg Kunst-Academie*. Monumentet skulle bestå av en obelisk flankert av fire marmorskulpturer forestillende “Troskab, Tapperhed, Jorddyrknings Flid, Fædrenelands Kierlighed”.²⁴⁸

Sommeren 1791 var de nødvendige midler samlet inn, arrangørene sendte sitt forslag til Kanselliet, og 19. august godkjente kronprinsen planene.

Grunnstensnedleggelse

Under stor festivitas ble grunnsteinen lagt ned utenfor byens vestre port 31. juli 1792. *Minerva* refererer:

“Den 31. indviedes Begyndelsen til Opbygningen af Bondefriheds Monumentet”. “Pladsen [...] var tilberedt, og opgravet. Rundtom paraderede Hovedstadens Borgere i Vaaben med dens 12 Faner; og ved Siden det borgerlige Artillerie med dets Kanoner.”

“Mange Tusind Tilskuere vare tilstede. Hans Kongelige Høihed Kronprindsen, hilset ved en Torden af det borgerlige Artilleries Kanoner, blev modtaget af Hovedstadens Magistrat, dens 32 Mænd, samt de af Fædrelandets Hædersmænd, der have paataget sig Monumentets Opbygnings Bestyrelse (Kammerherre Suhm undtagen, der ved Sygdom var forhindret).”

“Etatsraad og General-Proceureur Colbjørnsen hilsede Hans Kongel. Høihed Kronprindsen” med en tale og “Justiceraad Ove Malling” talte også. Grunnsteinen ble lagt på plass “under vedvarende Torden av de borgerlige Kanoner.”

“Kronprindsen blev paa Bortfarten fulgt af en stor Deel af den forsamlede Skare. Der strøedes Blomstre paa hans Vei af nogle af Stadens ædle Borgerinder fra Altaner, hvor han drog forbi, hvorfra ogsaa Musik lød ham imøde. Resten af Dagen var en fortsat Glædesfest, for dem, som havde været tilstede ved den egentlige Høitidelighed, og festlig er Dagen for alle Fædrelandets forstandige og skiønsomme Borgere.”²⁴⁹

²⁴⁸ *Minerva* 1791, II, s. 185-186.

²⁴⁹ *Minerva* 1792, III, s. 135f.

Frihedsstøtten

Først fem år senere var monumentet reist og det var ingen feiring av begivenheten, og ²⁵⁰ teksten på obeliskens var ikke lenger *Forordningen av 1788*.

På den ene siden stod:

KONGEN
BØD
STAVNSBAANDET
SKAL OPHØRE
LANDBOE LOVENE
GIVES
ORDEN OG KRAFT
AT
DEN FRIE BONDE
KAN VORDE
KIEK OG OPLYST
FLITTIG OG GOD
HÆDERLIG BØRGER
LYKKELIG

På den andre siden:

KONGEN
KIENDTE
AT
BØRGERFRIEHED
BESTEMT
VED
RETFÆRDIG LOV
GIVER
KIERLIGHED TIL
FÆDRELAND
MOD TIL DETS VÆRN
LYST TIL KUNDSKAB
ATTRAAE TIL FLID
HAAB OM HELD

²⁵⁰Kryger s. 50.

På postamentet:

FOR
CHRISTIAN DEN SYVENDE
DE DANSKES OG NORSKES
KONGE
AF EENIGE OG TAKNEMMELIGE
BORGERE

GRUNDSTENEN
BLEV LAGT AF
FREDERIK
KONGENS SØN
FOLKETS VEN
MDCCXCII

De fire marmorskulpturene som flankerte støtten representerte

Agerdyrkningsfliden, Troskab mod Fædrelandet, Tapperheden og Borgerdyden

Agerdyrkningsfliden har plog og overflødigthorn.

Troskab mod Fædrelandet står med hånden på brystet og en trofast hund ved sin side.

Tapperheden er kledd i løveskinn og spydene svøpt i et flagg symboliserer det danske folkets enighet.

Borgerdyden

Ved å slå **Fædrenelands Kierlighed** sammen med **Troskab**, var det blitt plass til **Borgerdyden** med blottet bryst og eikekrans rundt hodet.

Subskribentene

På subskripsjonsinnbydelsen i 1791 hadde arrangørene lovet å avlegge “Regnskab over Indtægt og Udgivt offentligen”, men da monumentet stod ferdigi 1797 ble det ikke gjort.

Listen over subskribentene til Frihedsstøtten angir navn, stilling og beløp.²⁵¹ Ved å skille subskribentene etter stand og yrke fant jeg at

²⁵¹Kryger, s. 165-171

	Subskribenter	Beløp i rdl.
Geistlig	14	165
Professorer	35	300
Adelige	21	952
Laugene	19	1460
Advokater bokholdere og meglere o.l.	97	1500
Kjøpmenn, håndverkere, fabrikanter	161	1910
Embetsmenn (ikke adelige)	178	3931
Totalt	525	10218
Adelige	21	952
Borgere	504	9266

Listen over abonnentene må ha gitt regjeringen betenkeligheter; den viste med overbevisende tydelighet at landbopolitikken ikke var noe adelen ville støtte aktivt.

4 prosent av abonnentene var adelige mens 96 prosent var borgere. De 21 adelige stod likevel for 9,3 prosent av beløpet²⁵²; det skyldes bl.a. at regjeringsmedlemmene P.A. Bernstorff og Ernst Schimmelmann begge ga 100 rdl. Chr. Reventlow ga ikke. En monument der *Forordning av 1788* i dens bydende form var gjengitt, kunne føre til en ytterlig polarisering mellom adel og borgere. Dette tror jeg kan ha vært en av grunnene til at man fjernet Forordningen fra obelisk og lot Thomas Thaarup²⁵³, forfatter av det populære syngespillet "Høstgildet" fra kronprinsparrets inntog i København 1790, utforme teksten.

Resultatet ble et fredfylt monument som fremhevet betydningen av den gode moral og kjærligheten til fedrelandet.

²⁵²Bernstorff 100 - Brandt, GehR. 50 - Bülow, GehR. 50 - Bülow, Enkefru 5 - Eickstedt, General 50 - Holck, Baron 10 - Holsten, Baron, 100 - Holsten, GehR 50 - Løvenskiold, Baron 60 - Osten, v. d. Greve 20 - Pentz, Kammerherre 12 - Schack, GehR 100 - Schack, O. D. Græve 20 - Scheel, GehR. 50 - Scheel-Plessen, GehR 50 - Schimmelmann, Gen.major 25 - Schimmelmann, Græve 100 - Schlafflitzsky de Muskadell Græve 20 - Sehested, O. R. Kammerh. 40 - Sehested, Stiftsamtm. 30 - Wedel Jarlsberg Fritz Baron 10

²⁵³Kryger s. 81

Borgerdyd og Borgerfrihed

Hvori bestaaer Borgerdyd? er tittelen på et lite skrift som J. Chr. Fabricius i Kiel, korresponderende”medlem av *Borgerdydselskab* i København, ga ut i 1786. Borgerdyd, skriver han bestå

”[f]ørst i fuldkommen Lydighed mod alle Landets borgerlige Love.”

“Det andet Stykke af Borgerdyd bestaaer i sand og varm Kierlighed til vort Fædreneland og alle vore Medborgere.”

“Det tredie Stykke af Borgerdyd bestaaer i enhver enkelt Borgers forøgede Drivtighed, for derved at forstørre det Heles Virksomhed. Det er ikke nok at opmuntre andres Arbeidsomhed, men vi maa ogsaa selv, efter vore Kræfter bidrage dertil.”

“Adelen forbedre sine Godser ved Opsigt og Orden, ved Frihed og Eiendom, for at forøge Produkterne, at befæste Bøndernes Lykke, og at levere Stæderne Materialier til Forarbeidelse. [...] Den være sin Monarks frie, aabenhierlige Raadgivere, og troe, lydige Undersaat.”²⁵⁴

Borgerfrihed

Borgerfrihed bestemt ved retfærdig Lov giver Kierlighed til Fædreland stod på Frihedsstøtten, men hva var *Borgerfrihed*?

“Med Borger-Frihed forstaaer jeg den Sikkerhed, som enhver Indvaaner i en vel indrettet Stat bør have paa Liv, Ære og Eiendom, saa længe han adlyder Landets Love.”

hadde Jacob Mandix, auskultant i Rentekammeret, skrevet i artikkelen *Borgerfrihed under det danske Septer*, i et av de første numrene av *Minerva*. Men han tar et forbehold når det gjelder politisk frihet.

“Fra denne borgerlige Frihed maae derfor vel adskilles den af nogle nyere saa kaldte politiske Frihed, hvorved egentlig forstaaes den Andeel, som Nationen har i Landets Regiering. I den Betydning ere vi ufrie, saaledes som dette Ord forstodes i gamle Dage, eller rettere sagt, ingen af os er privilegeret dertil;”²⁵⁵

August Hennings, Mandix’ kollega i Rentekammeret, svarte i samme blad

²⁵⁴Fabricius, J. Chr. *Hvori bestaaer Borgerdyd*. Kbh. 1786.

²⁵⁵Mandix, Jacob, *Borgerfrihed under det danske Septer*. *Minerva*, 1785. IV s. 1.

“at ingen borgerlig Frihed kan bestaae uden Samvittighedsfrihed,” og at “Trykkefriheden” er en “Følge af Samvittighedsfriheden.”²⁵⁶

I artikkelen *Om Trykkefrihed* i 1791 behandler M. G. Birckner menneskets rett til frihet og skriver at

”[i] sin naturlige Tilstand har Mennesket saavel fuldkommen Tale- som Handlefrihed.”

“Denne Friheds-Aand hæver den menneskelige Siel, indgiver den høi Følelse for Menneskerettighed og Selvværd”.

“Er det enhver Stat vigtigt, at dens Borgere besières, og ivrigt besières af Kierlighed til Fædrelandet, saa er det og enhver Stat vigtigt, at ophielpe og fremme Borgerfrihed, som det sikkerste Mid- del til at opvække denne Kierlighed.”²⁵⁷

I sitt skrift *Om Trykkefriheden og dens Love* ønsker han trykkefriheten som et vern for borgernes sikkerhet.

“Uden i mindste Maade at forandre Constitutionen, eller indsætte en fysisk modballancerende Magt, kunde Trykkefriheden ophøies til et saadant Værn over Borgernes Sikkerhed for Undertrykkelse fra Regieringens side.”²⁵⁸

Birckner hadde skrevet at “Borgerfrihed var det sikkerste Middel til at op- vække Kierlighed til Fædrelandet.”

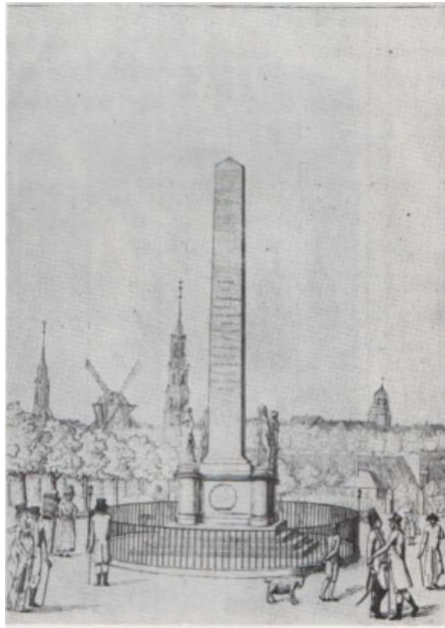
På Frihedsstøtten stod det:

BORGERFRIEHED BESTEMT VED RETFÆRDIG LOV GIVER KIER- LIGHED TIL FÆDRELAND

²⁵⁶Hennings, August, Til Udgiverne af *Minerva* (angaaende Afhandlingen om Borgerfrihed under det danske Zepter.) *Minerva*, 1785. IV s. 221.

²⁵⁷Birckner, M. G., *Om Trykkefrihed* i *Minerva*, 1791, I, s. 337f.

²⁵⁸Birckner, M. G., *Om Trykkefriheden og dens Love*. Kbh. 1797, s. 51.

Et opinionstyrende enevelde

Christian Vs Danske Lov fra 1683, skrevet for å beskytte kongenes eneveldige styre, slo fast at

”Hvo som laster Kongen, eller Dronningen,[...] have forbrut Ære, Liv og Gods, den højre Haand af hannem levendis afhuggis. Kroppen parteris og læggis paa Stægle og Hiul, og Hovedet med Haanden sættis paa en Stage”,

og

“Hvo, som enten med Raad, eller Daad [...] ville bringe nogen Forandring i Kongens absolut Arve-Regæring, straffis paa lige Maade.”
259

Som ethvert totalitært regime hadde det danske enevelde full kontroll med det som skulle trykkes og sensuren sikret at bare godkjente meninger kom på trykk..

Struensee fjernet sensuren i 1770 og det ble fritt frem for alle slags trykksaker. Men da denne skrivefriheten slett ikke gagnet hans regime, kom det snart en forordning som forbød trykking av opprørske meninger.

Med det konservative styret til Høegh-Guldberg kom Forordningen av 1773 som satte en effektiv stopper for alle kritiske trykksaker, og ble forbudt å trykke noe som

”angaar Staten eller Regeringen”,

Ved overtredelser skulle politimesteren gripe inn og idømme utgiverne bøter fra 50 - 200 riksdaler.

Niels D. Riegels hadde i *Julemærker fra Landet og Byen* kritisert styreformen og ment at forfatningen burde endres. Kanselliet ga politimesteren ordre om å innkalle boktrykker Holm, og da Holm nektet å oppgi navnet på forfatteren, ble han i henhold til Forordningen av 1773 dømt til å betale 200 riksdaler.

Kort etter reiste politimesteren sak mot *P. A. Heiberg* for hans *Indtogsviser*, med linjer som *Ordener hænger man paa Idioter* og *Rigdommen voxer i Aderens Bler*, og Heiberg fikk en bot på 150 riksdaler.²⁶⁰

²⁵⁹Chr. Vs Danske Lov. Siette Bog. 4 Cap.

²⁶⁰Jørgensen, Harald, *Da Censuren blev opgivet* Kbh. 1970, s.85f.

Forordningen av 3. desember 1790

Siden de høye bøtene ikke var så avskrekkende som de var ment å være, kom *Forordningen av 3. desember 1790* som påbød at

”alle Sager, som reise sig af Trykkefrhedens Misbrug, herefter skal forfølges ved de almindelige Retter, og de Skyldige dømmes efter Lovens Forskrift.”²⁶¹

Niels Lyne Rahbek som i 1789 hadde sluttet som medredaktør i *Minerva* og startet ukeskriftet *Den danske Tilskuer*, fikk i 1794 to ubehagelige møter med myndighetene.

P. A. Heiberg hadde, under pseudonymet *Simon Sandrue*, i et nummer av *Den danske Tilskuer* fornærmet den engelske minister i Danmark. Ministeren gikk til Bernstorff og forlangte Rahbek straffet, som derfor måtte møte i *Hof- og Stadsretten* tiltalt for brudd på *Forordningen av 1790*.

Da Rahbek ikke ville avsløre forfatterens identitet, som selvfølgelig alle impliserte kjente, hadde man ventet at Rahbek, som utgiver, måtte ta straffen. Men han ble frikjent, og dommen ble ikke appellert. Noen holdt sin hånd over Rahbek; regimet ønsket åpenbart ikke å straffe en av byens fremste intellektuelle.

Snart måtte Rahbek i retten på ny. Denne gangen hadde Heiberg krenket den engelske kongen i sangen *Vor Klub er dog en herlig Sag*. *Den danske Tilskuer* ble straks beslaglagt og det ble reist tiltale mot Heiberg som forfatter og mot Rahbek som utgiver. Heiberg ble dømt til å betale 300 riksdaler, mens Rahbek ble frikjent. Igjen ble Rahbek skånet, men det gjentok seg ikke fire år etter.

Regjeringen anla ny sak mot *P. A. Heiberg* i 1794 for noen ord om den engelske kongen, og han ble dømt til å betale 300 riksdaler i mulkt.

Justismyndighetene grep også inn mot *Malthe Conrad Bruuns* tidsskrifter *Vækkeren* og *Jerusalems Skomagere Rejse til Maanen*; *M.C. Bruun* ble frikjent, mens boktrykkeren ble dømt. Da Bruun i 1796 ga ut *Aristokraternes Katekismus*, som hånet kirken, angrep despoti og kryperi for autoritetene og antydte at enevoldsmakten var fremtvunget med list og omgjerdet med vold, måtte han flykte til Sverige for å unngå straff.

Regjeringen brukte imidlertid ikke bare lover og forordninger for å stoppe uønskete ytringer.

²⁶¹Schou, Jacob Henric, *Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og aabne Breve, som fra Aar 1670 til 1775 Aars Udgang ere udkomne*. Del X. Kbh. 1793, s. 377.

Historien

I hvert nummer av *Minerva* hadde Christen Pram en stor artikkel under overskriften *Historien* og som var resultat av et omfattende arbeid. Han pløyde gjennom avisene fra Altona, Hamburg og Leiden, leste *The Morning Chronicle*, *London Cronicle* og den franske *Moniteur*, dessuten alle slags periodiske skrifter. Pram skriver at det krevde mye arbeid å ordne dette stoffet, “rense fra de ubetydeligste Ubetydeligheder og de gjenkaldte Usandheder”.²⁶² Christen Pram var med andre ord en kritisk journalist som hver måned ga den danske offentlighet en oversikt over den politiske utvikling i Europa. Men i 1793 var det slutt. Pram trakk seg som redaktør av *Minerva* og fortalte sine lesere at han hadde brent seg; unndro “sig Arbeidet den brændte Haand”.²⁶³

Han skrev til sin venn *Oluf Chr. Olufsen* at han fryktet for å bli sendt til Munkholmen, og at han derfor trakk seg.

”Bernstorff vil have mig hængt for Fortsættelsen af Minervas Historiske Artikel; men han faaer en lang Næse, thi jeg skriver den ikke længer”.²⁶⁴

Christen Pram hadde brent seg på å beskjeftige seg med utenrikspolitiske spørsmål, et område der regimet ikke ville kikkes i kortene. Bernstorff hadde truet ham med at han ville miste stillingen sin i Kanselliet, dersom han ikke sluttet som redaktør.

Året etter ble professor *Carl Frederik Cramer* i Kiel, avskjediget med en pensjon på 350 riksdaler, for å ha uttalt seg rosende om skriftene til en fransk revolusjonær og kritisert det monarkiske systemet.

A.P.Bernstorff dør

Sommeren 1797 døde A.P.Bernstorff, regjeringens sterkeste forsvarer av trykkefriheten. Noen måneder senere ble det satt ned en kommisjon som skulle utarbeide nye bestemmelser for å hindre det man mente var misbruk av trykkefriheten. Kommisjonen avga sin betenkning i januar 1798, men da man i regjeringen fortsatt så positivt på trykkefriheten, ble saken stilt i bero.

Skrivefriheden opphører

Da P. A. Heiberg ikke fikk stillingen som *notarius publicus*, trodde han Chr. Colbjørnsen stod bak og gikk til angrep på ham med en rekke anonyme flyveskrifter. Samtidig kritiserte han landets finansielle situasjon i tidsskriftet

²⁶²*Minerva* 1793, s. 403f.

²⁶³Ibid.

²⁶⁴Breve til Oluf Chr. Olufsen fra Christen Pram, *Personalhistorisk Tidsskrift*, 5.r. II-IV, 1905-1907.

For Sandhed hvor han også i ordlisten *Sproggranskning* angrep regjeringen og hoffet.

I februar 1799 fikk generalfiskalen ordre om å reise tiltale mot Heiberg, og om sommeren skrev kronprins Frederik til kansellipresident Brandt.

”Det gjør mig ondt at Kanselliet har saa meget med Skriblerne at gjøre; man maa gaa dem modig imøde. Til skurvede Hoveder vil Handling, og det maa Kanselliet opvarte dem med. Derfor er det det øverste Justitskollegium, ingen Eftergivenhed maa finde Sted mod saadanne. Frygt maa jages i disse Mennesker. Hvortil det Smøreri i en Stat, hvor enhver kan faa Ret, og hvor enhver finder Vejen til Kongen aaben. Jeg bifalder ganske, at Kanselliet tager fat paa disse Herrer. Kun ingen Skaansel, og dette er forbi.”²⁶⁵

Resultatet ble

Trykkefrihetsforordningen av 27. september 1799

- en forordning som forklarte og bestemte “Trykkefrihedens Grændser”.

Altså ingen ny lov, men en fortolkning av Christian V’s Lov, med eksempler og faste straffebestemmelser.

Dødsstraff

for å oppfordre til endring av styreformen

Landsforvisning eller fengsel på livstid

for å kritisere konstitusjonen eller regjeringen

Landsforvisning inntil 10 år

for å kritisere den monarkiske styreform generelt

for å fornærme de kongelige personer

for å nedbryte læren om Guds eksistens og sjelens udødelighet

Tukthus inntil 2 år

for kritikk av statlige forhold og for regjeringens beslutninger og foranstaltninger

inntil 3 år

²⁶⁵Holm, Edvard, *Danmark-Norges Historie fra den store nordiske Krigs Slutning til Rigerne Adskillelse (1720-1814)*, b. 6. d. 2. Kbh. 1909, s. 697.

for å ha krenket en fremmed vennskapelig makt

Eneveldet hadde igjen tatt full kontroll over alle offentlige ytringer. P. A. Heiberg og Malthe Conrad Brunn ble begge dømt til landsforvisning.

Kampen for trykkefriheten

Dermed var 15 år med Skrivefrihed over, men hvor stor hadde denne friheten egentlig vært?

Kjærgaard og Nielsen har i sin *Den politiske litteratur i Danmark, Norge og Slesvig-Holstein 1789 – 1799*, registrert alle forfattere og publikasjoner med politiske ytringer.

Av disse er det 119 danske og norske forfattere med til sammen 585 skrifter.

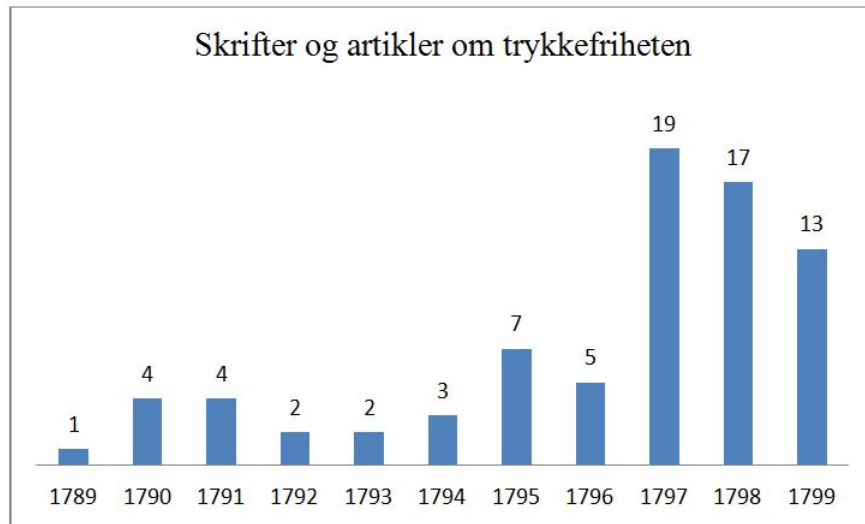
101 av forfatterne fant jeg i ulike oppslagsverk og kunne fastslå at 74 av dem hadde en eller annen statsansettelse. Mens 27 var hva jeg vil kalle frie, da Kongen ikke så lett kunne ta levebrødet fra dem.²⁶⁶

Dette er viktig å huske på når vi skal vurdere graden av trykkefrihet. De fleste som skrev måtte ta hensyn til at deres meninger kunne føre til problemer med arbeidsgiveren.

²⁶⁶Strøm, Elin, *Skrivefriheten 1784 - 1799. Hvilken frihet?*. Notat og foredrag i kollokviet Ved Observatoriet på Nasjonalbiblioteket, 2. juni 2010; gjentatt i seminar på *Institutt for privatrett*, UiO, samme høst.

Trykkefrihetsdebatten

Trykkefriheten ble livlig debattert i artikler og skrifter.

Kilde: *Den politiske litteratur i Danmark*.

Den politiske litteratur i Danmark lister opp 74 skrifter og artikler forfattet av danske.²⁶⁷

Av disse leste jeg de 44 som fins på Nasjonalbiblioteket i Oslo.

Men dette er ikke en vanlig pro et contra debatt, slik jeg hadde ventet.

Argumentasjonen gikk stort sett ut på å beskrive og forklare hvilken lykke trykkefriheten ville være for Kongen, borgerne og fedrenelandet. Bare noen få skribenter argumenterer mot trykkefrihet. Grunnen var åpenbar: ingen våget å nevne at statsformen, eneveldet var uforenlig med trykkefrihet. De visste at Christian V's lov slo fast at

“Hvo, som enten med Raad, eller Daad [...] ville bringe nogen Forandring i Kongens absolut Arve-Regæring,” “have forbrut Ære, Liv og Gods, den højre Haand af hannem levendis afhuggis. Kroppen parteris og læggis paa Stægle og Hiul, og Hovedet med Haanden sættis paa en Stage”;

slik det hadde gått Struensee bare vel 20 år tidligere.

²⁶⁷ *Den politiske litteratur i Danmark*, s. 57-67.

Om Trykkefriheden og dens Love.

I 1797 utkom *Michael Gottlieb Birckners* skrift *Om Trykkefriheden og dens Love* der han hevder at borgerne ikke var frie dersom de ikke kunne kritisere regjeringen og forvaltningen. Trykkefrihet var for Birckner borgernes eneste vern mot vilkårlighet, og det måtte være tillatt å kritisere embetsmenn.

Rasmus Nyerup trykket en anmeldelse av Birckners skrift i *Lærde Efterretninger*, skrevet av assessor *Peter Collett* i Hof- og Stadsretten. Da anmeldelsen stod på trykk, fikk Nyerup et lite brev fra Peter F. Suhm.

”Jeg vil derved advare Ham, at være forsigtig og klog; thi der trækker et Uvejr op over Skribenter og Redacteurer”.

Det ble som Suhm hadde spådd; Peter Collett ble avskjediget uten pensjon

I sine memoarer, grubler Nyerup over at det uværet som Suhm hadde bebudet, bare traff Collett, og at han selv som redaktør, ble skånet, og at han aldri hadde forstått grunnen til det.

Knud Lyne Rahbek

Etter Bernstorffs død, hadde Danmark tatt opp igjen konvoieringen av handelsskip. Det var risikabelt da det kunne føre til trefninger med engelske orlogsskip på jakt etter kontrabande.

I april 1798 avslørte Rahbek i *Minerva* at noen danske kapteiner i konvoien hadde utstyrt seg både med engelske navn og med forfalskede skipspapirer. Dette fikk følger, og i sine erindringer forteller Rahbek hva som skjedde. Rahbek hadde skrevet at

”Orlogskibet Oldenborg udløbet som Convoi for fem Øst- og Vestfarere, der ved et synderlig Vanheld samtlige føres af Captainer med engelske Navne. Haardt vilde det være, om enkelte Uborgeres mislige eller vindsyge Forhold skulde paadrage vort fredelige Fædreland, hvad det saa omhyggelig har søgt at undgaae.”²⁶⁸

²⁶⁸ *Minerva* 1798, II, s.128.

I sine *Erindringer* skriver Rahbek at han

“modtog en Cancellieskrivelse, hvori jeg ikke allene paa det haardeste blev irettesat for min uoverlagte, [...] strafværdige Skrivemaade, men der endog endte med den Trudsel, at denne Sag skulde staae mig aaben, hvis jeg oftere handlede mod god Borgers og tro Embedsmands Skyldighed.”²⁶⁹

Følgen ble at Rahbek sa opp sin stilling som professor i estetikk ved universitetet.

Rasmus Nyerup

I 1790 ble Rasmus Nyerup redaktør for *Lærde Efterretninger*, et tidsskift som hovedsakelig bestod av bokanmeldelser, og som i de siste årene hadde fått en radikal profil.

Han skriver i sin autobiografi

“bemeldte Hverv [var] forbunden med ikke liden Risico. Det var de mest critiske Tider af den franske Revolution, da de Uroligheder, som herskede i den politiske Verden, gik over i Skrifter, og aabenbarede sig i Ytringer, som de Magthavende fandt strafværdige og som Domstolene revsede. Her var det store betænkelige Spørsmaal: Hvorledes skal de Rectioner være beskafne, som frelst Samvittighed, og uden at gjøre sig selv, sin Kone og sine Børn ulykkelige, kan optage i Bladet? Naar man angriber Dogmatik og symboliske Bøger, angriber man da Bibelen? Naar man dadler nogle af Regjeringsmændenes Foranstaltninger, dadler man da Regjeringen selv?”²⁷⁰

Han beskriver årene mellom 1784 og 1799 som en tid der ”litteraire Processer, fiskalske Actioner, Bogconfiscationer, Pengebøder, Straf paa Vand og Brød ... hørte til Dagens Orden”.

Nyerup avslutter sin beretning om Skrivefrihedsperioden med følgende dom:

“Aldrig har det her i Danmark hersket større Uvished, om hvad man torde eller ikke torde skrive, end i det Tidsrum, der omsider paa en Maade endtes med Forordningen af den 27de Sept. 1799.”

²⁶⁹ *Erindringer af mit liv*. 5. D. Kbh. 1829, s. 221f.

²⁷⁰ *Professor og Ridder Rasmus Nyerups levnetsløb, beskrevet af ham selv; efter hans død udgivet med tilhørende bilag af C.L. Strøm, Kbh. 1829, s. 36.*

1809

Niels Tønder Lund omkom på vei til Norge i januar 1809. Han var blitt beordret av Fredrik VI til å tre inn i Regjeringskommisjonen i Norge etter Enevold Falsens død om høsten. Helene skriver at han reiste til Jylland og til

” den lille by Løkken på vestkysten. Der lå et skib, som ventede på en mørk nat og storm for at flyve over til Norge uden at blive set af englænderne, som passede på.” “Natten mellem 11. og 12. januar forlod skibet Løkken. Skibet forsvandt sporløst. Det eneste, der nogensinde er kommet frem derom, er en bemærkning i de interessante erindringer, som Jacob Aal for en del år siden udgav. Han skriver, at nogle fiskere fra Arendal hin ulykkelige nat havde set et skib kæmpe mod isen, som lå ved Norges kyst, men de kunne ikke komme det til undsætning.”

I januar 1810 stod det en nekrolog med hans vita og publikasjoner i *Lærde Efterretninger* skrevet av redaktør og professor *Peter Erasmus Müller*. Jens Rathke skrev en bred omtale for det siste bindet av *Naturhistorie-Selskabets Skrifter*, men selv om den var ferdig trykket, ble den aldri offentliggjort. Så i 1861 ble det plutselig offentliggjort et lite portrett av Niels Tønder Lund som ung.

ET ETTERMÆLE

”Ved dette Tidspunkt kom en ung Mandsperson ved Navn Tønder hid. Han havde endt sine Studeringer i Kjøbenhavn var siden reist som Hovmester med en ung Beslægtet af os, og opsøgte os nu, medens han ventede paa en Ansættelse som juridisk Embedsmand her i Landet forsynet med Breve og Anbefalinger. [...] Tønder havde alle de Egenskaber, der betegner de mere begavede af dine Landsmænd: overmaade meget Lune, en livlig og gjennemtrængede Aand, et heftigt og fyrigt Temperament. Dertil et sjelden behageligt og belevent Væsen. Ved ham begyndte et nyt Liv i vort Hus; Mama, der aldrig havde trivets ret i denne Afkrog, fandt i hans Selskab erstatning for de mange behagelige Forhold, hun havde afbrudt i Kjøbenhavn. Han kom tilsidst næsten daglig derover fra Tofte, hvor han havde indlogeret sig. Han læste fore, han fortalte henrivende, han blev os snart uundværlig.”²⁷¹

Dette ettermælet over Niels Tønder Lund kom på trykk i Christiania i 1861 og inngår i fortellingen *Kongsgaard* i Camilla Collets bok *Fortællinger*.

Kongsgaard, en romantisk fortelling om ung kjærlighet og ung død er lagt til Eidsvoll i 1775.

Det er utenkelig at det på Eidsvoll skulle finnes noe minner om de årene Tønder Lund var huslærer hos generalmajor Sehested i Ullensaker. Camilla Collett må ha hatt sine inntrykk fra *Helene Tønder Lunds Ungdomserindringer*: Skrevet i Hjertebjerg på Møen 1856 til hendes ældste Søn.

Disse erindringene ble ganske sikkert kopiert og sendt til de andre søsknene. En kopi har da kommet til *Sophie Amalia f. Holst*, gift med *Georg Anton Krohg*, (og mor til maleren Christian Krogh). Her kan Camilla Collett ha sett dem, og hun kan også ha truffet Helene Holst som i 1854 besøkte sin datter i Christiania.²⁷²

²⁷¹Collett, Camilla, *Fortællinger*. Chra 1861; s.1-41.

²⁷²Lund, Helene Tønder, *Ungdomserindringer*. Kbh. 1968; s. 19.

Tønder Lunds publikasjoner

Skrifter

Tvende smaa Afhandlinger.] Sorøe 1777. 2. Oplag. Sorøe. 1782. [Anm. i Krit. Tilskuer. 1778. p. 97; Laur. Sahl, Min kritiske Læsning. U. St. o. A. p.1.; L.Eft. 1781. p. 99.]

Et Brev om Professor Christian Ulrich Detlev Eggers trende Forelæsninger. Kbh.1786. (Anonym). [Anm. i L. Eft. 1786, s. 257.]

Ein Schreiben betreffend drei Vorlesungen des Prof. C.U.D. Eggers. Aus dem Dänischen [von Hac. Petersen. Kph. 1786. (Anonym). [Anm. i L. Eft. 1786, s. 257.]

Svar paa Recensionen i den alm. danske Litteratur-Journal. 4. Bd. 2. St. for Aar 1784 over Kobberstykker til Flora Danica 15. Hefte a Pag. 281-96. Kbh. 1786. (Anonym). [Anm. i L. Eft. 1787, s. 510]

Noget om den botaniske Have, i Anledning af Gartner Baches Et Par Ord til Publicum. Kbh. 1788. [Anm.i L. Eft. 1788, s.787.]

Videre om den botaniske Have, i Anledning af Svaret for Gartner Bache mod det tilforn om Haven udgivne. Kbh. 1788. [Anm.i L. Eft. 1788, s.787.] Vahl, Martin, *Eclogae americanae, seu Descriptiones plantarum, praesertim Americae meridionalis, nondum cognitarum... fasciculus 3us...* [Cura N. Tønder Lund et P. Thonning.].Haunia 1807.

Vahl, Martin, *Enumeratio plantarum... Vol. II.* [Cura N. Tønder Lund, J. W. Horneman, P. Thonning.]. Hauniae et Lipsiae 1806.

Artikler

Om Laxefiskeriets Aftagelse. (Anonym). I Samleren. Et Ugeskrift. Udg. af Erasmus Gunnerus. I 1787,s. 81-92, 103-112, 120-127.

I Skrivter af Naturhistorie-Selskabet

Cicindela aptera, et Insekt fra Ostindien og noget om Slægtsmærker i I. B. 1. H. 1790, s. 65-78.

Om den rette *Qvassia amara* og om den falske efter Herr von Rohr. I. 2. H. 1790, s. 68-72.

Iagttagelser til Insekternes Historie i II. B. 2. H. 1793, s. 17-24.

Nogle Arter af Slægten Brentus. i V. B. 2. H. 1802, s. 54-91.

I Minerva

Om de praktiske Videnskaber ved Universiteterne. II 1794, s. 297-326. (Anonym).

I Skandinavisk Museum

Stridsskrifterne om Islands Handel, i II 1798, s. 377-389.

G. Paykull, Fauna Svecica. I. 1798, i II 1798, s. 467-478.

Betragtninger over Menneskets Kjerlighed for det ny og for det gamle. (Anonym). II 1798, s. 368-382.

Om fri Rente. II 2. H.1803, s. 1-11.

I Det skand. Literaturselskabs Skrifter

Nogle Iagttagelser om Frygt for legemlige Smerter som Opdragelsesmiddel. II 1805, s. 469-486.

I Borger-Vennen

1796

Om Arbejderens Trang til Kundskaber. 1796 s. 330-336. Om Taxter. 1796 s. 337-352.

1797

Om Agtelse for Videnskaber. 1797 s. 67-70 Om Maaden at bevare Kartofler Foraaret over. 1797 s. 70-72 Mangel af Pragt. 1797 s. 76-80 Noget om Opdragelsen. 1797 s. 81-84 Om Forholdet mellem Sølvets Priis og Kornets. 1797 s. 91-100. Om Forsynings Foranstaltninger.. 1797 s. 255-272. Om Brændevin af Kartofler. 1797 s. 364-368. Om Træer i Stæderne. 1797 s. 370-373 Om Forvandlingerne ved de organiske Naturlegemer. 1797 s. 373-376 Om Giæringen i Jorden om Foraaret. 1797 s. 378-380 Forslag til oeconomiske Forsøge, i Henseende til Planternes Dyrkelse, af Prof. Fabricius i Kiel. 1797 s. 380-384, 386-392.

1798

Utilfredshed med Livet. 1798 s. 114-119 Om Nyttten af at studere Insekterne; af Olivier. Uddraget af Journal d'histoire naturelle; Paris 1792. 1798 s. 122-128, 131-136, 300-304, 306-312, 313 -320, 321-326. Om Markeder.. 1798, s. 326-332.

1799

Noget om Underviisnings Methoder 1799 s. 48-53 Brev fra Steele til Pope. 1799 s. 53-55 Udtog af et Brev fra Dr. Swift til Lord Bolingbroke. 1799 s. 55-56 Om den stigende Arbejds løn. 1799 s. 59-80. Om det offentlige Tilsyn med Korns Udførsel og Indførsel. Oversat af Condillac for le commerce et le Gouvernement 2den Deel 12 Kap. 1799 s. 226-232, 233-238 Udtog af et Brev fra Alexander Pope til Hugh Bethel. 1799 s. 239-240 Noget om Selvmord 1799 s. 241-245 Noget af et Brev fra Lord Bolingbroke til Dr. Swift. 1799 s. 245-247 Udtog af Dr. Swifts Svar. 1799 s. 247-248 Lyst til Smiger. 1799 s. 250-253 Udtog af Breve. Fra Pope til Trumbell. 1799 s. 253-254 Fra Pope til Edw. Blount. 1799 s. 254-255 Fra Pope til Swift. 1799 s. 255-256 Om Indbildingens Fornøielser. (efter Addison i den engelske Spectator Tom 6 sammendraget og oversat.) 1799 s. 393-400, 401-408 Om Tidens Længde. 1799 s. 409-416, 1800 s. 2-7, 1802 s. 178-184

1800

Brev fra Pope til Cromwel. 1800 s.1 7-8 Om varmeledende Legemer. Uddraget og oversat af Græv v. Rumfords Afhandling om Varme og Brændebesparing. 1800 s.181-184. Konsten at skaffe sig behagelige Drømme. 1800 s. 189-192, 193-198 Piben, en sand Tildragelse. 1800 s.198-200 Om Prutten.1800 s. 201-206. Raad mod Bagvaskelse. 1800 s. 206-208 Anmærkninger angaaende de Vilde i Nord-America. 1800 s. 357-360, 362-367, 371-374 Udtog af et Brev fra Benjamin Franklin til Dr. Mathon i Boston af 12. Maj 1784. 1800 s. 367-368. Om Overdaad og Flid. Af et Brev fra Benjamin Franklin til Benjamin Waughan, (siden Medlem af Palamentet i England) skrevet i Aaret 1784. 1800 s. 375-376, 378-383 Om Hvepser. 1800 s. 383-384

1801

Om Handelslagenes Drænge. 1801 s. 125-126 Dr. Franklins Slutningstale i de Nord-Amerikanske Staters Forenings Forsamling. 1801 s. 129-133 Velgiørenheds Belønning. Oversat af det Tydske. 1801 s. 133-136 Samtale af et Selskab Ep-hemer, (Døgnfluer) med en aldrendes Enetale. 1801 s. 138-141 Raad til en ung Mand i Næringsvejen. 1801 s. 141-144 Om Venskab. 1801 s. 292-296, 302-304 Maaden hvorpaa enhver Mands Lomme kan fyldes med Penge. 1801 s. 310-312 Om de første Indtryk paa Børn. 1801 s. 315-320, 321-326 Udtog af et Brev fra Swift til Pope. 1801 s. 326-328. Raad mod Myg. 1801 s. 328

1802

Om Valg af Næringsvej for Drengbørn. 1802 s. 44-48 Noget om Videnskabernes Nytte. 1802 s. 50-56 Fortælling om en engelsk Matros med et Træben. Oversat af the miscellaneons Works of Dr. Goldsmith. 1802 s. 5 33-40, 41-43 Kiærlighed til Livet, tiltagende med Alderen. 1802 s. 57-62 B. Franklin til Miss Hubbard, om sin Broders John Franklins Død. 1802 s. 62-64 Et oekonomisk Forslag. 1802 s. 169-176. Om Godgjørenhed, Retfærd m.v. 1802 s.186-192 Om Edderkopper 1802 s. 197-200

Om Niels Tønder Lund

Den sidste Rejse. Breve fra Etatsraad Niels Tønder Lund til hans Hustru ved H. Topsøe-Jensen, i *Personalthistorisk Tidsskrift*. 1945.

Møller-Holst Vibeke, *Danske skæbnedage i Norge: 3 danske skæbner: etatsråd Niels Tønder Lund 1808-1809, skibskaptajn Anders Nielsen Beck 1924, hovedbogholder og kaptajn Ludvig Beck 1871*. U.s. 2004.

Etatsråd Niels Tønder Lund, 1749-1809. Utg. Ellen Mølholm Hansen. Kbh. 1980.

Helene Tønder Lunds Ungdomserindringer: Skrevet i Hjertebjerg på Møen 1856 til hendes ældste Søn. Kbh.1968.

Bibliografi

Utrykt materiale

Ministerialbok, Trondheim, Vår frue kirke 1732 - 1774.

Ministerialbok, Trondheim, Domkirken 1766 - 1877.

Ministerialbok, Helsingør, Domkirken 1639-1814.

Ministerialbok København, Skt Nikolaj 1796 -1805.

Ministerialbok København, Holmen 1793 -1805.

Ministerialbok Faaborg 1690-1726.

Skifteprotokoll, *Nidaros domprosti, 1767-1808*, s. 61b-62a.

Trondheim branntakstprotokoll 1766. Avskrift Bjarne Lein, 1998.

Enumeratio insectorum i Entomologisk museum i København.

Tidsskrifter

Adresse-Contoirs Efterretninger.

Borger-Vennen.

Danmarks Litterariske Progresser.

Kjøbenhavnske nye Efterretninger om lærde Sager.

Minerva.

Politisk 1788-90 Kjøbenhavn, A film 3753 NBO.

Politisk og fysisk Magazin.

Provinzialblade.

Skriver af Naturhistorie-Selskabet. 6. b. Kbh. 1790-1810.

Schriften der Naturforschenden Gesellschaft zu Kopenhagen. B. 1. Kbh.1793.

Bøger

Bache, Niels, *Et Par Ord til Publicum i Anledning af den usandfærdige Beretning om den Kongelige botaniske Hauge og den Gartner, som Hr. Riegels i sit nyligen udkomne Skrift: De fatis faustis et infaustis chirurgiæ, side 582 har indført.* Kbh 1787.

Bache, Niels, *Kammerraad Lunds Angreb paa den botaniske Haves Forfatning besvaret af N. Bache.* Kbh. 1788.

Berg, Johannes van den, Brecht, Martin, *Der Pietismus von siebsehten bis zum frühen achtzehnten Jahrhundert.* Göttingen 1993.

Bibliotheca Danica: systematisk Fortegnelse over den Danske Litteratur fra 1482 til 1830 efter Samlingerne i det store kongelige Bibliotek i Kjøbenhavn. Kbh.1884.

Birckner, Michael G., Om Trykkefrihed. *Minerva*, 1791, I. s. 337f.

Birckner, Michael G., *Om Trykkefriheden og dens Love.* Kbh. 1797.

Birckner, Michael G., Skal man undertrykke Adelen? *Minerva* 1790 III, s. 11-52.

Bjørn, Claus, *Den gode sag : en biografi om Christian Ditlev Frederik Reventlow.* Kbh. 1992.

Blandhol, Sverre, *Kritikkens forutsetning: Kampen om trykkefriheten 1797-1801. I Kritik før 1814.* Oslo 2014.

Bloch, Jørgen Carstens, *Den Fyenske Geistligheds Historie fra Reformationen indtil nærværende Tid.* 2. Bind, 1. Hefte. Odense 1790.

Browne, Patrick, *History of Jamaica.* Lond. 1756.

Brünnich, Morten T., *Dyrenes Historie og Dyr-Samlingen udi Universitetets Natur-Theater.* 1. B. Kbh. 1782.

Brünnich, Morten T., *Entomologia, sistens Insectorum Tabulas Systematicas - Insektlære, indeholdende Insekternes systematiske Tavler, samt Indledning og Figurer.* Kbh. 1764.

Bruun, Chr., *Peter Frederik Suhm, 18. oktober 1728 - 7. september 1798 : Levnetsbeskrivelse.* Kbh. 1898.

Christian Vs Danske Lov.

Collin, Friedrich Eberhard, *Voldsomme Indtrængelse i Guds Røige eller Den aandelige Israels Kamp.* Kbh. 1739.

Danmarks og Norges oeconomiske Magazin. Vol. 1-8. Kbh. 1757-1764.

Den danske kirkes historie, b. 5, København 1951, s. 163-164.

Degen, Hans, Om den danske Oversættelse af Adam Smith og Samtidens Bedømmelse af den. *Nationaløkonomisk Tidsskrift*. B. 3. r. 44 (1936).

Ehrencron-Müller, H. og L., Uddrag af Johan Philip Kneyn Rosenstand-Goiskes Efterretninger. I *Historiske meddelelser om København*. 4.R. 2.b. Kbh. 1949-52.

Eggers, C.U.D., *Om den danske Statskundskab og danske politiske Skrifter*. København 1786.

Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers est une encyclopédie française, éditée de 1751 à 1772 sous la direction de Diderot et D'Alembert.

Erichsen, A.K., *Trondhjems katedralskoles historie*. Trondhjem 1911.

Erlandsen, Andreas, *Biographiske Efterretninger om Geistligheden i Trondhjems Stift*. Chra og Levanger, 1844-1855.

Essay sur l'état present des sciences des belles lettres et des beaux arts dans le Danmarc et dans la Norvegué, par un Anglois, a Friborg. 1771.

Fabritius, Albert, *Danmarks Riges Adel. Dens Tilgang og Afgang 1536-1936*. Kbh. 1946.

Fabricius, J. Chr., Autobiographie. I *Portrætter med Biographier af Danske, Norske og Holsteenere*. 4. Hefte. Udgivet af G. L.Lahde. Kbh. 1805.

Fabricius, J. Chr., *Briefe aus London vermischten Inhalts*. Dessau 1784.

[Fabricius. J. Chr.] Endnu et Brev i Anledning af Professor Eggers trykte Indledning til hans Forelæsninger om den danske Statskundskab. Kbh. 1786.

Fabricius, J. Chr. *Entomologia systematica emendata et aucta : Secundum classes, ordines, genera, species, adjectis synonymis, locis, observationibus, descriptionibus*. Hafniae 1792-1799.

Fabricius, J. Chr. *Genera insectorum : eorumque characteres naturales secundum numerum, figuram, situm et proportionem, omnium partium oris adiecta mantissa specierum nuper detectarum*. Chilonii 1777.

Fabricius, J. Chr., *Hvori bestaer Borgerdyd*. Kbh. 1786.

Fabricius, J. Chr., *Philosophia entomologica sistens scientiae fundamenta adiectis definitionibus, exemplis, observationibus, adumbrationibus*. Hamburgi 1778.

Fabricius, J. Chr., *Systema eleutheratorum secundum ordines, genera, species : Adiectis synonymis, locis, observationibus, descriptionibus*. Kiliae 1801.

Fabricius, J. Chr. *Systema entomologiae : sistens insectorum classes, ordines, genera, species, adiectis synonymis, locis, descriptionibus, observationibus.* Flensbvirgi et Lipsiae 1775.

Fonden Ad usus publicos. 1. B. Kbh. 1897.

Friehling, Eskild, *Borgersind gennem 175 år.* Kbh. 1963.

Fundatz for Det ridderlig Academie paa Soröe. Christiansborg-Slot, den 7de Julii Ao.1747.

Glahn, Torben, *Soraner-biografier 1747-1800.* Utg. av Soransk Samfund. 1975.

Gessner, Conrad, *Libellus de lacte, et operibus lactariis, philologus pariter ac medicus. Cum epistola ad Jacobum Avienum de montium admiratione ...* Zürich 1541.

Gunnerus, Johan E., Fortale i *Det Kongelige norske videnskabers selskabs skrifter* D. 1. Kbh. 1761

Hallan, Nils, *Skogn historie*, 4 B. 1969.

Hammond, Hans, *Den Nordiske Missions-historie.* Kbh. 1787.

Hansen, Ellen Møhlholm, *Etatsråd Niels Tønder Lund.* Kbh. 1980.

Hansen, Holger, Natural- og husholdningskabinettet paa Charlottenborg. I *Historiske Meddelelser om København.* B. 5. Kbh. 1915-16.

Helene Tønder Lunds ungdomserindringer. Kbh.1967.

Helk, Vello, *Dansk-norske studierejser. 1661-1813.* B. 2. Odense 1991.

Hennings, August, Fordomsfrie Tanker om Adelsaand og Aristokratisme. I *Politisk og fysisk Magazin*, 1793, september, s. 257f.

Hennings, August, *Ueber die wahren Quellen des Nationalwohlstandes, Freiheit, Volksmenge, Fleiss : im Zusammenhange mit der moralischen Bestimmung der Menschen und der Natur der Sachen.* Kbh. og Leipzig 1787.

Henriksen, Kai L., Oversigt over Dansk Entomologis Historie. I *Entomologiske Meddelelser*, B. 15. Kbh.1921-37.

Hertel, Hans, *Det kgl. danske landhusholdningsselskabs historie.* 2 b. København 1919-1920.

Holm, Edvard, *Danmark-Norges Historie fra den store nordiske Krigs Slutning til Rigernes Adskillelse.* B. 6. Kbh. 1907-1909.

Holm, Edvard, *Kampen om Landboreformerne i Danmark i Slutningen af 18. Århundrede : 1773-1791.* Kbh. 1888.

- Hornemann, Jens Wilken, *Om Martin Vahls Fortjenester af Naturkyndighed som Videnskabsmand og Lærer*. Kbh. 1821.
- Horstbøll, Henrik og John T. Lauridsen, *Den trykte kulturarv*. Kbh. 1998.
- Høst, Jens Kragh, *Clio. Et Bidrag til Læsning for den fædrelandske Histories Yndere*. Kbh. 1821.
- Indbydelse til et Selskab og en National Stiftelses Oprettelse for Naturhistorien især Fædrelandets*. Kbh. 1789.
- Johansen, Hans Chr., *Dansk økonomisk politik i årene efter 1784*. B.1. Århus 1968.
- Jonston, Jan, *Theatrum universale omnium animalium insectorum*. Heilbronn, 1757.
- Jørgensen, Harald, *Da Censuren blev opgivet*. Kbh. 1970.
- Jørgensen, Harald, *Fra Christiansborg til Amalienborg: en begivenhedsrig periode i den danske hofforvaltnings historie, 1784-1808*. Herning 1996.
- Jørgensen, Harald, *Tidsskriftspressen i Danmark indtil 1848*. Kbh. 1961.
- Københavns Universitet 1479-1979*. Kbh. 1979-2005.
- Kjøbenhavns Universitets Matrikel*. Kbh. 1890-1920.
- Kjærgaard, Thorkild og Nielsen, Erling Kolding, *Den politiske litteratur i Danmark, Norge og Slesvig-Holstein 1789-1799*. Kbh. 1973.
- Kragelund, Patrick, *Abildgaard : kunstneren mellem oprørerne*. 2 b. Kbh. 1999.
- Kryger, Karin, *Frihedsstøtten*. Kbh. 1986.
- Kurrild-Klitgaard, Peter, Adam Smith og kredsen bag National-Velstands Natur. I *Libertas* nr. 25, Kbh. 1998.
- Kylling, Peder, *Viridarium Danicum, sive Catalogus trilinguis Latino-Danico-Germanicus plantarum indigenarum in Dania observatarum, etc*. Hafniæ 1688.
- Langen, Ulrik, *Revolutionens skygger - franske emigranter og andre folk i København 1789-1814*. Kbh. 2005.
- Lobedanz, Max, Abildgaards "Additamentum XII". I *Dansk Veterinærhistorisk Aarbog*. 7. Aarg. Horsens 1940.
- Helene Tønder Lunds Ungdomserindringer* : Skrevet i Hjertebjerg på Møen 1856 til hendes ældste Søn. Kbh.1968.
- [Lund, Niels Tønder,] *Et Brev om Professor Christian Ulrich Detlev Eggers trende Forelæsninger*. Kbh.1786.

Malling, Ove, *Tale til Erindring om det Kongel. Danske Landhuusholdnings-Selskabs afdøde Præsident Henrich Gerner Commandeur-Capitain og Fabrikmester i Søe-Etaten*. Kbh.1788.

Mandix, Jacob, Borgerfrihed under det danske Septer. I *Minerva*, 1785. IV s. 1.

Michaelis, Johann David, *Abhandlung von den Ehegesetzen Mosis, welche die Heyrathen in die nahe Freundschaft untersagen*. Göttingen 1768.

Indbydelse til et Selskab og en National Stiftelses Oprettelse for Naturhistorien især Fædrelandets. Kbh. 1789.

Love for Naturhistorie-Selskabet, vedtagne i General-Forsamlingen Den 7. Junii 1790. Kbh.1790.

Om Regnskabsvæsenet og Bestyrelsen i Naturhistorie-Selskabet for 1790. Kbh. 171.

Om Regnskabsvæsenet og Bestyrelsen i Naturhistorie-Selskabet for 1791. Kbh. 1792.

Om Regnskabsvæsenet og Bestyrelsen i Naturhistorie-Selskabet for 1792. Kbh. 1793.

Om Regnskabsvæsenet og Bestyrelsen i Naturhistorie-Selskabet for Aarene 1793, 1794, 1795, 1796, 1797, 1798. Kbh. 1799.

Nyerup, Rasmus, *Almindeligt Register over Maanedsskriftet Minerva fra dets Begyndelse med Julii Maaned 1785 til det 18de Aarhundredes Udgang*. Kbh. 1801.

Professor og Ridder Rasmus Nyerups levnetsløb, beskrevet af ham selv; efter hans død udgivet med tilhørende bilag af C.L. Strøm, Kbh. 1829.

Nyerup, Rasmus, *Magazin for Rejseiagttagelser*, IV. Kbh. 1825.

Norvin, William, Aktstykker vedrørende Genoprettelsen af Sorø ridderlige Akademi i Aaret 1747. I *Danske Magazin*, 6.R. 3 B. Kbh. 1923.

Norvin, William, *Københavns Universitet i Reformationens og Orthodoxyens Tidsalder*. Kbh. 1937-1940.

O'Brian, Patrick, *Joseph Banks*. Chicago 1987.

Oschlies, Wolf, *Die Arbeits- und Berufspädagogik August Hermann Franckes (1663-1727): Schule und Leben des Hauptvertreterers des hallenschen Pietismus*. Witten 1969.

Pedersen, Ole Karup, *Dansk landbrugsbibliografi*. B.1. Kbh. 1958.

Pontoppidan, Erik, *Den danske atlas*. T.1. Kbh. 1763.

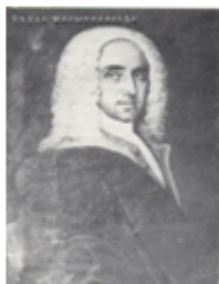
- Pontoppidan, Erik, *Den Danske Atlas*. T.3. Kbh. 1767.
- Pontoppidan, Erich, *Det første Forsøg paa Norges naturlige Historie: forestillende dette Kongeriges Luft, Grund, Fielde*. 2.b. Kbh. 1752-1753.
- Pram, Christen, Breve til Oluf Chr. Olufsen fra Christen Pram. I *Personalhistorisk Tidsskrift*, 5.r. II-IV, 1905-1907.
- Rahbek, Knud Lyne, *Erindringer af mit liv*. 5. D. Kbh. 1829.
- Rasch, Aage, *Dansk toldpolitik 1760-1797*. Aarhus 1955.
- Rasmussen, Frank Allan, Henrik Gerner Søofficer, videnskabsmand og teknolog. I *Tidsskrift for Søvæsen*. Nr. 5, 1992.
- Rian, Øystein, *Sensuren i Danmark-Norge : vilkårene for offentlige ytringer 1536-1814*. Oslo 2014.
- Rumph, Georg Eberhard, *D'Amboinsche Rariteitkamer*. Amsterd. 1705.
- Rørdam, Holger F., Sammenstødet mellem Biskopperne Ejler Hagerup og Peder Hersleb. I *Kirkehistoriske Samlinger*. 5. r. 4. b. Kbh. 1907-09.
- Schäffer, Jacob Christian, *Einleitung in die Insectenkenntnis*. Regensburg 1766.
- Schiern, F., Geheimeraad Theodor Georg Slanbusch's Beretning om Regjeringsforandringen den 14de April 1784. *Historisk Tidsskrift* 3. Række. Kbh. 1866-1867.
- Schou, Jacob Henric, *Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og aabne Breve, som fra Aar 1670 til 1775 Aars Udgang ere udkomne*. Del X. Kbh. 1793.
- Schøning. Gerhard og Peter F. Suhm, *Forsøg til Forbedringer i den gamle Danske og Norske Historie*. Kbh. 1757.
- Schøning, Gerhard, Lovtale over Høiædle, Høiærværdige og Høilærde Dokter og Professor Johan Ernst Gunnerus. I *Det Kongelige norske videnskabs selskabs skrifter* D. 5 1774.
- Seba, Albertus, *Locupletissimi rerum naturalium thesauri accurata descriptio, et iconibus artificiosissimis expressio, per universam physices historiam opus, cui in hoc rerum genere, nullum par exstitit ex toto terrarum orbe collegit*. Amsterdam 1734.
- Smith, Adam, *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*. 2 v. London 1776.
- Smith, Adam, *Undersøgelse om National-Velstands Natur og Aarsag af det engelske oversat og med nogle anmærkninger oplyst af F. Dræbye*. 2 b. Kbh. 1779-80.

- Sorø, Klostret, Skolen, Akademiet gennem Tiderne.* 2 b. Kbh. 1924-31.
- Academia Sorana, Kloster - Akademi - Skole.* B. 2. Kbh. 1962.
- Spener, Philipp J., *Der hochwichtige Articul von der Wiedergeburt (1696) 1715.* *Skriften* Bd. 7. 1994.
- Königlich-Dänischer Hof- und Staats-Calender.* 1738-1800.
- Dansk Hof- og statscalender : med kongeligt allernaadigst privilegium.* 1801-1809.
- Steffens, Henrich, *Hvad jeg oplevede.* B.1. Kbh. 1840-45.
- Strøm, Elin, *Naturhistorie-Selskabet i København 1789-1804.* Oslo 2006.
- Suhm, Peter F., *Historien af Danmark, Norge og Holsten udi tvende Udtog til den studerende Ungdoms Bedste.* Kbh. 1776.
- Suhm, Peter F., *Tids-Regning til Ungdommens Nytte.* Kbh. 1773.
- Suhm, Peter F., *Samlede Skrifter.* 15 b. Kbh.1788-98.
- Suhm, Peter, F., *Suhmiana. Eftersamling af Peter Friderich Suhms for en Del tilforn utrykte Smaaskrifter.* Udg. ved Rasmus Nyerup. Kbh.1799.
- Sulzer, Johann Heinrich, *Dr. Sulzers Abgekürtze Geschichte der Insecten nach dem Linaeischen System.* Winterthur 1776.
- Det Trondhiemske Selskabs Skrifter 1765-1767.
- Tull, Jethro, *The new horse-houghing husbandry, or, An essay on the principles of tillage and vegetation.* London 1731.
- Tuxen, S.L., *The Entomologist, J. C. Fabricius.* I *Annual Review of Entomology.* Vol. 12, n 1, 1967.
- Martin Vahl - 250 års minnet. *Bergen Museums skrifter* Nr. 7, Bergen 2000.
- Udkast til en Beskrivelse over Hardanger.* Kbh. 1781
- Vogt, Helle, *Den juridiske undervisning på det andet ridderlige akademi i Sorø.* I *Tidsskrift for Rettsvitenskap* 4/2007.
- Zimsen, Ella, *The type material of J. C. Fabricius.* Copenhagen 1964.
- Zoega, Johan, *Forsøg til at udvikle faste Begreb om Arbeide og Handel, som Midlerne til Velstands Befordring, samt om Penge og Formue ; Mynt ; den i Hertugdømmene indførende nye Species Mynt ; Banker og den i Altona oprettede Bank.* Kbh. 1787.
- Aarflot, Andreas, *Norsk kirkehistorie.* B. 2. Oslo 1967.

Appendiks

Slekt og familie

Niels Tønder Lunds forfedre innvandret til Norge på 16-hundretallet.

Christoffer Nielsen Tønder (1587-1656) fra Tønder i Sønderjylland, samlet seg store eiendommer på Møre, var fogd på Nord-Møre og senere tollert på Fosen. Hans kone *Sidsel Bentziger* (d.1630) var født i København, sønnen var *Niels Christophersen Tønder*.

Henrich Sommerskiold som med sin kone kom fra *Giggleswick i NorthYorkshire*, drev trelastforetning og skipsrederi og ble borgermester i Trondheim.

Niels Christophersen Tønder giftet seg med *Stinchen Sommerskiold* og ble kjøpmann og borgermester i Trondheim.

Henrik Hornemann (1644-1716) fra *Flensburg* var en av Trondheims rikeste menn. Han giftet seg i 1669 med *Anna Nielsdatter Tønder* (1644-1701), datter av *Niels* og *Stinchen Tønder*.

Kjøpmenn, prester og pietister

Ebbe Carstensen (1658-1736) fra *Kielseng* ved *Flensburg*, var en formuende mann som slo seg ned i Trondheim. Han giftet seg med *Anna Henriksdatter Hornemann* (1671-1760), datter av Henrik Hornemann og Anna Nielsdatter Tønder. I 1704 ervervet han det store godset *Reins Kloster* og kjøpte seg titelen *commerce-assessor*. Ebbe Carstensen og Anna Hornemann fikk 8 barn, hvorav 5 nådde voksenalder. Barna fikk navn etter sin rike morfar, Henrik Hornemann, med én unntakelse: Niels Ebbesen Tønder.

Niels Ebbesen Tønder

Niels fikk navnet til sin oldefar, borgemester Niels Tønder. Det kan tyde på at det allerede ved hans fødsel var bestemt at han skulle bli prest i Vår frue kirke, der hans mormors onkel, *Ole Christophersen Tønder* (1633-1684), hadde vært sokneprest i 20 år. For Ebbe Carstensen hadde bestemt at siden den eldste sønnen, *Henrik Ebbesen Hornemann* (1694-1748), skulle overta Reinsklosteret, skulle de to andre, *Niels Ebbesen Tønder* og *Hans Ebbesen Hornemann* (1702-1756) bli prester.

“Den 2. Nov. 1730 delte han sin Formue med sine Børn, og var denne 28000 Rdl., hvoraf han selv og Hustru beholdt 10000 Rdl.”

Niels Ebbesen Tønder, Niels Tønder Lunds morfar, reiste i 1717 til København sammen med sin yngre bror, Hans Hornemann, for å ta presteeksamen.

I 1722 ble han personlig kapellan hos sognepresten i *Skogn*, antakelig uten lønn. Men hans finanser ble betydelig forbedret da faren, Ebbe Carstensen, året etter kjøpte kirkegodset i Skogn av kongen. Det ga rett til 2/3 av kirketienden, hvorav halvparten skulle gå til vedlikehold. Antakelig overtok Niels Tønder både inntektene og forpliktelsene.

Han giftet seg samme år med sogneprestens svigerinne, den 17 år gamle *Margretha Christine Hass* (1706-1772), datter av sogneprestprest *Jeremias Hass* i *Frosta* og *Margrethe Borch*. To år senere bygslet Tønder gården *Lille Gjømle*, og her ble familien boende i påvente av at sogneprestembetet i *Vår frue kirke* skulle bli ledig.

I februar 1730 reiste Niels Tønder til København for å søke stillingen ved Vår frue kirke i Trondheim; her var han i tre år inntil sognepresten døde og Niels Tønder ble utnevnt som hans etterfølger. Med ham fikk Vår frue kirke en pietistisk sogneprest.

Pietismen

Pietismen er betegnelsen på den religiøse bevegelsen som den tyske teologen *Philipp Jacob Spener* (1635-1705) utløste da han i 1675 ga ut sitt hovedverk *Pia desideria* (Fromme ønsker).

Sommeren 1670 hadde Spener som på den tiden var prest i *Barfüsser-kirken* i *Frankfurt a. M.*, åpnet sitt studerkammer for en liten gruppe menn som sammen med ham regelmessig skulle samtale om “det eneste viktige”. Dermed ble pietismens karakteristiske samværsform, *Collegium pietatis* (fromme fellesskap), skapt.

Spener bygget på læren om at et menneske kunne bli gjenfødt ved å ta imot Kristus og tro på ham. Mennesket var dermed “født på ny”, og da Guds liv var evig, hadde man mottatt evig liv ved å bli et “Guds barn”. Men det var ikke nok bare å kalle seg Guds barn. Troen måtte holdes levende ved direkte kontakt med Guds ord, for at det gamle syndige mennesket ikke skulle trenge vekk det nye. Den gjenfødte måtte derfor hele tiden arbeide på sin egen fullkommengjørelse og slik sikre sitt evige liv. Ved sine tallrike skrifter, sine ord og sitt eksempel satte Spener i gang en prosess som fortsatte ved egen kraft. Pietismens utbredelse ble også styrket ved Speners gode forbindelser blant adelen og ved fyrstehoffene.

Da Spener døde i 1705 hadde pietismen (et skjellsord skapt av ortodokse motstandere) fremdeles en begrenset innflytelse, og det ble Speners elev *August Hermann Francke* (1663-1727) som med sitt organisasjonstalent og sin dominerende stilling ved det nyopprettede universitetet i *Halle*, kom til å føre pietismen ut i livet.

Halle ble en høyborg for pietismen, og både tyske og andre lands studenter strømmet til for å gjøre seg kjent med den nye og etter hvert meget populære teologiske retningen. Francke opprettet etter hvert en fattigskole, en kostskole for bedrestilte og et vaisenhus for foreldreløse barn. Disse stiftelsene vokste til en liten by med bokhandel og apotek og med over 2000 elever. Dette hadde latt seg realisere ved frivillige gaver, og dermed ble den pietistiske vekkelsen som utgikk fra Halle, ledsaget av et engasjement for folkeskoler og en bedre fattigforsorg.

Grev *Nikolaus Ludwig von Zinzendorf* (1700-1760) grunnla i 1727 en pietistisk brødremenighet i *Herrnhut* i *Sachsen*. Selv om Zinzendorf var preget av den spenerske og franckeske pietismen, la han mindre vekt på botskamp og

selvprøvelse og mer på den lidende Kristus. ”Jesu blod og under” med den absolutte, betingelsesløse nåde var det sentrale i herrnhuternes forkynnelse. Mens de pietistiske forsamlinger var opptatt av sjelesorg og veiledning i kampen mot synden og verden, var herrnhuternes møter preget av en lysere Jesusforkynnelse og misjonsbegeistring.

Pietismen i Trondheim

Den nære tilknytning til Tyskland gjennom både skipstrafikken og de innvandrete tyskere, førte til at pietismen fikk innflytelse i Trondheim og distriktet omkring, langt tidligere enn ellers i Norge. At denne retningen hadde slått rot her, viste seg da syv prester i Møre og Romsdal dannet et “collegium”, den såkalte 7-stjernen, og i et brev til kongen stilte krav om strengere kirketukt. Drivkraften var presten på Veøy, *Thomas von Westen*, sønn av en apoteker i Trondheim som hadde innvandret fra Flensburg. Det kan diskuteres om 7-stjerneprestene var pietister eller bare ortodokse lutheranere, men det er tydelig at de var inspirert av Speners pietisme.

Thomas Hammond (1697-1736) var noen år eldre enn Niels Tønder og fra det samme miljøet. Hans bestefar, *Thomas Hammond*, hadde deltatt i opprøret mot *Charles 1*, men da *Cromwell* var slått og *Charles 2* ble konge, forlot han landet og slo seg ned som kjøpmann i Trondheim. Den unge Thomas ble dimittert til universitetet av *Menz Ascanius*, en av 7-stjerneprestene. I København tok han baccalaurograden og teologisk attestats med laud før han vendte tilbake til Trondheim som leksehører ved latinskolen. I 1718 reiste han til pietismens høyborg Halle. Her oppholdt han seg i to år “i Huset hos den berømte Professor Francke og studerede under professorerne Chr. Ben. Michaelis, Just Henning Böhmer. Christ. Wolff og J.G. Heinnecius”. Thomas Hammond giftet seg i 1723 med Thomas von Westens stedatter, *Else Sophie Frich* og ble, takket være sin svigerfars innflytelse, i 1725 utnevnt til sogneprest i Meldal.

Niels Tønder og pietismen

Da Niels Tønder ble dimittert fra latinskolen i Trondheim, var Thomas Hammond hører ved skolen. Det kan være i denne perioden at Niels Tønder ble grepet av pietismen. Hans bibliotek²⁷³ rommet mange av Speners skrifter, og kontakten mellom Thomas Hammond og Niels Tønder ble forsterket ved ekteskapsinngåelser mellom de to familiene. *Hans Hornemann*, bror til Niels

²⁷³ *Fortegnelse over Endeel Bøger af adskillige Videnskaber efter Salig Hr. Niels Tønder, som førstkommande 30 Junii 1766. og følgende Dage, skal ved offentlig Auction opbydes og til de Høystbydende bortsælges; Thi ville de Lysthavende behage paa bemældte Tiid sig i den Afdødes efterladte Gaard, her i Tronhiem indfinde, hvor Auctionen bliver holdt.* Tronhiem. Trykt Aar 1766.

Tønder, giftet seg med Thomas Hammonds søster, *Anna Hammond*, og broren *Henrik Hornemann* med *Sara Hammond*, søster av Thomas.

Den store vekkelsen

Da Niels Tønder kom til København i 1730 havnet han midt i den store vekkelsen der.

Peder Hersleb var i 1725 blitt hoffpredikant hos *Frederik IV* for gjennom sin veltalenhet å påvirke det religiøse livet i København. Suhm mente at Hersleb "besad ogemeen legemlig Veltalenhed, saa mig synes deri aldrig have set eller hørt hans Lige".²⁷⁴ Virkningen av Herslebs veltalenhet uteble ikke; tilstrømningen til hans prekener var så stor at kirken ikke kunne romme alle som ville høre ham. Han talte klart og direkte til den enkelte om å våkne opp av sløvheten og begynne et ekte kristent liv. Med sine prekener startet Hersleb dermed den vekkelsen som grep København i 1727.

Men det var likevel *Enevold Ewald* (1696-1754), prest ved det nye vaisenhuset i København, som blev sjelen i vekkelsen. Ewald som var en intenst misjonerende pietist, formante sine tilhørere inntrengende om å bli Guds barn. De måtte omvende seg og daglig kjempe med fristeren. Uten omvendelse og botskamp kunne ingen komme inn i Guds rike. Dette var nærgående pietistisk vekkelses-tale, og folk strømmet til for å høre ham. De vakte samlet seg også til private møter. På Gammeltorv hos *madam Wulf* var det møte to ganger i uken med bønn, salmesang og samtale.

Etter at *Christian VI* i 1730 var blitt konge, fikk staten et sterkere pietistisk preg. Kongen var selv pietist, og da grev Zinzendorf i 1731 kom til København, ble han invitert til slottet. Greven holdt møte på slottet og ble belønnet med Dannebrogordenen. I kjølvannet av Zinzendorf kom en rekke brødre fra Herrnhut for å drive misjonering rundt hos Københavns borgere. Disse møtene fikk deltakelse fra alle kretser av befolkningen. Både prestene Enevold Ewald og *Ole Hersleb* og hoffprest *Johannes Bartholomæus Bluhme* deltok på slike herrnhuter-møter.

Med så mange forskjellige religiøse retninger så måtte det oppstå konflikter.

I januar 1732 fant en flokk studenter på å demonstrere sin uvilje mot de vaktens forsamlinger. Sammen med folk fra gaten angrep de et møte hos *taffeltekker Quast*. De ropte og skrek, knuste rutene, løp inn i huset og skremte folk fra hverandre. Urolighetene førte til forbud mot å utlegge den hellige skrift privat, og et par herrnhuterbrødere ble utvist fra byen.

I løpet av våren og sommeren 1733 utbrøt det en strid om skriftemålet. De vakte hevdet det åndelige prestedømmet og at ordene ikke bar frukt når de kom fra en prest som ikke var gjenfødt; for bare de gjenfødte prestene var

²⁷⁴Suhm, Peter Friedrich, *Samlede Skrifter*. B. X, s. 26.

sanne kristne. Dette måtte opprøre byens prester og teologiske professorer, og fra prekestolene i byens kirker ble agitert mot forsamlingene og deres falske lære.

Ole Hersleb (1695-1760), bror av Peder, var prest ved *Vartov*. I 1733 bad han Kongen om å bli fritatt for å forrette skriftemålet. Han hevdet at det var prestens håndspåleggelse og syndsforlatelse som var skyld i menighetens likegyldighet og verdslighet, og som bevirket “at Omvendelsens Ord var paa de fleste spildt”. Kort tid etter ble han avsatt. Det så nå ut til at den religiøse aktiviteten kunne komme helt ut av kontroll, og Christian VI valgte da å støtte kirken mot de vaktens innflytelse. Resultatet ble statspietismen, der staten skulle stå i spissen for vekkelsen.

Mens Niels Tønder var i København må han ha hatt nær kontakt både med Peder Hersleb og broren Ole. De var søskenbarn av Tønders kone, og det ble selvfølgelig forventet at Peder Hersleb gjorde sitt for å skaffe Niels Tønder kontakter ved hoffet. Det fortelles at Niels Tønder

“Under sit Ophold i Hovedstaden blev han nogle Gange antagen til Præst paa Orlogskibene og prædikede 2de Gange for det kongelige Herskab, navnlig anden Juledag 1731 og første Søndag efter Nytaar 1733, begge Gange til Aftensang.”²⁷⁵

Allerede julen 1731 noen måneder etter at han kom til København, fikk han altså tale for de kongelige ved aftensang 2. juledag. En så ærefull oppgave kunne bare skyldes Peder Hersleb, og det var kanskje også hans innflytelse som bevirket at Tønder flere ganger var prest på orlogskipene. Men i 1733 da Tønder for annen og siste gang fikk preke for de kongelige, skyltes det ikke Hersleb, for han hadde allerede i 1731 reist til Christiania som biskop. Den som nå kom til å få en sterk innflytelse på kongens avgjørelser var hoffprest *Johannes Bartholomæus Bluhme* (1681-1753), og det er sannsynlig at Tønder ble kjent med Bluhme gjennom Ole Hersleb. I den sammenheng har han sikkert også møtt *Christian Langemach Leth* (1701-64), den senere professor i kateketikk.

Vekkelse i Trondheim

Etter å ha vært prest i Vår frue kirke i et par år, startet Niels Tønder i 1735 en vekkelse blant arbeidsfolk i bydelen *Sanden*. Til å hjelpe seg hadde han *Hans Teilmann*, tidligere hører ved latinskolen. Han var nå blitt kateket hos Tønder, som betalte ham av egen lomme. De utarbeidet et lite hefte *Om Igienfødelsen* på 22 håndskrevne sider. Det forteller at troen er gnisten som antenner det åndelige liv, gjør mennesket til Guds barn, og at gjenfødelsen betyr “Et nyt levnet, et levnet icke efter Kiødet, men efter Aanden.” Utgangspunktet var

²⁷⁵Elandsen, Andreas, *Biographiske Efterretninger om Geistligheden i Thronhjems Stift*. Chra og Levanger, 1844-1855, s. 68.

Philipp Jacob Speners *Der hochwichtige Articul von der Wiedergeburt*, som Tønder hadde i en utgave fra 1715, men da denne er på mer enn tusen sider, så var det et meget kortfattet ekstrakt som ble presentert i *Om Igienfødelsen*. Det dreier seg her om en beskrivelse av hvordan man kan arbeide med sin egen gjenfødelse.

”Begynd din Omvendelses Verk endnu i Dag med alvorlig Bøn og Suck og Raab i Jesu Nafn til din Gud”. Du bør unngå overdreven ”Mad og Drikke” og beflicte “dig paa Maadelighed og Ædruelighed.” Befri dig for all ”Mammoms Sorg og Jordiske Begieringer.” Beskjeft deg ikke med ”u-fornødne Ting eller alt for mange Forretninger.” Men vøkt deg samtidig for ”Lediggang og Ladhed” og gjør alltid ”naaget Aandeligt eller gott”. ”Skye med Omhyggelighed alle forkrenkelige og u-nøttige Handeler”, og legg bort all ”Forvidenhed og Nysgiærighed”. ”Undslaae dig for u-fornøden Selskab og Omgængelse med forfængelige Verdens Børn”. Unngå “unødvendig Søvn”, men venn deg til ”et fyrigt og mundert Væsen”. Vøgt ”dig for forfængelig Snak, og hvert et unøttigt Ord”.²⁷⁶

Ved hjelp av dette skriftet skulle så folk ved egen innsats og med støtte og oppmuntring fra likesinnede, bli gjenfødte, bli Guds barn og dermed sikre sin egen evige frelse. Skriftet er nok utarbeidet av Teilmann, men avskriften som er bevart, er antakelig gjort av *Anne Margrethe Ingebrichtsatter*. Hun hadde arbeidet for sokneprest Tønder fra 1735/36 og må ha vært samlingspunktet i de gruppene som etter hvert ble dannet etter mønster av Speners *Collegium pietatis*. I 1738 ble Hans Teilmann kalt til København som prest ved *Kvæsthuset*, og det er sannsynlig at Anne Margrethe drev vekkellesarbeidet videre og at Tønder hadde fått biskop Hagerups godkjennelse.

Niels Tønder har i et brev til Generalkirkeinspeksjonen skildret denne virksomheten.

“Anne Margrethe Ingebrichts Datter er en aldrende og stille Pige, som efter min persuasion har med god fruct og nytte i Menigheden Catechiseret hiemme over 4 eller 5 Aar”. “Jeg har ikke alleene raadet hælde til at lade alle, som ville, høre hennes Catechisation; men og glædet mig over, at folk kunde see saadant opbyggeligt Exempel, og drages fra de forfængelige Sabbaths forlystelser, Spill, dants, kortspill, drikk, paakost etc. som har været meget giængs Søndag- og hellig dage efter aftensang til guds ords forglemmelse og den sande Christendoms største hinder.”²⁷⁷

²⁷⁶ *Om Igienfødelsen*, Manuskript (qMs 116d) av ukjent forfatter, i Gunnerus-biblioteket, DKNVS, Trondheim.

²⁷⁷ *Rapport fra Niels Tønder, 30.12.1740, General-Kirke-Inspections-Collegiet*. Protokollerede indkomne sager nr.21, Rigsarkivet i København.

Høsten 1740 begynte folk i Sanden å forstyrre vekkelsesmøtene, som tidligere var blitt holdt med ”meere Stilhed, og Varsomhed”, men som nå ble ”foretaget med større Frihed, Dristighed, og Offentlighed” skriver stiftamtmann Nissen og biskop Hagerup til Generalkirkeinspeksjonen. De peker på innslag av herrnhutere i vekkelsen og spør etter midler for å imøtegå dem.²⁷⁸

På denne tiden hadde herrnhuterne intensivert sin misjonering i Norge, og den norskfødte *Catharina Freymann* turnerte på Østlandet der herrnhuterne hadde fått innpass blant både borgere og embetsmenn. Det er ikke kjent om Niels Tønder hadde oppmuntret Anne Margrethe Ingebrigtsdatter til kontakt med herrnhuterne. Herrnhuterne var kjent for en virkningsfull misjonering, og det var mange som lot seg inspirere av dem, uten på noen måte å knytte kontakt til Herrnhut.

Selv om Niels Tønder kan ha sympatisert med herrnhuternes vekkelsesiver, så er det ingen tegn som tyder på at han brukte de typiske herrnhutiske frelsesforestillinger. I 1739 lot han trykke en bønn²⁷⁹ uten spor av slike bilder, og heller ikke i heftet *Om Igjenfødselen* fins det noe av den herrnhutiske frelsesteologien. Men enten Tønder kjente til noen forbindelse mellom herhuterne og Anne Margrethe Ingebrigtsdatter eller ikke, så brakte den aggressive misjoneringen Tønder i en situasjon som han raskt mistet herredømmet over.

Biskop Hagerup hadde håpet at sogneprest Niels Tønder ville gripe inn og få stoppet vekkelsesmøtene, men det var Tønder overhode ikke innstilt på. Tvert imot gir han i brev til Generalkirkeinspeksjonen følgende referat fra vekkelsesmøtet. Han forteller at han kom

“til Anne Margrethes Logemente, hvor hun sad inderst i Stuen og catechiserede over det første Bud. Stuen var opfyldt af Folk, Dør og Vinduer vare aabne, og eendeel Mennesker stoede i Fordørren, og nogle i Gaarden”. Han trengte seg inn “imellem Folk, og hørte paa Budets Forklaring, der blev sluttet med en kort Bøn, indbefattende Taksigelse til Gud for hans Velgierninger”. Da det var slutt, reiste Tønder seg og “hilsede Anne Margrethe en god Aften, takkede for hendes Catechisation, som var i alle Maader sund, herlig og opbyggelig.”²⁸⁰

I stedet for å stoppe møtene skal han også ha forsvart dem fra prekestolen, og han motsatte seg at det skulle settes ut vakt på stedet, for Tønder mente

²⁷⁸ Brev fra stiftamtmann Nissen og biskop Hagerup til Generalkirkeinspeksjonskollegiet. Rigsarkivet, København, Generalkirkeinspeksjonskollegiet, Indkomne sager 1741; 1740 16/12.

²⁷⁹ Hr. Niels Tønder, Sogne-Præst til vor Frue Kirke udi Trundhiem, hans Bøn for Prædiken. Gunnerus-biblioteket, NTNU.

²⁸⁰ Se fornote 5.

“at Pøbelen ikke gierne gjør Skade paa egen Haand, men dersom der blev satt Vagt frygtede jeg visselig for Skade”.²⁸¹

Om Tønder hadde rett i dette eller ikke, ble ikke klarlagt, for da myndighetene prøvde å stoppe urolighetene, tiltok de i styrke, og stiftamtmanden forbød til sist vekkelsesmøtene med hjemmel i forordningen mot konventikler av 1706. Dermed var Niels Tønders autoritet satt til side av stiftamtmanden og biskopen, og Tønder ble innklaget til Generalkirkeinspeksjonen. Niels Tønder som også hadde skrevet til Generalkirkeinspeksjonen om saken, fikk intet svar, for 19. januar 1741 står det i protokollen vedr. hans brev:

“Sagen er nu ved den under Præssen værende Kongl. allernaad Forordning afgjort, altsaa henlegges Dokumentet uden Svar.”

Og forordningen som allerede lå “under Præssen”, var Konventikkelplakaten av 13. januar 1741, den forordningen som forbød lekfolk å holde gudelige møter uten at sognepresten hadde godkjent dem. Men selv om Niels Tønder som sogneprest kunne godkjenne religiøse møter av legfolk, så var han maktesløs overfor den motstanden mot slike møter som hadde vist seg i menigheten.

Sakramentet

At Niels Tønder var en radikal og nidkjær pietist og at det kunne gå på menneskeligheten løs, viser en klage som *Birgittha Elling Nielsens* leverte biskop Hagerup høsten 1742, etter at Tønder hadde nektet hennes døende sønn sakramentet.²⁸² Tønder skriver utførlig om det som hendte:

”Den 17de July nestenden, som var en Fredag, blev jeg efter Prædiken kaldet hen at betjene Niels Ellingsen i hans Svaghed, hvortil jeg og strax indfandt mig hos ham”. Tønder merket da ”at dette Menneske som hidindtil havde levet i Sikkerhed, nu, efter en kjerlig og venlig Underviisning, begyndte at gaae ind i sig selv og kjende noget sin Tilstand for Gud”. Tønder fattet håp ”om hans Sjæls Opvækkelse og Omvendelse” og mente at bruken av sakramentet ville kunne dysse ham tilbake ”i forrige syndige Søvn og Sikkerhed, og i saa Maade ” bringe ham ”i en ulykkeligere Tilstand”. Tønder bad derfor den syke om at han med ”Bøn og Paakaldelse til den trofaste Gud” ville ”bøye sig for den milde Frelser, og alvorlig af gandske Hjerte og at søge hans Igjenløsnings Kraft til Omvendelse, Retfærdiggjørelse, Helliggjørelse og Saliggjørelse.” Den syke samtykket,

²⁸¹Ibid.

²⁸²Klage til biskop Hagerup fra Birgittha Nielsen over at sogneprest Niels Tønder ikke meddelte hennes sønn Niels Ellingsen sakramentet på dødsleiet 1742. Gunnerus-biblioteket, NTNU.

og Tønder fortalte ham at om han ikke skulle motta sakramentet innen han ved "Døden plutselig bortrykkes", så var han ikke derved fordømt. Han kunne tvert imot, ved en "uværdig Brug af Sacramentet", risikere "Fordømmelsens Døm."²⁸³

Tønder viste her et syn på sakramentene som ser ut til å falle sammen med Ole Herslebs.

Den sykes mor delte ikke Tønders oppfatning av bruken av sakramentet og appellert noen dager senere forgjeves først til Tønder og så til de andre prestene, om å betjene hennes sønn. De øvrige prestene delte sikkert ikke Tønders syn, men kunne ikke handle mot hans autoritet. Dermed døde gutten uten å ha mottatt sakramentet. Biskop Hagerup tok Birgittha Elling Niensens' klage til følge og i et langt brev²⁸⁴ refset han Tønder for ukjærlig opptreden og for å mangle forståelse for Guds kjærlighet og nåde. Men det er en vennlig tilrettevisning, som om biskop Hagerup i Tønder så en person som utifra god vilje hadde kommet til å handle galt. Hagerup mente nok at dette var et enkelttilfelle som ikke ville gjenta seg, og at Tønders radikale pietistiske oppfatning ikke hadde noen støtte blant folk i byen. Tønder selv var dypt sjokkert over folks reaksjoner og over at han var "kommet i et skammelig Udraab baade over den heele By, saa og paa Landet".

Kateketen

Høsten 1740, da Niels Tønder opplevde sitt store nederlag som prest, kom teologen *Lauritz Lund* som kateket til Vår frue kirke, utsendt av hoffprest Bluhme i København. Kateketembetet, som var nytt, var en følge av innføringen av konfirmasjonen. Da pietismens anarkistiske kraft truet med å svekke kirken som institusjon, ble det klart, på tross av kongens ønske om fortsatt vekkelse, at den måtte bringes inn i regulerte former. Kirken selv skulle stå for vekkelsen, da parolen var "at der intet vindes, saa længe der ingen sjæle vindes". Resultatet ble den såkalte statspietismen, og innføringen av konfirmasjonen i 1736 ble det viktigste middel til vekkelse. For å hjelpe prestene med undervisning og sjelesorg, ble så kateketembetet opprettet. Kateketene var unge pietistiske teologiske kandidater. De hadde 100 rdl. i året i lønn, bar sorte klær med kappe og en liten krave og skulle være "aandelige og af Gud selv opvakte" tjenere i den menigheten der de ble plassert. Etter tre år var kateketen lovet et ledig prestekall.

²⁸³ *Brev fra Niels Tønder til biskop Hagerup, dat. 10. sept. 1742.* Gunnerus-biblioteket, NTNU.

²⁸⁴ *Eiler Hagerups Resolution i saken mellom Birgitta Nielsen og Niels Tønder, udat.* Gunnerus-biblioteket, NTNU.

Lauritz Lund

Lauritz Lund ble født 15. januar 1718²⁸⁵ i *Fåborg* på Fyn; foreldrene var kjøpmann *Hans Lund* og *Anna Marie Justsdatter*. Han ble student i 1734, og etter teologisk eksamen var han noen tid i huset hos stiftsprost *Henrik Gerner*, kjent for sin radikale pietisme og sympati for Zinzendorfs brødremenighet. Men da Gerner kom til København først i 1739, kan oppholdet ikke ha vært av så lang varighet. *C. Langemach Leth* hadde skaffet Gerner stillingen som prest i *Vor Frue kirke* i København, og det var nok også han som anbefalte Lauritz Lund. Langemach Leth var i 1736 blitt *professor catheceseos* ved universitetet, med den klare oppgaven å være en pietistisk kraft i det ellers ortodokse universitetsmiljøet. Leth fikk første hånds kjennskap til de teologiske kandidatenes evner og religiøse holdinger og ga av sine kunnskaper videre til hoffprest Bluhme i Generalkirkeinspeksjonen som anvendte dem ved presteansettelser. At Lauritz Lund ble plukket ut først til å bistå Gerner og siden som kateket, viser at han var en mann med klare pietistiske anskuelser.

Da Lauritz Lund kom til København i 1734 fikk han oppleve kulminasjonen av den ukontrollerte vekkelsesbegeistringen. Men han var nok blitt grepet av pietismen før han kom til København. Ved latinskolen i Fåborg var den nidkjære pietisten *H. Grønnegaard* rektor, og han kom til å prege flere av sine elever. Lunds boksamling viser at han hadde et godt utvalg av pietistisk litteratur, så det er all grunn til å anta at pietismen hos Lund var et personlig anliggende.²⁸⁶

Prest ved Hospitalet

Da tre år var gått og garantien skulle utløses, ble Lauritz Lund prest ved hospitalet i Trondheim. Vel et år senere, i november 1744, ble han viet til den 19 år gamle Elen Magdalene Tønder, Niels Tønders eldste datter. I 1744 døde Peder Hanning, kapellan ved Vår frue kirke, og sognepresten i Haa på Jæren ble utnevnt til stillingen, men da han ikke ville tiltre, ble Lauritz Lund kapellan. Han fortsatte som kapellan hos sin svigerfar helt frem til sin død. At Niels Tønder satte pris på Lauritz Lund kan det ikke herske tvil om, for Tønder må i Lund ha sett en oppriktig gudfryktig mann.

²⁸⁵Ministerialbok Faaborg 1690-1726.

²⁸⁶Da Lauritz Lund kom til Trondheim i 1740, hadde han med seg verk av elleve pietistiske forfattere; syv av J.S Baumgarten, ett av J.A. Bengel, tre av J.J. Breithaupt, ett av F.E. Collin, seks av J.A. Freylinghausen, syv av A.H. Francke, fem av J. Lange, syv av J. J. Rambach, femten av P.J. Spener, to av N.L. Zinzendorf, samt en lærebok fra brødremenigheten i Herrnhut.

Pietist møter rasjonalist

Benjamin Dass

Da Lauritz Lund kom til Trondheim var *Benjamin Dass* rektor ved latinskolen.

Dass som var fra Herøy i Nordland var som 13-åring blitt elev ved latinskolen i Trondheim hvor *Thomas von Westen* ønsket å utdanne ham til misjonær i Finnmark. Mens Dass var student i København, døde von Westen, og Dass kjente seg løst fra enhver forpliktelse til å oppfylle avdødes ønske. I stedet ble han i København i mange år som elev og nær venn av filologen og historikeren, professor *Hans Gram*.

I 1734 ble Dass utnevnt til rektor ved latinskolen i Trondheim hvor han virket i 17 år og fikk gjennomført reformer som hevet skolens renommé. Men på tross av gode resultater som rektor, var Dass først og fremst interessert i filologisk forskning.

Benjamin Dass var 12 år eldre enn Lauritz Lund som var 24 år da han kom til Trondheim, men de ble nære venner, grunnet felles interesser i klassiske språk og historie. Og da Lunds andre barn skulle døpes, var Benjamin Dass blant fadderne.

Lund hadde ved sin død en stor samling av den rasjonalistiske filosofen Christian Wolffs verk, hovedsaklig på latin, men også en dansk oversettelse. Det er sannsynlig at Dass' oppfatning av Wolffs filosofi må ha virket inn på Lauritz Lunds holdning til rasjonalismen.

Christian Wolff

Christian Wolff (1679-1754) tok sin doktorgrad i Leipzig på avhandlingen *Philosophia practica universalis, methodo mathematica conscripta* [Universell praktisk filosofi dannet ved matematisk metode], og i 1707 ble han professor i matematikk og naturvitenskap ved universitetet i Halle. Her arbeidet han videre med å gi vitenskaper som teologi, moral og psykologi logiske resonnerer og faste begreper slik tilfellet var i matematikk, fysikk og astronomi, og han utformet gjennom sine mange bøker et vokabular av tyske filosofiske termer.

Wolff var rasjonalist i den forstand at han benyttet fornuftsgrunner og ikke religiøse doktriner og forestillinger i sin vitenskapsfilosofi. Men ved et pietistisk universitet som Halle fikk han farlige motstandere i det teologiske fakultet. At Wolff avledet moralen fra fornuftsgrunner resulterte i et klageskrift til hoffet fra teologene, og i 1723 ga hans argeste motstander, *Joachim Lange*, ut *Causa Dei*

adversus atheismum rettet mot ham. Kongen *Friedrich Wilhelm I* sørget for at Wolff mistet stillingen sin ved universitetet og at han ble forvist fra Prøyssen.

Landgreven av Hessen-Kassel fikk Wolff kalt til universitetet i Marburg, og Christian Wolffs rasjonalistiske filosofi vant etter hvert fotfeste.

Benjamin Dass forsvarer Wolff

I 1734 var Wolffs rasjonalistiske filosofi blitt et problem for lærde humanister i København.

For å tilbakevise beskyldningene om at Wolff var skeptiker og ateist, forfattet Benjamin Dass et brev som senere ble oversatt til latin og trykt i Marburg.²⁸⁷

En tysk oversettelse av Dass' brev ble offentliggjort i en bok som kom i 1736, utgitt av *Johann Jacob Köthens*, evangelisk prest i den tyske menigheten i *Genf*,²⁸⁸ og han skriver i forordet:

“En fornem mann fikk tilsendt *Sammlungen zum Bau des Reichs Gottes*, og han bad en berømt professor om å lese 12. del som var et brev fra presten *Laitenberger*. Her ble det hevdet at professor Wolff i sine forelesninger i Halle hadde målbåret både skeptisisme og ateisme. Professoren ga brevet videre til en som hadde stor glede av Wolffs filosofiske skrifter. Da studenten så hvilken urett som her ble begått mot Wolff, både av *Laitenberger* og av utgiveren av *Sammlungen zum Bau des Reichs Gottes*, satte han seg ned og imøtegikk de fremsatte påstandene. Professoren sendte, etter samråd med den fornemme herren, skrivelsen til *Jerichow* som var utgiver av *Sammlungen zum Bau...*, men da *Jerichow* ikke foretok seg noe i saken, ble studentens skrivelse, som var skrevet i hans morsmål, dansk, oversatt til latin.”²⁸⁹

Da studenten var Benjamin Dass, må Hans Gram ha vært professoren. Gram var meget oppbrakt over den sterke pietismen som nettopp på denne tiden regjerte ved det danske hoffet og som skulle komme til å prege det danske statsstyret i de følgende årene. “Den fornemme herren” må ha vært geheimeråd *Iver Rosenkrantz*, en venn av Gram som delte hans motvilje mot pietismen. Det gjorde heller ikke saken mindre alvorlig for dem at *Traugott I. Jerichow*, utgiveren av det pietistiske tidsskriftet *Sammlung Auserlesener Materien zum*

²⁸⁷Dass, Benjamin, *Epistola ad illustrem virum : qua refutatur Laitenbergeri epistola in qua Wolffium in collegiis suis Scepticismum et Atheismum docuisse tradit ex lingua Danica in Latinam translata*. Marburg 1735.

²⁸⁸I Köthens, Johann Jacob, *Schreiben an Herrn N.N. in V. von der Vortrefflichkeit und dem Nutzen der Wolffischen Philosophie in Bestetigung und Ausuebung der christlichen Religion*. U.s. 1736, s. 97f.

²⁸⁹Min oversettelse.

Bau des Reichs Gottes hadde vært knyttet til kongens søster, prinsesse *Sophie Hedwigs* hoff i København i årene fra 1730 til 1733.

Lauritz Lunds bibliotek²⁹⁰

Fortegnelsen over de deler av Lauritz Lunds bibliotek som etter hans død skulle selges, omfatter 2352 titler hvorav 1192 var teologisk litteratur; de øvrige 1160, 42 prosent på latin, var fordelt på temaene *Historica*: 639, *Philologica*: 104, *Physica et Medica*: 181, *Juridica*: 66 og *Philosophia et Matematica*: 170. Gruppen *Historica* er like stor som de øvrige til sammen, og omfatter 640 verk. Her er Ludvig Holbergs og Erich Pontoppidans, Suhm og Schønings historiske arbeider, og under *Philologica* er ordbøker og grammatikker for mange språk.

Fortegnelsen har 43 bind av Caspar og Thomas Bartholin og viser at Laurit Lund hadde vært opptatt av menneskets anatomi og fysiologi. Forøvrig var bøkene om naturhistorie ikke mange og ser ut til først og fremst å ha tjent praktiske formål; Lund hadde interesser i Kopperverket på Røros og drev *Gaarden Fergestad Øfret i Strindens Fogderie og Tinglag*.

Lazari Ercherns Beschreibung allerfünemsten Mineralischen Bergwerks-Arten
M.Joh. Deuceri Metallicorum Corpus Juris oder Berg-Recht.

En nyttig Bog om Bier, sammenskrevet efter den Maade som i Danemark nytteligst befindes. Kiøbenh. 1723.

Carl Linæi om Märkwärdigheder uthi Insecterne. Stokholm 1739.

Om Agerdyrkingens muelige Forbedring i Norge. Kiøbenh. 1758.

Udtog af Johan Brauners Tanker og forsøg om Ager og Eng. Kiøbenhavn 1759.

Practisk Oeconomiske Tanker om Land-Væsen og Agerdyrkning. Kiøbenhavn 1756.

Udtog af Johan Brauners Tanker og forsøg om Ager og Eng. Kiøbenhavn 1759.

[Johan Brauner] om Rygten og Nyttten af Quæg og Fiæder Creature, med Hielp-Midler i sædvanlige og mest tilfaldene Sygdomme.

Jacobi Theod. Tabermontani Krauten Buch vermert durch Casper Bauchinum.

²⁹⁰ Fortegnelse paa Endeel Bøger af adskillige Videnskaber efter Salig Hr. Lauritz Lund, som førstkommende 3de Februarii 1766. og følgende Dage, skal ved offentlig Auction opbydes, og til de Høystbydende bortsælges; Thi ville de Lysthavende behage paa bemeldte Tiid sig i den Afdødes efterladte Gaard, her i Tronhiem at indfinde, hvor Auctionen bliver holdt. Tronhiem, trykt Aar 1765. Tilgjengelig online.

M. Gviljelmi Laurembergii Botania : Modus Conficiendi herbarium vivum.

Simonis Pauli Flora Danica eller Dansk Urte-Bog, tillige med Kaaber paa Urterne. 1648.

D. Simonis Pauli Viridaria varia Regia et Academica Publica in usum Magnatum et Philobotanoon. Hafn. 1653

Petri Kyllingii Viridarium Danicum. Hafn. 1688.

Geschichte der Natur und Kunst von einigen Breslauischen Medicis aus Licht gestellt 36 Volum. Ab anno 1717-1726

Åtte bøker om matematikk tyder på en spesiell interesse for denne vitenskapen.

Michel Nielsen Rudes Regne-Bog. 1688.

Arnoldi Bondesons Regne-Bog. 1695.

Evclids Elementa paa Dansk af Ziegenbalk. -

Andreæ Brunchmans Arithmetica 1754.

Søren Mathiesens Regne-Bog.

L. von Clausbergs Demonstrative Rechenkunst. 1731.

En bog med Mathematiske Figurer.

Petri Horrobovi Elementa Matheseos.

Hjemmet i Trondheim

Niels Tønder Lund ble født i Trondheim 30. oktober 1749 og døpt i Vår Frue Kirke 6. november.

Foreldrene var kapellan Lauritz Lund og Elen Magdalene Tønder. Fadderne var

“Fru Wede, Ane Elena Horneman, Stiftamt Fridrich Ranzau, Bis-cop Fridrich Nanestad, Auché Bænich”.²⁹¹

Utover det kirkebøkene forteller er det ingen opplysninger om Niels Tønder Lunds barndom i Trondheim.

Niels var foreldrenes tredje barn og året før han ble født, døde den første Niels Tønder, noen måneder gammel.

Niels skulle miste seks av sine søsken.

Broren *Hans*²⁹²døde i 1751, seks år gammel. Treåringen *Ana Margretha* og *Margrethe Kierstina* på fire, døde under koppeepidemien i 1755. *Anne Maria* døde i 1756, da hun var et halvt år; *Jeremias* ble begravet i 1758, syv uker gammel, *Lauritz* ble gravlagt i 1765, da han var et par måneder.

Av Lauritz og Elens elleve barn nådde bare fire voksen alder. Foruten Niels, *Hans*, f.1754, *Henrik Severin*, f. 1757, og *Margretha Christina*, f. 1761.

Kirkeboka viser at at Lauritz og Elen Lund valgte faddere i byens overklasse, fra familiene Hornemann, Angell, Meinche, Most, Hviding, Lysholm, Møllmann og Møinichen, biskopene Nannestad og Gunnerus, stiftamtmann Fridrich Ranzau, etatsråd Suhm og Karen Angell Suhm, fru Gerhard Schøning og rektor Benjamin Dass.

Å delta i de kondisjonertes liv krevde økonomi utover en kapellaninntekt, og i 1754 arvet Lauritz Lund sin fetter Søren Lund. Da han døde ble herregården Damsbo på Fyn solgt på auksjon for 41.9000 riksdaler. Hvor stor arven til slutt ble, er ikke kjent, men Lauritz Lund og hans familie satt godt i det. Boet etter Lauritz Lund ble i 1769 verdsatt til 14000 riksdaler, hvorav familiens bolig utgjorde 900 rdl.²⁹³

Huset var en tømmerbygning i dobbel etasjehøyde med forstue, to stuer og to kammer med ovner. Ovenpå var to saler og to kammer, uten ovner, samt et kammer med ovn. Sidebygningen hadde kjøkken, barnekammer og en stue med

²⁹¹Ministerialbok, Trondheim, Vår frue kirke 1732 - 1774.

²⁹²Døpt i Domkirken. Ministerialbok, Trondheim, Domkirken 1766 - 1877.

²⁹³Skifteprotokoll, *Nidaros domprosti, 1767-1808*, s. 61b-62a.

ovn. Ved siden av var et fjøs med stall, stabbur med ved- vogn- og kariolskjul. Bygningene var dekket med takstein og det var 4 skorsteiner.²⁹⁴

Lauritz Lund disponerte dessuten,

“Gaarden Fergestad Øfret i Strindens Fogderie og Tinglag skyldende [et halvt] Spand” med “Tvende Hæste med Vogne og øvrige Kiør og Gaards Redskaber.”²⁹⁵

Lauritz Lund må ha gjenopptatt driften, for Ferstadaune som tilhørte Vår frue kirkes kapellanembete, er oppført som ubebodd i jordboken for 1746. Etter hans død makeskiftet Elen Lund en eiendom hun hadde i Bjugn med Ferstadaune, som dermed gikk over i privat eie.

Skifte etter Lauritz Lund

Lauritz Lund døde i 1765, og da Elen Lund skulle gifte seg med kaptein *Carl Henning Krog* (1723-1793) på Bakke gård i Strinda, ble det i 1769 holdt skifte.

Niels Tønder Lunds del av farsarven var 2000 spd.; 600 spd. for studieoppødet i København, ble trukket fra, mens 60 spd. fra prostinne Hornemann ble lagt til.²⁹⁶ Niels Tønder Lunds formue i 1769 var på 1460 spd.

Det innebar at han i 1775 kunne betale selv for det siste året i Sorø, dessuten oppholdet i Kiel og reisen til England.

²⁹⁴ *Trondheim branntakstprotokoll 1766*. Avskrift Bjarne Lein, 1998.

²⁹⁵ Skifteprotokoll.

²⁹⁶ *Ibid.*

Niels Tønder Lunds brev

Brev til Martin Vahl²⁹⁷

1. [1]

Højstærede kiære Ven,

Sorøe Akademie den 12 Maj 1773

Med sidste Post fik jeg indsluttede fra vor Ven Schnabel i et Brev. Jeg blev derved nødsaget at tilskrive Dig nærværende, som jeg ellers ey havde giort.

Ved min Ankomst til Sorøe i fior Høst, skrev jeg dig til, men har intet Svar eller Tidende siden faaet fra dig. Skulde jeg troe, at mit Brev ey var fremkommet? - Troe dog ey, at jeg i al denne Tid har været uvidende om, hvorledes og at du levede. Schnabel har idelig underrettet mig om din Tilstand, og du har været i vor Brevvexling en vigtig Deel. Schnabel skriver mig flittig til og ved at skrive mig alt det til, som han veed om dig gør sine Breve for mig dobbelt behagelige. Hvorledes ellers skulde jeg vel have kunnet tie saa længe ? Hvorledes været ubekymret for en saa oprigtig Ven? - Imidlertid er det skam, at vi, som have kiendt og elsket og omgaaet hinanden saa nøje, som dyrke begge, skjønt i forskellig Grad, Gudinden Flora, leve uden Brevvexling, uden den mindste Omgang, da vi dog tilforn omgikkes hver Dag. - Dog vi kan oprette det. -

Aarsagen, hvorfor Schnabel indslutter Brev til dig i mit, saae du vel, er en List. Han vild ved mig underrette dig om de medicinske Examinere og Grader i Kiøbenhavn. Buchhave har jeg spurgt, men han veed intet fyldestgørende at sige mig. Det er allerede en 7 Aar, siden han kom ud af den Akademiske Tour, og hvilke Forandringer ere ey skeete, siden den Tid ved det heele Akademie. Jeg vil derfor lade mig underrette derom ved en Ven i Kiøbenhavn, og saa hastig muligt indberette dig samme. Paa den Maade har jeg Leylighed til at skrive dig tvende Gange til, istæden for ellers kuns en gang. At Dr. Tønning maatte lade sig examinere til Licentiat Graden, før han fik Lov at praktisere i Kiøbenhavn og paa Hospitalet, er rigtigt nok, men Aarsagen hvorfor veed jeg ey. Maaskee hans hastige DoktorGrad, og hans uden tvil bekiendte tynde Indsigt har været Aarsagen. Jeg seer af Schnabels Brev, at du studerer og har lyst at tage Doktorværdigheden i LægeKonsten i Upsala. Men, beste Ven, er og Upsala det sted, hvor at studere Medicin? Var det ey bedre, at komme ind paa et af Hovedstædernes Lazaretter, for der at øves i det praktiske, i forveyen? Og haster det vel med din DoktorGrad? Var det ey bedre og meere ærefuldt at tage samme i Fædrenelandet, da det dog er bekiendt at de udenlandske Doktorhatte ey alletider just blive paasatte det værdigste Hoved, men det,

²⁹⁷Biblioteket, Statens Naturhistoriske Museum i København. Bibliotekets nummerering er angitt i [], og brev nr. [16] er avskrift fra *Etatsråd Niels Tønder Lund Kbh.1980. [.] angir et uleselig ord.*

som best betaler? Eller ansees de ey gierne, (at jeg ingen skal beskylde) for en Vahre, de endog falbyder ? - Tvilsmaal, Højstærede, som Venskabet og Landsmandskabet, som begge komme mig til at tage saa stor deel i dit Vel og til at ønske det lige med mit eget, har opkastet.

Jeg skrev dig til i mit sidste om mine Omstændigheder, og de ere endnu de samme. Jeg lever i en artig Cirkel, bequem til at lære adskilligt i, og er fornøiet, og hvad behøves meere? - lige ubestemt nu som før, er lige nær ved og lige langt fra at overgives til nogen vis Videnskab eller Handtering. Jeg burde længe siden have bestemt mig til noget vist, men endnu er det ey skeet, og maaskee det aldrig skeer. Den Bog, det Collegium jeg sidst forlod, er for mig skrevet i den Videnskab, jeg meest elsker. - Dog Læge og Lovkyndig blir jeg ey, - og maaskee jeg ved saaledes negative at bestemme mig, omsider blir bestemt. - Du vil, kan jeg troe, have Regnskab for min Botanik. - Ja, ogsaa den skiænkes nogle Tiimer. Mine SpatsereGange ere den opofrede og jeg gjør en Fremgang deri, som man paa egen Haand uden Have ved egen Flid kan gjøre, naar man ey tager sig Tingen for heftig, men kun studere for lyst. Faae Urter har jeg nedlagte, men de faae har [ieg] dog en god Samvittighed for, selv at have undersøgt. Min éleve er og botanicus og vi samle og examinere sammen. En Adelsmand her ved Navn Hauch har jeg faaet smittet, men denne ypperlige Ven reyste i Dag herfra for at tiltræde sine Udenlandske Reyser. Jeg elskte ham højt, og han fortiente det, og jeg gav ham nogle Urter paa Vilkaar at han skulde dyrke Videnskabten. - Du seer jeg arbeyder i det smaae, men ultra posse nemo obligatur. - Dr. Buchhave her har en temmelig stor Samling, men som vores Practicus her i Egnen har ey megen Tiid at anvende paa den. - Gunneri Floræ Norvagicæ, Pars Iida, venter jeg paa; jeg har seet Kobberne og den kommer nok nu med det første ud. - Nyt skulde jeg skrive dig, men jeg veed intet. At vort Fædreneland er i den yderste Elændighed, men dog trot ja trot med en Helte Troskab er ey nyt. - Du kiendte udan Tvil Hopstock, der af Stiernekiger blev Skolemester, siden Sekretair og siden Sogne Prest i Grevskabet: han er nu igien bleven forflyttet til et bedre Sognekald efter at have været et halvt Aar i det første. Du vil spørge, fortienner han og saadan lykke ? Du kiender ham jo. -

Schnabel skriver om et svensk Høefrøe. Lad mig viide, hvad det er for Græsart. Overalt, naar du skriver mig til, da opfyld dit Brev med botaniske Anmærkninger. De for dig alleralmindeligste, ere for mig nye og ubekiendte Anmærkninger. Skrive mig til maae du i det mindste, og naar Schnabel uagtet sit Præste Embede, Provste Embede, sit Landbrug, Læseselskab og Pige etc, kan finde Lejlighed og Tid til at skrive, hvorfor da ey du? - Skriv mig til, hvilken af de svenske lærde Tidender er den beste, (om der er fleere end een) og hvad de koster etc. - Vi have her paa Sorøe oprettet os et Journal Læse Selskab, hvortil jeg behøver denne Underretning. - Fra Borch skal jeg hilse dig. Du veed det dog nok at han er Repetent her ved Akademiet. - Professor Schøning er nu reyst til Norge paa Kongelig Regning for at opsøge Oldsager og gjøre Anmærkninger til

den Nordiske Histories, Geographies etc. Oplysning. I hans Fraværelse læser Borch over hans Videnskaber her ved Akademiet. - Oeders Skiebne og Flora Danicæ er dig nok tilforn bekiendt. - Bruns Zarine og Einar Tambeskielvar ligesaa.

Rummet tillader mig ey meere, og uvis om hvad Du veed og ikke veed, vil jeg opsætte alt sligt til en anden Gang, naar jeg behøver samme til at fylde mit Blad, men for nærværende nytte dette til at forsikre dig at jeg stedse er og bliver

Din oprigtige Ven

og ydmyge Tiener

N.TønderLund.

2. [2]

Højstærede kiære Ven.

Sorøe Akademie den 9nde Sept. 1773.

Schnabel er skyld i at jeg og denne Gang skriver dem til. Uvidende om, at De ey i samfulde tvende Aar har bæret mig med Svar, troer han, vi staaa i en stor og jævn Brevvexling. Ligemeget, jeg er den Gode Schnabel heel forbunden derfor; thi derved faar jeg see, at de endnu lever, da man ey pleyer skrive Breve til Døde; Jeg faar derved vide, at de endnu er i Upsala og mit Haab, om at De engang vil gjøre deres Fædreneland Ære, styrkes, og jeg glæder mig ved min lærde Ven, som jeg er vis paa, ey Foragt eller Koldsindighed, men vigtigere Sysler forhindre fra at tænke paa og skrive til en gammel Ven. Ligemeget enten de svarer mig eller ey, jeg finder dog Fornøjelse i at skrive Dem til og derved tilbagebringe Dem Endringen om mig, og mig er det nok ey at glemmes af Dem. - Dog i Tanker har jeg her skrevet Dem i stæden for det fortrolige Du, hvormed vi tilforn nævnede hinanden og hvorfor ikke ogsaa nu? - Af Schnabels Brev seer du, at han er reyst til Valdres Præstegaard for ved Gamaliels Fødder at studere Botanik. Visselig roesværdigt, skjønt jeg er bange for at mange af Botanikens Hadere, hvoraf der ere alt for mange, vil opholde sig over, at han forlader sit Kald for Botanikens skyld. - De Instrumenter han skriver om, tænker jeg gandske vist, du bedre kan skaffe i Sverrig, som er berømt for Gode Instrumentmagere, end her jeg, hvor vore Instrumentmagere ere Svenske og Jøder. Mikroskopet er jeg i det mindste vis paa, du skaffer bedre og for bedre Pris end jeg kunde. Om Du kan skaffe bedre Thermometer og Barometer end Lerra gjør dem her, veed jeg ey. Imidlertid overlader jeg det til Dig og intet anskaffer før du siger dig af med Comissionen, eller før jeg underrettes fra Dig om at skaffe dem. Det er ellers ubestemt, hvad for slags Mikroskop han forlanger. Et lidet forstørrende Glas er ey tilstrækkeligt for en entomologist, og et stort sammensadt er kostbart. Dog derom kan du bedre

dømme, hvilket det er, han behøver. Til Blomsterne er et lidet convex Glas sagtens nok. - Jeg lovede Dig sidste Gang Underretning om de medicinske Tourer her i Fædrenelandet, og jeg har hidtil ey kunnet komme efter meer end aleene dette; at i følge medicinal Forordningen er det forbuden nogen at faae medicinske Embeder i Fædrenelandet uden han har underkastet sig Examen til Licentiat Graden i Kiøbenhavn. Og at i følge samme ingen blir Doktor, før han er bleven Licentiat eller, som er det samme, har ladet sig examinere. Denne Examen skal være som en anden Attestats. -

Indsluttet tager jeg mig den Frihed at sende dig et stykke af en Blomst, som jeg har fundet her i Sorø Søe. Det er en Potamogeton og kommer ingen af Potamogetontis Species nærmere, end til P. Gramineum. Men fra denne lader den til at være forskiellig ved de øverste Blade, der er oblongo-ovata petiolata natantia, og i den henseende har mærke fælles med P. natans; de øvrige Blade indefter Stilken ere Potamogetontis Graminei. Disse folia ovata petiolata finder jeg ey anmærket af Linné hverken i Sp.pl. ey heller i Fl. svec., og Oeders Figur af P. Gramineum i hans Flora Dan. Tab. 222. har den heller ikke. Disse Blade har sadt mig et Scrupel i Hovedet, og nær kommet mig til at troe, at denne Art af Potamogeton er et Middelslag mellom P. natans og P. Gramineum, dog meest overensstemmende med den sidste; eller i det mindste en varietet af P. Gramineum, der gjør Mærket paa Potamogeton natans noget uefterretteligt. At Oeders Figur er rigtig nok, seer jeg af andre exemplarer af P. Gramineum, som og ere fundne i Sorøe, og ere gandske overensstemmende med Figuren, og paa hvilke ommeldte Blade ey findes. Jeg haaber, du lader mig vide dine Tanker derom, og undersøger hvorledes det har sig. Brevets Størrelse har ey tilladt mig at sende meer end en Stump af Blomsten. -

Da jeg i denne August Maaned var ude paa Baroniet Løvenburg her i Siælland, fandt jeg paa en Eng, som var giort dertil af en TørveMose, Dianthus plumarius i Mængde florerende tilligemed Saxifraga hirculus og jeg havde ey indbildt mig, at Dianthus plumaris skulde voxe i Siælland, som den dog gjør. - Alisma natans og ranuncula har jeg fundet her i Mængde, især den første, ligeledes Hypericum humifusum og den Serapias, som findes aftegnet i Oeder tab. 267, ligeledes Ophrys Nidus avis og Serapias latifolia etc.

Et ypperligt Aar har dette været og en Mængde Korn er høstet saavel her, som i vort Fædreneland, saa det lader til at Elendigheden og Sulten lidt maatte ophøre i samme. Regieringen har ellers taget sig i Aar meget af Norge og sagt paa alle Maader at redde det ud. Det behøvedes og, thi det var noget nær paa det yderste med det. Underhandlingerne med Rusland angaaende det Kielske skal være gaaet lykkelig af, og Mageskiftet mellem det og Oldenburg siges sluttet, saa at Stridighederne angaaende Holsteen engang ere til ende.

Professor Schönings Reyse igiennem Norge for at opsøge, hvad der maatte findes til Historiens og Antiquitæternes Oplysning har jeg uden Tvil allerede

tilmeldt dig, som og at Borch, som er Repetent her læser for ham her ved Akademiet i hans Fraværelse. Brandahl er nylig bleven Præst i det Bergenske. Jeg er hvad jeg var før, og lever som før. -

I Vinter engang skrev jeg Dig til, om at anskaffe mig om muligt den anden Deel af Systemets første Tour og Linnæi nye Mantissa . Om du fik det Brev eller ey, veed jeg ey. Saa meget veed jeg, at i hvor stor Lyst jeg end har til Insekterne, kan jeg intet gjøre derved af Mangel paa System. - Jeg venter med Længsel og beder om Brev fra Dig med det første, paa det jeg endnu engang kunde finde Leylighed til at sige Dig hvor høit jeg skatter dit Venskab. Ved intet Svar at faae, skulde jeg snart falde paa at troe, at mine Breve og mit Venskab var dig lige kiedsommeligt og at du søgdte at undgaae begge. Om en anden kunde jeg falde paa at troe dette, men ey om Dig, som jeg troer vist er min Ven, da jeg haaber og ønsker det, og gjør mig en sand Ære af at være

Din Ven og ydmyge Tjener

N.TønderLund.

3. [3]

Højstærede beste Ven,

Sorøe Akademie den 18 December 1774.

Dit Brev af 7 Dec. har jeg faaet. Kiærkommere var neppe noget Brev for mig før. Jeg vidste ikke hvor du var, ikke hvorledes du levede. I et halvt Aar har jeg savnet Brev fra min ellers troe Brevvexler, den ærlige Schnabel, som plejet at underrette mig om din Tilstand og styre min Nysgierrighed hvad dig angik. Endnu i hans sidste Brev til mig var han uvis om dit Forsæt og din Skiebne.

Jeg tager megen Deel i dit Velgaaende og glæder mig ved at see Dig saa nær. Min Glæde vilde være større, om jeg havde Lejlighed at see Kiøbenhavn denne Juul, som jeg pleiede; men jeg er bunden, og min HofJunker kommer ej denne Juul til Hovedstaden. Ti Mile skiller os ad og Føret er ikke godt. Jeg er bunden, du ikke. Skriv mig til, at du i Juledagene vil komme hertil for at besøge mig, og dette Brev vil endnu være mig det kiærkomneste.

At see det mærkværdige her paa Stedet, at kiende Akademiets Indretning og Professorerne vil være en tillokkelse for Dig, om din Vens Ønsker ej skulde formaae det hos Dig. Jeg har Urter at vise Dig, Bøger, botaniske Bøger, og jeg har endnu meer at vise Dig og allermeest at sige Dig. Rejsen kan ej heller koste Dig stort. Hør efter hos Seifarth i Larsbiørnstrædet eller i de 3 Hiorter paa Vestergade, og der vil du finde Bønder her fra Egnen, som for maadelig Betaling skytser Dig herud. Naar Du er kommen hertil, skal jeg sørge for din Tilbagereise. Medens Du er her spiser du etc, hos mig, men logere maae du paa Vertshuset hos Ortveds. Saa godt jeg kan, skal jeg søge at gjøre Dig Tiden

behagelig. Foruden mig har du endnu en Bekiendt her ude, nemlig Borch, som er Repetent her ved Akademiet, og som ønsker det samme som jeg.

Det bliver da vist at Du kommer; men glem da ikke at tage med Dig saa mange Raritæter, Linnéanske nye disputatzer etc. som du kan rumme. Min Indbydeles er, som du selv seer, temmelig egennyttig.

Jeg haaber vist, at du kommer og jeg glæder mig ved dette Haab. Skulde Forhindringer hindre Dig, som jeg ikke haaber, da skriv mig til, og lad mig dine Omstændigheder vide. Oprigtighed, Fortrolighed og Venskab kan Du gjøre Regning paa hos den, som ønsker at fortiene Navn af din

oprigtigste Ven

N.TønderLund.

P.S. Maaskee jeg kunde have Væxter, som du ikke har, især Græsarter. Nu du kommer hertil, skal vi tildrive den første Aften med at igiennemblade min Samling, som er blot indlandske. Jeg har fundet een og anden her i Landet, som du neppe skulde troe, voxede her, og som jeg ikke veed at nogen endnu har anmærket. Dit Tilbud om dine Doubletter er alt for ædelt; skiønt jeg er egennyttig, er jeg dog ikke reent uforskammet. Vi har her et smukt Bibliothek og en endnu smukkere Instrumentsal, og vi har retskafne Folk til Professorer og de ere mine Venner og Velyndere. Jeg venter Dig gandske vist, - det er nu snart 7 Aar siden, jeg sidst saae Dig, og det var paa Kiøbenhavns Toldbod. En saa lang Fraværelse, kunde dog nok spidse Nyfigenheden.

4. [4]

Højstærede kiære Ven,

Sorøe Akademie den 2 Marts 1775.

Dit kiærkomne Brev af 28 Febr. er jeg Dig højst forbunden for og takker Dig mangfoldig baade derfor og for dets Indhold, som vist alle vare kostbare. De vare alle nye for mig, undtagen *Aira precox*, som jeg har fundet her ved Sorøe; nogle af de andre har jeg aldrig seet, og nogle kun i Oeders Tegninger. Dit Løfte om dine Doubletter især af *Cryptogamisterne* er mig saa meget meere velkomment, som jeg veed kun lidt af den heele Klasse, og jeg i Aar har foresat mig at lægge mig efter den af alle Kræfter. Men *Hypner*, *Mnier*, *Bryer* og *Lichener* kan sætte en *Autodidaktus* graae Haar i Panden, især naar han ikke er forsynet med *Dillenius* etc. Det vil da være mig en stor hjælp at faae nogle species, som jeg kan holde imod de Andre.

Af de Urter, som vare optegnede paa den tilsendte Liste, ere der ej mange, som jeg kan love dig. Men nogle af dem har jeg fundet, og de skal være dine. Nogle af dem skal jeg sende Dig, maaskee i næste Uge med en sikker Lejlighed, de andre skal jeg tørre for Dig i Sommer; men behøver du dem strax, da sig mig det og jeg skal tage dem ud af min lille Samling og sende dem.

De, som jeg kan skaffe, ere: *Iris Pseudacorus*, *Arundo calamagrostis*; *Iolium temulentum*, hvoraf her overalt er en velsignet Mængde; *Potamogeton lucens*, *marinum* (om jeg ellers ikke har taget fejl i Navnet, thi det er ellers underligt, at den skulde voxe i Sorøe Søe); Varietæten af *Potam. gramineum* skal jeg og sende; *Verbascum Thapsus*; *Datura Stramonium* har jeg aldrig fundet vild, men fik den i Thibis Samling, som jeg købte. Jeg har faaet Løvte paa et par Exemplarer af den fra en Herregaard her i Landet, hvor den skal dyrkes i Haven. *Ribes rubrum*, *uva crispa* og *nigrum* voxe her vilde; *Angelica sylvestris*; *Oenanthe crocata*; *Sambucus nigra* (har du *etulus*? den voxer her) - Har du *Cerithe major*? den dyrkes her i haven. - *Rumex Aquaticus*, *Alisma natans* og *ranunculoides* skal jeg skaffe. Ligeledes *Prunus domestic*, *sorbus aucuparia*, *pyrus malus*; *Rosa canina* (og ogsaa *villosa*, om jeg ellers ikke fejler, *Rubens idæus*; *Papaver Argemone*, *dubium*, og ogsaa *somniferum*, som voxer her, af Haverne uden tvivl emigreret. - *Aconitum Napellus* dyrkes her i Haverne. Har du *Anemone Ranunculus*? har du den ikke, kan jeg opvarte dermed. - *Ranunculus Acris*; *Galeopsis Galeobdolon*; *Melampyrum sylvaticum*. Har du *Scrophularia verna*, som voxe her i Overflødighed? *Hypericum humifusum* findes her, og ligesaa *Hypochaeris radicata*. *Orchis Morio* og *Ophrys Nidus Avis*, hvilken sidste voxer her endnu paa et eeneste Sted, og paa det samme, som Kylling fandt den paa for 100de Aar siden. *Ophr. Monorchis* har jeg fundet 2 Miil fra Sorøe, ligeledes paa samme Sted som Kylling, men den er almindeligere. *Ophrys cordata* fandt jeg i Norge og jeg tør vedde at du ej har den ligesaalidt som *Ophr. coralloriza*, men af denne sidste har jeg kun eet eeneste Exemplar. *Carex pseudocyperus* kan du kræve af mig som en vitterlig Giæld, men af de andre her opregnede *Carex*Arter har jeg ingen, uden deraf skulde være nogle blandt dem, som jeg endnu ikke har døbt, og som jeg har opsat at døbe til jeg kunde faae dig til at staae Fadder. Men *Carex paniculata* har jeg fundet her, skjønt dens rette hjem er meere sydlig og *Festuca myurus*, hvilke tvende jeg ikke med nogen endnu har iagttaget i Danmark før. Ligeledes *Avena sesquitertia* og *Bromus mollis* og *Holcus mollis*. Kom herud, skal du faae den at see med dine egne Øyne. Af *Festuca myurus* sender jeg her indsluttet een liden Green, eller straae. Er det fejl, da sig mig det; thi saa har Scheuchzer narret mig.

Jeg ønsker Dig til Lykke med dit Bekiendtskab med EtatsRaad Müller, et Bekiendtskab, du bør dyrke. Han er flink nok og har uden tvil Fortienester. Men Zoega? hvorfor skal han være Sekretair, PostCasserer etc.; det er underligt, at i Postvæsenet bruges 2 botanici Holm og Zoega; Gartneren i den botaniske Have er rigtig en ypperlig en. Jeg har talt med ham med stor Fornøjelse og undret mig over at han vidste saa god Beskeed. - Hvor boer Provst Osbeck? er det langt fra Landeveien til Norge, og hvordan Mand er det? - da jeg rejste igiennem Halland fandt jeg *Erica tetralix*. *Cineraria palustris* voxer her i Mængde; jeg har ikke seet alpina, men mon ey alpina, som du fandt, kunde

være en Udart at *C. palustris*; den kunde endnu meer nærme sig til *C. alpina* end *palustris*, som selv ikke er den ulig? Jeg gietter kun og veed for resten intet deraf, siden jeg ikke har seet den. -

Du lærde vel at kiende Murray fra Göttingen, medens du var i Upsal; thi han var jo i Upsal 1772? Den Udgave at Linnæi *Systema veget.*, som han nylig udgav, har jeg anskaffet mig. - Jeg har saa meget at spørge Dig om, at det vilde blive vidtløftigt for mig at skrive det alt og for Dig at svare derpaa. Jeg haaber, Du holder Dit Løfte at komme herud i Foraaret og da skal jeg ret plage Dig med Spørgsmaale. - En yndig Egn, en Baad, hvormed at sejle paa vor Søe, artige Folk, og en Ven som længes efter din Ankomst, vil Du finde her. Du er kied af Kiøbenhavn og jeg har saa været længe. Intet Sted er mig kiedsommeliger og jeg kommer der ikke gierne uden jeg er nødt dertil. Men for en Medicus er det nødvendigt at søge store Stæder, hvor der findes store Synder, store Sygdomme og store Lazaretter. -

Den første sikke Lejlighed jeg kan faae fat paa, skal jeg betiene mig af for at indsamle nogle Urter og minde Dig om dit Løfte at sende mig hvad Nyt Du havde. Linnæi *Disputatzer etc.* har jeg læst faa af, og naar jeg har bladet dem igiennem, skal de rigtig blive tilbageleverede.

Fra Schnabel er det ej længe siden, jeg havde Brev. Jeg har svaret ham igjen og vor Brevvexling gaar temmelig ordentlig. Han sveder over sin Beskrivelse og har nylig indleveret noget om sit Hardangers Oldsager til Selskabet i Thronhiem, som gunstig skal være optaget. Men han meldte ikke om hvad det egentlig var. - Han inviterer mig formelig til sig, naar jeg, som nok, tror engang i Aar, rejser til Norge, og forsikkrer mig at der gaar en skiøn Vej fra Drammen til Hardanger. Var jeg min egen Herre og havde intet andet at forrette, var det artigt nok at rejse langs efter og over de Fielde; maaskee der var noget at hente til Naturhistoriens Fremme; thi ret mange Botanikere have ej rejst i det Land og gandske vist indslutter det endnu mange Sieldenheder. - Hvad siger de om Hamers *Fauna Norvegica*? Veed han noget af alt det? Han truer med en *Flora Norvegica*. Jeg er bange for det arme Norge omsider oversvømmes af Florer. Hans Avertissement til en fuldstændig Beskrivelse over Norge skrækkede mig, og uden tvil er han en Vindmager. Det hører nok meer til at skrive en Beskrivelse over Norge, end at kunne gjøre en Frikassee af Pontoppidan, Clausen, Ramus, Strøm, Gunnerus etc. -

Du seer jeg skriver for at skrive og jeg veed at du alt er kied af at lese. Jeg maae en gang holde op og sige Dig, at jeg venter og længes inderligt at tale med dig og at jeg for Resten er bestandig din oprigtige og forbundne

Ven

N.TønderLund

5. [5]

Højstærede beste Ven,

Sorøe Akademie den 15 Marts 1775.

Sidst i forrige Uge havde jeg den Fornøjelse at skrive Dig til og sendte en Pakke, som for den største Deel indeholdt Uvisheder og Tvil. Jeg haaber den rigtig er fremkommen. Jeg har siden seet Müllers Avertissement og Opfordring til sine Landsmænd at meddele ham hvad de vidste og jeg har faaet Lyst til at skrive ham til og tilbyde ham min underdanigste Tieneste, lade ham vide at jeg har fundet her nogle, som ey ere blevne fundne før i Danmark og at jeg venter hans Befaling enten til at tørre eller lade aftegne Exemplarer deraf. *Festuca Myurus* vil paa den Liste staae øverst, men jeg er bange for, at den bliver et Luftsyn; thi Forpagteren pløjer nu just Nyland der, hvor *Myurus* voxede i fior; imidlertid skal jeg gjøre mit Beste til at hitte den. Men jeg skriver ham ikke til, før jeg fra Dig faaer Underretning om dem, som jeg sidst sendte, og tillige om du har viist Müller nogen af dem, som jeg sendte Dig. Jeg venter da nogle Ord fra Dig med det første. Du kan til mig skrive og lade Pennen løbe, som Du selv lyster; thi jeg agter dem for mine beste Venner, som ravler best til mig. Du skulde see Schnabels og mine Breve; de ere just ikke alle saa ordentlige. Kunde jeg faa Brev fra Dig paa Søndag var det saa meget desbedre. –

Jeg har nu samlet nogle Mosarter: *Hypnum squarrosum* og *parietinum* sende jeg indsluttet. Du har den nok før derpaa er jeg vis, men om mit Navn er det rette, derom er jeg ej saa aldeles forvisset. Den som jeg har kaldt *squarrosum* stemmer fuldkommen overens med Oeders Fig t. 535, men hvorfor er den Figur ej citeret af Linné i Systemets sidste edition? Den stemmer og overens med Hallers Beskrivelse, som citerer *H. squaorr.* Linn. af *Species*. Jeg har fundet *H. hespens* og *Mnium polytrichoides*; men der har jeg pløjet med din Kalv. *Bryum pulvinatum* har jeg og fundet og her seer du hvad jeg har gjort i Aar, naar jeg undtager nogle Lichenes. -

Jeg vil ikke sige Dig igien, at jeg venter Dig herved, thi jeg har allerede tilforn sagt det, ligesaalidt som at jeg er

Din oprigtige Ven og Tiener

N.TønderLund

P.S. Jeg sender og heri en *Campanula*, som jeg fandt i fior Høst. Bladene ere bredere, Corollen mindre meere conisk og blaaere end sædvanligen paa *C. rotundifolia*.

6. [6]

Højstærede beste Ven,

Sorøe Akademie den 29 Mars 1775.

Dit brev af 19 Marts har jeg rigtig faaet. De mange Underretninger, det var opfyldt med, var mig til ligesaa stor Fornøjelse som Nytte. De skiændige Verben har narret mig. Men hvo søger en didynamist (hvilken den dog i Sandhed ligner) eller en tetrandist blandt diandrister, uden det skeer af en Hendelse. Det er ellers godt at jeg fik lære at kiende den. Det glæder mig at jeg ikke har fejlet i *Leontodon autumnale*; jeg troede det ikke heller, thi jeg har ofte undersøgt den baade her og i Norge. Men deraf følger, at *Oeders* tab. 501 er falsk og jeg seer nu og, at i *Flora dan.*, er denne dog udeladt. - *Oenanthe crocata* er nok rigtig; den passer nøje til Beskrivelsen i Systemet: At *pedunculi* ere striati er rigtig nok, *antherae fuscae* især neden til *infescens*, *involucrum univ. nullum* etc. - At den ulinerede *Chenopodium* var *bonus Henricus* syntes jeg og, men siden saae jeg den krybe og den blev rødagtig, saa jeg tog den for *C. rubrum*, eller rettere ikke vidste hvorfor at tage den. Af alle Vækster er nok endnu *Caulis erectus* og *prostratus* den uvisseste: *Malva sylvestris* kryber ligesaa ofte som den staar oprakt, og *M. rotundifolia* finds vist ofte oprakt. Jeg har fundet i Norge *Ranunculus auricomus* at ligge langs med Jorden, men maaskee det var skeet af en Hendelse, som havde i Ungdommen bestemt dens Direction; thi jeg fandt deraf kun eet Exemplar; men af Malverne er intet sædvanligere end baade at see den krybende og staaende. Dette narrede mig engang, før jeg fandt *Malva rotundifolia* selv, saa jeg lagde ned en krybende *sylvestris* for en *rotundifolia*.

At Müller anseer *Bromus mollis* for en Varietæt af *secalinus*, seer jeg af hans *Flora Fridrichsdalina*. Men at den er forskiellig synes jeg rigtig, endskiønt jeg ikke kan nægte at jo større den bliver, det er: jo federe Jord den voxer i, jo mere nærmer den sig til *secalinus*. Schreber anseer den for et særskildt species, som dog ellers støber 3 *Phlea* og 2 *Phalaris* tilsammen. - *Festuca myurus* har Müller ikke i sin *Flora Fridrichsdalina*, men maaskee han har fundet den siden? - Jeg sender som indsluttet et Brev til Etatsraad Müller. Jeg skriver ham til meest for at blive kiendt af ham og tilbyder min Tieneste, og nogen af de her voxende kunde tiene ham. Jeg sender Dig heri indsluttet 2 *Clavariæ*, som ere tegnede efter Naturen. Den Gule er riktignok *Clavaria fastigiata*, Linnæi og Halleri No 2201. Men den violette veed jeg ey hvor at henføre. Er der noget rart med den, da viis Müller den og vil han have den, da forær ham den paa mine Vegne, skiøtter han den ikke, da kan du beholde den; vil du ikke heller have den, da lad mig faae den tilbage. Jeg har og *Clavaria Hypoxylon* aftegnet og nedlagt. Det var smukt om man kunde faae alle Svampe aftegnede, men det koster. Holm har havt længe et Verk af den Natur under Hænderne og jeg troer og at Müller har gjort Samlinger dertil. Jeg bliver vist paa Sorø til PindseDag for det første. Kandskee jeg da kommer til at rejse til København paa en Maanedes Tiid. Vil du skiænke mig dit Besøg her, som jeg baade ønsker og haaber, da er det best mellem Paaske og Pindsedag; thi da er Aaret smukkest og da blomstrer *Carices*. Indtil PindseDag kan du være vis paa at jeg bliver her.

Endnu er ingen sikker Lejlighed gaaen til Khavn, som kunde afhente din Pakke, du har havt den Godhed at gjøre færdig til mig. Naar der gaar, skal jeg rigtignok vise den hen til Dig, vær ikke imidlertid bange for at jeg skulde glemme det. Hvor der er noget at vinde ved, har jeg en meget god Hukommelse. Tag ikke ilde at jeg bebyrder dig med indsluttede til Etatsraaden. Fra Schnabel er det nu ret længe siden jeg havde Brev. Han plejer dog være heel efterretlig i at skrive.

Jeg forbliver

Din Oprigtige Ven og Tiener

N.TønderLund

7. [7]

Højstærede beste Ven.

Sorøe Akademie den 30 Apr. 1775.

Ja, jeg burde for lenge siden have skrevet Dig til og takket Deg for den skønne Pakke, som du sendte mig med Tracturen. At det ikke er skeet, maae Du tilskrive det Gode Veir; hvo kan og faae Tid til at skrive, naar Solen skinner saa ypperlig, som den gjør nu? Jeg løber bestandig og allevegne og har faaet skrabt en heel deel Mosser sammen. Musci kan jeg godt komme afsted med, og Haller er mig der til stor Hielp. Alle de jeg har fundet har jeg bestemt; men Lichenes ere reent slemme; med dem er der fast ingen Udkomme. Jeg fejler og Dillenius, som jeg kan troe er Hovedbogen i alt det, og lægge mig fleere Bøger til, gider jeg ikke, da jeg snart kommer til at blive en vandrende Ridder.

Tak for dit Brev og de tilsendte 2de Urter. Om Dig kan det heel egentlig siges, at du aldrig kommer tomhændet. Du lover mig og at nedlægge til mig af Haven. Jeg vilde have bedt Dig derom, men jeg syntes at det var for meget forlanget af en Ven. Du gjør det af Dig selv og jeg er Dig saa meget meere forbunden. Maatte jeg kun paa nogen Maade blive sat i stand til at vise Dig min Erkiendtlighed! Hils Gartneren at naar jeg kommer ind til Kiøbenhavn, skal han være vis paa en Douceur. Tussilago alba har Du nedlagt til mig. Den skal voxe her ved Sorøe, men jeg har aldrig været i stand til at finde den. Alt det jeg finder er T. petasites. Ornithogalum nutans fandt jeg i gaar i Akademiets Have her, næsten vildtvoxende. Ornithogalum minimum har jeg og fundet i Aar, men som jeg undrer over, den har folia teretia, hvilket jeg ikke finder anmærket, da det dog lader som Linné har været forlegen for et specifik Mærke til at skille den fra O. luteum. Men maaskee jeg og har taget Fejl og det ikke er O. minimum, hvilket jeg dog ikke troer. Jeg sender den indsluttet. Jeg kan intet nyt sende og jeg vil dog sende noget, hvorfor jeg sender Spørsmal og Tvil.

Fra Müller har jeg intet Svar faaet, hvilket jeg dog undrer over. Rejser han snart til Norge? -Han har mange Fiender, og Misundelse har uden Tvil skaffet ham endel. Maaskee og Stolthed har bidraget til at gjøre ham forhadet. Haller taler om ham med megen Agtelse og kalder ham ingeniosic homus. I vort Fædreneland ere der vel kun faae, som kan dømme om hans Værd. Jeg vilde ønske, jeg ejede hans Penge, saa skulde vi 2 gjøre en botanisk Rejse igiennem Norge, og der var nok til os begge. At gjøre en Rejse paa Naturhistorien i Norge, var noget af det jeg havde meest Lyst til, naar man kun havde noget at rejse for. Jeg undrer mig over, at Müller ingen antager at rejse for sig, da han imidlertid i Magelighed kunde høste Frugten af deres Arbejde?

At Saxdorf vil lese og ikke veed termini, er ganske vist besynderligt. Om han end forstod termini, var det enda svært nok at lese over Linnæi Philosophie; At forklare Systemerne, og oplyse Reglerne er just ingen Begynders Sag. Du skulde see til at blive antagen til at læse, da det kunde bringe Dig i nogen Tour. Men naar han læser, faaer du neppe Haven til din Disposition, uden du skulde have det ved Gartneren; og uden Have er det et Halsbrækkende Arbejde at lese over Botanik. - Det er elendigt at, efterat den botaniske Anstalt har kostet Regieringen saa meget, den betroes til saadanne. Hvorfor blev ikke Zoega ved Haven? Har Du talt med ham, siden Du kom hiem? Du var dog een af hans Gamle Collegianter.

Det ønske, du ender dit Brev med, er sørgeligt men sandt. At studere Naturen er det samme som at sulte. Hvorfor blev du ikke en Postillant? Nu havde du vist været Prest, og om en halv snees Par havde du kunnet i al Magelighed ædt og drukket dig ihiel og Tænken skulde ikke have hindret din Fordøjelse. Et ml. destilleret Cocleare Aquavit kunde have bevaret dig fra Scorbutiske Tilfælde. - Vil Du købe min Attestats af mig, du skal have den for Godt Kiøb. Uden at rose mig selv fik jeg laudabilem, men jeg sælger den dog for en snees af dine Urter. Jeg bruger den ikke; thi jeg har aldrig været uforskammet nok til at præke og tænker ikke heller at blive det.

Du har lovet at komme herud og jeg stoler paa dit Løvte. Imidlertid forbliver jeg din oprigtige og forbundne Ven og Tiener

N.TønderLund

8. [8]

Beste Ven,

Kiel 1776 den 5 April

Efter Løvte og Pligt tager jeg mig hermed den Frihed at tilmelde Dig min Ankomst til Kiel. Jeg har alt været her i 8 Dage. Vi logere paa Torvet hos Bogbinder Bejerlein. Der gaaer PaketBaad mellem Khavn og dette idelig. Du forstaaer halvqvædet Vise.

Eggen heromkring er smuk. Endnu intet fundet. De almindelige Foraars Vexter, som vi allerede har, ere opkomne. *Sedum Telephium* staaer her i Mængde, om jeg ellers gietter rigtig af de opkomne Stængler, og de fortørrede fra forrige Aar. Jeg havde ikke ventet den her. Ogsaa *Draba verna*. *Ilex Aquifolium* voxer her overalt. Den kaldes her og heele Slesvig igiennem, GäffelDorn. Fabricius er kommen hertil. Paa Lextions Catalogen har han tilbudd sig at ville forklare hvad Deel af Naturhistorien, der forlanges og ogsaa at anstille botaniske og physiske Exkursioner. Men hvor at finde Tilhørere? En af de medicinske Professorer, Ordinis sui secundus, T.C.Struve instanti hoc semestri æstivo publicis in scholis omnem de Vegetabilibus doctrinam ad ductum thesium suarum explicabit : coram simul exhibitis uberrimis Floræ nostræ speciminibus : coram simul exhibitis uberrimis Floræ nostræ speciminibus, heder det i Lextions Catalogen. -

Omnem de vegetabilibus doctrinam ! - her kunde jo Linné selv med Nytte studere. Jo, jeg er just kommen paa det rette Sted, hvor jeg kan komme efter alt paa een Gang, lære omnem de vegetabilibus doctrinam i et halvt Aar. - Man er dog en Dosmer inden man kommer til Tydskland; dog jeg er endnu kun paa Grændsen. Kommer jeg engang over Elven, bliver jeg først til Karl. - Jeg kan ikke glemme omnem de vegetabilibus doctrinam - Visselig jeg skal dog høre det, især da det ingen Penge koster. Hvo veed, jeg kunde stæle en Urt af disse uberrima specimina, hvis det ikke gaaer med dem, som med Krebsen, som kun fandtes i Brevet og var krøbet ad af Kurven.

Fabricius er en meget artig Mand, som jeg allerede holder meget af. De øvrige, jeg har lært at kiende her, ogsaa. Her ligger en del Danske. Medicinen er lidet her i Flor, Theologien næsten det eeneste her drives. I Botaniken har Struve et Arkanum. Han er Pukkelrygget som Rosiflengius og hvem veed ? - Dog blev dette Brev aabenbaret for Fakultetets Øjne, kom jeg sikkert paa Carcer, hvis jeg ikke ellers blev relegeret, eller lagt under Cuur.

Den *Fucus*, vi fik fra Grønland er ikke *aculeatus*. Jeg har seet Tegningen af *F. aculeatus* i Fl. dan., og den er *toto cælo*, forskiellig fra vor. Det bliver nok om den nye fra Grønland, som Müller talte til mig om, og som staaer i 10de eller 12te Fascikel.

Berger leser ikke denne Sommer, men skal rejse til Badet for sin Helbreds skyld. Her er vel halvandet hundrede Studenter. De Fremmede ere blevne fortrydelige over Indføds Retten og reise bort.

Fra Kammerjunkeren skal jeg hilse. Vi anbefaler os begge til din Gunstige Erindring. Vort Herbarium er lykkelig arriveret. Det kostede os en Hest meer hele Holsteen giennem. - Jeg vilde ønske, at jeg kunde være lykkelig nok til at finde noget som dig manglede. Jeg har seet efter *Chrysosplenium oppositifolium*, men hidtil forgiæves. -

Jeg ønsker dig al Velgaaende og forbliver Din oprigtige og forbundne Ven
N.TønderLund

9. [9]

Højstærede kiære Ven,

Kiel den 9 Sept. 1776.

Tak for Skænken, heder det hos de Norske Bønder, naar de have nydt Godt. De meene det gierne, naar de siger det. - Sandbye er kommen, og det, som var mig vigtigere, Ladningen med Planter og. Med saadant et Tilstød kan min Samling omsider faae Navn af et Herbarium. De Planter, Du har havt den Godhed at sende mig, vare overmaade Velkonserverede og vel nedlagte. Snart skulde jeg troe, at du havde denne Sommer siddet meget flittig og studeret til din Examen, og at din Sidden har havt Indflydelse paa Planterne, hvis du ellers vedbliver den Gamle Skik at tørre dem under din etc. -

Jeg er Dig overmaade forbunden for denne Remisse, og det gjør mig kun ondt, at jeg har saa lidt hvormed at revangere. Dog en Pakke maae du have tilbage igien, ihvor liden end og ihvor usel, om den da kun indholder een eeneste Væxt. *Prenanthes viminea* kan jeg sende Dig, og det er da vel og den eeneste, som duger noget; den er af Christiani Have. *Molucella lævis*, af hvilket Genus jeg seer den ingen her, kan jeg og sende en Stump, som jeg har fra samme Haand. En *Mentha* har jeg her fundet, som jeg holder for *Pulegium*, da stamina ere *corolla longiora* etc. endskiønt Stilken er saa temelig subteris, at en Mathematiker vilde forbande sig paa, at den var Qvadratisk. Den har den største Lighed med *Arvensis*; men er dog vist ikke den samme. Enten maae den være *pulegium* eller *sativa*, og jeg vilde helst troe det første, endskiønt jeg har fundet den i en Bakke og ikke *in loco inundato*. Den voxer blant *Mentha arvensis*. En *Poa* sender jeg dig og, som du kan amuser Dig med i dine ledige Timer. De voxer *in maritimus* blant *Triglochin maritima* og de andre Arvener. Jeg har ikke confereret den med en Tegning som Oeder har af en *Poa maritima*; kandskee det kunde være den. -

Ved Preetz, hvor jeg har været adskillige Gange i Aar og som har en artig Egn, ligger 2 Miile herfra, har jeg fundet *Trifolium hybridum*, *Sagittaria* og nogle andre; men et Græs staaer der, som Fabricius og jeg har grundet meget paa. Det er NB. Ennu ikke udsprunget, men af Glumæ, som jeg har raget ud af Ilden, har jeg troet det at være *Phalaris oryzoides*. Fabricius, kandskee deri klogere, har intet villet bestemme. For 8de Dage siden var jeg der og da var det enda ikke udsprunget, og kandskee det springer Aldrig ud. Jeg skal derhen igien, og see til om det ikke vilde gjøre Godt. Det er vist ingen af vore sædvanlige Græs, men der staaer alt i største Mængde. Med Bedrøvelse har jeg opdaget en Miil herfra Blader af *Menyanthes Nymphæoides*, men jeg er kommen for

silde, og jeg finder intet Tegn til Blomster. Det er og umulig at gennemgrave en Egn i et Aar. -

Salsola Soda sender jeg Dig. Under det Navn passerer den her, endskiønt jeg ikke indseer Forskiællen mellem den og *S. sativa*; den staaer ved Stranden temmelig hyppig. Saaledes skraber jeg dog sammen een og Anden, men det er en stor Ulykke, at du har saa mange for. *Senecio sylvaticus* sender jeg Dig. Kanske du har under dette Navn ikke er rigtig. I det mindste var min Gandske falsk, og det er først i Aar at jeg nogenledes er kommen efter vore Senecioner. Den *Carex*, jeg sendte under Navn af *uliginosa*, er rigtignok som du siger hermaphroditer, jeg har vidst det længe, men den har semen inclusum in nectans og det troede jeg et sikkert Mærke paa *Carex* end kiønnet. *Shoenius* er det vel neppe, og gandske vist ingen af Linnæi *Schoeni*. Jeg sender dig nogle flere Exemplarer deraf at du kan have hvorved at amuser Dig. *Alyssum hirsutum*. *Erigeron canadense* og [...] meer vil jeg skrabe sammen, for idet mindste at gjøre Pakken noget større og give den Anseelse efter noget -

Baltimora havde Christiani faaet af en Blumist i Hamburg, hvis Navn jeg ikke erindrer, og for nærværende er Christiani ikke hiemme. Den seer ud som Baltimora beskrives i Systemet, men hverken Fabricius eller jeg har examineret den. Sagen er; ingen af os vil gierne spolere en Blomst, og jeg har heller ikke Mantissa 2de ved Haanden, som man dog maae have, da den korte Beskrivelse i Systemet neppe er tilstrækkelig nok til derefter at examinere denne tørre Plante. Christiani, som ellers ikke er dristig i at døbe, har kaldet den saa. Jeg skal examinere den nøjere og tillige lade dig viide, hva Blomisten heeder. - Tørret havde Christiani faaet den af ham. -

En Plante har jeg faaet af Christiani under Navn af *Silene nicæensis*. Den skriver sig fra Allioni, og paa anden Haand har Christiani faaet Frø deraf, som er kommen fra Allioni selv, si fabula vera. - Planten saae jeg blomstre, fik deraf en Stængel. Det er gandske rigtig en *Silene*. Allioni, heder det, skal have beskrevet den i en Flora, han har givet ud. Hos Linné er den vel neppe. Folia er lange, tykke, linearia, hirsuta, opposita, næsten perfoliata. Den heele Plante hirsuta. Blomsterne hvide ex dichotoma. Blumisten i Hamburg, som havde Baltimora, er Peter Bøk eller Boek, eller Gud veed, hvorledes han skriver sit Navn. - Et Par Frø, som Christiani har pillet ud af en moden Knop, skal jeg kanske see til at skaffe dig. Jeg har talt med Christiani, som nylig er kommen hiem, derom. -

I Gaar var jeg ude og fik *Schoenus inundatum*, som følger *Limosella aquatica* og *Elatine hydropiper*. Den første var mig, som du da kan viide forbandet velkommen, endskiønt den næsten var afblomstret. Men Frøet paa Umbellaterne er ofte kiærkomnere end Blommen selv. I hvorledes jeg snuser om, finder jeg dog som oftest noget. Den der har Næsen allevægne, faaer enten Knop eller Korn. Skal der ellers findes noget nyt, da maae Fabricius eller jeg til det. Og

naar man da stikker de andre det i Næsen, som de før traadde paa, ja saa vil de og have Exemplarer især hvis man vil plukke dem til dem. Jeg fandt og i Gaar *Nepa linearis*, der skal være rar siger Fabricius, og en *Dytiscus* af de store, der ikke er beskrevet. -

Det er en skøn Sag med Insekterne, der ere saa mange ny. Jeg troer jeg skulde finde een ny hverdag, naar jeg ret vilde gjøre mig Umage. 2 *Pyralis* har Fabricius kaldt op efter os; *Pyralis Sehestedtiana* og *P. Lundana*, endskiant vi ikke har stort anden fortjeneste end at vi har fanget dem. Imidlertid kommer jeg dog nu lidt efter Insekterne, og jeg skulde nok lære at examinere dem, naar jeg kun havde Tid for Blomsterne. - Den *Mentha* jeg sender siger Christiani er ikke *Pulegium*, det maae da vel være *sativa*. -

Catalogus over mine Urter faaer du ikke før til Foraaret. Jeg vil sig dig hvorfor. Fabricius har et stort Herbarium, det største uden al Tvil i Danmark. Efter Øjesynet at dømme maae der nok ikke fejle meget i 5,000; Men da Manden har længe flakket om, har det ikke været i Orden, og det ligger i forskjellige Pakker, som han dels har kiøbt, dels faaet tilsendt eller selv sanket overalt hvor han har været i Europa. Dette skulde bringes i Orden og dertil har han ikke selv Tid, da dertil fordres megen Umage. Alle ere heller ikke bestemte. Men Doubletter er der i svære Mængder. Ja, mange ret rare Væxter ere der vel 5 ja 6 Gange. Der ere Doubletter og jeg har tilbudt min Tieneste at bringe alt dette i Orden. Han er ikke uvillig til at tage imod Tilbudet og uden Tvil giver jeg til Vinteren alle Collegier her en God Dag og graver mig ned i Fabricii Cabinet. - Tid og Lejlighed til at grave et saadant Herbarium igiennem gives ikke ofte, ikke at regne, hvad der kan falde af. Derfor faaer du ingen Catalogus før til Foraaret.

Tak for Løvtet af Frøene. Indsluttet følger først en Liste over hvad Christiani ikke vil have, da han dels har det før, dels har havt det. Af de fleste at disse kan han overlade Frøe, om dermed Haven i Khavn kunde trives. Siden en Liste paa hvad han har ønsket. Deriblandt ere nu da og nogle, som du ikke vel kan skaffe. Men dem du kan skaffe, haaber jeg du gjør Anstalt til. Desuden var og Frøe af alle de andre Væxter velkomne, naar de kun ere af den Art, at de kan staae ude, eller og ere annuelle, da Manden kun har et Sommerdrivhus, og maae da tage de Indianske etc. hiem i Kielderen om Vinteren, og det ulejliger ham for meget. Succulenter skiøtter han af samme Aarsag ikke heller om, da de gierne forraadner for ham om Vinteren. -

Jeg venter Beskeed fra Dig med Sandbye, som endnu gjør en Rejse hertil, da du og kunde lade en Pakke, du forstaaer mig nok, medfølge, om du havde noget tilovers. Du veed, der er ingen Ende paa Begierlighederne, og jo meere man har, jo meere vil man have.

Bliver du i Kiøbenhavn i Vinter? Lad mig vide endelig, om du forandrer Sted,

og hvad der forresten hender Dig. - Bogen var den rigtige. Penge derfor skal jeg sende Dig, naar du lader mig vide, hvad Frøene koster, og hvad Bekostninger du ellers setter Dig i for min skyld. - Er der intet litterar Nyt hos jer, eller er der den samme Søvnagtighed som sædvanlig? dog jeg behøver vel ikke at spørge.

Fra Fabricius, som har talt om Dig; skal jeg hilse Dig, at Du skulde skrive noget, beskrive nogle nye Væxter; skrive en Decas, eller halv Decas, og om Du manglede Forlægger, vilde han skaffe Dig een; thi i Khavn er man just ikke grædsk paa Decades. Du blev derved bekiendt, og Fædrenelandet æredes tillige, naar de Fremmede saae, at og en Dansk kan beskrive en Urt. -

Fra Sehested skal jeg hilse Dig. Hans Herbarium fik med sidste Remisse ret et anseeligt Tilstød, og han er Dig naturligvis derfor meget forbunden. Han sanker stærkt paa Insekter og er deri ivrigere end jeg, som bliver Mad. Flora meere troe. Hans Helbred er her overmaade god. Endnu har han her ikke været syg. Jeg heller ikke. - Lotus Jacobæa kunde du nok skaffe os fra Haven; Vi fik den i fior. - Mit Brev er uordentligt, men jeg limer nu Væxter og har ikke stort Tid til at skrive Breve. Jeg beder hilse alle dem, som kiende mig. Hvor gaaer det Schnabel nu (Presten) ? -

Jeg er Din oprigtige Ven og Tiener

N.TønderLund.

10. [10]

Højstærede Ven,

Kiel den 1 Nov. 1776.

En liden Pakke sender jeg dig herved med Skipper Sandbye. Deri Phytolacca decandra. Geranium moschatum. Riccia fluitans; Jeg tror det er den. Den stod i Vandet. Men jeg har intet seet til fructificationen.

Rudbeckia triloba? Under dette Navn har jeg faaet den hos Christiani men den ligner noget R. laciniata. Rhus typhina. Jeg har ikke uden Blade deraf. Phalaris oryzoides. Det besynderlige Græs, som voxde ved Preetz. Og som jeg siden har fundet her ved Kiel, altid ved Brædden af Søen. Det er ikke gaaen ud af sin Vagina, men har der blomstret og kastet noget, Gud veed om andet, Frøe. Jeg sender Dig deraf noget, at du enten i en Potte selv, eller ved Gartneren kunde prøve om det vilde voxte op. Besynderlig er det at det blomstrer clandestina, og det var Undersøgning værd, om dette skeer hvert Aar. Det staaer paa de anførte Steder temmelig overflødig. Veronica peregrina, Linum africanum, Stelleria Posserina, Penæa mucronata. En usel Pakke! Men du kan ikke vente den bedre, saa silde udpaa Høsten. Jeg haaber at jeg faaer fra dig endnu en Pakke i Aar, om Sandbye kommer hertil igien, som han tænker. Hvis ikke da med den agende Post. Da kunde du og sende mig Cataloger paa

Tilvæksten af dine Væxter. Catalogen over Mortins Herbarium i Sverig, har jeg seet. Han har sendt den til Fabricius. Han har imellem 4 og 5000, og Fabricius har sikkert ligesaamange om ikke fleere. Jeg har i Dag faaet den sørgelige Tidende, at min Broder er død. Hvorledes gikk det til? Hvem var hans Doktor? Etc. Ventelig var du hos ham i hans Sygdom og ved Omstendighederne. Giv mig Underretninger derom. -

Du undskylder, at jeg ikke kan skrive meer, men tror mig din

Bestandige Ven

NTønderLund

Jeg sender i Pakken en Pakke til Schlanbusch som jeg beder du vilde besørge ham. De Sorøiske Bønder logere gjerne hos Seifarth -

11. [19]

Høistærede Ven,

Tusind Tak for Pakke og Brev. Begge [.] kiærkomne. I det Øieblik rejser Sandbye men en Ulex [.] jeg dog at have med, derfor seer dette Brev saa ilde ud. Nu har jeg ikke meer Ulex in duplo, denne er den sidste. Fra Sehestedt har jeg at hilse, at du ingen Umage skal gjøre dig for at skaffe ham Kønigia. Jeg havde faaet et Exemplar af Fabricius og nu faar han mit, saa vi begge er forsynede med denne rare Væxt. - Livco danid con tula piferam har jeg faaet hos Fabricius. - Fabricia er en [.] opkaldt efter Fabricius af Thunberg; der ere 6 species af den. Jeg har seet nogle hos Fabricius selv. Jeg grave nu i Fabricii Herbarium og studere i Linnés Collegium over Ordines natural, hører Fabricius og [.] denne gode Mand Hui og Erica lutea, ikke minst har jeg faaet [.] derfor.

Et eller Andet kunde jeg vel og skrabe sammen siden, skjønt ikke ret meget, og [..]. Skriv mig til snart, om Dig selv, min Broder som [..] og troe mig

din oprigtige

NTønder

P.M. Grubbia [.] er den optagen af Linne og da under hvilket Navn? [..]Væksten

12. [20]

Højstærede beste Ven.

Kiel den [?]

Skipper Sandbye er kommen. Jeg har spurgt ham om han havde Pakke med. Han har sagt, at der var talt om Pakke, men at han ikke kunde finde den, og at han følgelig ingen havde faaet. I min Vrede besluttede jeg strax, at han skulde hænges; da der her ved Kiel (som fordum og var en Residentstad) just

er en meget ziirlig muret Galge, der er ledig, og hvori en højadelig Kiøbenhavns Skipper af Sandbyes Førlighed ikke vilde klæde ilde, men som for nærværende er bevoxet inden i med *Sambucus nigra*; thi jeg har og botaniseret i den Kielske Galge. For ikke at gjøre Manden Uret, faldt det mig ind kandske har Vahl ingen leveret ham, og derfor opsatte jeg Executionen indtil jeg kunde indhente Efterretning fra Dig. Lad mig derfor vide med første Post, om du kan, om han har faaet nogen Pakke. Har han faaet Pakke, og kastet Væxter og Frøe væk, da er han det ulykkeligste Menneske under Solen. - Har du ikke sendt nogen Pakke, da maae du endelig sende den næste Gang om Sandbye rejser hertil oftere i Aar; hvis ikke, da med den Agende Post, da du faar pakke alt sammen det tætteste sammen muligt, for taalelig Pris at faae det herhid. Hvad det koster, naturligvis betaler jeg.

I disse Ferier har jeg arbejdet med Fabricius i hans Herbarium. Jeg har klistret med ham mange, og der er falden eet og andet af, iblandt andet *Kønigia*, *Scilla autumnalis* fra Færøe, og mangen anden rar Væxt, en 2 til 3 *Diosmata*, 2 *Blæscæ* og adskilligt andet, der vist ikke er at foragte. Jeg haaber at faae meere og han har Doubletter nok. Allerede har jeg vel faaet det meeste af 200 af ham. Jeg er om mig som en Aal. - Mit Herbarium er derfor nu med din og hans Godhed og ved min egen Flid steget til 1800, følgelig er jeg 500 bedre Karl nu end da jeg rejste hertil.

En Pakket skal jeg sende igien med Sandbye, for ikke at komme ud af Touren, men jeg maae reent ud tilstaae, den blir jammerlig liden. Imidlertid skal den være efter yderste Evne.

Fabricius er en Ganske herlig Mand. Jeg agter ham meer og meer hver Dag, thi jeg lærer hver Dag meer og meer af ham. Af den Discipel har vist Linné ingen Skam, og han ærer og den Gamle Oldefader og Lærer Linné overmaade højt. - Du gjorde ilde i, at du ikke gjorde Bekiendtskab med Fabricius, da han var i Kiøbenhavn. Du vilde vist ikke have fortrudt det. Foruden at Manden har Indsigt, har han ogsaa megen Retskaffenhed, og ædel Menneskelighed i sin heele Omgang. - Jeg kan ikke paa anden Maade erkiende hans Høflighed imod mig, end ved at rose ham. Men det skal jeg gjøre af Livskræfter, og han fortæner meer end jeg kan tillægge ham.

Jeg skriver i sidste Øjeblik. En Anmærkning endnu: Paa Galgen voxede *Sambucus*, men hvad meener du vel, der voxer paa Kagen, der staaer som en stor Zirats højt ophøjet paa Kiels Torv? Du skulde neppe giætte det. Det er *Arundo phragmites*, som jeg før troede holdt aleene til, hvor der var fugtigt.

Jeg hører nu Mineralogi hos Fabricius, og naar jeg faae hørt det Collegium og det han holder over *Amphibia* og *Pisces*, da blir jeg en stor Naturkyndig; thi da har jeg efter det tydske Sprogs Genie (som mellom os er en smule vindigt) absolvert i alle Naturhistoriens Deele, naar undtages Fuglene og Vermes. Naar

en Tydsk Student har hørt et halvt Aar et Collegium over en Videnskab, givet et gandske kort Collegium over et gandske mavert Compendium, da har han absolveret i den Videnskab, og naar de da har hørt saadant eet over hver Videnskab, har de absolveret i Alle Videnskaber og denne Absolution kan de blive gandske magelig ferdig med paa 2 Aar. Da jeg kom hertil, spurgde mange mig, om jeg havde absolveret? Jeg forstod ikke Sproget den Gang, og svarede gandske taabeligen, at jeg neppe fik absolveret saa længe jeg levede. De loe, og troede at have Aarsag dertil. - Dog et Spøg, et andet Alvor, af Fabricius har jeg lært, og haaber endnu at lære meget, og, da Fabricius er i Kiel, angrer jeg vist ikke at jeg er kommen hertil. -

Jeg venter Brev fra Dig om Pakken og forbliver

Din oprigtige Ven og Tiener

N.TønderLund

13. [12]

Højstærede Ven

Kiel den 17 Dec. 1776.

Med Sandbye skrev jeg og sendte en litden Pakke efter ringe Evne. Uden tvil aflagde jeg Dig og dermed min Taksigelse for det tilsendte. I det mindste burde jeg, da deri vist fandtes mange rare. Jeg har siden været beskæftiget for Fabricius i Selskab med hvilken jeg har examineret og klinet og lagt i Orden etc. og jeg har hos ham faaet mangan en god Væxt, og jeg haaber at faae flere. Manden har Doubletter nok og er ikke paaholden.

Jeg har hørt, at Sandbye ikke kommer meere hertil i Aar. De Frøerter jeg bad dig om til min Ven Apoteker Christiani, faaer du da vel have den Godhed at sende med Posten; thi at vente paa anden Lejlighed vil vel være forgieves. Af Christiani skal jeg igien faae af alt det han har, og som du har udmærket paa Listen. Jeg var i Gaar ude med ham paa Jagt efter Cryptogamister, og da erindrede han mig paa Frøene, og tilbød at dele af Alt det han havde. I dit sidste lovede du mig og med det første et Brev med Nyheder om dig selv og botaniske Nyheder. Alt dette kan du opfylde paa een Gang. Med det samme kunde du og sende mig en Fortegnelse paa de Væxter, som du har forøget din Samling med i Aar. Jeg vil sige dig Aarsagen:

Prof. Fabricius rejser til Foraaret, først i Marts Maaned til England. Sehested og jeg skulde paa samme Tid rejse til Norge. I steden for at legge Vejen over det gamle Kiøbenhavn, skyde vi Gienvej. Vi følge med Fabricius til London, blive der et par Maaneder, og rejse saa med et Skib fra London til Norge. Ideen er god og vi ere nu satte i Stand til at udføre den. Det eeneste vi tabe derved er, at vi da ikke faae tale med Dig og andre Venner i Khavn. Men for at see London og det i Selskab med en Fabricius, som kiender den tilfulde, som der har en

Mængde Venner, og i hvis Sælskab vi haabe at faae see meere i 2 Maaneder end ellers i 2 Aar, maae vi med Fornøjelse nægte os at besøge Gamle Venner, og udsætte os for 2 Sørejser. - I London er Væxter nok især Nordamerikanske og man kunde vel faae fat paa een og anden, og hvad jeg kan faae fat paa, naar jeg og Sehested er forsynet, veed du hører Dig til. Fortægnelsen over dine Væxter vilde da være mig nødvendig. Jeg skal og til Foraaret sende Dig en over mine. Imidlertid venter jeg med det første at du tilsende mig Frøene og et Brev opfyldt med alt det Nyt du kan sammenskrabe. Men Portoer lader Du mig betale.

Den Festuca, som jeg har kaldt Myuris, er rigtig nok ikke F. Myuris. Ventelig er det bromoides, skjønt jeg ikke indseer den store Lighed mellem F. ovina og den. Ciliæ kan jeg nu ikke see, uden jeg baade tager mit Mikroskop og min Indbildning til hielp. Besynderlig nok at man kan saaledes fejle, men muligt er det desværre.

Nu har Fabricius begyndt at trykke sine Genera Insectorum og et Ark deraf er alt færdigt. Dertil kommer nogle Kobbere til at oplyse hans Classer, og en Mantissa af nye Insekter til hans System. Jeg har nu vel med Din og Fabricii Gavn mildhed et par tusinde Væxter, en ganske artig Fond hvortil at samle. Sehested har vel 1600, deriblandt er 3 til 4 som jeg mangler, og som han gjør sig tyk med, f.ex. Anthericum ossifragum, Cnicus spinosissimus etc. - Campanula cenisia har jeg faaet af Fabricius, som har den fra Allioni, en Væxt jeg skatter højt. En Femina af en Restio, et usselt Exemplar af Thesium frisea, men som dog er bedre end intet. - Bergii Grubbia hvor har Linné gjort at den, og har han taget den op under et andet Navn? Det er elendigt her, at i den heele Rige er ingen Mantissa 2da. Min er i Norge, Fabricius har mistet sin, og forresten ejer ingen Siel den i det heele Nabolag. Vi maae behielpe os med Murrays Udgave af Systemet og vi har den Ære at bande ham saa en og anden Gang ved given Lejlighed.

Fra Sehested skal jeg hilse dig og takke for de sidst tilsendte. Han og jeg ere nu meget beskæftiget med at læse Engelsk. Han har været bestandig frisk. Scirpus caricis er vist forskiellig fra Schoenus compressus. Vor Sch. compressus har jeg fundet her i Mængde og Blade, og Fructification og alt, som jeg synes, er fra den ny Scirp. Caricis forsiellig; Hvor denne sidste voxer her, voxer ingen Sch. compressus og vi har seet den blive gammel, men den er vist ikke derfor bleven til Sch. Compressus; den har, hvis jeg ellers ikke har anmærket fejl, Semen tectum nectario, hvilket ikke Sch. Compressus har, og derfor er Navnet S. caricis ikke ueffent. - Hvad siger du om det Græs, jeg sendte dig under Navn af Phalaris Oryzoides?

Jeg venter nu med Længsel paa Brev og Tidende fra Dig og har imidlertid den Fornøjelse at forblive

Din oprigtige Ven

N.TønderLund

14. [12]

Højstærede Ven,

Kiel den 10 Mart. 1777.

Jo jeg er endnu i Kiel. Man rejser ikke den Dag, der sadles. Nogen Vildrede er der kommet i vor Rejse. Fabricius er uvis om han rejser. Smaakopperne græsserer, og hans heele Familie, Fruen indberegnet har ikke havt den. De skal da inokuleres. Men i al Fald, enten han rejser eller ikke, saa rejser vi dog, siden det nu er engang saa bestemt.

Jeg takker Dig meget for de tilsendte Væxter og Christiani for Frøene. Hermed følger nogle Frøe af de forlangte. Navnene ere vel ikke alle rigtige. Du kiende *Malva americana*, som jeg sendte Dig. *Melica ciliata* er vel neppe rigtig. Men de fleeste ere det dog.

Din Strid med Müller var mig ganske ny. Jeg har hverken seet den berømte Pro-dromus, eller Aviserne. Jeg lever her som uden for Fædrenelandet. At Müller kunde fortiene Skrub, er da vel en Sandhed, men jeg ønskede ikke at være Skrubberen. Lige meget; Naar det engang er begyndt, maae det fortsættes. I Tydskland passerer han for den nye Plinius, men Tydsken er da just ikke *judex competus*. Paa Fabricius er han ventelig vreed, fordi han aldrig har citeret ham i sit System. Vil du recensere Fabricius kan du bie til Genera komme ud; de ere nu næsten færdige. Visselig de have kostet ham megen Umage.

Du vil vide hvorom mine Piecer handler, men det siger jeg Dig ikke, thi da var der jo intet meere nyt for Dig i dem, naar du fik dem at see. Men jeg skal give Borch paa Sorøe, som staaer for Trykningen, en Promemoria, at han skal sende dig et Exemplar, saa snart de ere færdige. Imidlertid maae du, naar de ere komne ud, give nøje Agt paa, hvad der raisonneres om dem, og berette mig det saa i Juli Maaned engang i et Brev til Christiania i Norge. Jeg er ret nysgerrig for at vide Folks Tanker derom, baade Fornuftiges og Ufornuftiges, thi begge udgøre Publicum. Afhandlingerne ere noget dristige, maaskee næseviise; de ere desuden, saa vidt jeg troer, nye. De kan fortiene Roes, og maaskee Last, eftersom de betragtes til. Men faa ere competente til at dømme om den eene af dem. Din upartiske Dom venter jeg paa med Begierlighed. Du er een af Naturens Fortrolige.

Ja vist skal jeg gjøre mig Flid for at skaffe Dig Væxter i England, hvis jeg kan komme til dermed.

Jeg er nu meget okkuperet. Jeg skal pakke ind, og Gud veed alt, hvad jeg har at forrette. Jeg maae derfor tage Afskeed med Dig, ønsker at naar jeg kommer fra England, jeg da faaer høre, at du er bleven, jeg veed ikke selv hvad, men

noget som du selv helst ønskede. Tislef blev dog omsider noget. - Jeg anbefaler mig dit Venskab og er

Din oprigtige Ven

N.TønderLund

I blandt Christianis Frøe ere mange vakre. Og Baltimora. Skulde de komme op, saa tenk paa mig. Jeg saa dem ikke alle. Manden har en liden Have. Har en Væxt i en Potte. Skal have en Stengel til Frøe, een til sig selv og een til Struve, som læser over Botaniken, og ofte var der da intet at faae.

15. [13]

Højstærede beste Ven

Tronhiem den 25 Oct. 1777.

Dit Brev at 25 Sept. fik jeg med sidste Post i Tronhiem. Den 4de Aug., strax førend jeg rejste fra Christiania, skrev jeg Dig til og tog ud af mine Pakker i en hast nogle Væxter, som jeg troede Dig velkomne. Det beløb sig til et hundrede Stykker, hvoriblandt nogle nye og sieldne. Jeg fik ikke Tid selv at besørge dem bortsendt, da ingen Lejlighed den Tid gaves til Kiøbenhavn, men jeg gav en sikker Person det i Commission at besørge den bortsendt. Det skulde gjøre mig ondt, om den ikke sikkert skulde være fremkommen. Der var alle 3 Kalmiæ, Halesia, Oedracne og fleere. - Imidlertid skal jeg efterhøre hos min Commissionair i Christiania om Pakken rigtig er bleven bortsendt, og med hvem. Jeg takker Dig mangfoldig for de Væxter, Du har lagt til Side for mig. Den sikreste Adresse jeg kan give Dig er, at jeg selv med det første skal komme ned til Kiøbenhavn for at afhente dem. Maaskee det skeer om 14 Dage, maaskee og ikke før end først paa Vinterføret. Da vil vi tildrive een og anden Aften med at giennemsee de nye Erobringer, fortælle om Engelland etc. Mine Pakker kunde vel og, naar de ret giennemgaaes, endnu indeholde et og andet. I det mindste har jeg eendel, som Du aldrig har seet, og Du igien tvertimod. - Jeg rejste over Dovrefield i August Maaned, men Naturen var mig ej gunstig. - Jeg var i Selskab med Generalen og Familie og maatte rejse Fieldet, som er 7 Miil, over i een Dag. Havde jeg bestyret Rejsen, havde jeg rejst een Miil een Dag. Dertilmed regnede det saa afskyeligt, at lidet var at udredte. Dog løb jeg ikke anderledes end en Hund, ved Vognen, blev sveed og vaad. De andre loe naturligviis, ligemeget jeg saae en saadan vakker Mængde Alpinske, sankede 2 Vascula fulde og fornøjede mig paa min Viis herligen. Men da de vare indsankede vaade og jeg maatte lade dem ligge i Vasculum til jeg kom til Tronhiem, havde de alt begyndt at raadne, miserable dictu. Dog fik jeg nogle Gode, hvoriblandt Ophrys alpina etc. Jeg har hørt, at Professor Fabricius skal være i Khavn. Er han der endnu, da gaae hen til ham for mig og hils ham, at jeg længe siden skulde have sendt det os mellemværende. Men deels det

omflakkende liv, jeg har ført siden jeg kom til Tronhiem, dels og haabet at jeg snart kom til at rejse til Kiøbenhavn selv har giort, at jeg hidtil har opsat det. Imidlertid kommer jeg ikke til at rejse næste Uge til Kiøbenhavn, skal det med næste Post blive sendt til Kiel. Hils ham fra mig paa det forbindtligste, tak ham for al hans Godhed mod mig. Giør Dig bekiendt med en Mand, som fortjener alles Agtelse og Ære. Maaskee Du veed det, maaskee ikke, Professor Schytte paa Sorøe er død. Jeg har søgt Embedet, og inden jeg søgde det, var jeg allerede paa en fordelagtig Maade dertil proponeret af Geheimeraad Reitzenstein, uden at jeg vidste det. Jeg har lidet haab, da Steenstrup er den første paa Propositionen og har været Repetent. Imidlertid kunde du høre hvad der snakkes, hvad der tænkes. Skulde det bortgives, kan du sagtens faae det at vide og da skrive mig til under Generalmajor Sehesteds Couvert til Tronhiem. Er jeg her ikke da, er Skaden ingen; er jeg her, faaer jeg Brevet. Du kan og tale med Fabricius derom, han er underrettet derom. Fra Tislef skal jeg hilse. Han er nylig valgt af Participanterne til Directeur for Quickne og Lofot Værk og faaer derfor 100 rdl. i Gage om Aaret. Quelle fortune ! Han er for nærværende ved Quickne, men ventes snart hiem igien. Jeg vil ønske at du, naar jeg kommer til Kiøbenhavn, maae have faaet et Embede. Det vil være mig en sær Fornøjelse at omfavne en saa kiær Ven. Imidlertid lev vel og troe mig din oprigtige Ven NLund

P.s. Har Du noget Exemplar tilovers af Schoenus ferrugineus, eller kunde du fra Sverrig kunne skaffe nogle, da giør du mig en sand Tieneste. Banks i sit store Herbarium har den ikke. I al Fald faaer han mit eeneste Exemplar, men det er ikke aldeles Godt. Morison eller Rajus har fundet den i North Wales, men siden har ingen kunnet finde den i Engelland, og derfor er den saa meget meere begiærlig.

16 [14?]

p.m.

Jeg har faaet dine 2 interessante Breve, det eene fra Amsterdam, det andet fra Bourdeaux. Undskyld, at jeg ikke før nu skriver, og endnu kun en Skriplen paa et andet Brev. Det skeer aleene for at sige dig at jeg lever vel, boer endnu i Christenbernikowstræde og modtager og forvare alt fra dig og til dig. Den længe savnede Pakke fra Dahl i Gottenborg er ankommen, men indeholder ikke meget betydeligt, endeel Capske, og nogle Cryptogamister. Schlanbusch er allerede i London. Schumacher har giort en vigtig Opdagelse. *Cycas circinalis* er *Hexandria monegynia*. Jeg sender heri en Oplukket Blomst til Eftersyn. Inflorescentsen af Planten kommer *Calamus rotang* meget nær. Rotbøl vil beskrive Genus, men det skal ikke hede *Cycas* meer, men *Moellodendrum*, [.]. En rigtig Forandring! - Pakken fra Kiel ligger i mit Chatoul. De Amsterdamske ville ventelig snart indløbe. Sagerne her ere ved det Gamle. Wiborg er tenterende

lector. Du kan, haaber jeg, gjøre Regning paa at blive eet Aar til ude. Riegels arbeider trolig for Dig. Du bør blive længer ude, da du er i saa God Tour. Tag aleene vare paa Din Helbred i det varme Climat. Jeg gjør alt for dig hvad jeg kan. Du har efterladt mange gode Venner, som ønsker dig alt Godt, og gaaer det efter deres Ønske, lider du vel. Lev vel. Skriv mig flittig til. Jeg kan ikke betale det, thi hvad interessant kan jeg herfra medele?

den 5 Jul. 1783.

NTønderLund

17. [15]

Bedste Ven,

Kiøbenhavn, den 13 Dec. 1783.

Der ere adskillige Aarsager, hvorfor jeg ikke har villet besvære Dig med mine Breve. En Rejsende kan udgive sine Penge nyttigere end til Porto for Breve, der intet Nyt kan indeholde, og vor Post tager ikke Betaling længer end til Hamburg. Men nu, da du ventlig er i Frankrig, vil jeg skrive, og derved sende et Brev fra Thunberg, og en Liste paa Varianter i Eusebius, som Schultz Dr. har sendt mig, og som skulde confereres med nogle Manuskripter i Escorial Prosit.! Kan Du faae en Munk, eller andet ørkestløst Creatur til at efterjage disse Gloser, er det godt. Selv kan du søge nyttigere Ting.

Dine Pakker og Sager fra Kiel, Amsterdam, med Bertelsen fra Madrit, og fra Bajonne over Bourdeaux ere rigtig indløbne og hos mig i Bevaring. Pakken derimod fra Paris endnu ikke. Men den kommer nok. Den er indsluttet i en Casse for Preisler, som endnu ikke er kommen, men naar den kommer har jeg føjet Anstalt at den aabnes. Den er nok endnu i Rouen. Din Flid i at samle Væxter beundrer jeg. Neppe er jeg i Stand til at see det igiennem. Bliver du saaledes ved, vil mine Værelser neppe forslaae. Jeg maae leje et Pakhus. Men med din Tilladelse. Insekter har du glemmt. Casserne fra Bajonne indeholde ikke meget. Tænk paa Fabricius.

Fabricius var her i høst. Han paalagde mig at bede dig lade noget trykke, især hvad der kunde tiene til almindelig Opbyggelse. Breve med almindelige Anmærkninger, eller en eller anden liden Afhandling om en enkelt Iagttagelse etc. kan jeg faae indrykt i et eller andet Periodisk Skrivt her, Danske Musæum f. Ex. For Stilen, og at den bliver nøjagtig, skal jeg sørge. En saadan Afhandling, Brev etc. nu og da vil bringe dig i Erindring. Tag din Journal. Skriv derefter noget sammen, lidt eller meget, ligemeget, kort eller langt. Det lange kalde vi en Afhandling. Det korte Extrakt af et Brev. Spanien er terras incognitas. Der kan ikke mangle dig Materie, eller Anmærkninger, der ere her ubekjendte og for det Almindelige kiærkomne og læseværdige. At Afhandlingen er skreven paa Rejsen, at den er uddragen af et privat Brev, skrevet muelig uden hensigt til at blive bekiendtgjort vil dominere enhver Zoilus. Det har Boyle, Dellon

sagt, men det er løgn etc. voila le texte etc. - Der var i Brevet til Tislef, som jeg fandt blandt Sagerne fra Bajonne, adskillige Anmærkninger, som vel kunde staae paa Prent. Du skriver desuden saa ordentlig, at du gierne kan lade dig befordre til Trykken. Ville du have et Monographon, Beskrivelse over et Par Væxter eller flere trykt; jeg skal besørge det enten aleene, eller i en Samling. Jeg venter vist noget, Vinteren er nu gunstig for saadanne Lucubrationer. Er det godt, er Æren Din, lastes det, trés bien, da er det min Skyld, som har ladet det trykke. Men det sidete er der ingen Fare for.

Sligt ere facta, Ting, som dine Venner og Velyndere kunne ved Lejlighed betiene dem af til Din Fordeel. Du maae endelig sende noget. - Dine Anmærkninger over Forskål ligge hos mig, og jeg har forgieves ventet din nærmere Ordre og Fortalen. Muligt [.] deraf kunde udsættes til du kommer hjem og kan udrede nogle flere. - Tænk paa Verset: Scire tuum nil est, nisi te scire hoc sciat alter.

Den unge Linné er død af en Sygdom i Leveren. Aviserne have ventelig alt sagt det. Dahl i Guinæa er og død. Et forskrækkelig Land! Jeg har siden intet faaet fra ham.

Erhart i Hannover har skrevet dig til, og melder deri at han have sendt i Aar 3 Exemplarer af Supplementum og Planter, klager over intet at have hørt fra dig, sender med Brevet et Exemplar at hans Rejse til Holland. Fra Montin kan jeg hilse dig. Han lover at sende dig nogle Cryptogamister fra SydSøen. - Om Videnskaben her melder jeg ikke eet Ord. Lektor Wiborg hat eine gelehrte botanische Reise nach der Insel Møen gethan, und wird vermuthlich bald die gethane Entdeckungen der gelehrte Welt schencken. Jeg begriber ikke hvorfor jeg skrev dette paa Tydsk. - Jeg har faaet fat paa en 40 Casser Insekter, ret gode. Deraf har og du faaet din Deel pro quota. Der var af nogle Exemplarer nok. 2 nye Cetoniæ deriblandt. At Ortega og du ikke komme til Rette, er her bekiendt, og naturligviis fortælles det af Vedkommende ikke til Din Fordeel. Du veed at visse ivrigen søge alt, hvormed de kunne skade. Jeg saae af dit Brev til Tislef Sammenhængen. Forsigtigt er det vel altid i et fremmed Land, hvor du dog kan trænge til hans Venskab at defilere. Om ikke for andet, saa dog for ikke at give dine Fiender her den Glæde og det Vaaben, at du heller ikke med andre kan komme til Rette. Du kan være vis paa, de ville ikke mangle at [.] derpaa. -

Jeg lever paa Gammel Vis, er dog frisk. Sehestedt er kommen tilbage fra Norge. Han har medbragt nogle Insekter, ogsaa Exemplarer at nogle Alpiske Væxter. - Riegels lever og ved det Gamle.

Schumacher ligesaa. Politisk Nyt vil jeg ikke fortælle, om Revolutionen i Island have Avisene ventelig underrettet dig. Tilstanden der var efter de sidste Tidender forskrækkelig. Meere end eet Syssel var ved Lava giort ubeboeligt. Lev

vel, og vær lykkelig paa din gode Tour, som jeg er vis paa du ikke fortryder, og glem ikke din

oprigtige gamle

Ven N.TønderLund

18. [21]

Bedste Ven,

[På nyåret 1784]

Jeg har udsat at besvare Dit Brev af 24 Nov. f. Aar dat. Marseille, i Haab om at kunne berette noget bestemt om Udfaldet af de mig deri overdragne Commissioner. At udvirke Tilladelse for Gouan var vanskeligt igiennem det her værende udenlandske Departement. Men Riegels har anmodet EtR Berger i Kiel at bede vor Minister i Paris, Blohm, at interessere sig derfor, og Berger har svaret at han allerede har bedt sin Ven Blohm at see det udvirket.

Om Tilladelse at blive udenlands ogsaa i 1785, med forøget Understøtning har jeg til Cabinettet indgivet Ansøgning, efter at have derom talt med Græv Moltke, og efter at have gjort det, jeg ikke i 5 Aar have gjort, nemlig talt med GehRd Guldberg. Moltke var meget paa din Side, men Guldberg, skjønt han tilstod dig at være en duelig Mand, og skjønt han forsikkrede mig at have meget Gode Tanker om dig, kom dog med den forrige Anmærkning, at dit Objekt ikke var nyttigt, og han forsikkrede mig at naar du gjorde noget nyttigt, vilde han tage sig forskrækkelig af dig. Han fortalte mig en heel hoben, som ikke angik dig eene, men og mig og mange andre brave Folk, om Botaniken, og at den kun var Glosekræmmeri etc.; hvilket alt jeg ikke roligen kunde anhøre. Vor Samtale forvandlede sig da til Skænderi, hvilket jeg dog, siden jeg var Supplikant, ikke for din skyld torde drive for vidt. Udfaldet af Ansøgningen veed jeg endnu ikke, men jeg agter og skal vist igien erindre derom, hvis det gaaer for meget i Langdrag.

Kunde du ikke skaffe noget af det saakaldte nyttige til veje? Gjør dig Flid. Skrab nogle Anmærkninger, oekonomiske helst, sammen, og send dem hiem. Et Forslag eller noget sligt, ligemeget om det lugter af Charlataneri. Du han været nu saa længe i Frankrig at du bør have aflagt nogen at din Modestia. - Kunde du pr. Hasard komme over nogle Mønter eller Antiquiteter, Romerske, Mauriske etc., en Pissepot fra Romernes Tid, eller noget sligt, da glem ikke at sende det. - Jeg venter vist noget, Gypsophila som bruges til Sæbe f.Ex. eller noget sligt. Om Loeffling eller andre have sagt [det] før, kan aldrig skade, en god Vise quædes ikke for tidt. Jeg har talt og med ham om din Skiæbne for Eftertiden og naar du kom hiem, og om det ubillige i at give din Tieneste bort, strax du var udenfor Porten. Til dette, skjønt jeg virkelig exagererte det, fik jeg intet andet Svar, end at Posten ved Haven var ubetydelig, ingen videre

Udsigter kunde give (hvilket er sandt nok), at Sorøe-Financer endnu ikke vel kunde taale en ny Professors Ansættelse, og at man ikke maatte foretage meer end en Ting om Gangen, at der nok vilde blive sørget for dig, naar du gjorde noget nyttigt. Der var vi tilbage til det nyttige. Imidlertid fik jeg sagt, hvad jeg meente og skal ikke efterlade ved given Lejlighed at sige det. - Imidlertid haaber jeg du kan være rolig. Du har altid det for dig at du var Kgl. Betient og ikke er afsat eller afskeediget, og noget maae de nødvendig gjøre for dig ved din hjemkomst. De fleeste ere paa dit Partie. Rotbøll skal tale vel om dig, ja det er mig sagt sikkert, at Confrd Holmskiold endog roser dig. Danaos timeo et dona ferentes vil du sige.

Men det kan og være at den offentlig Røst nøder ham at stemme i den almindelige Tone. Vær imidlertid ved Godt Mod, men udsæt ikke din helbred for noget. Tænk paa at du skal nytte og kan nytte Videnskaben meer ved at spare dig end ved at svække din helbred ved enten for stor Strabats eller ved usunde Climater. Saa snart jeg faaer nogen Beskeed i hensigt til din sidst indgivne Ansøgning, skal jeg strax derom underrette dig. Cassen og Cufferten fra Bajonne er fra Bourdeaux hidkommen, ligesaa Cassen fra Paris. Af alt hvad du har meldt at have sendt er da intet udeblevet uden Insekterne ved den Spanske Vice Consul, som jeg endnu venter. Jeg ruer nu over en Skat, som ingen Drage eller Lindorm har betydeligere at bevare. Jeg frygter intet saa meget som Ildsvaade og tør neppe lægge i Ovn af Frygt for at der skal gaae Ild i Røret. -

Men hvorfor har du ingen Navne sat ved Væxterne fra Spanien? Det vilde have været mig til særdeles husværelse, der lidet kan examinere, og kun har liden Tid at bruge mit lille Pund. Pakken fra Ostindien kan ikke opspørges og formodentlig har Kønig ingen sendt. Til Rotbøll er den ikke kommen, det veed Schumacher. Var den kommen til Haven, havde jeg nok faaet den. Pakken fra Dahl i Sverrig blev mig fra Haven sendt af Bakke. - Dahl i Guinea er død, og ventelig døde strax efter Brevene vi begge fik. Sagerne ere ikke komne fra ham, ej heller noget Skib fra [.] Kysten. Men Efterretningen er kommen over Vestindien. Schumacher gaaer nu strax i Foraaret til Middelhavet med et Orlogsskib, som Doktor eller Obermester. Han vil vist ikke komme tomhændt tilbage.

Brünniche er bleven committeret i Bergverks Direktorien. En Naturkyndig er da altsaa nyttig til noget. Cappel er død. Phflug anbejder og samler og er som sædvanlig gierrig. Vi stride stedse og maale hinanden Vare til med knap Vægt, altid lige mod lige og contant Betaling, men med Dekourt for hvert been, Antenne eller Vinge som mangler paa Insekterne, eller hvert blad, som fattes paa Planten. Linné en død; dette veed du formodentlig. Fra Retzius kan jeg hilse dig. Jeg er noget i Correspondance med ham i Anledning af en Pakke med Væxter, som paa Toldboden blev solgt blandt det overliggende Gods, og

var hiemsendt fra Erhart i Aaret 1780, og som jeg købte for at spille Bakke og Wiborg, de havde Speculationer og vidste i Forvejen hvem Pakken tilhørte en Stræg. - Historien er for vidtløftig at fortælle. -

Schlanbusch er endnu i England. Sehested her. Riegels lever som sædvanlig. Skriv mig flittigt til, og send mig snart noget, som kan lade Pressen sveede eller noget hvormed jeg kan lade mig melde hos Vedkommende for at presentere det; lige meget hvad det er, kun noget nyttigt. Det Nyttige, du alt har sendt tør jeg ikke presentere. Endnu en Ting. Vilde du ikke og sende hiem efter haanden dine Anmærkninger, Beskrivelser etc. Du kan døe, dine Papirer derved komme i Skuddermudder, og Frugten at din Rejse tabes. I al Fald maatte du altid drage Omsorg for, at, om du døde, det var arrangeret, hvor dine Papirer skulde hen. Dette er ikke den unyttige Forsigtighed; Loeffling, Hasselquist etc, ere Beviser. Ingen Misbrug skal, saa længe jeg lever blive giort af Din Fortrolighed til din oprigtige

Ven N.Tønder Lund.

Sagene til Guldbrand har jeg leveret, men ej siden talt med ham. Lev vel, bedste Ven og tænk paa mig. Jeg skrev sidst i forrige Aar, og sendte derved et Brev fra Thunberg. At en af hans Disciple gaaer til Batavia, og bliver der længe, er dig vel alt bekendt.

19. [16]

Højsttærede!

Kiøbenhavn den 17 April 1784.

Siden Dit Brev dat. Marseille Dec. 1783 har jeg intet hørt fra Dig. Enden af dette Brev var ret tragisk, og jeg frygter for at din Rejse til den Barbariske Kyst ikke har været heldig. - Er Du bleven Livemedicus eller Kok hos Dejen? Jeg haaber det ikke. At søge Døden i ufrugtbare Egne hehøves ikke.

Jeg har 2 Gange siden skrevet dig til. Jeg har uden Virkning været i Forge-makken og givet Ansøgninger for dig efter din Anmodning. Tiden har udrettet det, som ellers ikke var muligt. I Onsdags har vores Kronprinds med et overlagt Mod, som en tredsindtyve Aars, skiønt kun 16 Aar gammel, da han efter sin Confirmation første Gang traadte ind i Statsraadet, afskiediget Guldberg, Steeman, Rosencrone, som den Dag og deri havde taget Sæde, fra alle deres Betieninger, indkaldt Grev Bernstorff, indsat nogle fleere af ham udsøgte, afskiediget Jacobi og Sporon, hvilken sidste var bleven Cabinets Secretair i Guldbergs Sted; kort taget Tømmerne og, skulde jeg behøve at sige det, les notes sont changées. - Mulig at Naturhistorien under denne meer varige Constellation igjen bliver Videnskab, og dens Dyrkere ikke classificerte blandt terræ inutilia pondera. - Mulig da en vis, da Conferentsraad, nu Geheimeraad og Excolleur, der ikke var din Velynder, ikke meer vil kunne skade. Jeg bringer et Gladt Budskab, og naar denne ny Forfatning er kommen i nogen Fasthed,

naar de vigtigere Ting ere fra haanden, skal det ikke mangle paa, at dine Venner jo henvende dem for dig der, hvor de mulig blive hørte. Jeg haaber, at du ved hjemkomsten ikke vil sættes i Nødvendighed at møde i de Forgemakker, hvor Ydmygelse binde dig, for at tilbettle dig Brødet. Jeg har Aarsag at haabe meget. - Fabricius vil i Sommer gjøre en Rejse giennem Tydskland til Vien. Derved vil Videnskaben ikke tabe. Schumacher rejser til Middelhavet med et Kgl. Orlogsskib.

Jeg venter Brev fra dig saa snart du kan, og skal igien skriv dig til med første, og naar jeg kan melde dig noget meer bestemt. - Inden Forandringen i Ministeriet var Conferentsraad Holmskjold bleven Geheimeraad og Friis-Rotbøll Conferentsraad. De øvrige mange Charakterer vil jeg ikke fortælle dig. De røre dig ikke.

Jeg har faaet alt hvad du har meldt at have adresseret mig undtagen Insekterne med den Spanske Vice Consul.

Jeg vil ikke gjøre Anmærkninger ved den nærværende Forandring. Du vil selv kunne gjøre dem. Dette maae jeg melde, at Kronprindsens Overlæg og Mod og Facon at gaae ind i Verden paa ikke kan andet end gjøre ham dyrebar i enhver retskaffens Øjne. - Jeg skrev dig til sidst, at du skulde gjøre noget nyttigt. Nu beder jeg, at du vil gjøre Brev unyttigt, for at blive ved i Talemaaden. Dog igientager jeg min Bøn, at du vil hiemsende dine Anmærkninger og dine Adversaria for saavidt du kan, at de og Frugten af din Rejse ikke i Tilfælde skulde blive for os fortabte. Med dine Ting skal blive handlet efter Samvittighed. - Fra Spengler skal jeg hilse. Jeg talte ham i Dag og han tog megen Del i Affairen, forsaavidt den vil røre dig og andre agtbare Venner og Videnskaben.

Jeg har ikke meer Tid. Lev vel, skriv mig snart til; mange tager del i din Skiæbne, men ingen meere end

Din oprigtige Ven

NTønderLund

20. [17]

Høistærede,

Kiære, hvorledes gaar det dig. Jeg har [flere Gange] skrevet og meldt dig, at Du havde faaet Tilladelse at reise endnu eet Aar og dertil faaet 400 rdl. Een af disse Breve maae vel have truffet dig. Men Brev har ingen af os seet fra dig, siden fra Marseille strax efterat du var kommen fra Tunis. Og dog spørges vi idelig om hvor du er og hvorledes du lever - Conferentsr. Müller er død, og din Sag er igien derved bleven tagen under Overvejelse. - Men lever du, hvor er du, dette Spørgsmaal mødes. At fortsætte Flora danica aleene kan du ikke paatage dig, da det ikkun er forbundet med faa Fordeele. Men kan Fortsættelsen blive

forbunden med Haven etc. er det noget andet. En Ansøgning er i den Anledning indgiven til Cancelliet indeholdene at du existerer og dine Rettigheder. Commissionen over Flora danica er derom ligeledes given Efterretning. Bernstorff, Schack-Rathlau etc. ja med dem tale Riegels. Men især Schlanbusch (som nu er Kammerherre og skal gaae til Neaples som Minister og i disse Dage givtes:) driver paa Sagen alvorlig. Udfaldet skal du faae at vide. Men det er os imidlertid meget om at gjøre at vide at og hvor du er. Glæd os snart med et Brev. Din Fader savner og Brev fra dig. Glem ikke dine Nordiske og troe Venner for de Sydlige. Lev vel. Jeg lever vel og som sædvanlig, uden Sorg uden for dig. Dit Herbarium er i god Behold. Insecterne ved Oberzo har jeg endnu ikke faaet. Det var en Vindbeutel. De skal være i Hamborg. Jeg har giort megen Alarm om dem og venter dem. Af det Tunesiske er intet indløbet.

Lev vel.

NTønderLund

Khavn den 5 Febr. 1785.

Montin er død i Jan. sidsl.

21. [18]

Med en Skipper Rickertz har jeg efter din Ordre sendt til Tronhiem det 7, 8, 9, og 11 Fascikul af Provincial Exemplarene for Tronhiem, 2 Exempl af hvert. Exemplarerne af det 16de medtog Biskop Schönhejder after Ghd. Lindes Sigende. Jeg vidste det ikke, thi ellers skulde han og have faaet de øvrige.

Jeg skal om en 14 Dage sende op til Raadm. Mostue efter dit Forlangende de Penge, som du har staaende hos mig, hvis Beløb jeg ikke nu kan opgive, da jeg har betalt en Vexel fra H. Gedde Simonsen for Mascagnis Værk, stor 137 dr. og endnu intet har faaet tilbage, skjønt Mascagnis Værk er kommet, og jeg i disse Dage har deelt nogle af dem om. Men da man var paa Landet, atter andre havde ikke Tid etc. -

En Pakke med Planter og Insecter er kommen, ventelig fra Allioni. Af Insecterne have vi alt plyndret alle dobbelte. Fra Jussieu er en Pakke kommen. Ligesaa et [.] Stykke Plante fra Pflug i Vestindien. Fra v. Rohr har jeg faaet sendt een Pakke med Væxter fra Cajenne, Trinidad Øe og omkr. Vestindiske Øer, og fra hans Brev skal dette kun være en liden ekantillon. Jeg skal kunne vente meer, og en Samling af Planter fra Montserradt, som en Planter paa St Croix har samlet; han heeder John Ryan. - Gid de kun maatte holde Ord. - Rohrs Planter ere kostelige, herligen indlagte og bevarede. Du skal faae see dem. Jeg har og faaet fra Pflug baade Insecter og Planter. Har du ingen Steene til Rothe, eller Coraller eller Søe Dyr etc.; han er ivrig i Naturens Betragtning, kiger stærkt paa Polypper, og samler paa Graasteen i Mangel af andet. Tag med dig nogle

gode Stykker, de vil glæde ham inderlig. Han er Din Ven, og har offentlig talt ret hederlig om Dig. Riegels har nylig oversat en Deel af Monros Anatomia comparata, de nemlig om Hunden, med Anmærkninger, og Vi kunne snart vente fra ham et originalt Værk om Frøerne og deres Anatomie. Der er ingen levende Hund, NB af de smaae, eller Kat, eller Rotte, eller Skrubtudse eller Kylling sikker for ham. Af heste og Kiør tage han til takke med Aadslerne. I Fortalen til Hundens Anatomie holdt han igjen et liderligt Hus med Academiet. En Casse fra Bergen er kommen til Dig, og bleven indsat paa dine Værelser.

Jeg længes ret efter Dig, ogsaa for at see din Pige, som jeg formoder at du tager med. Lev imidlertid vel og vær hilset fra os Alle, men i sær fra din oprigtige

NTønderLund

Khv den 15 Aug. 1788

Brev til Otto Müller²⁹⁸

à Monsieur

Monsieur de Müller

Conseille d'état de sa Majeste

le Roi etc.

à

Copenhague

par conv.

Høiædle og Velbaarne

Her Etatsraad,

Var ieg kommen til Kiøbenhavn i Vinter som jeg haabede, havde jeg vist vovet at gjøre min underdanige Opvartning hos Her Etatsraaden, for at forevise hvad mærkværdigt jeg troede at have fundet i Planteriget i de 2 Aar, jeg har opholdt mig her paa Sorøe. Jeg vilde da have faaet en og anden Tvil opløst, som er uundgaaelig for den, som arbejder paa egen Haand, og jeg vilde have nydt den lykke at blive kiendt af Deres Excellence. Jeg blev forhindret i Vinter og til Sommeren vil jeg ganske vist forgieves søge Hr Etatsraaden i Kiøbenhavn. Jeg tager mig derfor den Frihed at tilskrive Dem, og det saa meget dristigere, som Deres sidste Indbydelse i Aviserne beretter mig dertil.

Det sieldne, jeg troer at have fundet her, beløber sig omtrent til følgende:

Festuca myurus. Jeg agter denne for at være saa meget meere sielden, som ingen endnu, det jeg ved, i det mindste ingen af de trykte Fortegnelser over danske Urter har anmærket den. Det Exemplar, jeg fandt [.] fuldkommen overeens med Scheuchzers og Hallers Beskrivelser. Det samme gjelder om *Carex paniculata* [toppstarr], som her voxer i Mængde ved Søebredden og i Graverne, oftest til en Karls Højde, men mindre, som sædvanligen, paa tørrere Grund.

Avena fesquitertia troer jeg at have fundet her.

En besynderlig Rarietet har jeg fundet af *Potamogeton graminium*, som jeg ingensteds har fundet anmærket. Den skiller sig fra den, der findes aftegnet i *Flora Danica* t. 222, ved at den øverst under hver Blomsterstængel, eller strax under *vaginam floralem* har 2 *folia opposita petiolata ovale natantia*, men for resten *folia linca - lanicolata alterna*, som i anførte Figur, hvilke dog ere noget meere mørkegrønne og større og ingenlunde på ret Sted baade med og uden disse Blomsterblade, blandet mellem hin andre. Den fortæner Opmærksomhed,

²⁹⁸Biblioteket, Statens Naturhistoriske Museum i København.

da den lader til at gjøre *Potamogeton natantis* specifikke Karakter vaklende. - Jeg har sendt et Exemplar deraf til min Ven H. Vahl, som vist vil gjøre sig en Fornøjelse af at vise Hr Etatsraaden det, om De saa behager.

Melica natens, som voxer her i Mængde, har jeg aldrig fundet her, uden den har været monoritha. I Norge har jeg fundet den med 2 fuldkomne og eet ufuldkomment, med 3 fuldkomne og 1 ufuldkomment, men har ikke uden ved eet Blomst og rudimentum fecundi. Haller og Scheuchzer anmærke andre Udarter af den med 2 fuldkomne og 2 ufuldkomne, med 3 fuldkomne og 1 ufuldkomne, men denne Udart som her er bestandig, finder jeg ingensteds anført. Gramen avenaceum rariore grano nemorense danicum Lobel. Adv.466 citeres af Schreber og flere til en annen Varietæt i Henseende til Panicula. Jeg har ikke Lobelius ved Haanden og kan ikke dømme om, hvor vidt dette Navn kunde henføres hertil. Jeg har og sendt af denne til H. Vahl.-

En Roseart voxer her, som jeg har nævnt *Rosa villosa*. Grændserne mellem Rosearterne ere enge og Mærkerne, hvorved de skilles, meget ubestemte og uvisse. Maaskee jeg har fejlet i at nævne den *R. villosa*, imidlertid synes det mig at den kommer nærmest.

Oenanthe crocata, *Holcus mollis*, *Bromus mollis*; *Bromus pinnatus*; *Alisma natans*; *Alisma ranunculoides* og flere voxer her, men ere af H. Etatsraaden allerede anførte i *Flora Fridrichsdalina?* -

Dianthus plumarius har jeg fundet paa Løvenborg paa en udtørret Tørvemose iblandt *Saxifraga hirculus*. Ved Løvenborg har jeg og fundet *Malva alcea*, *Dipsacus fullonum*, *Melilotus officinalis*, *Melilotus fragiferum*, etc.

Reseda luteola voxer her fast overalt. Den unge Gunnerus har sat Spørsmålstegn ved den i sin liden avhandling om Farveurterne. At tvile, efterat Kylling, Holm, HrEtatsraaden, Pontoppidan, Pauli og maaskee flere have iagtaget den, er at være meget vantroe. *Narcissus pseudonarcissus* voxer her vild og, skiønt Mennesker og Svin kappes om at udrødde den, udbreder den sig dog hvert Aar. Der er da ingen Tvil om at den jo er en indenlandsk Plante, skiønt allerførst en Flygtning fra Haverne.

Paa samme Sted hvor Kylling fandt *Ophrys nidus-avis*, paa samme Sted voxer den endnu her, men sparsomt. 3 til 4 Exemplarer har jeg deraf seet hvert Aar.

Lathraea squamaria voxer i Norge. Ved vejen mellem Bragnæs og Christiania ikke langt fra Marmorbrudet ve Giellebeck, dog nærmere mod Christiania, har jeg fundet den. *Ophrys cordata* og *Orphrys corallorhiza* fandt jeg ikke langt fra Strømsøe.

Skulde der være nogen af disse, som Hr Etatsraaden ønsked Excemplar af, enten strax da jeg skal tage den af mit Herbarium, eller nedlagt til Sommeren, eller og aftegnede, da det kunde skee med Akademiets Tegnemester; da har

De kun at befale. Jeg haaber at tilbringe den største Deel af denne Sommer ved Sorøe Akademie og jeg vilde være Glad, om jeg imidlertid kunde bidrage noget til at fremme et Verk, som gjør Fædrelandet saa megen Ære, og en Videnskab, som jeg høit agter. Jeg har intet villet indsende for ikke at sende forgiæves, men jeg gjør mig sand Ære af at efterkomme Her Etatsraadens Ønsker, ligesom at underskrive mig

Deres Højædle Velbaarenheds

underdanigste Tiener

N.TønderLund

Sorøe Akademie den 29 Mars 1775

Brev til Niels Tønder Lund²⁹⁹

Brev fra Marcus Fredrik Bang

Til Velædle Hr. Niels Tønder Lund i Sorø

Pro Memoria

Efter adskillige af Deres Venners Anmodning, som formeener at Hr. Lund skulde have lyst til Conrectoratet i Tronhiem efter Thams, som i følge allernaadigste Tilladelse har resigneret mod 100rdrs aarlig Pension, har jeg ikke vildet undlade, saavel i Betragtning af det store Venskab, der var imellem Deres Fader og mig, som og paa Grund af Deres smukke Opførsel og gode Studeringer, at tilspørge Dem hermed, om De agter at søge denne Station, da jeg med Fornøjelse vil understøtte Deres Ansøgning.

Indkomsterne ere vel for det første ringe, henved 220rdr, men man har Aarsag at formode, at Conrector Thams ikke bliver nogen gammel Pensionist. Desuden er der endda største Grund til at haabe et bedre levebrød ved denne tour, da Hr. Rector Kleist, som er svag og kjed af Skolevæsenet, allerede er i tanker at ville afstaae Rectoratet mod en vis Aarlig afgift. Jeg forventer herom med første Deres Gjensvar paa Tilbudet.

Kjøbenhavn den 5te Mart. 1774

M.F. Bang

Brev fra Tyge Rothe

1

Dette skriver ieg til Dem min ædle Ven! og derfor til min andre kostelige Ven, Abildgaard - efterdi ieg setter at han kommer til Dem, før De gaar til Palajet.

Altsaa Bastholm sagde mig iaftes, at han havde talet med den mod os virkelige velvillige Oberhofmarskalk - denne havde handlet med Schultz og Henk, saa vi kunde faae Syngeskoele Stue som skal være rummeligt. Men nu minder ieg om, at vi nødvendig, maae have 3 Værelser - eet til Forelæsninger - eet til Museum, hvori for først den eene Lærere har sine Sager og Cabinet - eet til den anden Lærere, hvori det nødvendig maae være Skorsteen, saa vi kunne have en Ovn -

Gad vi dog kunde faaet Hauchs - men Numsen vil ej [.] dette - en Scheted har faaet Ord paa dem - det imod Nums. Villie. Schet. skal være i mange Aar forpikket paa at faae. Kunde De maaskee tale med ham, faae ham til at gjøre sig Ære ved at bytte med os?

²⁹⁹Niels Tønder Lunds privatarkiv. Nr. 3094. Rigsarkivet i Kbh. [.] markerer uleselig ord.

Rum til Brænde, saa vi kunne have det under Laas -

Vi maae jo nu strax have en Direct.Samling. Nu lade De mig naar Deres Ærind er udført, viide et Ord derom - saa skal ieg ved Sekretær lade besørge ansagt Samling til Onsdag Eftermiddag Kl.4 hos Hr KammerR Lund - Maae ieg ikke det, Kiereste Ven?

Da maae vi have et Bud - der skal jo strax kiøbes og bæres et og andet der skal saves Brende - og mangen anden Tienerforretning.

Min forrige Tiener som havde ansøgt, er syg - kan ej komme i betragtning - Jeg kan ikke ved andet end ved Nidkierhed tiene den gode Sag - det vil ieg ærligen - Eet Ord høre ieg i Dag.

Gud velsigne Dem, begge mig dyrebare Mænd og Venner

Mandag

Rothe

2

Jeg har sagt Dem forhen, goede Ven, at jeg har samhandlet med Hiorth om Mineralsamlingen - i Gaar fik ieg Brev fra ham - der er det behagelige, at han efter hans videtur behøver Seminaret kun lidet deraf - og at derfor Naturhistorie Selskabet kan gjøre Regning paa meere end det meeste. Dette er den vakre Mand i egne Ord. Derhos lover han af ald Evne at føre Sagen til Endeskiel.

Nu staaer det da paa Gr. Reventlov. Han har givet mig velvillige Ord i denne Fald. Oftere gider jeg ei talet med ham derom - thi da Spørsmålet hvi ieg ei i Direct. - og det kiedes ieg ved at forklare.

Jeg har villet legge dette i deres Barm - og i øvrigt, ædle kraftfulde Mand! behandle den liflige frugtbare Plante med Snildhed! ieg besværger Dem, lad den ei døe hen - O den Sorg dette vilde være mig - men dybt i min Siel føler ieg at Snilde, Klogskab og bløde Haand kræves, om den skønne Plante skal skal perennere.

d.9de April 1790

Gud velsigne Dem -

Rothe

[P.S.]

faa at vide af Bradt - naar Svar fra Kongsberg - intet til ham om min Handling med Hiorth - ei heller til anden Mand. Tael selv til Reventl. - vær nidkier.

3

For mig Kiere - for mig ædle Mand! - Ja de Ord kommer fra mit Hiertes indre. Mistyd ikke dette Blads Indhold. Jeg tvinges til at sende det - ieg tvinges ved Retskaffenhed.

Nu Sagen - Müllers Brev har ieg læst - misbilliger saare den sidste Periode begriber ej hvor man saa let kan falde til at synde groveligen mod elskelige og os altid hædrende Urbanitet.

Men nu er ingen - ingen hvilken De salvo Norgore kunne betroe at læse over den Videnskab - nej ingen.

Og dog ikke den Videnskabs Udbredelse et Instituts Formaal? Jo, thi Norge skal kiendes - O det store prægtige Norge - mon det skal tabe den herlige gave det kunde havt af Selskabet? Mon Staten skal tabe det Gavn - Norge er Norges Højland - Norge er Forraadskammeret af Mineraler og fossilier - det Norge skulde kiendes - det kan ikke vorde kiendt uden ved den der paa Been gaae - hav Barometer og Compas, saavel og tilforn have lært at see Naturen i det stoere - hvad er Dalens Insekt? hvad Strandbreddens Slimdyr? hvad Sumpens Orm? Hvad et Moos er Plante? Hvad det, naar Norge skal kiendes saa prægtigt som det er, saa riigt saa tilbydende Staeten store Herligheder. Altsaa om ieg skulde give Raad - da Mineraloger først og sidst - Men med Chemisk Metallurgisk Kundskab - Ogsaa nødvendig med Oryktologisk, foruden den Oryktognostiske eller Geognostiske - hvordan de Bierge ere blevne deres Alder deres Sammenkiedelse - deres Indre.

Jeg gav Raad til at [...] sig selv - saae til ingen Side kun ret frem paa det stoere Fædrenelandet - Publikum - Selskabet - Norge.

At man stræbte at faae Müller - han frafalder jo selv pretentionen for Sønnen - og saa at Faderen har tient Selskabet da falder det jo af sig selv, at Sønnen NB - cetera parbus - nyttes. Han frafalder jo og det stoere Udgifter til Materialier. Chemien kunde man jo lade ham vælge - ser Selskabet, hvorfor det-

Ovn kunde jo blive hos denne og han nøjes vel med den -

Her er at vælge blindt tvende Andre - O den søde liflige Plante, det Institut kunde blevet - hvor skulde man havt Lyst til at dvæle ved den - glædet sig ved den - hvor skulde den udsende qvægende, retteligen Balsamisk duft, landet over! Men nuintet meer.

Forstaae mig nu rettelingen - ieg fortierer at De skulle ynde mine Motiver ieg føler for Dem - følende altid for Dem saa ieg før kalde mig deres Ven - men og det Menneske, finder Mennisket ? i min ædleste Broder min meest elskede Ven,

11 Aug 90

Rothe

4

Goed Morgen, Ædle, mig Kiere Ven - her er et Stykke - lidet - . Jeg har tenkt - Bekker - sig til Brude - ikke - Vaker.

Abildgaard maaske kun? korte saa kunde det indskydes - Men til at læses eene vilde det vel ej tiene

Ved den lejlighed eet - det er galt med den Indcassation -

Folk klage - Man har ej altid Skillingen; man bilrer sig derpaa ved quartals eller terminus tiid

Nogle staar inde med Penger for 2 aar - er ej blevne kreevede. Det trykker at give saa meget paa eeningen. Man forlade Institutet - sagen er vigtig - Jeg veed fra goed Haand at adskillige Hoffets Folk klage alvorligen - forstaar ej LigeGYldigheden - Dem ? anbefalet som alt hvad der udgiør den skiønne Plantes Tarv, Rygt, Vedvarighed -

Med Alvor ædle Ven - andet hielper ikke - sagen er saa skiøn.

Hav mig Kiær

Rothe

den 30 Marts 92 -

5

Læs Bastholms sidst udkomne, om den Geistlige Stand 1 Afsn - Det vil være Dem til Lyst, min kostelige Ven! at høre den smukt filosoferende Theologs Tale om hvad der i Henseende til Naturkundskab burde kræves af Almueslærere - Ogsaa med Sandhed og Værdighed peger han hen paa Nat.Hist.Selsk.

Jeg tenkte det mueligt, at De ej ventede sligt i Bogen - vilde at det skulde bemerkes af Dem. Ja Dem, der naar Regeeringen? var viis, og De Ven vilde stige ned til Brødrene i det Lav, skulde kunne virke meget. Mange ere de Tanker om Dem, ved hvilke jeg i min Sygestoel har glæde.

13 - 1 - 95

T Rothe

6

Kostelige Mand, og Ven! ieg er syg - skriver med matt? Haand. Har sidste Tegning fra Born - stoer grupe - for T

Riig paa Indhold - Urett mod Videnskaben - Færøe - Born - omstikkes i det smaae.

Ja Gode - kunde den ikke stikkes til at vorde et Cabinet Kobber - Mon det - da kan Møller ey stikke den - Jeg har om han maaskee i muelig Foreening med Clemens

Nu er Born her og kan conferere med Konstneren -

Afhandlingen føre De i Form - Bort med alt hvad mig angaaer - Bort med den Tyske lange Note

Vale et fave

16de Octob 95

T.Rothe

Brev fra Carl Fredrik Fallén

1

H.Hrr Justitiæ Råd

Nu är väl tiden inne då jag bordt infinna mig i København, enligt det löfte jag gifvit i mitt bref, ock det graciensa yttrande hvarmed Herr Justitiæ Råd i sitt högtärade prof, kallar mig till sig, men ödet skickat annorlunda; redan i 6 veckors tid har jag hållits vid en svår sjuksäng, uti hvilken jag varit nära döden, mitt hopp er dock nu at komma på bättrings vägen så at jag ännu en gång kan få se København, og infinna mig hos Herr Justitiæ Rådet, vid hvad tid som hälst jag kan blifva frisk, ock hvarom jag forut ytterligare per Posto skall ha den äran underrätta.

Innan min sjukdom flyttade jag ut öfver 100 species Svenska insecter ur min Samling for hvilka Herr Justitiæ Rådet signerat, som stå ferdige at följa mig till Herr Justitiæ Rådet; men detta var endast en kort öfversigt, ock jag hoppas at ännu kunna præstera långt flera, om ikke alle. - Af de öfriga Insect Classer har jag likså uförtrutit samlat, som af Coleoptera, ock har äfven fått en god del determinerade genom Major Gyllenhahl. - men dessa äro ikke så rangerade at jag i en hast därå kan uprätta nogon sammanhängande Catalogue, likväl, havde jag varit frisk, så hade äfven detta arbet redan till en god del varit ferdigt.

Nu har jag haft den äran gifva Herr Justitiæ Rådet tilkänna mitt tilstånd ock orsaken till mitt dröysmål; men dicterande från min sjuksäng.

Paykulls Fauna är i anseende till Coleoptera icke engång ännu ferdig utkommen från trycket, jag skall söka till at skaffa den. Man tror, at Paykulls Fauna med Coleoptera aldeles kommer at uphöra; derimot har Major Gyllenhahl, en

påliteligare Man; åtagit sig at utgifva Svenska Fauna Insectorum, hvarpå han nu med full drift låver arbeta, sidan han tagit afsked från sin tjenst. -

Det är mig ganska angelägit at ärhålla Herr Justitiæ Rådets adresse iafseende på Logie, hvilket kunne ske nu med detta bud. Forøfrigt innesluter jag mig uti Herr Justitiæ Rådets ynnest, och har äran vara

Herr Justitiæ Rådets

Ödmjukaste Tjenare

Carl Fredrik Fallén

Lund i Skåne

d. 29 april 1800.

2

Lund d. 22 Martii 1807.

Med all innerlig känsla af tacksamhet och högaktning för Herr Etats Rådets ynnest har jag haft äran emottaga graciose brevet af d. 4 siste Martii. Det var en sann glädje för mig, att så vel Herr Kammerherre v. Sehestedt som Herr Etats Rådet med så mycken godhet ville anse det vädermäle af min tilgifvenhet och upriktiga estime, som jag åsyftade å dagalägga genom den vågade Dedicationen. - Äfven förklarar jag min högtideliga ärkjensla för at det graciensa besvär, som Herr Etats Rådet så gunstigt åtagit sig med denna lilla Skrift, og skall en så oförskyldd ynnest icke litet uppmuntra mig, att efter yttersta förmåga arbeta i denne Vettenskapdel, hvilken har att tacka Herrerne Sehestedt och Lund før så mycket i vår Nordliga del af Världen. Som bekant er, har jag utarbetat Sverriges Cicader, med hvilket våra Svenska Entomologer förklarar sig nøjde. Gärna hade jag lyst att omarbet denne Afhandling i form af Pendant til Cimices, för att blifva mera brukbar, än den nu förefinnes. Jag ämnar dock först se, hvad lycka Cimices göra. - Ännu har jag ej ärhollit, mer än det exemplaret Sv. W. Akademien sände mig.

Synonymia Insectorum af Schönherr udkom förra år i Stockholm och säljes här i Lund för [...] har några figurer och innefatter omkring en fjerdedel af Eleutheraterne. Utan et mödosamt besvär, som Förf. anvendt ved detta arbete, vari tvifvelsutän Major Gyllenhal haft del, ty Förf. sig sjelf lemnad är ej egentligen ännu nog känt för betydande Entomolog, ej heller Samlare, så uptäcker detta Arbete, den bedröfliga confusion och caotiska tillstånd, hvori Entomologien befinnas i afseende på de mångfalldige Synonymer, af objecternas navn. Sant är, att man ej kan vara så alldeles säker, att all denna synonymie skall vara riktig och viss, men den är det säkert nog ofta, til Bevis af våra störste Författares misstag; och kan ej annat, än en stor del Arter kasseras och försvinna ur

räkningen. Betänkningar häröfver har jag [.], att anföra åsyftande dermäd, att upmana nogon Lagstiftare i Naturens Rike til nya reglor, nya grundsatser till norme för systematiska upställningar och beskrifningar. Om jag minns rätt, har Hr Etats Rådet nogon gång nemt önskan, att äga Wett. Akad. Handlingar, som utkommit i Stockholm. Dessa finnes nu här alldeles komplett, väl conditionerade 66 Band i fransk inbändning och skola säljas, men tror näppeligen att nogon af våra unge studerande kunne köpa dem, ehuru priset er måtteligt och svarande mot ungefär 100 R[.] DanskCour, - De finnas forut sällsynt så komplette, utom i offentg. biblioteker och ansees hos oss af värde. Dock när man på Akademiens Bibliotek har [.], tillgång dertil, så anser jag det så mycket säkrare, att denna vackra Samling icke här blifver sålld, denna gång - Äfven utböds förledit år Clerks Icones illum. så fjäldar som spindlar utur Osbecks efterlemnade Boksamling för circa 30 R[.] hvilka vi äfven äga här för ut.

Jag sänder härhos en liten förändring af Dedicationen. Men hvad latinska namnet å Etatsråd angår, derom ero icke våra Romare ense. Den förnämste vill påstå, att Republica a Consilius bör nyttjas. Men Republica ehuru god latin, är an mera ett vocabulum [.], och fruktar jag, att det ej kan begagnas. Således ber jag, at Herr Etats Rådet gunstigt täcker ditsätta vederbördigen Titulaturen, ock efter egit behag latinisea den samma. Från Herr Prost torde jag få vänta en catalogue å de böcker, som kunna semnas i afräkningen å mit arfvode. Äfven torde han til Boghand. Rothe på Børsen No 8 betala å mine vägnar 11 å 12 R[.]D.C vid tillfälle, och skal Rothe quitterade reqning hos mig validera såsom contant vid förestående liquid. - Med nöye väntar jag se något ark af de trykte Cemices. Min commissionär i Malmö är köbmand Hr Cornel. Hegardt, som med [.], emottager paquetter til mig. Ej långt från Herr Etats Rådets logis är den så kallade Malmököllaren, der Baadkarlar nestan dagligen träffas från Malmö, och kunna emottaga paquetter til nämde Hagaradt, som defrayerar dem. Dock ber jag, att namnet å en sådan båtkarl, som mottager nogot Paquet, må anteknas i händelse af värdelöshet. - til Lund, som ligger helt nära Malmö, får jag dem snart, och där vistas jag mästadels, liksom alle bref til mig dit adresseras, oaktat jag än vore vistande på Esperåed.

De 2de Exemplar Medianpapper tänkte Herrarne, till hvilka jag vågat dedicera, [.], - Afstånd hindrar att på annat sätt frambära dem. En tillärd resa up åt Landet til Maj Gyllenhal torde hindra mig, att såsom jag önskade, i år kunna tänka på Kiöpenhavn. För graciencia löftet om Insekter tackar jag ødmjukast; med längsel går jeg dem i möte och skal vist bemöda mig, att väl använda dem. Ehuru ringa och små kryp, torde några tillbaka från mig, ej behöfva föraktade - sedan jag först härmare hunnit conferera med Maj. Gyllenhal om bestemandet af hvad, som vara nytt. Jag äger de mesta efter Payk. nys rangerade; men Fabr. har en hop under andra namn. Cfr Schönherrs Synon. Till Pingst blir Cantharides Suec. trykte, hvarmed jag önskar, att Herr Etats Rådet måtta blifva nöjd. Begge kön ero bestämde - och [.], m.m.

Med högsta estime alltid och evigt.

Herr Etats Rådets
ödmjukaste Tjenare
Carl Fredric Fallén

3

Herr Etats Raad
N. Tønder Lund i Kiøbenhavn
i hörnet af Amalie og Blancogaden, første etage.
Till Her Etats Rådet N. Tønder Lund
i Kiøbenhavn!

Härmedelst tager jag mig friheten, att sända fortsättning af mine Observat. Entomologie Part. 3. Jag har i denne sommar varit hos Hr Major Gyllenhal och arbetat friskt bland Insekterne. Har och fullbordat Beskrifning öfver alla Svenska Tenthredines, (120 arter) som nu tryckas i Acta Holmens, till bägge kön bestemde. Hr Major Gyllenhal har sändt mig en kasse med betydligt antal små Insecter, för Herr Etats Raadet. Denna kasse sändes från Malmö med första Bud, jag önskar att den ej vid Besigtningar må taga någon skade. Skulle någon åter Remiss ske till nämde Major; kan samma kasse gå förseglad genom mina händer. Et Recipisse torde Båtkarlen få, på det jag må veta om den riktigt framkommit.

Genom nyss kommit Bref från Major Gyllenhal ber han mig sollicitera Herr Etats Rådet, att få Gravenhorsts Myoptera Edito novissima , - han sysselsetter sig nu med Staphylinis Suecica som i början af nästa år skola trykas i hans nya Insecta Suecica, hvaraf han säger 18 ark redan vara trykte. Nämde Gravenhorsts värk, med priset, anhåller jag ödmjukast, at med allra första få mig tillsendt med adresse: Hr Corn. Hegardt i Malmö. Jag har lovat at senda Boken med posten till Gyldenhal; ty han är angelägen därom.

Et litet paquet med trykte Sager fra Kiøbenhavn har varit till mig adresseradt, jag vet ej, från hvem? Pacqueten er bortkommen och jag vet ej dess innehåll. Har Herr EtatsRaadet sändt mig något dylikt nu i Sommer, eller kanske Boghandlare Rothe på Børsen No 8.

Jag utbär mig den lyckan, att vara innesluten i Herr EtatsRaadets yndest, förblifvande med fuldkonligasta estime

Herr EtatsRaadets
ödmjukaste tjenare

Carl Fredr. Fallén Lund i Skaane

d. 8 Dec. 1807.

P.S.

Såvel Major Gyllenhal, som jag, äro högst anseelige om att få veta Herr Etats-Raadets med familie tillstånd, och den dyrbare Insekt-Samlingens. Gud vet, när jag kan komma til Köpenhavn, här att profitera något i denne ypperlige Samling - och det ynnestfulla löfte jag i början af detta aar varit lykkelig att få. Af udenlandske insekter äro hos mig mange desiderata.

Brev fra Carl Fr. Grøndal

1

Stockholm d. 13 Decembr 1805

Välborne Herr Justitje Råd!

Skyldigheten har väl fordrat, at jag straxt vid min ankomst til Stockholm från Köpenhavn bort upvackta Herr Justitje Råde, samt aflagt min ödmjuka tacksägelse så vel för afnjuten höflighet därstädes, som äfven för de [.] Insecter mig då förärades, hvilka nu pryder min samling, samt vittna om Gifvarens frihostighet -

Orsaken til denna efterlåtenhet är följandes. Vid min ankomst hit, hadde jag bref från St. Barthelemey, at jag ännu i höst skulle få Örter och Insecter derifrån med Överste Lieutenanten Bagges Brigg, äfven kort därefter fick jag bref från Ostindien at 6 lådor Insecter och en Kista Foglar och Coraller på Java, hadde blivit inköpte för min reckning i Canton, efter afledne Doctor Lund, som var Kännare i Entomologien. [.] at ännu i höst bekomma dessa skatter, har orsakat at jeg ej velat skrifve och sända *Brentus brunneus* och *Chrysomela undata* föränn jag bekommit dessa samlingar, därigenom hade jag blifvit iståndsatt, at til en liten del kunna afborda den skuld hvori jag står hos min Höga Gynare. Til al olycka har Briggen från Barthelemey strandat vid Skånska vollen. Samlingane lærer vara bergade, men tillika skadade af vattnet, denna förlusten är väl ej så betydande, som de från Riojaneiro och Java hvilka äro lyckligen anlända til England med svenska Ostindiska Compagniets skepp Fredrica - Då jag bekommit dessa Insecter skall mitt första göremål blifva at afsätta de förste doubletter för Herr Justitje Rådets reckning. Hvilken så rikeligen meddelade mig af sine, utan afseende til betaling. Som jag äfven har loft doubletter af Örter så önskade jag få en förteckning öfver Herr Justitje Rådets Örtsamling, där igenom feck jag veta, hvilka örter sagnades, och hvilka jag kunde sända.

Jemte min djupaste vörnadsanmälan til Högvelborne Cammer Herr och Com-mendeur Herr Sehestedt framhårdar med största estime at altid vara

Välborne Justitje Rådets

ödmjukaste tjenare

Carl Fr. Grøndal

2

Välborne Herr Justitje Råd!

Med sjöCapitain Blom som seglar i disse dagar til Köpenhavn, får jag den äran sända förseglat Ask med några få Kappska, Ostindiska och Brasilianska Insecter, som medföljande förteckning utvisar. Jag är mycket misnögd at af de Insectlådor jag bekom ifrån Brasilien ej ibland disse funnos många doubletter af Eleuterata, Glossata voro de mäste til antalet, äfven med få doubletter, så at jag med bästa vilja ej kan senda flere Insecter denna gongen, föreän jag framdeles bekommer något nytt från Indien. Herr Justitje Rådet behagade vid tilfälle uplysa mig, hvad som är vicktigst eller ovicktigt i medföljande Insectförteckning då Insecterna becommes. At Proff. Qvensel är död i blodstyrtning och begravven lærer vara bekant. Han testamenterade sin Insect Samling åt Fabriqueurn Schönherr. Om Danska Ostindiska Compagniet skickar skepp til Canton i höst, så åstundade jag gerna få skicka et bref til en af mina Vänner därstädes.

Jemte min aldra ödmjukaste hälsningsanmälan til Commendeurn och CammarHern Välborna Herr Sehestedt framfärdar med djup vörndnad at altid vara

Velborne Herr Justitje Rådets

ödmjukaste tjenar

Carl Fr. Grøndal

Stockholm

d. 9 September 1806

Förteckning på Insecterne i Asken.

[24 stykker]

3

Välborne Herr Justitje Råd

Herr Justitje Rådets høgst kärkomna bref af d. 10 July har jeg bekommet i början af denna månaden; jag var då ej hemma och seder har jag ej haft den äran at se Herr [.] hos mig.

Jag gratulerar af sjæl och hjerta til Insects Samlingens förökande med nya sendingar från Ostindien och Malabari. Etter Herr Justitje Rådet vil äfven hafva

mig i nådig [.], så får jag nu den även sända forteckning på mina Eleutherata som slutas med Apate, framdeles skall återstående deln af förteckningen blifva sänd. Här af ses huru många jag eger med Fabricii och andre auctores navn, samt äfven huru många ännu äro okände i min lilla samling. I höstas hadde jag den äran upvackta Herr Justitje Rådet med några få rader, samt sände tillika en liten Ask Insecter med Capitaine Blom, som jag hoppas lärar vara framkommit; skulle ibland dessa få, vara nogon som förrut saknas i den største Samlingen i verlden, så voro det en särdeles fägnad för mig. Under dessa oroliga tider ventar jeg ingen Insecter från Indiern, om ej Herr Justitje Rådets godhet vil förära mig någon. Til sommer skall jag skriva en förteckning på mina Capsörtdoubletter, finnes då ibland dessa några hvilka åstundas skulle de gerna stå til tjenest. Min Örtsamling gör endast til 6000 Specie.

Jemte min ödmjukaste vörnadsanmälan til CammerHerr och Commandeur Herr af Sehestedt framhärdat med största estime at vara

Välborne Herr Justitje Rådets

ödmjukaste tjenare

Carl Fr. Grøndal

Stockholm d. 29 December 1806

Brev fra Christoph Friedrich Wilhelm Hagen

1 Messieurs! Etranger àm Vous, Messieurs, de nom et de personne, je n'ai d'autre titre à faire valoir pour m'introduire dans Votre connaissance que mon dévouement souverain à l'étude de l'entimologie. Cest depuis un an surtout que cette étude est devenue passion chés moi, et je m'y suis livré

avec l'ardeur de l'entousiasme le plus vif. Moyennant l'activité qu'il engendre, j'ai fait beaucoup de chemin en peu de tems, et ma collection – qui jusqu'à présent se borne aux scarablées coleoptéras, s'est accrue considérablement et compte déjà au de là de 2000 différentes espèces. Je sais que c'est là peu de chose en comparaison de la brillante collection qui Vous appartient, Messieurs, et qu'on me vante comme une des premières de toute l'Europe. Mais daignés Vous souvenir que je ne suis qu'apprentit au metier, que mon cabinet ne date que d'un an, et que tout commencement est difficile. Comme d'après tout ce que j'ai appris de Vous, Messieurs, et par les Entomologues d'ici, et par mes Correspondants dans l'etranger, je Vous considère comme Coryphées de l'art, je me suis crû obligé de Vous porter mes hommages, et de réclamer Votre protection pour un disciple, qui se sent animé du vif d'avis de marcher sur Vos traces, et de se rendre digne un jour de Vos bontés. Pour menter Votre attention, je voudrais pouvoir Vous offrir quelques pièces curieuses etrares, qui ne se trouvassent point encore dans Votre Muséum; mais avec les richesses que

ce dernier renferme, je doute que je pourras Vous produire quelque chose de nouveau ou d'inconnu. Il serait possible cependant, que dans la suite je puisse Vous être de quelque utilité, et voici sur quoi je fonde cette supposition. J'ai trouvé le moyen non seulement d'avoir des collecteurs d'insectes en Pensylvanie et Caroline, mais j'ai envoyé encore depuis peu un homme à Suriname, dont l'occupation principale sera de rassembler et de m'envoyer tout ce que ce coin du monde possède de plus curieux dans ce genre, et cet homme est rélé amateur de l'histoire naturelle. Chasseur d'insectes infatigable et décidé d'y passer la meilleure partie de sa vie. J'ose donc me promettre que les trésors de ces pays réfluent successivement dans mon cabinet, et je me demanderais pas mieux, que d'entres avec Vous, Messieurs, en relation d'échange, de manière que je troquerais mes Américains contre Vos Indiens, dont par ma grande abondance. A savoir cependant, si cette proposition Vous conviendra, et si Vous voudrés Vous confier à un homme, qui n'a pas l'honneur d'être connu de Vous.

Pour supplier à ce dernier défaut autant qu'il dépend de moi, je prierai Le Prince Guillaume de Wurtemberg, de l'amitié duquel je puis me flatter, de vouloir Vous parler, Messieurs, en ma faveur, et ce sera Lui par conséquent que Vous délivrera la présente lettre. Comme ce Prince doit venir incessamment à Berlin, Vous seriez bien bons et gracieux, si Vous vouliez par son organe m'accorder l'inspection de Votre catalogue de scarabées exotique, en m'indiquant ceux dont Vous possédez de doubles, et que par conséquent Vous feriez disposés peut être de me céder soit en échange d'autres de ma collection; soit pour le prix qu'ils Vous content. Si j'ai vu Votre catalogue, (classé sans doute d'après le système de Fabricius) je serai à même de juger, si parmi mes doubles il se trouve quelque chose qui Vous manque, ou si mon espérance de Vous fournir d'espèces nouvelles, doit attendre l'arrivée des envois que j'attends des différentes parties de l'Amérique. En défaut des doubles, dans Votre cabinet, Messieurs, il se trouvera à Copenhague probablement des Marchandes d'Insectes, et je Vous serais infiniment redevable, si Vous daignassiez m'envoyer les listes des scarabées à vendre là bas, avec les prix, afin que je puisse là dessus faire mes calculs.

Pardon, encore une fois de l'importunité avec laquelle je me suis forcé quasi dans Votre connaissance. Mais la liaison des Entomologues devenait être comme celle de franc-maçons, c'est à dire se communiquer sans gêne d'un coin de l'univers à l'autre. En tout cas le nombre des premiers est de beaucoup le moindre, et il serait à souhaiter pour le bien de l'étude d'histoire naturelle, qu'il existait un rapport plus intime entre les sectateurs de cette science intéressante dans les différents pays. Veuillez me juger avec bonté par cette profession de foi, et Vous persuader de la haute considération avec laquelle j'ai l'honneur d'être,

Messieurs

Votre

Très humble et très obeissant Serviteur

G. Baron de Hagen

Conseiller intime des finances de sa Majesté

le Roi de Prusse, et Chevalier de l'Ordre de St. Jean
de Jerusalem

à Berlin le 20de Juin 1800.

2

Chr. F. W. von Hagen

Hochwohlgebohrener Her! Besonders Hochgeehrtesten Her Etats Rath!

Vielleicht ist es Eur Hochwohlgebohrenen aus meiner früheren Correspondenz mit dem H. Kammer Her von Sehestedt bekannt geworden, dass ich dem Studium der Entomologie eifrig ergeben bin, und in nothwendiger Folge hiervon, meiner Käfer- und Schmetterlings Sammlung die möglichsten Vollständigkeit zu verschaffen mich bemühe. Auch habe ich die Güte des H. von Sehestedt schon manches schöne Stück das die Ordnung des Eleuteraten zu verdanken, und habe bis jetzt nur bedauern müssen zu diesen, mit dem Ihrigen verbundenen Museum gleichfalls einige, die diesen würdige Beiträge liefern zu können, welcher freylich bey einer so vorzüglichen Sammlung wie die Ihrige äusserst schwer ist. Gleichwohl wage ich es, um wenigstens guten Willen zu beweisen im November 1804 eine Schachtel mit Nord Amerikanischen Käfern, die ich eben damals aus Baltimore erhalten hatte, durch den H. Legations Rath Darrest an Sehestedt zu übersenden, zweifle jedoch, das ihnen solche zu Händen gekommen sind, weil ich über deren richtige Ablieferung bis heute keine Nachricht erhalten habe. Vielleicht haben die gehäuften Geschichten welche dem H. v. Sehestedt neuerlich zugeschickt worden ihn verhindert, mir darüber etwas zu schreiben. Ich nehme mir daher die freyheit, mich an Eur Hoch wohlgebohrnen, mit der Erkundigung darnach und zugleich mit der Anfrage zu wenden, ob Demselben vielleicht mit Käfern aus dem Mos kauischen Gouvernement von den Küsten der Wolga oder mit dergleichen aus dem mittäglichen. Frank reich gedient seyn könnte. Von beyden Gegenden her habe ich ziemlich bedeutende Käfer Transport erhalten, und würde mich nehmend freuen, wenn etwas darunter befindlich seyn könnte, das Ihnen fehlte. Wäre dies der Fall, so würde ich bereit seyn, Eur. Hochwohlgebohrnem, eine Namens Liste davon, so viel ich solche kenne, oder was noch kürzer ist, eine Anzahl davon zu beliebigen Auswahl zu übermachen.

Sollten Eur. Hochwohlgebohrnem dagegen die gütige Absichte hegen, mir in der Folge einige von Ihren Doubletten zu überlassen, so würde bey Ihrem reichen

Vorrath an schönen und seltenen Käfern, dies sehr leicht zu bervördern seyn, denn ich dächte nur einen kleinen Auszug aus Fabricius System wel chen, wo sich fast auf jedem Blat, die vortreflich sten Stücke, als je dem Lundh und Sehestedtschen Kabinet vorrätbig, angemerkt finden.

Nach Allem, was ich aus dem Fabricius weiss, und was mir H. v. Paykul; Doctor Mohr, und Professor Weber aus Kiel und andere reisende Entmologen von Ihrem Museum gesagt haben, ist solches das erste in der Welth, und übertrifft die von Fran çillon und Drury zu London, so wie die bekannten Holländischen und französischen Kabinette weit.

Ich kann mir daher auch die Hoffnung nicht versagen solches doch nicht selbst zu sehen, zumahl ich schon längst die Absicht hatte, meine Copenhagener Freunde, worunter ich den Herzog Wilhelm von Württemberg und den Raats Minister Grafen von Bernsdorff rechnen darf, einmahl zu besuchen. Lezterer wird Eur Hochwohlgebohrnem diesen Brief selbst überbringen, und Ihnen sagen, dass ich durch meinen Eifer für die Entomologie vielleicht nicht ganz unwürdig bin, mit Ihnen in nähere Verbindung zu kommen.

Wenigstens würde niemand dies Glück mehr nach seinem ganzen Werth zu schätzen wissen als ich, und diese Wahrheit bitte ich um Erlaubnis durch die Versicherung der ausgezeichnetsten Hochachtung bestätigen zu dürfen, mit welcher ich die Ehre habe zu seyn

Euer Hochwohlgebohrnem

ganz ergebenster Diener

Graf von Hagen

Königl. Preussischer Geheimer Oberfinanz

Rath und St. Johanniter Malteser Ordens Ritter

Berlin,

den 23ten Februar 1806de

Niels Tønder Lunds artikler o.a.

Bemærkninger ved Udkast til Lovene.³⁰⁰

Udkast af Planen eller Lovene bør skee efter Indbydelsen pag.11 og forelægges Selskabet.

Ved 1 Kap. 3 Art. Jeg vilde tillægge: at Generalforsamling blev at sammenkalde hvis Forslaget af de fleste i Direktionen fandtes at være af den Betydenhed for Selskabet, at det var Umagen værdt at holde en Sammenkomst. I vidrig Fald blev Forslaget først at bekendtgjøre Selskabet ved den aarlige eller næste Generalforsamling, som i andet eller viktigere Øjemed sammenkaldes. Mængden af Sammenkomster trætter eller kieder alle dem, som have med Tingen at gjøre, spille dem Tiden uden at gavne Videnskaben eller Sagen. 4., Det er umulig at Loven kan være saa bestemt, at ethvert enkelt Tilfælde i Detaillen derfor kunde bestemmes uden at nogen Indsigelse skulde finde Sted. Naar 2 i Direktionen altid vilde være enige om at være i Opposition, bleve da ligesaa mange Generalforsamlinger som Tilfælde og Forretningenes Gang standsede. I det enkelte Tilfælde maae da saa vel i Hensigt til Lovenes Interpretation som i Hensigt til Undtagelser fra Lovene Direktionens fleste Stemmer gielde, men Sagen, hvis Bestemmelse af nogen i Direktionen ansaaes nødvendig, refereres Selskabet i næste General Forsamling til Beslutning for Eftertiden.

2.[Kap.] 2.[Art.] erhoder Navn af - maaskee bedre: faaer Sted blandt Selskabets Naturkyndige Medlemmer. Der meldes intet om, at de der ey betaler Kontingenten derved ansees udgangen. I Indbydelsen staaer det.

3.Kap. 3.Art. - i Begyndelsen af Aaret - Note Regnskabet indleveres ikke før 2 Maaneder efter NyAar. Det er fornødent ved denne aarlige General Forsamling at fremlegge en Status af Selskabets Forfatning og dertil høre især Kassen. Denne aarlige Forsamling bestemmes da vel bedst til Foraaret, som desuden er den Tid, da Reisene kunne begynde etc. I Henseende til Slutningen, refereres til det ved 1 Kap. 4.Art. bemærkede. 5.[Kap.] ad finem Disse Kommissarie Valg er forskrækkelig vidløftigt. Et simplere Middel var dog vel mulig.

4.Kap. 1.Afd. At Direktionen skal kunne bestaae af meer end 7 er da i det hidtil antagne ingen Anledg. Ordet i det mindste udelukke da vel Det er umuligt, at noget endog det allerubetydeligste kan blive afgjort, naar 2 Direkteurer sætte sig for at det ikke skal afgjøres, men skyde sig under en GeneralForsamling. For 2 af Direkteurerne er det da muligt at suspendere enhver Beslutning og standse enhver Udførelse i det mindste i 2 Maaneder efter 1 Kap. 3 Art. (siden alt kan være Forslag) eller i 14 Dage efter 3 Kap. 2 Art. - Det vilde blive evige General Forsamlinger til Byrde for hver den som har med Tingen at gjøre, og der vilde til Slutning ingen møde ved disse General Samlinger. Hva

³⁰⁰Niels Tønder Lunds privatarkiv. Nr. 3094. Rigsarkivet i Kbh.

er Formændes Pligt? Spørgsmaalet haaber jeg undskyldes og tillades meg. I Indbydelsen p.18 er det ikke nok bestemt, og her endnu mindre. Jeg ønsker det bestemt. Betydningen af Ordet indbefatte meget. Det er vanlig at det Offentlige kan paabyrde Formanden det som er ikke hans men Direktionens Skyld. Endnu eet: Saa længe Detailler af Forretningernes Gang ikke enten overdrages een i Direktionen som bestyrer og paaseer Udførelsen, eller Forretningerne ikke deles mellem Direktøerne saaledes at han ved hva han in specie har at agte paa, skeer netop intet uden det at Portefeullen omløbe og Tiden som burde anvendes til at handle spildes paa Deliberationer om hva der skal skee. Lidt efter lidt bliver enhver kied deraf og ingen bekymre seg om noget. Og besluttes end noget, hvo paaseer at det skeer? Det kan ikke være Sekretairens Embede; thi da er han meer end Direktør. I dette Kapitel er da Direktørernes Forhold til Forretningerne og deres Forhold indbyrdes ikke tilfulde bestemt.

2. Afd. Det Lærerne her foreskrives forekommer mig at være en lieu commun, som indbefattes under begrebet af Lærer og er da overflødig i en Lov. Den lærer ikke som driver uordentlig og uden Flid, uden Hensigt til sine Tilhørere etc.

3. Afd. Her er glemt at melde noget om Casse Ekstrakter. De ere dog ganske fornøden for at vide Beholdningen m.m. og for at oversee Kassereren. NB. Kun Mortification erholdes paa tabte Kgl. Obligationer, der lyde paa Hændehaver, og ingen Transport behøves? Jeg tvivler herom.

4. Afd. 2 Art. En vigtig og til Orden næsten vigtigste Protokol er glemt neml Journalen hvor paa den eene Side alt til Selskabet indkommende Breve, Regninger, Anmeldelser etc. ekstraktviis indføres under løbende Nummer og paa den andre Side anføres hva derefter er foretaget og naar, dette er et bestandig Register over Selskabets Archiv og alle dets Handlinger. Protokoller over Musæum og over Bogsamlingen synes det at Læreren kunde føre, og at en af de Naturkyndige Direktører kunde attestere Kopi Bog er og glemt. 5.Afd. 3.[Art.] De vigtige Papirer og Documenter etc. burde vel forvares i Selskabets Museum 4.[Art.] denne Artikel synes uforstående og at innholdes i første, hvorfor en særskilt Artikel for Avertissementer fremfor alt andet Skriveri?

5 Kap. 3. Art. Denne Artikel ønsker jeg udeladt. Kommer ikke tilstans uden der nogen er som vil gjøre det Gratis. I al Fald var det en Sag, som, naar Tilfældet indtraf af Selskabet selv maatte bestemmes, og her er ikke Stedet, thi da lode det, som slig laae til Grund for Indretningen og Forslaget. Overalt er Kasserer Embedet, naar deri først er indført en vis Orden, ingenlunde besværligt, og Ansvaret ikke betydeligt. Jeg troer derom at kunne dømme, da jeg førte 3 Gange saa stort og vidløftigt og besværligt Kasse Regnskab gratis.

7.Kap. Afhandling, der indsendes af fraværende enten Medlemmer, eller andre Lærde, der fortjener Selskabets Opmærksomhed og at trykkes, bliver, forsaa-

avidt der til er Tid, i de maanedlige Forsamlinger at oplese af en nærværende Directeur eller af Sekretaire. Er dertil ingen Tid, bliver Indholdet deri i Forsamlingen korteligen at forklare, hvorefter Stykket trykkes blandt Selskabets Handlinger. Dette Tillæg er nødvendigt. Det maae ikke beroe paa Klokkeslettet p.p. om en værdig Afhandling skal pryde vore Handlinger eller ikke. Jo flere jo bedre. - Mellem 7 Kap. 1 Art versus finem og 2 Kap. 2 Art vers finem

8 Kap. 2.[Art.] skal Omkostningen ved Naturaliers Fragt høre med under de 200rdr eller ikke.

11.[Art.] Begrebet af en oekonomisk Have er saa vidt at Palais Haven er dertil ganske utilstrækkelig. Flere Tønder Land behøves og flere Arbejdere end Selskabet nu har bekostet. Ønskelig var det om en saadan havdes, men endnu maa det høre til pia desideria. Den nærværende Haves Øjemed og Hoved Øjemed maae da være, at indeholde Specimina til Forelæsningerne, hvilke Specimina Docenten ellers maatte undvære eller til dels søge i en Omkreds af et Par Miil. Visse Slægter voxer ikke heri Landet for at viise og forklare herom maa de da dyrkes.

Kap. 9. Det er overensstemmende med Planen, at en ikke for Selskabets Regning maae reise længer end i 3 Aar. - Men sandt at sige indseer jeg ikke Aarsagen hvorfor en saadan, de med udvidet Kundskab og Færdighed maae være blevne meer skikket til at reise, ikke maatte vedblive længer og saa længe han havde Lyst og leverede Gode Rapporter. En Aarsag kan opgives, neml at dermed Lejlighed blev en anden Student betagen til at lære at kiende Landet. Men det er vel kun en finis secundarius.

3 Art. Qvartali Rapporterne, der indeholde nødvendigens adskilligt til Videnskabens Udvidelse, burde vel i de maanedlige Sammenkomster oplæses, om ikke ganske, saa dog ekstraktviis eller forsaavidt deri vare ny Bemærkninger; og de bør trykkes saa snart muligt, ogsaa ekstraktviis forsaavidt de ikke ganske fortiene det, blandt Selskabets Skrivter. At forelægge dem for GeneralForsamlingen kan ikke nytte meget. [I margen: cfr. Planen pag 16.]

5. Art., Hvorfor skulle Begjæring om at antages til at reise indgives til Sekretairen? og ikke til Formanden eller til Direktionen. Det sidste er dog vel det i Formen rigtigste.

10. Kap. Opregnelse af hva der høre til Selskabets Skrivter er ikke fuldstændigt. Dertil hører og de af de paa Selskabets Bekostning rejsende giorte Iagttagelser eller Diaria. [I margen: cfr. Planen pag. 16.] At kun eet Bind maae udgives og af Hæfter er synderligt. Det Svenske Videnskabs Selskabs Skrivter, det Physiographiske i Lund, til dels philosophical Transactions og flere udgives hæftevis (ikke Bladviis; thi det var ingens Meening.) At Forlaget af Selskabets Skrivter Trykken skulde overlades en Boghandler bliver aldrig min Meening. Det kan være oekonomisk rigtigt. Men da er Selskabet alt for meget indskrænket af

denne Boghandler baade i forhold til Tid og Form. Og jeg indseer ikke hva der kan skade Selskabet, der dog har Fond til at sætte i Forlaget, fra selv at lade trykke. Vare Skriverne af den Natur, at de kunde blive en Handels Artikel for Messen, var det noget andet. Men Debiten af danske Bøger er særdeles eensformige.

Art. 3. De videnskabelige Beskrivelser undtages, de maae trykkes paa latin. Jeg har fra første Tid troet, og troer det endnu, at Selskabets Skriver og Videnskabens Udbredelse ved dem er Selskabets Hoved Øjemed, finis ultimus; hvortil Forelæsninger og Reiser og Bibliothek og Musæums Hensigte og concentre sig. [I margen: cfr. Indbydelsen p. 14, og heele Prof. Abildgaards Forslag.] Underveis til dette yderste Øjemed naaes en del Neben Øjemed, f.Ex. ved LæreAnstalten, ved Naturalie Samlingen, ved Reiserne i Hensigt til det oekonomiske etc. Men jeg er fuldkommen overbeviist om, at Selskabets Hensigt forfejles, naar nogen af disse Neben Øjemed gøres til Hoved Øjemed, naar der ey gøres tilbørlig Forskiel mellem Midlerne og Øjemedet. Dette er ingen tom Betragtning. Naar dette tabes af Sigte vil Bestyrelsen af Selskabet aldrig blive planmæssigt, Dommen over de ved Selskabet og for Selskabet arbejdende aldrig blive rigtig og billig, og det vil aldrig blive Enighed imellem de Bestyrende naar hver sigter sin Vej.

- - -

Jeg finder ellers dette Udkast til Love vel skrevet og ordentligt. Jeg har under GiennemLæsningen mærket mig det foregaaende, som jeg troer kunde være anderledes. En anden vilde finde andet at mærke. Jeg skrev dette under GiennemLæsningen til egen Efterretning uden Omsorg for Udtryk og Sammensætning, men har nu ej Tid til at omskrive og ændre Bemærkningerne, og bør ej længer holde Portefeullen tilbage. Jeg lader min Chartequé medfølge, thi mulig kunde deraf et eller andet tiene til Overvejelse

Om de praktiske Videnskaber ved Universiteterne.³⁰¹

Videnskaberne ere blevne forskielligen inddeelte, i meer eller mindre nyttige, i theoretiske og praktiske, i abstrakte og concrete, i geistlige og verdslige, hellige og vanhellige o. s. v. og ere blevne ordnede under Fakulteter. Inddeelingerne ere nedstegne fra Munke- og Middelalderens Taage. De vedblive desuagtet endnu ved Universiteterne. Men ved mange af disse ere ikke alle Videnskabernes Dele lige yndede, lige agtede. Ligesom Inddeelingerne bærer Yndesten og Agtelsen Middelalderens Præg.

I Middelalderen og siden var den dogmatiske Theologie Videnskabernes Dronning. Den behøvede og hentede Pynt fra den scholastiske Philosophie. Denne, som indhyllede endeel fra Aristoteles nedarvet sund Sands under en Mængde for det meeste tomme Konstord, Distinctioner o. s. v., blev, da den kappedes med Theologien om Fortrinet, givet Plads ved Theologiens Side. Den Romerske Ret og Medicinen, der spillede hver sin Rolle, og manglede ikke Tilhængere, som vidste at gøre sig vigtige, havde da og Sted blandt Videnskaberne. Disse vare indskrænkede; det lidet, der vidstes, kunde beqvemt bringes ind under fire Afdelinger. Men disse Afdelinger vedblive endnu, efterat Kundskaberne ere blevne mangfoldigere, og, hvad der ikke nøie passer ind under een af dem, er som en Biting blevet føiet hen til det Fakultet, som det troes at være nærmest. Og Universiteternes Yndest og Agtelse for Videnskabernes Dele synes at staae i nøie Forhold til den Grad af Slægtskab, hvori enhver Deel af Videnskaberne er forbunden med eet af Fakulteterne, eller rettere med den Videnskab, som i Middelalderen var Fakultetets Videnskab. Vee den eller de Videnskaber, som ingen af Fakulteterne vil erkiende at være sig paarørende; som ingen Herkomst, ingen Ahne fra Middelalderen har at paaberaabe sig!

Denne Grad af Slægtskab har længe ved Universiteterne, og hvor disse have kunnet give Tonen, været og er maaskee endnu Maalestocken for en Videnskabs Nytte og Nødvendighed og Rang. Derefter er det ventelig, at f. Ex. Naturvidenskaberne, Chemie, Physik, Naturhistorie, ere mangesteder blevne ringeagtede og forsømte, da de hverken tilfulde antages af det philosophiske eller af det medicinske Fakultet, og ere af ung Oprindelse. Af andre ringeagtes disse Videnskaber fordi de ere praktiske, ikke efter hines Meening philosophiske nok, eller nok abstrakte, nok speculative; og igien andre tør endog tvivle om deres Nytte.

Jeg forestiller mig Videnskabernes Sammenhæng at være denne: der ere Videnskaber, hvis Øiemed kun er at vænne Forstanden til Orden, til at drage almindelige Slutninger fra enkelte Iagttagelser, almindelige Regler fra flere Erfaringer, og at udtrykke saadanne almindelige Sætninger, og overalt hvad der skal udtrykkes, bestemt, med Lys og Orden. Saadanne ere Grammatik og Logik, Æstetik, vel og Sprogkundskab eller Philologie. Deraf kan læres, hvorledes

³⁰¹Minerva 1794, II, s. 297-327.

Sandheder skulle samles, bringes i Orden, og fremsættes rigtigere. Der kan læres at tænke og tale vel, men heller ikke meer. Den, der har lært at abstrahere og rigtigheden at udtrykke hvad han erfarer og abstraherer, har, som det synes, kun erhvervet Færdighed til at lære. Kilden, hvoraf Kundskaber, det er Erfaringer og Iagttagelser, skulle øses, er Naturen, eller alt hvad der omgiver os og falder indenfor vore Sanders Kreds, vi selv iberegne. Er der noget, som uden Sanders Hielp og umiddelbar kan udspindes af det hos os Intellectuelle, er dette dog vel af saa liden Omfatning, at det gjerne kan blive udenfor Beregningen.

Vi faae vore Kundskaber ved Sandsernes Hielp, og samle og ordne Erfaringerne, enten de ere samtidige eller ældre, til Videnskab. Uendelig mange Slags kunne vel disse Videnskaber blive, efter de forskiellige Punkter, hvortil Erfaringerne samles, og efter de Dele af Naturen, hvorfra de udspringe.

Men, ligesom Naturen er deres fælles Moder, have de og Øiemed tilfældes. Det er Menneskets Vel, som bør være Maalet for vore Undersøgelser, Iagttagelser, Slutninger og Tragten hen til Kundskab og Videnskab. Vi kunde intet andet anstændig Øiemed have; thi endog da, naar vore Gisninger sværme om for at udfinde, hvorledes Kloderne frembragdes, naar vi vove at see tilbage mod Naturens Frembringelses Historie, er det enda for at ledes hen til at kiende den os omgivende og os saa ubekiendte Natur, og for deraf at slutte, hvad Naturen er, dens Huusholdning, og dens Indflydelse paa vore Sysler.

Der kan sluttet fra det, som hos Dyrene tænker og vil, fra det, som bestemmer de sig frit bevægende Skabningers Foretagender, eller fra det, som erfares om og ved den øvrige Natur. Der kan sluttet hen til det fornuftige Menneskes Pligter, Forhold til andre, dets Ævner, Tilbøieligheder ec.; og hentil de Arbejder, Sysler eller Foretagender, som bidrage til Menneskets Nødvendigheder, Bequemmelighed, Fornøielse.

I hvor adskilte Slutningerne kunne være, og i hvor meget Samlinger deraf, som vi kalde Videnskaber, kunne synes forskiellige, og i vis Henseende være det, have de dog Udspring og Øiemed tilfælles, og ere da hinanden nærgrændsende. Fra adskillige Naturens Dele kunne Iagttagelser og Erfaringer løbe sammen og danne een Videnskab, og fra een og den samme Naturdeel kunde Iagttagelser og Erfaringer løbe ud og udbrede Lys til flere Videnskaber, som synes adskilte. Sandhederne ere som Linier, der snart udbrede sig rundt om fra eet Middelpunkt, snart samles fra adskillige Kanter til eet Punkt, og undervejs foreenes, sammenblandes, krydse hinanden. At Videnskaberne vare sammenhængende og uadskillelige, have allerede de Gamle indseet og sagt, skiøndt Massen af Kunskaber da var mindre og Grændsen mellem Videnskaberne mærkeligere. Ikke destomindre have de nyere Lærde, saa kaldte Philosopher, vogtet at drage Adskillelses-Linier mellem Videnskaberne, og fortalt, at dette Knippe Slutninger eller Sandheder vedkom Videnskabsmanden, men det andet den

Læge eller Almuesmanden. De have vovet at bestemme Rang mellem Kundskaberne, hvilken af de mange Videnskabsgrene fortjener Fortrinnet, bør først og fornemmeligen dyrkes, gavner meest, bør opmuntres. Det synes, som dyb Ærbødighed for den fra den mørke Alder nedstigende Universitets-Indretning og Videnskabernes Inddeling derved, indsuet under Opdragelsen, allene kan ligge til Grund for Dommen. Imidlertid have de fleste praktiske Videnskaber, især Naturvidenskaberne, ved mange Universiteter havt Møje ved at erholde passende Borgerret.

Af meget faa Erfaringer have Philosopherne udspundet eller sammenvævet lange Lærebygninger, og de Yngre nedbrudt den Ældres, og oftest af de gamle Materialier paa samme Tomt opført en ny, til Alderens Tænkemaade og Smag vel mere passende Bygning, men som, da Materialerne og Grundvolden var den samme, ventede og bar hos sig Sæden til den ældres Skiebne. De sikke Resultater, som Naturen i Mængde tilbyder dens Betragter, laae for største Delen unyttede, foragtede, og vare overladte Arbeideren og den læge Mand. I Studerestuen philosopheredes; sielden udenfor den.

Arbeideren forsømmede vel ikke at agte paa Naturen, enhver i sin inskrænkede Cirkel og for den liden Deel, som hørde umiddelbar ind under hans Virkekreds. Men han skulde leve af sin Flid, havde ikke Tid til, var heller ikke paa nogen Maade anført eller sat paa Spor til at agte paa videre, til at indsamle Erfaringer fra de tilgrændsende Dele af Naturen, bedømme, ordne disse Iagttagelser, og deraf uddrage Følger til Arbeidets Forbedring. Denne Forbedring var sædvanligen overladt Hændelsen, og mod Forbedringen virkede ofte den lange nedarvede Vane og Fordom. Engeland blev, skiøndt sildigen og kun for en Deel, heri Undtagelse. Skiøndt man omsider kom under Veir med, at den theologiske Dogmatik, udziret og giennemvævet med scholastisk Philosophie, ikke indbefattede al Viisdom; skiøndt frietænkende Mænd fremstode og udvidede den menneskelige Kundskabs Grændser, blev dog endnu, i det mindste ved Universiteterne, Giærdet vedligeholdt mellem Lærd og læg Mand, Klerk og Laiker, og Grændselinien omhyggeligen trukken mellem Videnskab og Kundskab, Viisdom og Behændighed, - mellem det, som maatte være Almuesmands Sag og ikke være det. Og, naar endelig Videnskabs- eller Universitets-Manden nøddes at nedstige til det daglige Liv, til Værksteder, til det Concrete, for deraf at hente Materialier til hans Konstbygningens Fuldførelse, blev denne saa kaldte Hielpe-Kundskab indhyllet i saa mange Konstord, giort saa scientistisk, ordentlig og uforstaaelig, at den ei indviiede Laiker ikke kunde vove sig derhen. Den scholastiske Philosophies Methode, dens Terminologie, og oftest lidet betydende Distinctioner var den fælles Kaabe, som dækkede det Ufuldstændige i Erfaringerne; og som Kalken i den Bygning, enhver søgde at opføre, tienlig til at udfylde Hullerne.

Det var nødvendigt for Apothekeren at adskille og sammenføie Legemerne ved

Ild, Varme, Affinitet o.s.v.; og Chemie blev for saavidt henregnet til Medicinens Hielpvidenskaber. Med Jordbrugeren, Fabrikanten, Haandværksmanden, Smeden, Farveren, Destillateuren o.s.v. havde ingen af Faculteterne at bestille, og Chemien gik ikke videre end til de officinelle Præparater. Lyst til Rigdom lod haabe at fravinde Naturen Konsten at gjøre Guld, og Guldmageren gjorde paa denne sin Vei mange Opdagelser, som ikke skaffede ham Guld, men veiledede til adskillige Arbeiders Forbedring og udvidede Chymiens Grændser.

Guldet, Sølvet og andre Metaller af Værdie, som kunde opgraves af Jorden og berige, gjorde det omsider begribeligt, at Læren om Metallerne og deres og deres Proberen burde være en Deel af Chemien, og da de bragde umiddelbar Guld, fik og Kundskab om Steene den Ære at henregnes, om ikke til Videnskab, saadog blandt nyttige Kunskeber, nyttig for Biergmanden. Philosophen, skjøndt han forklarede jordens Alder og Oprindelse ec. syntes ikke at behøve den.

Af Planteriget hentedes Lægemidler. For at skille de officinelle, de helbredende, eller de saa kaldte nyttige Planter fra de øvrige, behøvedes nogen Kundskab om Planter. Botanik blev anseet for Videnskab, og det hørde til Pragten ved Universiteterne, at have derved en botanisk Have, ligesom et Theatrum anatomicum. Ved mange Universiteter blev det kun til Pragt, naar der maae sluttes af det Lidet eller Intet, som Videnskaben har vundet ved Anlæggene. Borch, Bartholiner, og flere gjorde Kiøbenhavns Universitet mod Slutningen af det forrige Aarhundrede til Undtagelse heri og i Henseende til Chemien.

Af Dyreriget hentedes faa Lægemidler og intet Guld. Fra Aristoteles Tid og næsten indtil vor Alder var man da om denne Deel af Naturen ubekymret. Den er og endnu den Deel, der er mindst kiendt og hvori mindst er blevet arbeidet. Vel skulde man troe, at Dyrene, der have Liv, frie Bevægelse, Bevægelse efter Aarsager, og Overlæg i større eller mindre Grad tilfældes med Mennesket, og hos hvilke Liv, Følelse, og Spor til Tænken og Overlæg nedstiger giennem saa mange Trin, og viser sig saa forskielligen, skulde have kunnet forsyne Psychologen med Erfaringer til Læren om Tænken, Følelse, Liv o.s.v., og at Dyrenes Betragtning maatte være hans ideligste Arbeide. - Man feiler. Philosophen blev snart færdig med Dyrene. Han udfandt det dunkle og maaskee intet betydende Ord Instinkt, og havde nu intet mere med denne viktige Deel af Skabningen at bestille.

Læren om de tre Naturens Riger ansaaes almindeligen at vedkomme Lægekonssten, henregnes endnu ved adskillige Universiteter til det medicinske Fakultet, og troes da der at være Philosophien udvedkommende. Anatomien og Physiologien, som forklare de organiserede Legemers Deelee, Delenes Sammensætning, Sammenhæng, Øimed o.s.v. henførdes til Medicinen, ligesom Chemien, der omtrent foredrager det samme i Henseende til de uorganiserede, eller døde Legemer. Endog Physiken, den experimentale Physik, der intet ringere Øiemed har, end

ved Forsøg at udfinde Legemernes Egenskaber og Forhold, blev, efter længe at have været overladt Charlatanen og henregnet til magiam naturalem, omsider ogsaa henlagt som en Bividenskab ved Medicinen. Men Lægen holdt sig naturligviis til sin Hovedsag, Pathologie og Therapie, og kunde ikke bekymre sig meget mere om de foranførte Videnskaber, end det var ham aldeles nødvendigt. Philosophen gik den forbi. Matematikeren optog omsider og behandlede nogle Naturerfaringer, som kunde underkastes Calcul, og videre kunde da heller ikke komme under hans Betragtning. Resten skiøttede ingen af Fakulteterne om.

Universiteterne vare før og ere for det meeste endnu indrettede allene til at danne og oplære Embedsmænd. Det er da ikke Menneskeslægtens Oplysning, dens Vel og Lyksalighed, Kundskabers og nyttige Opdagelsers Udbredelse blandt meenige Mand, som er dens nærmeste Øiemed. Adskillige af dem ligne endog de Gamles Mysterier, hvortil ingen, uden udrustet med særdeles Egenskaber, med visse Kundskaber, paa en vis og bestemt Maade opdragen, kunde tillades Adgang. Examen artium, der undersøger, om den foreskrevne lærde Opdragelse er fulgt, om den Unge fra de spædste Aar er universitetsmæssig bleven behandlet, og de øvrige Prøver frem paa den academiske Bane synes at kunne sættes ved Siden af Prøverne for dem, som skulde deeltage i Mysterierne. Læremaaden var egen, den lærdes længe i et fremmed og dødt Sprog, og altid var Underviisningen indhyllet i en for den Uindviiede tung og ubekendt Terminologie. Andre finde Lighed mellem disse Universiteter og de fra Middelalderen nedarvede Laug, for hvilke Grundbegrebet er Monopol, udelukkende Rettigheder, og Deeltagelse for saa faa som mueligt.

De fleste Universiteter ere Fostere fra Enden af Middelalderen, udklækkede i Hierarchiets Skiød. De oprettedes under despotiske Regieringer, og det synes, at ved deres Anlæg blev sørget for, at Adgang til Videnskaber skulde være tillukket for den Deel af Folket, som skulde bedrages, over hvilke der skulde herskes, og kun Tilgiængelse for den mindre talrige Deel, som skulde lønnes for at holde Almuen i lydig Uvidenhed, for at sælge Troe, Orden og Ret, og være Redskab under Despotiet. Denne til Embedsmænd bestemte Deel blev og ved Universiteterne klogeligen holden fra at lære at frembringe, ved egen Flid at kunne føde sig selv, og at kunne vælge Uafhængighed. Indretningen vedbliver den samme, ogsaa der, hvor Aarsagerne og Øiemedet alt har ophørt. Men burde den da ikke forandres?

Det er sagt nyeligen: *Le privilege exclusiv des lumieres est de tous le plus dangereux et funeste. Tout qu'on verra dans l'état une classe, qui recevra une education privilégiée, et la classe la plus nombreuse livrée aux illusions de la superstition, il y aura toujours des tyrans et des esclaves.*

Enhver Ting bør dømmes efter sit Øiemed. Naar Universiteterne ikke have andet end det, at oplære Embedsmænd, og blotte Embedsmænd, saa kan dem

vanskeligen bebreides, at derved kun de Videnskaber læres, som Embedsmændene især behøve; at de Videnskaber derimod, som kunne bringe Lys over alle Haandteringer, Næringer, Frembringelser, derved tilsidesættes og mindre agtes. Men burde de ikke have andet Øiemed? Og kunne ikke de praktiske Videnskaber ogsaa være nødvendige for den egentlige Videnskabsmand, endnu mere for Embedsmanden?

Det kan ikke nægtes, at de egentligen saa kaldte philosophiske Videnskaber, at Abstraktioner tiene til at foreene til et Heelt de forskellige enkelte Erfaringer, til at prøve dem og passe dem ind i Kundskabernes Rad, til at vænne Forstanden til at erfare og nytte det Erfarede; og at for mange Philosophie ikke bestaaer i blotte ord, som man troer at forstaae uden dermed at forbinde nogen Meening, og ikke bliver allene som Kiolen, der hindrer at see det Legeme, den skiuler. Men endog, naar den meest nedstemmes og fries fra den scholastiske Pomp, kan den dog ikke virke til Menneskets Vel uden enten ved at veilede til at uddrage Slutninger af Erfaringer, eller ved selv at danne Lærebygninger af Erfaringer. Uden Naturens Iagttagelser, uden Erfaringer, er den da unyttig og uden Hensigt.

Mathematikeren kan enten sysselsætte sig med Maaden, hvorpaa at maale og regne, eller med at udbringe nye Resultater, Formuler, ved at underkaste Størrelse og Kræfter Calcul. Han behøver i begge Tilfælde Størrelser, og standser, naar ei nye Erfaringer om Størrelser og Kræfter eller Udstrækning giver ham Arbeide.

Mathematikeren ligesom Philosophen trænge da dagligen til nye Erfaringer, hentede fra Naturen, for at udvide deres Virkekreds, for at kunne gavne. Er da den Philosoph, som tilsidesætter Naturvidenskaberne, som troer at kunne undvære dem, er den, der troer at kunne drage Slutninger af Intet, eller troer, at de Erfaringer, som skyldes den menneskelige Forstands Barndom, ere tilstrækkelig Grundvold for alle muelige Sandheds-Bygninger og Føde nok for den tiltagende Menneskeforstand, er han gavnlig Videnskabsmand? og kan det siges om ham, at han arbeider paa at udbrede Kundskabernes Masse, Oplysningen? eller kan det ei billigen lægges ham til Last, at han stræber at holde den fremilende Forstand tilbage og indsluttet inden sin egen Sysnkreds? Naar et Universitet handler som denne enkelte Mand, gaaer det samme Bebreidelse i Møde. Den enkelte Mand kan det endnu anføres til Undskyldning for, at han bag denne Foragt vil skiule den Uvidenhed, som hans Alder, urigtige Anførsel i Ungdommen, stive physiske Evner, eller som hans Fordeel og Formues Forfatning ikke tillade ham at hæve. Men end ikke nogen af disse Undskyldninger kunne anvendes for et Universitet. Gammel Indretning, Alder, nedarvet Uskik, bør jo ikke kunne hindre, at dette fornuftigere indrettes.

Endog til at udvide de philosophiske, de abstracte, de til at danne Embedsmanden, som det hedder, egentligst bestemte Videnskaber, ere de concrete Kunds-

kaber, de derpaa byggede saa kaldte praktiske Videnskaber altsaa nødvendige for et Universitet. Nødvendigheden af disse Videnskaber bliver endnu større for det Kiøbenhavnske Universitet, da det er det eeneste i begge Rigerne, efterat Sorøe er bleven sat gandske ud af Virksomhed, og den eeneste offentlige Kilde, hvorfra Oplysning kan udstraale. Derved mangle ikke Theologer, ei heller de, der holde grundige Forelæsninger over Philosophie, Lovkyndighed, gamle Sprog o.s.v. og som danne Theologer, Philosopher, Jurister, Philologer o.s.v. til at beklæde Landets forskjellige Embeder. Men Folket, den meenige Mand, Haandværkeren og Bonden, paa hvis, især den sidstes, Bekostning Universitet holdes, som lønne de Lærere og Embedsmænd, hvilke derfra udsendes, og dyrt nok betale den saa kaldte Oplysning, som Præster og Degne og Skoleholdere hidtil for det meeste have medbragt og udkrammet, skulde disse ikke med nogen Ret kunne vente, at Oplysning i deres Vei, gavnlig Kundskab til deres Forretninger og Velstand, burde af disse Lærdommens Sønner medbringes fra det monopoliserte Universitet? at de dem tilsendte Lærere og Embedsmænd, som Universitetet har givet Vidnesbyrd om Lærdom, og som Almuen paa Grund af saadant Vidnesbyrd maae underholde, blive for dem ogsaa Raadgivere og Veiledere i deres oekonomiske Sysler?

Det er nu vel udenfor Tvivl. at Oplysning og den deraf følgende Forbedring i Næringerne er nødvendig for ethvert Folk, naar det ei skal staae tilbage for dets Naboer. Lehnstiden nærmer sig til sin Ende, og Almues-Manden er nu ikke mere blot Redskab i den Fornemmeres og dens Herres Haand. Det kan nu ei længer formodes at være nok, at Herren er oplyst. Almuesmanden tillades det at handle selv, tildeels endog uden Formynder. Det gaaer lidt efter lidt af Mode, ved Love og Forskrivter at indskrænke Næringerne og binde Hænderne paa den arbejdende Deel af Folket, da der omsider indsees, at Concurrentsen er den eeneste og gavnlige Grændse for Næringerne, ligesom Orden i Naturens Huusholdning er dem betroet. Arbeideren faaer da lidt efter lidt Lov til at arbeide efter bedste Overlæg, og at forbedre sit Arbeide, sin Haandtering, sin Kunst saavidt han kan. - Men hertil hører Oplysning. Og hvor kommer den fra? - Af Skolevæsenet, naar det er bedst indrettet og anderledes end hos os, kan ei ventes mere end nogle almindelige Kundskaber og Færdigheder til at modtage andre. Ved Universitetet, der hos os har Monopol paa Lærdom, burde dog vel de Kundskaber, som enhver af Folket til sin Næringsveis Forbedring behøver, være at hente. Og billigen maatte den arbejdende Deel af Folket kunne haabe, at de Embedsmænd, som under Titel af Lærde udsendes, ere underviste i de Videnskaber, hvorfra Forbedring i Næringerne skal hentes; at disse Embedsmænd kunne være dem Raadgivere, Veiledere, Forgiængere. Den maae kunne vente dette, da den ikke selv kan have Adgang til Kundskabernes Kilde, Universitetet, og er derfra udelukket ved den ældgamle endnu uoverstigelig Muur, der skiller den læge Mand fra den Lærde. Almuen maatte videre kunne vente, at fra det lærde og oplyste Universitet, som vedligeholdes for at

udbrede Kundskab, maatte jævnlig udgives Lærebøger og Undervisning for den arbejdende Deel af Folket, og til Almuen nedstemte Efterretninger om de nyeste Opdagelser i de paa Næringerne indflydende Videnskaber.

Almuen bedrager sig, hvis den venter alt dette. Den udsendte og ved Universitetet oplærte Embedsmand leder forgieves i den hebraiske Bibel og dens Commentairer, i det dogmatiske Collegium eller i Kirkehistorien, hos Justinianus og hans Fortolkere eller i Logika, i de øvrige philosophiske Compendier, endog i Sphærika og det authoriserede Compendium af Experimentalphysiken, om Raad og Veiledning for Agerdyrkeren, Fiskeren, Frembringeren, eller den, som forædler det Frembragte. Han fandt ved Universitetet ingen Leilighed til at erhverve de derhenhørende Kundskaber, og blev ikke sat paa Spor til at søge dem. Og Lærebøger for Almuen, Undervisninger til dens Sysler, Opdagelser i at fravinde Naturen dens Frugter, i at frembringe og forædle, er ikke det, hvoraf Universiteterne i Almindelighed, eller det Kiøbenhavnske, nu kunne rose sig.

Men ere Almuens Haandteringer værdigt Maal for Videnskabsmænd? med andre Ord: er det anstændigt for Videnskabsmænd, at stræbe efter selv at udforske og at lære andre at kiende Naturen i dens Forbindelser og Virkninger?

Chemie, denne Videnskab, som længe var overladt Apothekeren og Biergmanden, og som først nyligen er bleven mere videnskabeligen behandlet; og Physiken, denne Videnskab, som før var overladt Markskrigere og blev behandlet som Taskenspillerie, omfatte intet mindre, end alt hvad der kan erfares og vides om de uorganiserte Naturlegemer. Hvilken Mark for Iagttageren og den Tænkende? der er da ingen Haandtering, intet Arbeide, som jo af disse Videnskaber maatte kunne hente Grundbegreber, og kunne forbedres. Men disse Videnskaber have længe ligget udyrkede, ere som en stor Bog, der er forsynet med Titelblad, Capitel-Inddelinger, og med een eller anden Anmærkning hist og her, men forresten bestaaer af reene Blade.

Det deri Indeholdne er da ufuldstændigt og gandske usammenhængende. Og hvorfor er det ikke anderledes, da saa mange Lærde i saa lang Tid ere af Folkene blevne lønnede, og Universiteter vedligeholdte? Fordi de første Universiteter oprettedes ved Enden af Middelalderen, da Theologie og den scholastiske Philosophie vare Hovedvidenskaber, og de sildigere Universiteter ere indrettede næsten i samme Smag som de ældre, inddeelte, som de, i Fakulteter, og der er intet Fakultet for Kundskab om den Klode, vi beboe. Alt gik paa hin Side af dens Dunstkreds og ind i det Intellectuelle. Om det, som omgav ham her paa Kloden den, som laae for hans Fod, bekymrede ingen Lærd sig. Man kiendte Stierne nøie og ved Navn, men ikke Planter, ikke Dyr; man kiendte de himmelske Legemers Afstand, Størrelse, Gang o.s.v. bedre og før man kiendte denne Jords Overflade, som man endnu ikke kiender. Man havde et bedre Kort over Himmelen end over Jorden. Derfor have Chemie og Physik hos os ingen særskilte Lærere faaet, men disse Videnskaber ere blevne lagte hen til

det medicinske Fakultet; det er vanskeligt at sige hvorfor? eller derfor at give anden Aarsag end den, at det dog burde være eet Sted; siden de dog ikke ret vel kunde gandske udslettes af Kundskabernes Liste. Disse Videnskaber, Chemie og Physik, adskilte meest ved Navn, der egentligen ere en Samling af mange Videnskaber, og det ligesaa mange, som der ere forskellige Legemer i Naturen, forskellige Forbindelser mellem Delene, forskellige Kræfter, kunne sysselsætte mange Lærere, men have undertiden ingen, undertiden kun een. Det er disse Videnskaber, hvorfra alle Næringer skulde vente Forbedring, og det heele Folk Fordeel og Held. Men de forsømmes, tilsidesættes, behandles som en Biting; og have de end imellemstunder en Underlærer, er det meere end der kan ventes, om han veed og kan nogenledes lære fra sig, hvad der er opdaget. At opdage nye Ting, anderledes at forbinde de opdagede Sandheder, at gjøre det allerede Opdagede anvendligt paa Næringerne og for meenige Mand fatteligere, kan ikke forlanges eller ventes af denne eene. Der er ingen Kappen for disse Videnskaber, ingen Belønning, ingen Udsigt for den, som deri udmærker sig.

Ligesaa er det med Naturhistorien: en Videnskab, som Beskedenhed kaldte saa, fordi Tingene først maae kiendes efter bestæmte Værker, og ordnes, eller fordi der maae begyndes med den historiske Kundskab om de forskellige Arter i Naturen, for siden uden Forvirring at kunne, til Gavn for Menneskeslægten, henlægge i Videnskabernes Arkiv de forskellige Erfaringer og Iagttagelser om Arternes Egenskaber, Huusholdning o.s.v.: men en Videnskab, som nogle Engelske riktigere indbefatte under Navnet: den naturlige Philosophie. Det Kiøbenhavnske Universitet, som i forrige Aarhundrede var udmærket med mange store Mænd i denne Videnskab, mangler nu dertil Lærestole. Denne Mangel blev i Kong Fredrik den Femtes Tid tydeligen indseet; men det indsaaes tillige, at disse Naturens egne Videnskaber vanskeligen kunde passe ind i det paa gothisk Viis indrettede gamle Universitet, eller der gives en saadan Plads, at deres lette Form ikke skulle skiules bag og tabe sig i Universitets fremstaaende gamle Zirater. De bleve henlagte til det da nyligen stiftede Charlottenborgske Konst-Akademie ved Foundation af 31 Marts 1759, som findes i Forordnings-Samlingen for det Aar. og som gjør den da for Videnskaber og Konster allerede milde Alder megen Ære. En Professor i Naturhistorien og een i Oeconomien, eller den anvendte Naturhistorie, beskikkedes, og Plan lagdes til et Natural-Cabinets Indretning. Forelæsninger skulde holdes over alle Naturhistoriens Deele, Excursioner og Reiser foretages, det Nye tegnes og bekendtgjøres, og Hs. Majestæt vilde med særdeles Naade ansee saavel den, som med besynderlig Flid havde lagt sig efter nogen Deel af Naturhistorien eller Huusholdnings-Videnskaberne, som og dem, der til dette Huusholdnings og Naturhistorie-Cabinet indsendte eller skiænkede noget Nyttigt og Mærkværdig. Hvo der var Skyld i, at denne ypperlige Plan ikke gandske blev udført, eller ikke skaffede den Nytte, som Stifteren vilde, maae her blive uundersøgt. Samlingen forflyttedes omsider fra Charlottenborg, hvor Institutet ophørde,

til Salen over Communitetet, under Professor Brünnichs Opsyn, der til Lærer i Naturhistorien ved Universitetet blev beskikket; hvilken Lærestoel nu i en temmelig Tid har været ubesat.

Til Videnskabens Udvidelse ved denne Stiftelse ere kun faa Spor tilovers, og et, men Universitetet ei hædrende, Beviis paa det ei opfyldte Øiemed er det, at de af Forskoll fra den arabiske Reise, vel og af andre hiemsendte Sager, der ligge begravede, ubeskrevne, unyttede.

Saa vel ved Charlottenborg i Begyndelsen, som siden ved Universitetet læses vel undertiden over een eller anden Deel af Naturhistorien. Men neppe er ved Kiøbenhavns Universitet derover blevet læst fuldstændigen eller i et vist Tidsrum over alle dens Deelee. Dette kunde heller ikke ventes af een Professor, især da Chemie, i det mindste den metallurgiske, og regnedes hen til denne Lærestoel.

Den af Kong Fredrik V. ogsaa indrettede særskilte Anstalt for Botaniken er nu og henlagt under Universitetet til det medicinske Fag. Men ikke meget synes det, at Videnskaben og det Almindelige har vundet ved dette kostbare og virkeligen herlige Institut, efterat det blev Universitetet underlagt, og ophørde at være uafhængende.

Af Naturhistorien har da for nærværende Tid Dyrelæren og Mineralogien ingen Lærere ved Universitetet, og derover læses da altsaa ikke. Botaniken er henlagt til et medicinskt Professorat, og Lectoren i Haven er forbundet med Veterinair-Anstalten. Physik og Chemie have heller ingen egne Lærere, men ere henlagte til et medicinsk Professorat. Kundskaber om Naturen, denne vigtige og vide udbredte Kundskab, er da ved det Kiøbenhavnske Universitet enten behandlet som Bifag eller gandske forsømt.

I Universitets-Journalen udraaber Professor Baden i Anledning af det foreslagne Universitet i Norge: Skulde vi været saa langt tilbage Naturvidenskabernes saa udbredte Fag, eller tænkt saa silde paa at dyrke det, dersom vi havde haft et Universitet i Norge? Skulde vi behøvet, at et Selskab af Natur-Elskere havde traadt sammen i Kiøbenhavn for at oplede og drage for Lyset Norges Natur-Producter, naar dette Rige kunde have opelsket saadanne Mænd i sit eget Skiød? Det er Naturhistorie-Selskabet Professoren meener. Men dettes Øiemed er ikke indskrænket til Norges Natur-Produkter. Ogsaa Danmark, skiøndt dette Rige længe har haft Universitet, skiuler vel endnu uopdagede Naturskatte. Og hvad er der giort fra det Kiøbenhavnske Universitets Side for at opdage de danske Natur-Producter. De Norske Produkter høre de ikke ogsaa ind under Videnskabernes Sphære? Hvad hindrede det danske Universitet fra, ligesaa vel som det Norske, at opelske Mænd i dets Skiød, som kunde drage for Lyset og berige Videnskaberne med Norges Natur-Producter? De Norske Embedsmænd

ere jo dog hidtil blevne oplærte ved det Danske Universitet, opelskede i dets Skiød.

Planen til Naturhistorie-Selskabet viser, at Øiemedet af de Forelæsninger, som derved holdes, er at forsyne de for Selskabet Reisende med de Grunde i Naturhistorien, som ved Universitetet nu ikke kunne læres; at altsaa Forelæsninger derved holdes, fordi ingen holdes ved Universitetet, og at, naar dette skede, Selskabet kunde arbeide sit Øiemed nærmere, ved allene at samle og beskrive Natur-Produkter. Men det Bifald og Søgning, Forelæsningerne i Naturhistorie-Selskabet møde, overbeviser om, at saadanne Forelæsninger ere fornødne og savnes ved Universitetet. Professor Badens sande Bemærkning, at vi ere langt tilbage i Natur-Videnskabens vide udbredte Fag, og at der er blevet tænkt silde paa at dyrke det, træffer da ikke blot Savnet af et Acadmie i Norge, men og den manglende Opmærksomhed for disse Videnskaber ved det Kiøbenhavnske Universitet, som modtog, men ei nok synes at have sørget for Vedligeholdelsen af de af Frederik den Femte viseligen stiftede adskilte Indretninger for disse Videnskaber.

Mathematiken; hvoraf især den anvendte har megen Indflydelse paa det daglige Liv og Haandteringernes Forbedring, har før faaet Borgerret ved Universiteterne, men foredrages neppe ved de fleste med virkeligt Hensyn til disse Næringer.

Men hvad nytte dog disse Natur-Videnskaber? tiene de til andet end til litterarisk Pragt, til at føde en vis Nysgierrighed? og kunne de ikke undværes som overflødige for den sande Lærde? - Saa kan det falde dem ind at spørge, som see, hvorledes de ved Universitetet behandles. - Jeg svarer, ved at igientage Spørgsmaalet: Kan det gavne, at kiende den os omgivende og paa alle vore Foretagender indflydende Naturs Indretninger, Love, Kræfter, Huusholdning, Øiemed?

Agerdyrkningen, hvorpaa Menneskenes Antal, Vellevnet, Lyksalighed, og Staternes Styrke hviler, har længe været ganske overladt den uoplyste og uoplærte Bonde, og Forbedringer deri Tilfældet og Hændelsen. Man begynder at samle enkelte Erfaringer, uden at agte paa eller uden at kunne af Mangel paa Kundskab bringe de individuelle Omstændigheder i Beregning, hvormed det erfarede var forbundet, som for første Deel dertil vare Aarsag. Man anvendte det Erfarede, hvor Omstændighederne ikke vare de samme; og en modsat Erfaring udkom. De saa kaldte Huusholdnings-Videnskaber, især den om Jordens Dyrkning, bleve blot empiriske, uvisse. Bedragen ved at følge Erfaringerne, maatte den Forstandige klogeligen vedblive den gamle Vedtægt. Af Botaniken vidste han ingen Udvei til at blive underrettet om de dyrkeværdigste Planter, enhvers Udartninger, Dyrkningsmaade, Egenskaber, Anvendelse ec.; ikke af Dyrelæren om de hans Dyrkning og øvrige Sysler gavnlige og skadelige Dyr, disse Dyrs Huusholdning og Sæder, for derefter at kunne fremelske hine, eller møde og

hindre disse; ikke af Physiken om Luftens, Kuldens, Varmens Virkninger, deres Grund og Egenskab, for derefter at indrette sine Arbeider; ikke af Chemie og Mineralogie om de forskellige Jordarter, deres Bestandeele, Indflydelse paa Frugtbarheden; om Theorien af Væxt og Frugtbarhed; om hvad den for de fleeste af hans Arbeider vigtige Giæring er; hvorledes den kan efter Omstændighederne frembringes, ledes, standses; om Grundbegrebene for de Redskaber, de Maskiner, han behøver, for derefter at kunne forbedre dem, rette dem efter Omstændighederne, og opfinde nye; om Tyngdens Love, Vandets Kraft, Fald, Ligevægt, og saa fremdeles. Der er ingen af de practiske Videnskaber, hvoraf ikke Lys kunde ledes ned til og udbredes over Agerdyrkningen, Menneskets første Syssel; hvorfra den Lærde, naar det var ham om at gjøre, ikke kunde - og burde han ikke? - udgrunde nye Raad og sikkre Veiledninger for Bonden. Kan Universitetet sige, heri at have betalt eller tragtet efter at betale sin Gield til Staten, til det Almindelige, enten umiddelbar ved fattelige Anvisninger for Almuen og til den nedstemte Forklaringer over Grundbegrebene for dens Arbeider, eller middelbar ved at gjøre det mueligt og at sørge for, at de til at omsendes i Landet bestemte Studerende undervises i de praktiske Videnskaber, til hver i sin Cirkel, efter de der mødende individuelle Omstændigheder, at veilede og oplyse Folket. Det samme gielder om alle Næringer og Haandteringer, af hvilke der er ingen, som jo trænger til een eller anden Kundskab om Naturens Frembringelses-Kræfter, Indretning ec., da der er ingen, som jo har med en Deel af Naturen at bestille. De Fordomme og Uskikke, som i en Række Aar have fulgt Haandteringer, kunne ei røddes af Veien, uden sand Kundskab om de Ting, som ere Maalet for Haandteringen. Pligten, at udbrede saadan Kundskab, synes ikke at være opfyldt af det Universitet, hvorved der ikke læses over, neppe tænkes paa, de derhen hørende Videnskaber.

For Konstneren er Naturen det veiledende Fakkelt og Maalestokken. Af Naturens Betragtning henter Taleren og Poeten Billeder og Sandheder. Statsbestyreren maae, ved at betragte den organiserede Verdens Indretning, overbevises om, at Grunden til Naturens Orden er hin Concurrents, at Modvirkning og Strid er der Moder til al Orden; at enhver Art finder Grændse for sin Stræbsomhed og det Arbeide, den er bestemt til at udføre, i andre Arters Stræbsomhed og Arbeide; at det eene Individium indskrænkes af det andet i dets Virksomhed; at Naturen gaaer frem uafbrudt og uforandret under idelig Forandring, fremkommer sig selv lig giennem de første Omkastelser ved den Kraft, som Concurrentsen giver, og ved den Kraft, den bærer hos sig, til at bøde paa og rette de indvortes Brøst og Mangler, som Concurrentsen ikke kan forekomme; og at den, overladt disse dens Kræfter, bølger sig idelig om Fuldkommenhedens Middelpunkt og indenfor den af Skaberen slagte Kreds.

Naturens Betragtning overbeviser Lovgiveren om, at Kappen i Næringerne, Concurrents i Handelen, disse Frihedens Døttre, ikke ved utidige Love, Forskrifter, Baand kan forstyrres, uden at Næring og Handel henslumrer og lider;

at hvad Lovgiveren, som vil fremkalde Næringer, oplive Flid, afslibe den arbejdende Deel af Folket, fremdrive Opfindelses-Kraften og Viddet, kan og bør gjøre, er at gjorde om den frie Kappen, og at rødde til Side hvad der kan være denne til Hinder. Den med Naturen fortrolige Lovgiver vil ikke tiltroe sig Øie til at kunne oversee alle Næringernes Forbindelser indbyrdes, og med de Natur-Produkter, som Næringerne have at bestille med; ikke troe at kunne veie disse Kræfter saa nøie, at hans Forskrivter skulle lede dem sikkrere end den i Naturens Regiering almindelige Kappen og Modvirkning. Det vil ei falde denne ind, at binde den Stærkere for at gjøre ham lig den Svagere; at understøtte den svage Næring, som uden Understøttelse ikke kunde være til, og vedbliver da unaturligen paa det Heeles Bekostning; at indskrænke de Næringsøgendes Antal, at tilstede Monopol i Næringen og deri at svække Concurrentsen. Det vil ikke falde ham ind at forvirre Tingenes naturlige Gang, at arbeide mod Naturen, at indskrænke den Arbeidendes Frihed.

Allerede er noget meldt om, hvormeget den abstraherende Philosoph kan øse af Naturen, og hvor nødvendig dens Betragtning er ham. Men ikke kaster Naturen sit Slør strax tilside for enhver, som øiner den. Der hører Kundskab, Veiledning, Øvelse, og Færdighed til at see ret og at opdage. Philosophen maae øves i at betragte Naturen, og seer uøvet Intet. Han spadserer i Skoven og den grønne Mark, og seer aleene Skov og grøn Mark. Det er ikke det samme, at see en Ting, og at see dens Forbindelser, Egenskaber o.s.v.

Det er neppe gandske paa hin Side af al Modsigelse, hvad Professor Baden i Universitets-Journalen fortæller, at Naturens Studium gjør i og for sig selv ingen Philospher. Den systematiske Orden, der træffes overalt i Naturen, der da og maae være indført i Naturhistorien, maae nødvendigten kunne lede Forstanden til Orden, til at finde Ligheder og Forskielligheder, til at foreene og adskille, til at danne almindelige Slutninger af det Iagttagne. I hvor vanskeligt det er at sige, hvorledes den philosophiske Tænker erhvervede denne sin Færdighed, kunde dog vel Erfaring ligesaa vel bekræfte, at Naturhistorien, ligesom og Mathematiken, have i og for sig selv dannet ligesaa ordentlige philosophiske Hoveder, som den instrumentale Philosophie, den saa meget omtalte Logika. Mænd kunde nævnes, hvis det her var passende. Den ridder Linnee, som Forfatteren af Universitets-Journalen troer, ikke at have skullet læst andet i Naturen end Gloser, hvis hans Siæl ikke i Forveien hade været dannet til at adskille Tant fra Sandhed, det Nyttige fra det Forfængelige, tør Forfatteren af dette fremstille som Beviis for det Modsatte. Det er af hans Levnetsbeskrivelser bekiendt nok, at Naturens Betragtning var hans første Studium, hans Arbeide i hans Barndom og første Ungdom, og at den vel næsten var hans eeneste Studium. Og vor Rothe, som Prof. Baden ligeledes paaberaaber, der var Philosoph før han blev Naturkyndig, der, efterat have gennemvandret saa mange Literaturens Marker, endelig, som ogsaa J.J. Rousseau, søgde Havn i Naturens Arme, lad ham fremstaae og fortælle, i hvilken Videnskabs Green

han fandt meest Orden, meest Beqvemhed til at danne Forstanden til Orden og udvide den, meest sand Plan, meest Føde for den ei forvante Siel. Dog, han har jo talt, og hans Vidnesbyrd kan ikke være tvivlsomt. Naturhistorien blev først den ældre og koldere Mands Veninde.

Den udmærkede Lyst, Barnet og de Unge har til Naturens Betragtning fremfor til andre Videnskabs-Greene, torde vel og kunne være Beviis for, at Naturhistorien er bestemt og passende til at lede og udvikle og danne den fremspirende Forstand.

Der er da Aarsager nok, hvorfor de practiske Videnskaber endog fortrinligen burde dyrkes ved Universiteterne, især ved vort. Vi have naaet hen til en Alder, hvori den frembringende Deel af Folkene, Arbeideren, dagligen vinder større Agtelse, hvori det omsider er indseet, at denne agtværdige Deel af Folkene skyldes Alt, og at den, som intet Nyttigt frembringer, kun kan have lidet Krav til at udmærkes. Skulde da ikke de Lærde stræbe efter at understøtte og vejlede Arbeiderne ved Oplysning, skulde de ikke villigen gribe denne uden Tvivl eeneste Vei for dem til at blive nyttige og frembringende Borgere, skulde de ikke ville arbeide hen mod deres Medborgeres og Statens Velstand? Kan Universitetet troe, at det har opfyldt sin Pligt mod Nationen, naar det aarligen har præsteret den sædvanlige Leverance af Qvalificerte til Forgemakkerne? Hvad om det endnu paatog sig Leverance af Folkeoplysning, af Kundskaber, nyttige for Mængden? Eller er dette udenfor dets Plan, hvor ivrigen maae da ikke enhver, der elsker sit Fædreneland, ønske, at et Norskt Academie snart maatte indrettes, som kunde undervise Mennesker og Borgere, medens det Kiøbenhavnske oplærer Embedsmænd; hvor enhver uden Hensigt til Stand, Alder, Opdragelse, maatte kunne hente den Oplysning, han ønsker, uden at have udstaaet visse Læreaar, i en latinsk Skole, og uden ved Ankomsten at underkastes nogen Prøve; hvor enhver, som ønsker eller troer at kunne oplyse sine Medborgere, maatte have en Ret til at lære fra sig, som allene Mangel af Tilhørere kunde indskrænke; hvor Meddeelelse og Modtagelse af Kundskab maatte være aldeles frie, bunden ved ingen Lov, ingen Tvang, uden den sunde Fornufts og Concurrentsens; hvor Landets Ungdom, især af Middelstanden, for gammel til længer at gaae i Skolen, og for ung og uerfaren til at overlades sig selv, og til at begynde i en Næringsvei, maatte kunde tilbringe disse nyttige Aar, hvori Forstanden og Fatte-Evnerne ere villige og aabne til at modtage Dyrkelse og Kundskab; hvor denne Ungdom maatte kunne indsamle Kundskaber, brugbare for deres tilkommende Forbindelser og Næringer, uden at søge fremmed Land; og at fra dette Universitet eller Academie Kundskaber maatte kunne udstraale til alle Landets Næringer og Sysler.

Om Taxter³⁰²

At den, der trænger til Livets Nødvendigheder, ønsker disse for godt Kiøb, ønsker at erhverve dem for saa liden Deel af sit Arbeide, af sin Flid, af sin Dagløn, af Renten af sin Formue o.s.v. som muligt, kan og bør ikke være anderledes. Ønsket for ham er naturligt, at der maatte kunne sættes Grændser for den ham meget uvelkomne Prisernes Stigen. Han agter kun paa sig selv, paa Forholdet imellem sin Trang og de Midler, han er i Besiddelse af til at fyldestgøre Trangen. Han troer at have Ret at fordre Foranstaltninger fra det Offentlige til at standse Prisernes Stigen, til at nedsætte Priserne naar de ere stegne, eller at gjøre dem stadige før de stige. Men ikke alletider svare de Midler nærmest til Hensigten, som først tilbyde sig hans Indbildning. Det er ikke alletider og maaskee aldrig, at det lykkes den at oversee en Sag i alle sine Forbindelser, som medens Undersøgningen tænker paa sig selv og egen Fordeel.

Blandt de Foranstaltninger, som jævnligst fordres mod Prisernes Stigen, ere Taxter, og at de satte maatte strængt overholdes.

I et Øieblik, som det nu værende, da Priserne paa de første Levnets Midler ere betydeligen falne, da overalt haves Forraad, og da en rig Høst forøger Forraadet, kan det roligen overveies, om Taxter er det Middel, som gavnligen virke paa Priserne, om flere end de allerede paabudne maatte ønskes, og om disse ere nødvendige og svare til deres Hensigt. Til alle Tider er det den gode Borger vedkommende. medens han efterlever Lovene og strængt retter sig efter de offentlige Foranstaltninger, at tænke paa og overveie, hvorvidt disse Love og Foranstaltninger vedblive at være passende og gavnlige. Love og offentlige Indretninger ere Menneskers Arbeide. De bedste maae rettes efter Tiden og Omstændighederne. Alle kunne da ikke vedblive at være gode. Og jo mere de tabe sig i Alderdommens Mørke, og jo mere Ærbødigheden for denne Alder og Vanen fra Barndommen af at ansee dem for gavnlige taler for dem, desto mere kunde det fortjene Undersøgelse, om og hvorvidt de burde vedblive.

Kiøb og Salg er en Handling, der efter sin Natur maae være frie. Det kan ikke være andet end Sælgerens frie Vilie overladt at skille sig ved sin Eiendom eller beholde den, og at overlade den paa hvilke Vilkaar han vil. Kiøberen behøver ikke, at modtage Tingen og gjøre den til sin Eiendom uden paa Vilkaar, som passe for ham. Indskrænkning i denne Contract, i Friheden at kiøbe og sælge er da Indskrænkning i Eiendomsretten; den er et Onde, som Lovgiveren ikke kan vælge uden enten i det meget sieldne Tilfælde, naar det heele Selskabs Vel mod billig Erstatning fordrer Opofrelse af enkelt Mands Eiendom, eller i det sædvanligere Tilfælde for at bøde paa et andet Onde, for at hindre Følgerne af et Monopol. Saaledes ere der hos os Taxter for visse Laug, hvori de Deeltagende

³⁰² *Borger-Vennen*. Kbh. 1796, s. 337-352.

er enten saa faa, i Forhold til Kiøbernes Mængde eller Omsætningens Vidde, eller saaledes indbyrdes forbundne, at de troes at kunne blive eenige om at forhøie Priserne for deres Medborgere over det billige. Indskrænkning i deses Eiendoms Ret er Følge af og Vilkaar for deres Eenret, og da for saavidt ikke for dem ubillig.

Den der da uden for dette Tilfælde ønsker Taxt for de Ting han trænger til, ønsker sine Medborgeres Eiendomsret krænket, for selv at faae noget bedre Kiøb; ønsker det, som han meget vilde klage over, hvis det vederfores ham i hans Næring.

Naar Handelen og Afætningen ere frie, og der altsaa ere fleere og mange som have samme Vare at sælge, er det ikke muligt, at disse kunne foreene sig om at forhøie Prisen. Enhver af dem har den Hensigt at faae saa meget for Varerne som muligt; men da det ikke er alles Leilighed at beholde Varerne, som de ikke behøve, og da de fleeste trænge til Penge, for ved dem at skaffe sig andre Fornødenheder, eller ved dem at fortsætte deres Næring, tvinges de ved de øvrige Sælgere, som ere i samme Tilfælde, at sælge for hvad de kunne faae, og at undersælge hinanden. Mængden af Sælgere og Varer som komme til Markedet, i Forhold til Kiøberne eller Trangen til Varerne, bestemmer da Prisen. Den frie Handel lokker til Markedet eller ansporer Frembringeren til at frembringe, saasnart Prisen begynder at stige. Prisens Stigen bærer da hos sig selv Middelet mod Dyrhed, og virker kraftigere til Prisens Nedsættelse end alle offentlige Foranstaltninger ere i Stand til at gjøre det, i hvor meget end disse vilde tilsidesætte den borgerlige Frihed og Eiendomsretten. En Følge af den fri Handel og Frihed i Næringerne er det og, at Priserne ikke dale saa dybt, at Varernes Frembringelse ophører. og virkelig Mangel indtræffer, eller med andre Ord, dens Følge er, at der ikke frembringes af en Vare meer end der omtrent behøves, at altsaa ikke Arbeide og Capital anvendes unyttigen. Prisernes Dalen viser strax, naar der er Tid at indskrænke Frembringelsen eller Tid til at indeholde med Varernes Henførsel til Markedet. Den deraf følgende Prisernes Stigen opmuntrer igien til Anskaffelse af flere Varer. Denne Prisernes vevselvise Stigen og Falden beskytter mod Mangel og sætter saadanne Grændser for Priserne at de alt for høie og alt for lave ikke kunne blive stadige eller vedvare uden føie Tid, at Priserne altsaa, i det heele taget, altid ere billige, og overensstemmende med Varernes Værdie.

Hvor der er Frihed i Næring og i Handel, hvor der er Concurrence eller Medsøgning, der ere da Taxterne aldeles unødvendige, og hvor de endnu kunne synes gavnlige, kunne de gøres unødvendige ved at frigive eller udvide Næringen. Dette er for Forbrugeren, for den Kiøbende saameget mere at ønske, da Taxter, endog hvor de synes at være nærmest forbundne med Kiøberens Fordeel, efter deres Natur ikke kunne saaledes virke paa Priserne, som den frie Handel.

I Indledningen til Plakaten af 13. Febr. 1770, hvorved H. M. Kongen ophævede den tilforn befalede Salt-Taxt, findes det som Aarsag til Ophævelsen:

”At de i Salthandelen sig yttrede adskillige Omstændigheder have viist, at det med Taxter til Undersaatternes Sikkerhed og Bedste havde Øiemærke lader sig ikke *paa saadan Maade opnaae*, men at ved denne Handels Indskrænkelse langt mere Mangel paa fornødne Sorter Salt, saaledes som det paa sine Steder allerede er befundet, fremdeles er at befrygte; foruden at Erfarenheden lærer, at de til Salt-Taxtens Efterlevelse, og Misbrug derimod at forebygge, føiede Anstalter ei heller have havt sin ønskelige Virkning. I saadan Betragtning og siden Concurrencen mellem Sælgerne dog upaatvivlelig alletider vil blive det sikkerste og tilforladeligste Middel til at forskaaffe de ringeste og letteste Priser paa alle Slags Salt, ophæver Kongen aldeeles Salt-Taxten med hørende Anstalter.”

Blandt deres Feil ere især: at de næsten aldrig ere rigtige, at de næsten bestandigen ere for høie eller for lave, at naar de forhøies eller nedsættes skeer dette ved Spring, og ikke umærkeligen og lidt efter lidt, som naar Priserne overlades til Markedets naturlige Gang.

Den eene Tings Priis staaer i Forbindelse med den anden. Kornets Priis bestemmer for størstedeelen Brødets: Kiødets Priis maa rette sig efter Qvægets. Det er umuligt, naar Priserne paa Korn og Qvæg ere overladte den frie Handel, da nøiagtigen at bestemme og i Tide at forandre Brød- og Kiød-Taxterne, eftersom og saa ofte Kornets og Qvægets Priis stiger eller falder. Skeer dette ikke, og Kiød- og Brød-Taxterne blive staaende, maae de de fleste Tider være urigtige, enten ubillige for Kiøberen eller Sælgeren. Skulde denne Ubillighed gøres umuelig, maatte det skee ved ogsaa at sætte Korn og Qvæg under Taxt; men da maatte og Arbejdsløn, alle Frembringerens Fornødenheder, underkastes Taxt. Da ophørde al Frihed, al Lyst til Frembringelse, og den heele arbeideende Deel af Staten blev umyndig. Og hvor er den, som kunde tiltroe sig Kundskab nok til at oversee alle disse Forbindelser?

Det er en uadskillelig Feil ved alle Taxter, at de ikke kunne bestemme Varenes Priis uden efter deres Qvantitet og Art, men ikke efter den samme Slags Vares forskellige Godhed. Enhver Taxt, naar den overholdes, indbefatter da intet mindre end Forbud mod Flid i at frembringe og falholde bedre Varer. Betalingen er den samme for ulastelige Varer og for de bedre. Der er da ingen Aarsag for Sælgeren at sætte sig i Bekostning for at forsyne sin Bod med udsøgte Varer, for at berede dem til udmærket Godhed. Slagteren kjøber da ikke Studen efter dens Ungdom, Sundhed, Fedme, men efter dens Vægt. Bageren er mere opmærksom paa Brødets Vægt end dets øvrige Egenskaber. Er det derimod saa, at de Haandteringer, som ere indskrænkede ved Taxter, desuagtet søge ved bedre Varer at tildrage sig Næring, viser dette nok, at der i disse Næringer

er Kappen og Medsøgning, og at altsaa Taxt, og det Offentliges Omsorg for Prisen er der allerede uforføden. Skulde dette ikke allerede være Tilfældet med Brød- og Kiød-Taxterne hos os, hvor der foruden de i Lauget deeltagende ere Fribagere og Frislagtere, og Brød og Kiød indføres fra Landet? Det vilde vist blive Tilfældet med Øl-Taxten, naar Ligningen mellem Bryggerne ophørde, og der ikke mere omhyggelig sørgedes for at udelukke af dette Laug al Kappen og Mulighed for den eene at overtræffe den anden. I en stor Bye, hvor der er mange Kiøbere, megen Afsætning, altsaa meget Haab om Fordeel, kan Kappen mellem Sælgere vanskeligen udeblive. Ikke desto mindre sættes Taxter i de store Byer, sielden i de smaa. I hine tiene Taxter oftest ikke til andet end til Foreenings Punkt mellem Sælgerne, for til en Tid, saalænge muligt, at holde i Veiret de Priser som ellers naturligen maatte dale, et Punkt, en Grændse, hvorom de adskillige Sælgere vel ellers ikke vare blevne eenige. I dette fald ere Taxter ikke til Fordeel for Kiøberen, eller Forbrugeren. I det modsatte fald, naar Taxterne ere lavere end Priserne naturligen burde være, er det vanskeligt at virke Taxternes Overholdelse, naar Sælgeren ikke selv har Ærbødighed nok for Love til mod sin Fordeel at holde dem. I en saa privat Sag som Kiøb og Salg er det ikke muligt, at de, som skulle paasee Overholdelsen, kunne komme i Erfaring om Taxtens Tilsidesættelse uden enten ved Angivelse, eller ved Klage fra dem, der allerede have kiøbt og da ved Kiøbslutningen allerede havde forbundet sig til at betale en høiere Priis. Naar Taxter ikke overholdes, have de alle de onde Virkninger af Love, som uden Frygt for Straf kunne overtrædes.

Det foranførte passer og for Taxter paa Arbeide eller Bestemmelse af Løn, og Taxter for Laan eller Bestemmelse af Leie. Baade Løn og Leie forudsætter frivillig og giensidig Contract, og hvor Arbeidet og hvor Rettigheden til at udleie ikke er bunden til visse, som kunne udelukke andre fra deri at deeltage, er det vel ligesaa unødvendigt som upassende, at Grændser sættes for Løn og Leie. Arbeideren, som trænger til at giøre sin Tid og Flid indbringende, søger de bedste Vilkaar. Den der vil have et Arbeid giort søger den billigste og dueligste Arbeider. For den eene kan det være vigtigere at faae godt Kiøb, for den anden at faae Arbeidet nøiagtigen giort. Enhver af dem foreener sig med Arbeideren efter sit Øiemeed, efter sin Grille. I Almindelighed maae Arbeidslønnen falde, naar der ere fleere Arbeidere, end der behøves, og den stiger, naar der er meer Arbeide end de nærværende Arbeidere kunne overkomme. Men denne Arbeid-Lønnens Stigen lokker umiddelbar fleere til at søge Arbeidet, og Lønnens Nedsættelse bliver da følge af dens Stigen. Falder Lønnen for dybt, forlade mange Arbeidet, og Arbeidernes Antal kommer i forhold til Arbeidernes Mængde. Saa er det, hvor Næringerne ere frie, hvor det er enhver tilladt at leve af sit Arbeide, og der ere da Love til at bestemme Arbeidsløn vist uforfødene.

Det er ikke anderleede med Leien. Men den, som har Ting at udlaane, kan tage i Betragtning Tiden hvorpaa han laaner, til hvem han udlaaner sine Ting,

til hvilket Brug o.s.fr., og forlange Leie derefter. Naar Leie af andre skulde bestemmes billigen, maatte saadanne Omstændigheder, der ere lige saa forskellige, som de Ting, der udlaanes, og ikke til alle Tider for dem lige, tages med i Beregningen. Eieren kan vanskeligen, med mindre han ved Forrette dertil er forbunden, tvinges til at udlaane sin Eiendom, naar han ikke troer sig det fordeeltigt, ligesaa lidt som andre kunne tvinges til at laane hos ham, naar de ei ville eller ei behøve hans Ting. Fordelen er vel ogsaa her den bedste Lovgiver, og bestemmer Leien nøiagtigt.

Et Slags Leie er Rente af Penge, og denne er paa de fleste Steder Taxt undergiven. Uden at udlede denne Taxt fra de jødiske Love og fra Middel-Alderens mørke Begreber, kan det vel tilstaaes, at der kan ha været en Tid, da Landets faa Penge vare sammendyngede i enkeltes Hænder, da det var intet Forhold mellem dem, som trængte til Penge, og dem, som vare istand til at udlaane, og at Omstændighederne da gave disse et Slags Monopol, som kunde gjøre Taxt eller Renters Bestemmelse sandsynligen nyttig. Disse Tider ere længe siden ikke meer. Formuen er nu saa meget omdeelt mellem Landenes forskellige Indbyggere, at der paa Udlaanernes Side ingen Skygge af Monopol er tilbage. Og jo meer Folkets Oplysning og Velstand, især naar denne er Følge af Agerdyrkning, og af en for Landet naturlig Flid og Handel, tiltager, jo meer maae Formuen omdeles. - for den, der har Penge liggende frugtesløse, er det ligesaa kiert paa gode Vilkaar mod billig Leie at faae disse Penge udlaante, som der er for den, som behøver Penge, at faae dem til Laans. Penge er en Vare, eller, om man saa vil, en Ting, der forestiller Varer, og Rente er ikke andet end Leie for Brugen og Nytten af denne Ting. Det synes naturligt, at denne Leie burde staae i Forhold til Pengenes Søgning, eller, som vel omtrent er det samme, i Forhold til den Fordeel Penges Brug kan afkaste, og denne er ikke til alle Tider eller for alle den samme. I Henseende til Udlaaneren maatte Leien fremdeles staae i Forhold til den Sikkerhed, som Leieren kan stille, eller i Forhold til hans Formue, Redelighed, Næringsvei. Leieren vil og tage saadanne Omstændigheder i Betragtning, og ikke forbinde sig til høiere Leie, end den, hvormed han kan bestaae.

Ved Kiøb og Salg, ved Contracter om Arbeide og Betalingen derfor, ved Udlaan og Leie-Contracter, bliver da Prisen, og Arbeidslønnen og Leien eller Renten saa meget billigere for begge Parter, som der fra begge Sider er megen Søgning. Men neppe er der nogen Afhandling eller Omsætning i et Land af større Omfang eller Vidde, mindre bunden til Sted, end Pengelaan, og det synes da, at denne allermindst skulde trænge til Grændser, satte af Lovene, eller at ved denne allermindst skulde spores Utilstrækkelighed af den Grændse, som begge Parters Fordeel bestemmer.

Hvad der ellers kan siges for og mod Gavnligheden af Renters Bestemmelse ved Love er for dette Blads Omfang for vidtløftigt. Det maae denne Gang

alleene være Borgervennen tilladt at tilføie noget af det, som Forfatteren af et Skrivt, *Defence of Usury*, trykt i London 1790, anfører om den Skade Rentens Bestemmelse er forbunden med. - Den hindrer dem fra at faae Penge til Laans, som mangle fuld Sikkerhed at stille. Var Renten ikke bestemt, kunde den høiere Rente bøde paa det Manglende i Sikkerheden, og de Trængende hielpes, Arbeideren sættes i Stand til at gjøre sin Flid frugtbringende, sættes i Vei eller deri vedligeholdes. - Nu nødes han at sælge det han eie; thi Loven, som ikke tillader Laan mod høiere Rente, forbyder ikke Salg med Tab. Men ethvert tvunget Salg har sædvanligt Tab i Følge med sig. Forfatteren gjør saadan Regning: Naar en Mands Indboe udpantes sælges den godt, naar, efter alle Omkostningers Fradrag, de 2 trediedeele udbringes af det, de have kostet Eieren, eller som det vil koste ham igien at forskafe sig disse Nødvendigheder. Penge bringes for ham herved, tilveie med Tab af 33 pro Cent paa eengang. Havde det været ham tilladt mod høiere Rente end den befalede f. Ex. 11pro Cent aarlig at skaffe sig Penge, og med den høiere Rente at udfylde det som manglede i at hans Eiendele ikke ansaaes at være for Pengene tilstrækkeligt Pant, var han med lige Bekostning i 3 Aar vedbleven i Besiddelsen af sin Eiendom, var vedbleven i sin Vei, kunde imidlertid have arbeidet sig ud af Gielden, og var bleven hiulpen nødvendig paa billigere Vilkaar end 33 pro Cent paa eengang. Han tager Exempel af urørligt Gods, hvis Priis til en Tid forringes ved Krig eller andre Aarsager. Falder en saadan Eiendoms Priis dybere end den Sum, som deri er prioriteret, bliver ikke Panten mere tilstrækkelig Sikkerhed for Pengene, og disse opsiges. Skulde de udredes, maae Pantet sælges til den daværende Priis, der er ringere end dens sande Værdie og ringere end den Priis, hvortil Eiendommen om faa Aar, naar Aarsagen til dens lavere Priis ophøre, kan formodes at stige. Havde det været tilladt at give høiere Rente end den sædvanlige, vilde det være blevet ham muligt at faae Penge til Laans, at vedblive Eiendommen. Den høiere Rente, han imidlertid betaler, maatte nødvendigen være ham mindre Tab, end ved Salg i Utide at skilles ved heele Forskiellen mellem den da værende Priis, og den hvortil Eiendommen under de forandrede Omstændigheder maae stige. Love mod de høie Renter virke endnu, at, naar de Trængende endelig nødes at søge Aagerkarlen, beregner denne ikke allene den høiere Rente efter det Manglende i Sikkerheden, men og efter den Fare han løber at blive angiven og straffet. - Enhver retskaffen Mand lyder Lovene, og gaaer ikke ind i en forbuden Handel. Antallet af dem, som udlaane paa høiere Rente end den befalede, er da ringe i Forhold til dem, som trænge til saadant Laan. Desto mere staaer det i Aagerkarlens Magt at opskruue Vilkaarene. Loven mod Aager forhøier da virkelig Renten for dem, som nødes at laane uden fuld Sikkerhed. Den virker mod sit Øiemeed. Den beskytter ikke de Trængende for høi Rente, men udsætter dem den ubilligste Aager.

Som en betydelig Fordeel med den frie Rente maae Borgervennen endnu tilføie, at den redelige, duelige og mellem Medborgere agtede Mand da nødvendigen

faaer Penge for ringere Rente, paa bedre Vilkaar end den som er anderledes kiendt, fordi der voves mindre hos den redelige og duelige. Naar Renten er frie, faaer da Redelighed, Duelighed, Arbeidsomhed, og Agteelse mellem Medborgere Værdie. Under Love mod Aager spørges kun om Pant.

Om Forholdet mellem Sølvets Priis og Kornets.³⁰³

Ikke alt det er sandt, som almindeligen troes. Sætninger kunne nedarves fra Slægt til Slægt, og troes fordi de modtages som sande, og som Resultater af en lang Fortids Eftertanke og Erfaring, ofte uden nogen Tid at have været sande. En saadan Fordom er det uden al Tvivl, at Sølvets eller Pengers Værdie dagligen aftager, men at, som en nødvendig Følge deraf, Fornødenhedernes Priis dagligen stiger.

Det er ved Sølv, Guld, eller som er det samme ved Penge, at Varers Værdie bestemmes eller maales. Forholdet mellem Penge og Varer kaldes disses Priis. Varernes Priis stiger, naar der behøves flere Penge til at købe dem; Prisen falder, naar til at faae dem behøves en midre Mængde Sølv eller Penge.

Mange, og deribland berømte Mænd, have forestillet sig Massen af de ædle Metaller, eller af den omløbende Capital, paa den eene Side, og Mængden af Varer eller Ting paa den anden Side og indbildt sig at Forholdet mellem disse 2 Quantiteter maatte være Varernes virkelige Priis. Naar Pengenes eller den omløbende Capitals Mængde forøgedes, troede de, at Varernes Priis maatte forhøies, fordi der da kom en større Deel Penge til at svare mod enhver Deel af den hele Quantitet Varer. Det modsatte maatte efter deres Meening indtræffe, naar Varernes Mængde forøgedes, og ikke Mængden af den omløbende Capital. Der kom da en mindre Deel Sølv paa hver Deel Vare, eller Varerne kunde faaes for en mindre Deel Penge, for bedre Kiøb. De troede det uden for Tvivl, at Sølvets og de ædle Metalleres Mængde dagligen forøges, da ideligen mere Sølv og Guld udvindes af Biergværkerne, og da den omløbende Capital er i de sildigere Tider næsten allevegne meget forøget ved Papir-Penge og indbilt Mønt, og de ansaae det for ustridigt, at alle Varer derved ere blevne dyrere, fordi de repræsenteres af en større Mængde Penge, eller som er det samme, at Sølvets eller Penges Værdie er falden og falder dagligen. Og hvo af Borgervennens Læsere troer ikke, at alting jo er dyrere nu end for 100 Aar siden?

Det Urigtige i denne spidsfindige Fornufts Slutning har Adam Smith i hans Undersøgelse om Naturen af og Aarsagerne til Folke-Velstanden udførligen og grundigen viist. Var Slutningen rigtig, maatte den omløbende Capitals Forøgelse virke paa alle Varer lige, og forhøie deres Priis i lige forhold. Dette stemmer ikke med Erfaringen. Antager man end, at andre Aarsager kunde hindre Capitalens Forøgelse fra at virke paa visse Varer, maatte den nødvendigen

³⁰³ *Borger-Vennen*. 1797, s. 91-100.

virke saa meget kiendeligere paa de øvrige Varer, hvor en saadan hindrende Aarsag ikke var; thi den hele Capital, heder det, repræsenterer den heele Masse af Varer og Ting, og er dens Pris. Men Prisernes Vaklen og Ulighed, og pludselig Stigen og Falden viser tydeligen, at den bestemmes af andre end denne Aarsag. Det er heller ikke bevist, at den nu i den handlende Verden i Omløb værende Sølv og Guld er større end i Begyndelsen af det forrige Aarhundrede. Der ere Grunde til at troe at den er betydeligen mindre, i forhold til Handelens og Næringernes Udstrækning.

Spørgsmålet, om Sølvets eller Penge kunne troes stedse at synke i Værdie, opløses bedst af Erfaring. Til den Ende har, Adam Smith sammenlignet Kornpriserne i de forskellige Tider mod hinanden.

Af alt, hvad der kan have for Penge, er vel intet, som, næst Arbejdslønnen, nøiere bestemmer Sølvets Priis end Korn, som af alle Livets Fornødenheder er af den meest udbredte Forbrugelse, og har Indflydelse paa Arbejdslønnen, hvorefter igien Varers Priis retter sig.

Smith fandt, ved at sammenligne Hvedens Markeds Priser i England i de sidste 64 Aar af det forrige Aarhundrede med denne Kornsorts Priser i dette Aarhundredes første 64 Aar, at de i den sidste Periode have efter Middeltal været 25 procent lavere end i den første, omendskiønt den engelske Regiering i dette Aarhundrede har ved Udførsels Præmier søgt at holde Kornpriserne i Veiret. Dette Forhold har ikke været sært og allene for Engeland. Omtrent samme Forhold har i lige Tidsrum fundet Sted i Frankrig, hvor Korn-Udførsel var indtil 1764 ved Lov forbuden. Og den samme Aftagelse i Priis, som fandt sted i det ene Land hvor Udførselen var forbuden, findes i det andet hvor Udførselen ved Præmie var opmuntret. Denne lige Virkning under modsatte Omstændigheder lader saa meget sikkrere slutte til Stigen af Sølvets Priis i dette Aarhundrede. Den lader og formode, at Lovgivningen ikke stedse virker, hvad den tilsigter, især naar den ikke er naturlig, ikke stemmer med Tingenes Orden og Gang.

Det findes ikke, at A. Smith har kiendt eller bekymret sig om at kiende Kornpriserne i Danmark, som ved Capitels Taxter i hvert af de 6 Stifter aarligen bestemmes. Disse Capitlers Taxter have trykte fra 1660 indtil 1783 i Odense ved v. Westen. Det vil maaskee ikke være unyttigt efter disse at overse, hvorvidt Kornpriserne i Danmark siden 1660 ere stegne eller faldne, om de, ligesom i Engeland og Frankrig, have aftaget, og altsaa om det ogsaa her bestyrkes, at det ikke er i Tingenes Orden, at Sølvets Priis dagligen falder. Hvad der maaskee kunde indvendes mod Nøiagtigheden af de ved Kapitels Taxterne satte Priser, kan kun svække Troværdigheden af den enkelte Priis, men ikke Forholdet mellem de forskellige Tidsrums Priser.

Da Kiøbenhavn, som i lang Tid blandt de danske Stæder har været bemærket ved Folkemængde og Handel, ligger paa Øen og i Stiftet Sieland, og da altsaa

i dette Stift kan formodes at have stedse været den største Korn-Forbrugelse, altsaa den største Korn-Omsætning, og de stadigste og meest bestemte Priser, vil det vel være rigtigst først at betragte Stiftet Siellands Kapitels Taxter særskilte.

I de 20 Aar fra 1660 til 1679 vare de ved Kapitels Taxten for Sielland satte Priser efter Middeltal:

	Rug. 39 5/16 mf.	Byg. 37 1/20 mf.	Havre. 5 13/16 mf.
i de 20 Aar fra			
1680 til 1699	16 10/16	13 1/33	5 1/2
1700 - 1719	12 10/16	9 3/4	5 2/5
1720 - 1739	10 39/40	8 9/16	4 7/8
1740 - 1759	13 3/4	9 5/8	5 5/8
1760 - 1779	20 37/40	11 1/40	6 3/5

Sammenlignes Middelpriiserne af Kornvarene i de sidste 40 Aar af forrige Aarhundrede med Priserne i de første 40 Aar af dette Aarhundrede, findes det, at de i den første Periode have efter Middeltal

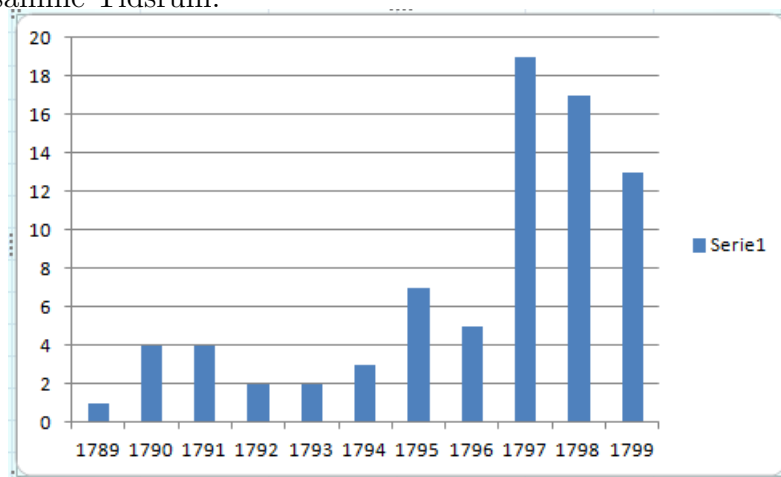
	Rug. 37 31/32 mf.	Byg. 25 1/24 mf.	Havre. 5 21/32 mf.
beløbet derimod i den sidste			
Periode, nemlig i de første 40			
Aar af dette Aarhundrede.	11 4/5	9 5/32	5 1/7

Forskiellen mellem Priserne i disse Perioder, som i Engeland og Frankrig var omtrent 25 pro Cent, har i Siellands Stift været på Rug og Byg over 60 pro Cent, og paa Havre, der ikke kan ansees for Landets Hovedprodukt, have Priserne dalet, men ei saa betydeligen. Kan det troes, at Mængden af den i Omløb værende Kapital skulde bestemme Varepriserne, fulgte deraf, at i de 40 sidste Aar af forrige Aarhundrede har der i Siellands Stift været over 1/2 Gang saa meget Sølv og Guld i Omløb, som i dette Aarhundredes første 40 Aar. Men dette tør vel ingen for Alvor troe.

Fra 1740 til 1759 ere Priserne noget stegne mod de forløbne 40 Aar, især paa Rug, hvoraf Landet ikke frembragde den fornødne Mængde, men denne Stigen staaer ikke i Forhold til den ved Slottets Bygning i Kiøbenhavn, og den ved en Bankes Oprettelse i Aaret 1736 forøgede Penge-Masse, og kan da ikke troes, at være anlediget ved den større Mængde Penge. Aarsagen til denne Prisernes Stigen maae vel nærmest søges i den i Aaret 1736 ophævede frie Kornhandel, da al Indførsel af fremmede Korn bleve forbudte i Danmark og det søndenfjeldske

Norge, men Udførselen vedblev at være tilladt. Derfor steg Priserne paa Rug, men ikke i lige Forhold paa Byg, hvorefter Landet avlede en større Mængde og kunde bedre undvære Tilførsel. Men endda stige ikke Priserne paa Rugen saa høit, som de vare i Slutningen af forrige Aarhundrede.

Efter Kapitels Taxterne have Kornpriserne i Danmarks øvrige 5 Stifter været lavere, og Prisernes Aftagelse mindre mærkelig end i Siellands Stift, hvilket især maae tilskrives Mangel af indenlandsk Handel og Forbindelse mellem Statens Deele. For altsaa at kunne overse Kornpriserne i heele Danmark, vil det være tienligt, at betragte Middelpriiserne mellem alle de 6 danske Stifters Kapitels Taxter i samme Tidsrum:

I de sidste 40 Aar af forrige Aarhundrede vare Middelpriiserne i hele Danmark altsaa

	Rug.	Byg.	Havre.
Men i de første 40 Aar af dette Aarhundrede	12 27/40 mg.	10 7/48 mg.	4 7/80
	10 23/32	7 9/16	4 7/20

Og altsaa er Prisernes Aftagelse ikke meget forskiellig fra den i Frankrig og England i samme Tid bemærkede. Efter 1760 ere Kornpriserne lige som i Frankrig og England ogsaa stegne i Danmark.

”Med denne høie Priis, siger foranførte A. Smith, synes tydeligen at have været Virkningen af overordentlig ugunstigt Veirligt, og burde derfor ikke ansees som en vedvarende, men som en forbigaaende og tilfældig Tildragelse. Aarstiderne have i de sidste Aar været ugunstige i den største Deel af Europa, og Uordenerne i Polen have meget forøget Mangelen i alle de Lande, som pleiede at

blive forsynede fra dette Marked i dyre Aar.”³⁰⁴

Deraf kan da intet udledes til stedse Dalen af Sølvetts Priis, som naar den skulde virke paa Kornpriserne, maatte virke lidt efter lidt, og ikke pludseligen. Men i den første halve Deel af dette Aarhundrede, have Kornpriserne aftaget og altsaa er Sølvetts Priis steget. De, som troe af Erfarenhed at kunne uddrage, at Tingenes Priser dagligen stige, tænke vel kun paa enkelte Varesorter, hvis Priser Sieldenhed eller større Forbrugelse eller andre Aarsager have forhøiet, hvilken tilfældige Forhøielse ikke kan bevise, at de ædle Metaller eller Penge have aftaget i Værdie, eller at Varepriserne i det Hele ere stegne. Dette har A. Smith i forommeldte Bog, som er oversat paa Dansk, udførligen viist.

Om Forsynings Foranstaltninger. ³⁰⁵

I det 43de og 44de Nummer af forrige Aargang har Borgervennen søgt at vise, hvorlidet *Taxter* naae deres Øiemed; at deres Indflydelse paa Priserne, paa Forsyningen, og paa Fliden i at frembringe og forædle Frembringelserne er skadelig; at Frihed i Handel og Omsætning sikkerst og nøiagtigst bestemmer Priserne og holder dem inden de saavel for Forbrugeren som for Frembringeren tienlige Grændser; at Taxterne oftest ere ubillige, da de eensidigen indskrænke den eene Borger i Brugen af hans Eiendom fremfor den anden. Det blev viist, at den eene Tings Priis staaer i Forbindelse med og hænger af en anden eller andre Tings Priis; at Taxterne, naar de skulde være gavnlige, billige og retfærdige, maatte da omfatte næsten alle Varer, som Handelen befatter sig med, at disse Taxter maatte ideligen forandres, at den Dødelige neppe er til, som kan i al deres Vidde og hurtigen nok oversee alle de Forbindelser, som maatte tages med i Beregning, for nøiagtigen at bestemme Prisen paa alle de til den almindelige Forbrugelse fornødne Ting; og enda denne nøiagtige og rigtige Bestemmelse vilde være unødvendig, da Concurrence, Medsøgning eller Kappen mellem de Kjøbende og Sælgende, denne aldrig udeblivende Følge af den frie Handel, allernøiagtigst, og uden paa nogen Maade at lægge Hinder for eller qvæle Fliden i at frembringe og Haabet under Arbeidet, Flidens Spore, er i Stand til at bestemme Varers Priis.

Men skal den fattige Kiøbstads Indvaanere ganske overgives til den vindesyge Handelsmands [...] til den frembringende Landmands Udsuelse? Er det ikke Øvrighedens Pligt at vaage herimod? Og, i Fald det da end maatte troes upasende ved Taxter paa Livets første Nødvendigheder at bestemme deres Priser

³⁰⁴This high price of corn, however, seems evidently to have been the effect of the extraordinary unfavourableness of the seasons, and ought therefore to be regarded, not as a permanent, but as a transitory and occasional event. The seasons for these ten or twelve years past have been unfavourable through the greater part of Europe; and the disorders of Poland have very much increased the scarcity in all those countries, which, in dear years, used to be supplied from that market. *Wealth of Nations* I. 11. 156.

³⁰⁵*Borger-Vennen*. 1797, s. 255-272.

burde dog vel ikke Øvrigheden sørge for, at i Stæderne var altid et saa betydeligt Forraad af Fornødenheds Varer, at Priserne ved Mængden af Varer i Forhold til Forbrugernes Trang altid maatte tvinges til at være billige. Disse Spørgsmaale, eller disse Indvendinger møde ofte, og gøres jævnlig af Stædernes Beboere, som længe have været vante til at nyde Forrette fremfor Indvaanere paa Landet. Samlinger af Mennesker, som kaldes Stæder, som fremstode i den mørke Middelalder, da der kun var Adel og ufrie Jordyrkere, da Regenterne, for at vinde Kraft mod Aristokratiet, søgte ved Rettigheder og Privilegier at hæve en Middlstand til Aristokratiets Modvægt, og da Kiøbstadsnæring, Handel og de raa Produkters Forædling i samme Øiemeed syntes ene, men sielden Agerdyrkningen, at fortjene Regieringernes Opmærksomhed og Omhue, have altid siden, især de største Stæder, været et Maal for udmærket Omsorg. De fleste Handels Policielove, Lovene f. ex. mod Forsprang, Opkiøb, om Axel-torv o.s.v. hensigte saaledes til Fordeel for Stædernes Indvaanere, og skulle indskrænke Landmanden i Afsætningen af hans Produkter, hvilket de ikke sielden naae uden at gavne Stæderne Laugene, deres Friheder, visse og de fleste Nærings Indskrækning til Stæderne, Forbud imod Langprang, den Handels Tvang, hvori visse Distrikter paa Landet staae i til visse Stæder, hvorunder de ere lagte saavel i Henseende til Produkters Salg som Fornødenheders Indkiøb, udspringe af denne Kilde.

I Tilfælde af Prisernes Stigen, som de forvante Kiøbstæds Indvaanere strax kalde dyr Tid, Mangel, Hunger, - skjønt Landmanden da efter Tingenes naturlige Gang skulde finde Erstatning for sin ringe Fortieneste i de overflødige Aar, og indhøste Opmuntring og Understøtning og Kraft til at udvide Landets Dyrkelse, - forlanges Forbude mod Udførsel, Præmier for Indførsel, Udsalg af Magaziner til lavere end gangbar Priis, og Stændernes Indvaanere forlange da intet midre end enten at forsynes af Haanden, at fødes som Almisselemmer ligefrem af Statskassen, hvortil det hele Land bidrager; eller at Priserne maatte nedtvinges paa Frembringernes Bekostning, for at de kunne vinde ved disses Tab. De Fattige i Stæderne, for hvilke der anderledes bør sørges, tiene gemeenligen til Paaskud for Paastanden. Og, naar der handles om at vinde ved lave Priser, er det Stædernes Indvaanere ikke gierne imod, at de af deres Øvrigheder behandles som umyndige, som de der ikke forstaae at sørge for sig selv, som den Arme, der er Gienstand for Fattigvæsenets Omsorg.

Uden nu at ville undersøge, hvorvidt det er Øvrighedens Pligt, ikke at agte paa disse eensidige Klagemaale, og ikke at gjøre nogen Foranstaltning for een Borgerklasse, som skader elleer indskrænker en anden i sin lovlige Næring, kunde det maaskee ikke være utieneligt til Medborgeres nærmere Overveielse at fremsætte en og anden Betragtning om, hvorvidt de Foranstaltninger, som sædvanligen paaraabes til Stændernes Forsyning med Fornødenheder til billig Priis, svare til Hensigten; og om ikke de fleste af dem, maaskee alle, findes at virke det Modsatte af det de troes at burde virke.

Adam Smith har i sin Undersøgelse om National-Velstanden sagt etsteds i Henseende til Forsyningen med Korn:

”Den, som nøiagtigen undersøger Historien af de dyre Tider og den Hungers Nød, som har plaget Dele af Europa i Løbet af nærværende og af de to foregaaende hundrede Aar, om nogle af hvilke vi have meget nøie Efterretninge, vil finde, at en *dyr Tid* aldrig har reist sig af nogen Forbindelse mellem de indenlandske Kornhandlere, ei heller fra nogen annen Aarsag, men i de allerfleste Tilfælde ved umilde Aarstider; og at en *Hungers Nød* aldrig har reist sig fra nogen anden Aarsag end Voldsomheden af Regieringen, som har søgt ved upassende Midler at hielpe paa Uleilighederne af en dyr Tid.”³⁰⁶ -

- Det er da ikke ligegyldigt hvad der skeer for at fyldestgiøre deres Ønske, som forlange godt Kiøb. Og maaskee disse oftest ikke vide hvad de forlange.

Det er ingen ny, men en sand Bemærkning, at, naar Handel med Levnetsmidler og andre Fornødenheder er ganske frie, og naar ingen Foranstaltninger føies eller kunne ventes til at nedsætte Priserne, stige disse, tillige med Frygten for Mangel, saasnt det mindre Forraad langt fra øines, og da længe før der er Mangel. Følgen af denne Prisernes Stigen er:

Først, At de, som speculere paa Handel med denne Vare, stræbe efter saasnt muligt at skaffe et større Forraad, i Haab om at vinde ved den høiere Priis, og denne deres Omsorg bidrager til at nedsætte Prisen, eller i det mindste hindrer den fra at stige høiere.

Men da maae der ikke ansees for Pugerie, at sælge til den høieste eller gangbar Priis eller at sammenkiøbe og oplægge Varer. Det maae være Skam for hvert ædelttænkende Menneske, lig den at trygle, at ønske eller at modtage af sine Medborgere Fornødenheder under Landpriis. Det maae være enhver Eier tilladt at sælge og ikke at sælge, at sætte hvilken Priis ham synes paa sine Varer. Det maae ansees for Brud af Borgerfrihed og Borgersikkerhed heri at ville, paa hvilken Maade det end skeer, tvinge Eieren, eller indblande sig i Brugen af hans Eiendom.

Det er ikke mueligt for Eieren at sælge til høiere Priis end Markedspriis, med mindre han finder for sig en Daare, en Taabe, som trænger til Værge. Mindre Daare er ikke den, som, naar det ikke er hans Øiemed saaledes at gjøre Almisse, sælger sin Eiendom under gangbar Priis. Renten af Pengerne, som stikke i Forraadet, Bekostningen ved dets Bevaring, Pakhusleie, Fare ved Forraadets Beskadigelse eller Foringelse i Værdie gjør utidig og modvillig Opdyngelse af Forraade næsten umelig. Og den Borger, som uagtet den Fare han udsætter sig for derved at tabe, dog bevarer Forraade, er, under den frie Handel, en for

³⁰⁶ *Wealth of Nations* IV.5.44

det Offentlige nyttig og gavnlig Mand, som fortjener [.] hele Agtelse, og langt fra ikke den Foragt, som desverre ofte efter Pøbelens vrang og indskrænke Begreber bliver hans Lod.

At de dumme og skadelige Begreber, som fra Middelalderen ere os nedarvede, er der vel intet, som enten i Tomhed af Sands eller i sorgelig Virkning paa Politie-Lovgivningen og den almindelige Tænkemaade overgaaer det saakaldte *Pugerie* Hvor der er Frihed i Handel, kan *Pugerie* ikke tænkes. Det er kun under Skyggen af Tvangslove og i Læe af utidige Providerings Anstalter, at det kan være til og trives.

Dernæst virker Prisernes tidlige Stigen, at enhver Forbruger, hvis Indtægt, om han end lever af sin Flid, ikke strax kan stige i Forhold med de høiere Priser paa Fornødenheder, nødes at forbruge meer sparsomt, og at enhver Husmoder tager knappere til sit Forraad. Denne Besparelse, der er en nødvendig Følge af Dyrheden, i hvor ubetydelig den end kan være i enhver enkelt Familie, er betydelig for en heel Stad, et heelt Land, hvis Beboere saaledes faae deres Fornødenheder under de høie Priser maaskee omtrent og noget nær for samme Kiøb som under de lavere Priser, og som ved denne Besparelse finder tilstrækkeligt Forraad i en mindre Qvantitæt.

Og her maae det ikke indvendes, at Sparsomhed i Forbrugelsen, som de høie Priser forudsættes at virke, er ubetydelige, fordi ethvert Menneske behøver en vis Deel Fornødenheds Varer til sit Ophold, og fordi det troes, at deraf ikke forbruges meer end omtrent hvad der er nødvendigt, siden det er en Nødvendigheds Vare. - Grændserne imellem det Meer som kan forbruges, og det Mindre som kan være nok til et Menneskes fornødne Ophold, især da den ene Nødvendigheds Vare kan for en Deel sættes i Stedet for den anden, ere ikke nærrørende, og det Besparede, i hvor lidet det end er i en Familie for hver Dag, samler sig til et betydeligere Beløb for een Maaned, eet Fierdingaar o.s..fr. Det er og en Erfarings Sag, som til Uimodsigelighed kan bevises, at der af Kornvarer i Stæderne forbruges meer eller mindre, eftertersom Aarene ere, som det heder, gode eller slettere, eller eftersom Kornvarene ere dyre eller godt Kiøb.

Denne tidlige høie Priis virker da som Præmie til at indlokke til Landet i Tide et større Forraad. Den virker meer Sparsomhed i at bruge det værende Forraad, og gjør da Udeblivelsen af et større Forraads Tilførsel mindre savnet, mindre sørgelig.

Det er her, som overalt i Naturens Husholdning, naar denne er overladt sig selv og ikke forstyrres i sin Gang, at den bærer hos sig selv tilstrækkelig Kraft til at rette og bøde paa de Ufuldkommenheder, de Mangler, som kunne møde. Den er heri væsentligen adskilt fra Konstens Frembringelser, der ideligen trænge

til Istandsættelse og Rettelser udenfra, hvilke dog, som bekiendt, sielden blive ganske tilstrækkelige eller passende, oftest kun Flikkerie.

Naar altsaa Regieringen eller Øvrigheden giver efter for deres Skrig, som, ubekymrede om andet end deres eget Selv, ville have godt Kiøb, og den søger konstigen at nedsætte Priserne paa Levnetsmidler og andre Fornødenheder, hindrer den de høie og tidlige høie Prisers velgiørende Virkning til at forekomme Mangel, og den skiller Landet ved den ikke foragtelige ikke ubetydelige Fordeel af Besparelse i Forbruget under den høie Priis. Den konstigen lave Priis anlediger Ødselhed i Forbrugelsen paa en Tid, da der ikke er overflødig Forraad, og, i Fald Regieringen regner Feil og Forsyningen overstiger dens Kræfter, er der virkelig Mangel. Hunger og aldeles Mangel kan da blive den nærmeste og umiddelbare Følge af Øvrighedens Omsorg for Prisernes Nedsættelse, og af dens utidige og uoverlagte Føielighed mod disse Borgerklasser, som ikke undsee sig ved at forlange og paastaae lavere Priser paa andre Medborgeres, paa det hele Lands Bekostning, og som ikke ansee det for Almisse at modtage Varer under gangbar Landepriis. Da det kunde synes for voldsomt og uretfærdigt at nedsætte Priserne ligesom de Taxter, og Opsynet med Taxternes Efterlevelse ikke kan andet end være misligt, ønskes gemenligen samme Virkning tilveiebragt ved Foranstaltninger, som ere sikkrere og falde mindre i Øinene.

Blandt disse ere *Forraade*, indkiøbte for offentlig Regning, hvoraf Udsalg kan skee, saasnart Priserne begynde at stige. Naar Forraadet er betydeligt, maae Prisen i Almindelighed nedstemmes dertil, hvorfor Varer fra Forraadskammeret udsælges. Men ved Siden af et saadant Forraadskammer kan det ikke ventes, at nogen Handel med samme Vare kan finde Sted. Er Forraadet derimod utilstrækkeligt, indfinder Mangelen sig, saasnart denne Utilstrækkelighed erfares, og, da de faa Varer, som ere i Forraad i Landet, ere i Faas Hænder, de fleste Handlende have trukket sig ud af den Handels-Grænse, og Concurrencen er forstyrret, stige Priserne til det Umaadelige, og det er først da, at Pugeriet (lågiotage) urigtige Foranstaltningers Affødning, faaer frit Spillerum.

Enten maae da Forraadskammerene være af den Vidde, at de allene kunne forsyne; eller og ere de for Forsyningen skadelige, da de afskrække den sande Handel, stoppe for Concurrencen og Haabet om Fordeel, og omsider overlade Folket til Mangel og til saa overdrevne Priser, som ellers under ingen Forbindelser ville have været mulige.

Skulle Forraadene være tilstrækkelige, koste de det Offentlige, hvor de oprettes, betydeligt, da deraf gemeenligen om ikke altid sælges for ringere end Indkiøbet og de paaløbende Omkostninger, og da saadant Salg under Landepriis gjør Frembringelse i Landet af lige Varer mindre fordeelagtig, oft umulig. De udtømme de offentlige Kasser og svække Landets Dyrkelse og Fliden i at frembringe, Kilderne for de offentlige Kasser.

Altid ere Forraade af Fornødenheder sikkerst i de private Handlendes Hænder, og Forsyningen betroes vel sikkerst til den frie Concurrents, Sikkerheden i Handel og Haabet om Fordeel. Men skulde det nogensteds ansees fornødent at opdyngte Forraade for offentlige Regning, bliver det vel en ufravigelig Regel, hvis saadanne Forraade ikke skulle opløse al Handel med samme Vare, at deraf aldrig og under intet Paaskud, hverken af det offentlige Bedste, eller Medlidenhed, eller Frygt for Almuens Utilfredshed, udsælges uden til Landepriis, hvilken altid nøiest erfares ved Auction, og da ved Salg i ikke for smaa Partier.

Forbude mod Udførsel have ligeledes til Hensigt at nedtvinge Priserne. Ved at hindre det indenlandske Forraad at formindskes ved Udførsel, og ved at gjøre det indenlandske Marked til den eneste Udvei for Afsætningen, troes det, at Øiemedet skulle naaes. Men det naaes ikke altid, maaskee paa denne Maade aldrig. Aarsagen er deels, at Forbud mod Udførsel er gemenligen tillige Forbud mod Indførsel, eller i det mindste mod en saa overflødig Indførsel, som kunde virke paa Priserne; thi enhver holder sig tilbage at bringe noget ind, hvorfra det Overflødige ikke igien kan udgaae, og frygter at underkastes en saadan Indskrænkning i Eiendomsretten, en saadan Tvangslov, som den mod Varers Udførsel. Deels kan der troes, at meget vigtige Aarsager, en grundet Frygt for Mangel, maae have bestemt Lovgiveren til saaledes at indskrænke Eindomsretten. Haab om at drage Fordel af Mangelen, som Sælgeren altsaa har nogen Ret til at indbilde sig meget stor, holder de i Landets indsluteede Forraade saa længe muligt tilbage fra Markedet, og Priserne stige og Markedet er ledigt midt imellem Forraadene, og næsten som umiddelbar Følge af Foranstaltningen, der sigtede til at betrygge for Mangel, eller rettere til at nedsætte Priserne.

Alle Politie Love, der gaae ud paa at forøge Søgningen eller Concurrencen mellem Sælgerne og formindske den mellem Kiøberne; som søge at foreene og binde alle Sælgere til vis Tid og Sted hindre at flere af dem foreenes til færre; som forbyde Opløb, Forkiøb, Forsprang, Oplag af Varer, og som ikke tillade alle Kiøbere at tage Deel i Markedet, alle disse Love, givne til Fordeel for Stædernes Beboere paa den sælgende Frembringers Bekostning og efter den Grundsætning, at Kiøbstædernes Indvaanere ere Staten vigtigere end Landets, have aabenbar til Hensigt at nedtvinge Priserne ved den forøgede og i Forhold større Mængde Sælgere. - Men de svare ikke til Hensigten, mindst der hvor Forbrugelsen er stor.

Tvangen kan affholde Sælgeren at komme til Markedet, som Friheden ville lokke derhen. Det er overflødigt at tvinge Sælgeren til at søge Kiøberen. Hvor der ere Kiøbere, indfinde sig vel Sælgere, og jo flere Kiøbere, jo større Marked, desto flere Varer ville blive henførte det, hvor Afsætning er vis og Prisen sikker. Loven mod Forsprang, Sammenkiøb, kan hindre mange Varer fra at blive førte til Marked, som Frembringeren vel kunde undvære og sælge, men

som det ikke lønner sig for ham at føre til Torvs. Den Næring til Markedet at henføre og der at sælge Varer kan og bør vel kunne tænkes adskilt fra den at frembringe dem, og det kan ikke andet end være gavnligt at *Agerdyrkeren* vedbliver sin Dyrkning og overlader til en anden; som dertil bestemmer sig, mod en billig Fordeel at udsælge Varerne. Denne Opkøber bliver da en Mellemand mellem Frembringeren og Forbrugeren, sparer hins Tid og veed hvor denne beqvemst findes, og hvad han behøver.

I Stedet for at forbyde eller gjøre denne Mellemandhandel besværlig, synes det at den til Gavn for Landets Dyrkelse og Varers Frembringelse, og deres Vedligeholdelse i stadig Priis, for at spare Landmandens Tid, og for at gjøre Omløbet af de indenlandske Varer i Landets hurtigere, burde ønskes og opmuntres.

Frygten for Prisernes Stigen ved Sammenkiøb maa være forgieves hvor der er stort Marked, hvor der behøves mange Varer, da det ikke vel er muligt at tænke sig den Kapital i enkelte Hænder, hvormed det skulde kunne blive den eene eller de faa muligt at opkøbe et saa stort Partie Varer, at det kunde have betydelig Indflydelse paa Prisen, vist aldrig i noget Tilfælde uden i meget kort Tid, mindst der hvor det er en tilladt og fleres Næringsvei, at samme kiøbe Varer hos Landmanden og føre dem til Torvs. Kappen mellem de fleere vil gjøre Forbindelse mellem de faa umulig. Lovene mod Forsprang, Opkiøb o.s.v. kunne da skade, vanskeligen nogensinde gavne.

Opmuntring for Tilførsel ved Præmier, eller ved Afgivters Nedsættelse, er brugt, og endnu oftere bragt i Forslag, som Middel til bedre Priser. Og der er ingen Tvivl om, at den, der faaer Belønning for at tilføre Varer, kan sælge for lettere Kiøb end den, som tilfører dem uden Belønning. Men det er ikke rimeligt, at han derfor sælger for lettere Kiøb end denne, eller at han skulde sælge lettere end det, hvortil han nødes ved Varernes Mængde og Kiøbernes Antal i Forhold dertil.

Præmiens Hensigt maae da være at lokke en Mængde Varer til Markedet, for at denne Mængde af Varer skulde virke Nedsættelse i Prisen. Men de høie Priser indbyde selv til Tilførsel, og gjøre det naturligere og mindre mistænkt og vist sikkrere end Præmier, naar disse ikke ere meget betydelige. De store Præmier kunne let udtømme de offentlige Kasser, og de ødelægge vist de indenlandske Frembringere, for hvilke Prisen paa en saa voldsom Maade nedsættes. De hindre Frembringelsen for Eftertiden, og kunne gjøre saadanne voldsomme og kostbare Forsyningsmidler i de følgende Aar virkeligen unødvendige.

Det er i alles Minde, hvad det franske Maximum og Maaden hvorpaa Forsyningen af Staden Paris da blev besørget, har kostet Frankrig, og at Paris først blev forsynet, da de forrige Forsyningsmidler ophørde, og Handelen med Fornødenheder blev frie.

Enten Priserne søges nedsatte ved et bestemt Maximum, ved Taxter ligefrem, eller det samme skeer meer konstigen ved Magaziner, Udførsels Forbude, Handels-Indskrænkninger, eller andre Tvangslove, eller ved Præmier og Opmuntringer til Indførsel andensteds fra, har det alt Taxternes Feil, træder een Borgers Fordeel for nær for at fremme en andens, oftest uden at naae dette sidste; hæver den Ligevægt og det frie Omløb mellem Delene, som ene gjør Statslegemet sundt.

Men skal der da intet giøres for at forsyne Almuen i Byerne, hvoraf den største Deel er fattige, og hvis Ophold bliver næsten umueligt under de høieste Priser? - Jo,. - Den meest udstrakte Frihed for Handel med Fornødenheder bør vedligeholdes; alt bør røddes til Side, som paa nogen Maade kan være den i Veien; det maae være enhver, som vil, tilladt at handle med dem, saaledes som han vil, enten han er Grosserer eller Høker eller ingen af Delene. Fordeelen bør være denne Handels eneste Lov og Indskrænkning.

Der vil da ikke savnes Varer, eller ikke de som handle med dem. Priserne ville blive billige og saa billige, som mueligt, som de efter Middelpriiserne i den øvrige tilgrændsende Deel af Verden ere det. Men vanskelig vilde de falde saa dybt, at Varernes Tilveiebringelse ikke lønner sig og tildeels ophører. Og er der af den fornødne Vare andensteds at faae, vil Landet eller Byen med den stadigen frie og uindskrænkede Handel ikke mangle at faae den sig tilført. Det er overflødig at ordne det, som ordner sig selv, blev nyligen sagt i det franske Raad.

Aaret 1795, da det overalt i Østersøen fandtes tilraadeligt, ogsaa i Danmark, at forbyde Korns Udførsel, var denne allene tilladt i Staden Rostok, som var omgiven med Lande og Havne, hvor Udførsel var forbuden, og som ingen aaben Kilde for Kornindførsel havde uden Meklenborg. Og Rostok led ikke allene ikke Mangel, men den drev betydelig Kornhandel, ikke allene hos sig selv men med dem, som der søgde Kornet, men den havde endog Forraade til at udsende paa Speculation, og tildeels i uvis Speculation.

Maatte dog de, som ideligen klage, som ikke kiende nogen Indskrænkning, nogen Foranstaltning voldsom nok, naar de troe den afpasset for deres Egoisme, deres utidige Lyst til Fordeel, engang overbevises om, at Frihed i Næring og kun den kan beskytte for Mangel og skaffe gode Priser, det er: almindelige Landepriser; at kun dette er Naturens Forsyningsmiddel, at Naturen aldrig lader sig uhævet forstyrre i sin Gang. Og alle Love til Forsyningen, som indskrænke Friheden, eller gaee videre end til at giærde om og beskytte den meest uindskrænkede Handels Frihed, virke mod Naturen.

Om Markeder.³⁰⁷

Til Borgervennens Læsere er det i dette Blad allerede nogle Begreber henstillede, angaaende de Indretninger og Love for Handel og Næring, som hensigte til Indvaanernes Forsyning til lette Priser. Det er viist baade i Bladerne om Taxter for 1796 No. 43 og 44, og i dem om Forsyningsforanstaltninger, for 1797 No. 32, 33, 34, at det kun er Frihed i Handel og Omsætning, og den deraf følgende Concurrence i Handel, eller bestemtere den Mængde af Varer og Sælgere, som den frie Omsætning og Haab om Fordel tillokke, saasomt den mindre Mængde af Varer forhøier Priserne, der stadigen kan nedsætte dem, og gjøre dem saa billige som det efter Omstændighederne er muligt.

Udførlige Afhandlinger kan Bladets indskrænkede Rum ikke modtage. Det kan alene fremsætte enkelte Begreber til Læserens nøiere Eftertanke.

Blandt de forommeldte Handelsindretninger ere Markeder. Varehandelen bestemmes derved til en vis Tid og et vist Sted, hvor Kiøbere og Sælgere kunne mødes. Disse Markeder kunne enten have indenlandske Varer til Formaal, saasomt Qvæg- og Hestemarkeder, eller fremmede Varer, Haandværksvarer og Fabrikater. De første ere vel næsten altid gavnlige der, hvor de ere naturlige, eller hvor de behøves, og naar Stedet er beqvemt. De sidste burde være eller blive undværlige.

Da Handelen endnu var ganske i sin Barndom, da Stæderne endnu ikke havde uden meget faa, somme endog ingen Kiøbmænd eller Haandverkere, kunde Varemarkeder være gavnlige til Indvaanernes Forsyning, og det kunde da maaskee henregnes til en Stads Privilegier, at være Marked forundt. Men burde de vedblive, naar deres Aarsag ophører, eller har ikke deres nærmeste Virkning været at holde Stædernes Handel i bestandig Barndom?

Hvor der ere Varemarkeder, kunne ikke mange bosatte Kiøbmænd eller Detailhandlere finde Næring. Varehandelen indskrænkes til Markedstiden. Da er der Concurrence, siden ingen. De i Byen bosatte Kiøbmænd kunne ingen Beregning gjøre over den Vare-Mængde, som Byens og den tilgrændsende Egns Beboere hos dem kunne forlange, da Markedernes større eller mindre Søgning forvirrer al Beregning og Erfaring. Følgen deraf er, at i en Stad, hvor dere ere Markeder, er der forresten liden Handel, og uden for Markedstiden ofte aldeles Mangel paa Varer. Denne Mangel gjør Priserne paa de faa, som da findes og behøves, overdreven.

De Handelsmænd, som vinde ved Markederne, ere ikke bosatte i Staden. Fordelen ved Handelen forbliver da ikke i Staden, og bidrager ikke til at forøge Stadens Kapital, Rørelse og Fremvæxt i Næring.

³⁰⁷ *Borger-Vennen*. 1798, s. 326-332.

De omreisende Handelsmænd, som vinde ved Markederne, bidrage ikke af denne deres Fordel til Stadens Skatter og Byrder, hvor de ikke høre hiemme. Disse Afgifter og Paalæg falde da tungt paa de faa i Byen bosatte, hvis Næring og Fortieneste indskrænkes af Markederne. Større Fordel bliver da disse saa nødvendig, der gjør det dem mindre muligt at afsætte paa Markeder, og dele Fordelen med Markedskræmmerne. Jo mere deres Afsætning indskrænkes, og jo mindre Vareomsætning deres Udgifter til Staden, hvortil de ere Borgere, skulle udredes af, desto større Fordel bliver dem nødvendig for de faa Varer, som de mellem Markederne kunne afsætte.

Den Velstand, som den bedre Agerdyrkning og Landhusholdning udbreder omkring Staden, forøger ikke Stadens Fortieneste, Næring og Kapital, men Fordelen deraf tilfalder de Markedet Besøgende, hvis Antal naturligvis forøges med den tiltagende Søgning af Varer.

Al Handel bestaaer i Omsætning. Stæderne burde levere Landmanden hans Fornødenheder, og mottage hans overflødige Producter. Naar Kiøbmændene i Stæderne ere udelukte fra den ene Deel af denne Handel, fra at forsyne Landmanden med de fremmede Varer, Fabrik- og Luxus-Varer som han behøver, naar de ved denne Udelukkelse sættes ud af Stand til at utvide fra denne Side deres Kapital, Forbindelser og Virkekreds, er den nærmeste Følge, at de blive mindre i Stand til at modtage og fordeelagtigen afsætte Landets Producter. Disse gaae da forbi den ordentlige Handel til den Kysterne omflakkende Skipper der bliver i Besiddelse af Landets Afsætning, ligesom den omreisende Markedskræmmer er det af Handelen med fremmede Varer og andre Landmandens Fornødenheder. Stæderne tiltage da ikke i Forhold til Landets Velstand, og deres Handel og Fordel ved Handelen udvides ikke. - Ere disse omreisende Handelsmænd fremmede, er Handelsfordelen endog tabt for det hele Land.

Ere de end indenlandske, er det dog skadeligt for Egnen, at skilles ved den Handelsfordel, som i Staden skulde fremkalde og oplive Næringer, frembringe Rørelse og Virksomhed, forøge den der omløbende Kapital, virke til enhver Næringsdrivende, og virke tilbage paa og fremme Landmandens Produktion og Produkternes Afsætning. Den Indflydelse blomstrende Stæder under en ordentlig Handel have paa Landhusholdningen, og denne paa Stæderne, er for tydelig til at trænge til Forklaring.

Markederne kunne da ikke gavne Stæderne, og den Fordel Vertshusene kunne have af de giennemreisende Kræmmere, og af de Markedet søgende Kiøbere, fortienner neppe at komme i Betragtning. Men maaskee ere Markederne til Gavn for Kiøberne, for Forbrugerne?

Disse Kiøbere ere enten i Byen eller uden for Byen. De i Byen værende tabe i Almindelighed, faa Herbergere maaskee undtagne, ved Markederne, der

skille Staden ved den Handelsførsel og nærmere Forbindelse med Landmanden, som vilde giennemløbe alle Stadens Næringer. De faa, som ere formuende nok til at indkiøbe Forraad, kunne vel paa Markedet forsyne dem for taalelig Priis, men de flere og øvrige maae i Tiden mellem Markederne enten savne det fornødne eller betale dobbelt. Vare der ingen Markeder, vilde flere Handelsmænd nedsætte sig i Staden og Concurrence mellem disse, den ordentlige Handels nærmeste Følge, maatte tilviebringe til alle Tider lige saa gode Priser, som nu kunne faaes paa Markederne. Kiøberne behøvede da ikke at forudsee deres Fornødenheder, ikke derfor staae i Forskud, ikke udsættes for at kiøbe enten for lidt eller for meget. De kunde kiøbe hvad de trængte til, naar de behøvede det.

Det samme er og Tilfældet ved de uden for Stæderne boende Forbrugere. Men disse tabe endnu derved, at den afmægtige Handel i Staden gjør deres Produkters Afsætning vanskeligere, og forringer altsaa Fordelen af deres Produktion.

Om den stigende Arbeidsløn.³⁰⁸

I de sidste Tider høres hos os jævnlig Klage over, at Arbeidsløn stiger, at Mangel paa Arbeide tiltager, at det er vanskeligt at faae Arbeide giort. Det kan ikke være at undre over, at de, som nødes til at betale Arbeide og Arbeidere dyrere end før, dermed ere misnøide; men neppe bør disse, som klage af Egennytte, troes, naar de forestille denne Arbeidslønnens Stigen som en Ulykke for Landet. Det maae meget mere ansees for en Lykke for det Almindelige, at Arbeide begynder at faae Værdie; at Agerdyrkning og andre frembringende Sysler ere saaledes i Fremvæxt, og at Arbeide søges mere end før, og da betaales bedre; og Forbedring til den arbejdende Stands Vilkaar kan haabes at fremme Arbeidssomhed og Folkeformering. Men neppe betragtes Sagen af alle fra dette Synspunkt, og det kunde da vel ikke være unyttigt, her at samle endeel af de til Sagens Bedømmelse hørende Begreber. Dette troes at skee bedst ved at levere i Udtog, hvad den grundige Engelænder, Adam Smith, har handlet derom i Skrivtet om Nationalvelstanden i 1ste Bogs 8de Kapitel, hvilket Skrivt, skiønt oversat paa Dansk, neppe kan formodes at være almindelig Læsning.

Efterat have forklaret, at det ikke er ved Forening mellem Arbeiderne at Arbeidslønnen forhøies, viser han at dette allene kan skee, naar i et Land Trangen til dem som leve af Arbeidsløn, Arbeidere, Daglønnere, Tienestefolk af alle Slags, ideligen tiltager, og naar hvert Aar skaffer Arbeide for et større Antal end i det forrige Aar anvendtes. Sieldenheden af Hænder foraarsager [.] en Medsøgning mellem dem, som behøve Arbeidere, hvilke overbyde hverandre for at faae dem.

³⁰⁸ *Borger-Vennen*.1799, s. 59-72.

Søgning efter dem, som leve af Arbejdslønn, tiltager nødvendigvis med Forøgelsen af ethvert Lands Indkomst og Kapital, og kan umuligen uden den tiltage. Forøgelsen i Indkomst og Kapital er Forøgelse i Folkevelstand. Søgning efter Arbejdere tiltager derfor naturligen med Folkevelstanden, og kan ikke tiltage uden den.

Det er ikke Folkevelstandens virkelige Størrelse, men dens vedvarende Tiltagelse, som foraarsager Arbejdslønnens Tilvæxt. Det er derfor ikke i de rigeste Lande, men i dem som tiltage meest og gaae hastigst frem i Rigdom, at Arbejdslønnen er høiest. England er sikkerligen for nærværende Tid (Aar 1773) et meget rigere Land end nogen Deel af Nordamerica. Dog er Arbejdslønnen meget højere i Nordamerika end i nogen Deel af Engeland. Dyr Tid har aldrig været kiendt der. I de verste Aar har der altid været nok for Landets Indvaanere selv, skjønt mindre til Udførsel. Naar derfor Arbejdets Priis i Penge er der højere end nogensteds i Moderlandet (Engeland), maae dets virkelige Værdie, eller de Livets Nødvendigheder og Beqvemmeligheder, som det kan skaffe Arbejderen, være højere i et meget større Forhold. Skjønt altsaa Noramerica endnu ikke er sa rigt som Engeland, er det meget mere i Tilvæxt, og gaaer med langt større Hurtighed frem til videre at erhverve Rigdomme. Det meest afgjørende Kiendetegn paa et Lands Velstand, er Fremvexten af dets Indvaaneres Antal. I Storbritanien og de fleste andre europæiske Lande, troes det ikke at kunne fordobles i mindre end 500 Aar. I de engelske Kolonier i Nordamerica er det fundet, at Indvaanernes Antal fordobles i 20 eller 25 Aar. Denne Tilvæxt skyldes den bestandige Folkeformerelsen, de tidlige Ægteskaber, at Børn ved Arbejdets Værdie ansees for en Kilde af Rigdom og Velstand for Forældrene, istedet for Byrde. Og desuagtet er idelig Klage over Mangel [.] Hænder i Nordamerica.

Men om end et Lands Rigdom er meget stort saa dog, hvis det længe har været stillestaaende, kan Arbejdslønnen der ikke være meget høi. De til Arbejdets Betaling bestemte Summer, Indvaanernes Indtægt og Kapital, kunne være af den største Udskrækning, og dog, hvis de ere vedblivende i nogle hundrede Aar af lige eller næsten lige Udstrækning, kan Tallet af Arbejdere, som det ene Aar ere anvendte, letteligen udfylde, endog meere end udfylde det Antal som behøves det følgende Aar. Der kan sielden være nogen Mangel paa Hænder, ei heller kunne de, som trænge til Arbejde blive nødte til at overbyde hverandre for at faae dem. Hænderne ville tvertimod i dette Tilfælde naturligen blive flere end der behøves. Der vil blive en bestandig Mangel paa Anvendelse til Arbejde, og Arbejderne nødes at overbyde hverandre for at faae det.

China er herpaa Exempel, som i lang Tid har været et av de rigeste, det er et av de frugtbareste, bedst dyrkede, flittigste og folkerigeste Lande i Verden. Det synes i lang Tid ikke at være gaaet frem i Rigdom, og Arbejdslønnen er der ringe og Arbejdernes Vilkaar usle. Dog synes China ikke at gaae tilbage. Dets

Byer ere ikke forladte af Indbyggere, og de Jorder, som engang vare dyrkede ere ingensteds forsømte. Det samme eller noget nær det samme aarlige Arbeide vedbliver at forrettes, og den Kapital, som var bestemt til at vedligeholde det, maa altsaa ikke være bleven mærkeligen formindsket. Den laveste Klasse af Arbeidere maae da, deres usle Underholdning uagtet, finde paa en eller anden Maade Udvei til at vedligeholde ders Art saavidt at deres sædvanlige Antal vedbliver.

Men anderledes vilde det være i et Land, hvor Kapitalen til Arbeides Vedligeholdelse mærkeligen aftager. Ethvert Aar vil Søgning efter Tienestefolk og Arbeide, i alle de forskiellige Slags Sysler, blive mindre end den var i det forrige. Mange, fødte i de høiere Stænder, men ei i Stand til at komme frem i deres egen Haandtering, ville være glade ved at søge Anvendelse i de ringere. der den laveste Klasse ikke allene formeget opfyldes med sine egne Arbeidere, men og med dem, som ere tilovers i de andre Klasser, vil Søgningen efter Arbeide blive saa stor, at Arbeidslønnen nedbringes til den elendigste og usleste Underholdning. Endog paa saa haarde Vilkaar ville mange ikke være i Stand til at finde Fortieneste, men maae enten sulte, eller drives til at søge Ophold enten ved at betle, eller ved at begaae de største Misgierninger.

Mangel, Hunger og Død vil umiddelbart tage Overhaand i denne Klasse og derfra udbredes til alle de høiere Klasser, indtil Tallet af Indbyggere i Landet bringes hen til det, som beqvemmeligen kan vedligeholdes ved den Indkomst og Kapital, som blev tilbage, og havde undgaaet enten Tyranniet eller Landulykken, som havde ødelagt Resten.

Dette er maaskee nær ved at være den nærværende Tilstand i Bengalen og nogle andre engelske Besiddelser i Ostindien. I et frugtbart Land, som var blevet skilt ved en Mængde Mennesker, hvor Underholdning altsaa ikke burde være meget vanskelig, og hvor desuagtet 3 eller 400,000 Mennesker døde af Hunger i eet Aar, der kunne vi være visse paa, at de til den fattige Arbeiders Ophold bestemte Summer ere i hastig Aftagende. Forskiellen mellem Aanden af den brittiske Regiering, som beskytter og regierer Nordamerica, og den af et Handelsselskab som undertrykker og hersker i Ostindien, kan maaskee ikke bedre oplyses, end ved disse Landes forskiellige Tilstand.

Arbeidets runde Belønning er derfor baade den nødvendige Virkning af, og det naturlige Kiendetegn paa et Folks tiltagende Velstand. De fattige Arbeideres knappe Underholdning er derimod det naturlige Kiendetegn paa, at Folkevelstanden ikke tiltager men er stillestaaende; og deres trængende Tilstand, at den gaaer med hastige Skridt tilbage.

Er denne Forbedring i de lavere Stænders Vilkaar at betragte som en Fordeel eller som en Besværlighed for Selskabet? - Svaret synes ved første Øiekast overmaade let. Tienestefolk, Arbeidere, og Haandværkere af alle Slags, udgiøre

den meget større Deel af ethvert stort politisk Selskab. Men det, som forbedrer Vilkaarene for den større Deel, kan aldrig blive anseet som en Uleilighed for det Hele. Intet Samfund kan være blomstrende og lykkeligt, af hvis Lemmer den meget større Deel er fattig og elendig. Det er dessuden ikke uden billigt, at de, som skaffe det hele Statslegeme eller det hele Folk Føde, Klæder og Hus, faae saadan Deel af det deres Arbeide frembringer, at de kunne fødes, klædes og boe nogenlunde vel.

Fattigdom, skjønt den upaatvivleligen afskrækker fra Ægteskab, hindrer det dog ikke altid. Den synes endog at være Forplantelsen gunstig. Ufrugtbarhed, saa almindelig blandt Fruentimmer af Stand, er meget sielden blandt de ringere.

Men Fattigdom, skjønt den ikke hindrer Fremavlen, er meget ugunstig for Børnenes Opfødeelse. Den spæde Plante frembringes, men visner snart og dør i en saa kold Grund, og under en saa haard Himmelegn.

Enhver Dyreart forarmes naturligen i Forhold til dens Underholdningsmidler, og ingen Art kan nogensinde formeres over dette Forhold.

Men i ordnet Selskab er det allene blandt de ringere Classer af Folket, at Mangel paa Underholdning kan sætte Grændser for den menneskelige Slægts videre Formerelse, og den gjør dette ved at ødelægge en stor Deel af de Børn, som deres frugtbare Ægteskaber frembringer.

Rund Belønning for Arbeide, som sætter dem i Stand til bedre at sørge for deres Børn, og altsaa at opdrage et større Antal, virker naturligen hen til at udvide og udstrække disse Grændser. Der fortiener ogsaa at anmærkes, at den gjør dette saa nær muligt i det Forhold, som Søgning efter Arbeide udfordrer. Hvis denne Søgning er bestandig tiltagende, maae Arbeidets Belønning nødvendiggen opmuntre Ægteskaber og Formerelsen af Arbeidere i den Grad, som kan sætte dem i Stand til at opfylde den bestandigen tiltagende Søgning, ved bestandigen tiltagende Folkeformerelse. Skulde Belønningen paa nogen Tid være mindre end det behøvedes til dette Øiemed, vil Mangel af Hænder snart bringe den til at stige; og hvis den til en Tid skulde være større, maae den alt for store Formerelsen snart nedsætte den til det nødvendige Forhold. Men det vilde i det ene Tilfælde blive saa for lidt forsynet med Arbeide, og i det andet saa for meget forsynet, at dets Pris snart vilde tvinges tilbage i det passende Forhold, som Sælskabets Omstændigheder udfordrede. Det er saaledes, at Søgning efter Mennesker, ligesom den efter enhver anden Fornødenhed, nødvendiggen bestemmer Frembringelsen af Mennesker, opliver den for langsomt fremadgaaende, og standser den for hastig tiltagende. Efter denne Søgning, som ordner og bestemmer Folkeformerelsens Tilstand i alle de forskellige Lande i Verden, i Nordamerica, i Europa og i China, som gjør den

hastig fremgaaende i det første Land langsom og trinviis i det andet, og aldeles stillestaaende i det tredie.

Ligesom derfor Arbeidets runde Belønning er Virkningen af tiltagende Velstand, saa er den Aarsag til tiltagende Folkemængde. At beklage sig derover, er at klage over den nødvendige Virkning af, og Aarsag til den største offentlige Lyksalighed.

Det fortiener igien at erindres, at det er i den stigende Stat, hvor Selskabet gaaer fremad til videre Erhverv, heller end naar den har erhvervet sin hele Fylde af Rigdom, at Tilstanden af den fattige Arbejder, af den største Deel af Folket, synes at være lykkeligst og glædeligst. Den er haard i den stillestaaende Stat, og ynkværdig i den aftaende. Den fremgaaende Tilstand er i Virkelighed den glade og muntre Tilstand for alle Selskabets forskiellige Stænder; den stillestaaende stump, den aftagende bedrøvet.

Som Arbeidets runde Belønning opmuntrer Folkeformerelsen, saa forøger den menige Mands Flid. Arbejdslønnen er Opmuntring til Flid, hvilken, ligesom enhver anden menneskelig Egenskab, tiltager i Forhold til den Opmuntring den nyder. Rigelig Underhold forøger Arbejderens Lemenskræfter, og det glade Haab at forbedre sin Tilstand og at ende sine Dage maaskee i Roe og Overflødighed opliver ham til at bruge disse Kræfter til det yderste. Hvor Arbejdslønnen er høi, skulle vi derfor finde Haandarbejderne mere virksomme, flittige og hurtige, end hvor den er lav; i Nærheden af store Byer f. Æx. mere end i de fraliggende Landsbyer.

Sandt nok ere der Haandarbejdere, som naar de kunne fortjene i 4 Dage det som kan underholde dem i en Uge, ville være ledige de andre 3 Dage. Men dette er paa ingen Maade Tilfælde med den største Deel. Tvertimod ere Haandarbejdere, naar de rundeligen betales Stykkeviis, meget tilbøvelige til at overarbejde sig, og at ødelægge deres Helbred og Legemsbygning i faa Aar. Umaadelig Anstrængelse de 4 Dage i Ugen er oftest den sande Aarsag til Ledigang i de øvrige 3, hvor over der klages saa meget og saa høit.

Stort enten Sinds eller Legemsarbejde, fortsat flere Dage i Rad, er hos de fleste Mennesker naturligen fulgt af en stor Lyst til Hvile, der er næsten uimodstaaelig, naar den ikke holdes tilbage enten ved Magt, eller ved nogen stærk Nødvendighed. Det er Naturens Krav, som fordrer at lattes ved nogen Nydelse, undertiden allene af Roe, men undertiden ogsaa af Adspredelse og Forlystelse. Hvis der ikke gives efter for den, ere Følgerne ofte farlige, og sommetider ødelæggende, og saadan at de aarsage den, der arbeides for, næsten alletider, tidligere eller sildigere, Svaghed i Næring. Hvis Herrerne altid vilde høre Naturens og Menneskehedes Bud, havde de jævnlig Anledning til heller at tilbageholde end paaskynde mange deres Arbejderes Anstrængelse. Jeg troer, det vil blive fundet i ethvert Slags Næring, at den Mand, som arbejder

saa maadeligen, at han kan være i Stand til at arbeide bestandigen, ikke allene bevarer sin Helbred længst, men udfører i Aarets Løb den største Mængde Arbeide.

Tilvæksten i Arbeidslønnen forøger nødvendigen Prisen af mange Beqvemmeligheder, og for saavidt virker til at formindske deres Forbrugelse baade hiemme og udenlands. Men den samme Aarsag, som forhøier Arbeidslønnen, nemlig Forøgelse af Kapital, virker og til at forøge Arbeidets frembringende Kræfter, og ved en mindre Mængde Arbeide at faae mere giort. Eieren af Kapitalen, som anvender en stor Mængde Arbeidere, stræber nødvendigen, for hans egen Fordeels Skyld, saaledes at dele og fordele deres Anvendelse, at de maae blive i Stand til at frembringe den største Mængde Arbeide muligt. Af samme Aarsag stræber han at forsyne dem med de bedste Redskaber og Maskiner, som enten han eller de kunne udtænke.

Det, som finder Sted imellem Arbeiderne i en enkelt Fabrik, finder af samme Aarsag Sted mellem Arbeiderne i et stort Selskab. Jo større deres Antal, jo mere dele de seg naturligen i forskellige Klasser og Underafdelinger af Anvendelse. Mange Hoveder sysselsættes med at udfinde de meest passende Redskaber til at udføre enhvers Arbeide, og der er derfor meget mere at vente, at de blive udfundne. Der ere derfor mange Beqvemmeligheder, som i Følge af disse Forbedringer, komme til at frembringes ved saameget mindre Arbeide end før, at Forhøielsen af Arbeidets Priis er meer end erstattet ved Forøgelsen af dets Qvantitet.

Om Arbeidsløns Forhold til Levnedsmidlernes Priis.³⁰⁹

A. Smith tilføier endeel Bemærkninger, i Henseende til hvorledes og hvorvidt Arbeidslønnen forholder sig til, og bestemmes af Fødemidlernes og Livets Nødvendigheders og Beqvemmeligheders Priis.

Næsten overalt i Storbritanien er der Forskiel, endog i det laveste Slags Arbeide, imellem Arbeidslønnen om Sommeren og om Vinteren. Om Sommeren er den altid høiest, skjønt en Families Underholdning er kostbarest om Vinteren, ved den større Udgivt til Brænde, Lys ec. Siden altsaa Arbeidslønnen er høiere naar Udgivten er ringere, synes det klart, at den ikke bestemmes ved det nødvendige til Udgiften, men ved Arbeidets Mængde og anseete Værdie.

Arbeidslønnen stiger og falder ikke med Prisen paa Fødemidler. Denne forandres overalt aarligen, eller maanedligen. Men paa mange Steder vedbliver Pengeprisen af Arbeide i en lang Rad af Aar aldeles den samme.

Som Prisen paa Fødemidler forandres mere fra aar til Aar end Arbeidslønnen; saa er paa den anden Side Arbeidslønnen mere forskiellig fra Sted til Sted, end

³⁰⁹Borger-Vennen. 1799, s.73-80.

Prisen paa Fødemidler. Prisen paa Brød og Kiød er almindeligen den samme, eller meget nær den samme over den største Deel af Riget. Og disse og mange andre Ting, som sælges i smaat, paa hvilken Maade den fattige Arbejder kiøber alle Ting, ere i Almindelighed vel saa lette eller lettere i Priis i store Byer end i de fraliggende Dele af Landet. Men Arbejdslønnen ere i en stor Bye og dens Nabolaug sædvanligen en fjerde eller femte Deel, 25 eller 20 Procent, høiere end i faa Miles Frastand. Saadan en Forskiel i Priis, som ikke synes altid tilstrækkelig at flytte et Menneske fra et Sogn til et andet, vilde nødvendiggen aarsage saa stor en Børsel af de meest uhandelige Varer, ikke allene fra et Sogn til et Andet, men fra den ene Ende af Riget, næsten fra den ene Ænde af Verden til den anden, som snart vilde nedbringe deres Priis til Ligevægt. Efter alt hvad der har været sagt om den menneskelige Naturs Letsindighed og Ubestandighed, synes det tydeligt af Erfaring, at Mennesket er af alt flytteligt det vanskeligste at flytte.

Forandringerne i Prisen paa Arbeide svare ikke allene ikke, enten i Henseende til Stedet eller Tiden, med Forandringerne i Fødemidlernes Pris, men de ere dem ofte ganske modsatte. - Korn, menig Mands Føde, er dyrere i Skotland end i Engeland, men Arbeidet er dyrere i Engeland end i Skotland. - I Løbet af det forrige Aarhundrede, naar det ene Aar regnes imod det andet, var Korn dyrere i begge Dele af det forenede Rige end i Løbet af det nærværende Aarhundrede. Dette er en beviist Sag, som ingen fornuftig Tvivl vel kan være underkastet, og Beviset derfor er, hvis muligt, endnu mere afgjørende for Skotland end Engeland. Det var ligesaa i Frankrig, og rimeligvis i de fleste andre Dele af Europa. (At det var ligesaa i Danmark, er der blevet søgt at bevise i Borgervennen for 1797, No.12 og 13.) I Henseende til Frankrig er derfor det tydeligste Beviis. Men, skjønt det er saa, at Korn var i begge Dele af Storbritanien noget dyrere i forrige Aarhundrede end i det nærværende, er det lige saa vist at Arbeide da var meget lettere Kiøb.

Den virkelige Belønning for Arbeide, den virkelige Mængde af Livets Nødvendigheder og Beqvemmeligheder, som det kan koste Arbeideren, har i Løbet af dette Aarhundrede tiltaget maaskee i et enda større Forhold end dets Pengepriis. Ikke alene Korn er blevet noget lettere Kiøb, men mange andre Ting, hvoraf den fattige Arbejder henter en behagelig og sund Forandring i Føde, ere faldne betydeligen i Priis. Kartofler f. Ex. koste over den største Deel af Riget ikke det halve, hvad de pleiede at koste for 30 eller 40 Aar siden. Det samme kan siges om Roer, Gulerødder, Kaal, som før aldrig bleve dyrkede uden ved Spaden, men nu almindeligen frembringes ved Ploven. Alle Slags Havevæxter ere og blevne lettere Kiøb. Den største Deel Æbler, endog Løg, som da forbruges i Storbritanien, bleve i det sidste Aarhundrede indførte fra Flandern. De store Forbedringer i de grove Manufaktur af Linned og uldene Gods forsyne Arbejderne med mindre kostbare og bedre Klæder; og Forbedringerne i Manufakturerne af de grove Metaller med mindre kostbare og bedre Arbeids

Redskaber, saavel som med mange behagelige og beqvemme Husgeraadsstykker. - Den almindelige Klage, at Yppigheden udstrækker sig endog til de laveste Klasser af Folket, og at de fattige Arbeidere nu ikke ville nøies med den samme Føde, Paaklædning og Husleilighed, som de i forrige Tider toge til Takke med, maae overbevise os, at det ikke er Arbeidets Pengepriis allene, men dets virkelige Belønning, som har tiltaget.

I gode Aaringer paastaaes der, at Arbeiderne ere almindeligen meer dovne, og i de dyre meer flittige end ellers. Det er derfor sluttet, at overflødig Underholdning slapper, og den knappe opliver Fliden. At noget mere Overflødhed end sædvanlig kan gjøre nogle Haandarbeidere lade, kan der vel ikke tvivles om; men at det skulde have denne Virkning paa den større Deel, eller at Mennesker i Almindelighed skulde arbeide bedre naar de ere slet fødte end naar de ere vel fødte, naar de ere nedslagne end naar de er muntre, naar de ofte ere syge end naar de almindeligen er i god Helbred, det synes ikke meget rimeligt. Dyre Aaringer ere almindeligen for menig Mand Aar af Sygdom og Dødelighed, hvilke ikke kunne andet end formindske det Udkommende af deres Flid. I overflødige Aar forlade Tienestefolk hyppigen deres Tienester, og forsøge at skaffe sig Underholdning ved deres Flid for egen Regning. Men de samme ringe Priser paa Fødemidler, ved at forøge den til Tienestefolks Underholdning bestemte Capital, opmuntrer Husbonderne, især Jordbrugerne, at anvende et større Antal. Søgning efter Tjenestefolk tiltager, paa samme Tid Antallet af dem, som byde sig til at opfylde Søgningen, aftager. Prisen paa Arbeide stiger derfor gemeenligen i gode Aaringer.

I dyre Aaringer gjør Vanskeligheden og Usikkerheden i at finde Udkomme alle disse Folk begierlige efter igien at komme i Tieneste. Men Levnedsmidlernes høie Priis, i det den formindsker den til Tienestefolks Holdelse bestemte Kapital, gjør Husbondene tilbøielige heller at formindske end forøge Antallet af dem de have. I dyre Aar fortære ogsaa gemeenligen de uafhængende fattige Haandarbeidere den. Uden Kapital, hvormed de pleiede at forsyne dem med Materialier til deres Arbeide, og nødes da at blive Daglønnere for at leve. Flere behøve Tieneste og Arbeide end som letteligen kunne faae det; mange finde sig i at modtage det paa ringere Vilkaar end sædvanlig, og Lønningen baade for Tienestefolk og Daglønnere falder gemeenligen i dyre Aar.

Omendskiønt Forandringerne i Prisen paa Arbeide ikke altid svare til Forandringerne i Prisen paa Fødemidler, men ofte ere modsatte, maae vi derfor ikke troe, at Provisionernes Priis ingen Indflydelse har paa Arbeidets. Arbeides Pengepriis bestemmes nødvendiggen af 2 Omstændigheder: Søgning efter Arbeide, og Prisen paa Livets Nødvendigheder og Beqvemmeligheder. Søgningen efter Arbeide, eftersom den indtræffer at være tiltagende, stillestaaende eller aftagende, eller at fordre en tiltagende, stillestaaende eller aftagende Folkeformerelse, bestemmer Mængden af de Nødvendigheder og Beqvemmelighe-

der i Livet, som maae gives Arbeiderne; og Arbeides Pengepriis bestemmes ved det som behøves til at købe denne Mængde. Derfor, om end Arbeidets Pengepriis er undertiden høi hvor Fødemidlernes Priis er lav, vilde den endnu være høiere, naar Søgningen blev den samme, dersom Fødemidlernes Priis var høi.

Det er, fordi Søgningen efter Arbeide tiltager i Aar af uventet og overordentlig Overflødighed, og aftager i Aar af uventet og overordentlig Mangel, at Arbeidets Pengepriis undertiden stiger i hine og faller i disse. I et Aar af uventet og overordentlig Overflødighed have mange af dem, som bruge Arbeidere, tilstrækkelig Formue til at underholde og anvende et større Antal Arbeidere, end i det forrige Aar bleve brugte; og dette overordentlige Antal kan ikke altid have. Disse Herrer derfor, som trænge til flere Arbeidere, byde hverandre over, for at faae dem, hvilket undertiden forhøier baade den virkelige og Pengeprisen for deres Arbeide.

Det modsatte hender i et Aar af uventet og overordentlig Mangel. Formuen til at sætte Fliden i Arbeide er mindre end den var Aaret tilforn. Et betydeligt Antal Mennesker kastes ud af Fortieneste, hvilke underbyder hverandre for at faae den, og dette nedsætter undertiden baade den virkelige og Pengeprisen for Arbeide.

Mangelen i et dyrt Aar, i det den formidsker Søgningen efter Arbeide, virker til at nedsætte dets Priis, ligesom den høie Priis paa Fødemidler virker til at hæve Arbeidslønnen. Tvertimot virker Overflødigheden i et godt Aar, ved at forøge Søgningen, til at hæve Arbeidets Priis, ligesom det lette Kiøb paa Fødemidler virker til at nedsætte den. I de sædvanlige Forandringer af Fødemidlernes Priis, synes disse 2 modsatte Arsager at staae i Jævnvægt med hinanden, hvorfor Arbeidslønnen er saameget mer stadig og vedvarende end Prisen paa Levnedsmidler.

Ekteskap og barn

I 1797 giftet Niels Tønder Lund seg med den unge enken Georgine Cathrine, f. Krogh.³¹⁰ Vielsen fant sted i parets bolig i Vingaardsstrædet og Helene skriver:

“Deres bryllup stod Kristi Himmelfartsdag den 24. maj 1797 på Bellevue. Jeg har hørt fortælle, at fars ven, historikeren Suhm, var blandt gæsterne, og at han oplivede selskabet særdeles med sin åndrige og vittige konversation.”

Georgine Cathrine ble døpt i Domkirken i Trondheim 29. november 1774; foreldrene var oberstløytnant *Nicolai Fredrik Krogh* og *Ana Meincke*³¹¹.

Tyve år gammel ble hun 30. juli 1795, på gården Munkvold i Strinda, viet til toll- og kosumpsjonskasserer i Helsingør *Johannes Bartholomæus Bluhme*.³¹²

Året etter ble Johannes Bluhme syk og samme dag som han døde, fødte Georgine deres sønn Johannes Bartholomeus. Helene skriver:

“Deres lykke, som mor ofte talte om med henrykkelse, nød de kun i 9 måneder, da Bluhme fikk tyfus og døde. Straks etter hans død fødte mor en søn, et svagt barn, som kun levede et halvt år. Nu var hun ganske alene med sin sorg i den fremmede by, og hun foretrak at flytte til København, hvor dog både hun og Bluhme hadde familie. 2 år efter giftede hun sig med min far. Mor skal have været meget smuk, særdeles yndig og indtagende.”

Georgine og Niels Tønder Lunds datteren Ane Helene ble døpt 5. juni 1798.

”d. 5. Juny Niels Tønder Lund Justitsraad i Viingaardstrædet og Georgine Cathrine Krogh E.f.K. Ane Helene, Faddere: Provst [Jens] Bloch, Justitsraad Meinche, Student [Hilmar Meincke] Krogh, Moderen selv og Jfr. Stine [Christine] Meinke.”³¹³

Hun døde 10 måneder gammel i mars 1799.

³¹⁰Ministerialbok København, Skt Nikolaj 1796 -1805.

³¹¹Ministerialbok, Trondheim, Domkirken 1766 - 1877.

³¹²Ibid.

³¹³Ministerialbok København, Skt Nikolaj 1796 -1805.

”[Mars] d. 13de Justitsraad Tønder Lunds Datter, Ane Helene 10 Uger [sic.] begravet paa Ass. K.G. fra Gothers Gaden.”³¹⁴

Ane Helene Nicoline ble født 4. juli 1800 og hjemmedøpt av provst Bloch noen dager senere.

”Ane Helene Nicoline f.d. 7de Juny Hiemmedøbt d. 4 July af Hr. Dr. Provst Bloch. Fad: Niels Tønder Lund Justitsraad og Commmittered i GeneralToldkammeret Mod: Georgine Cathrine Krogh Kammerherre Sehestedt. Etatsraad [Ove] Malling. Obrist Lieut. Heiliger. Kammerraad Meinert . Lieut. Müller-Fontenaj, Auscultant i Toldkammeret. Grosserer Tutein. Hilmar Meincke Krogh. Volonteur i Dansk Cancelie. Moderen. Jomfrue Cathrine Meincke.”³¹⁵

Laura Frideriche ble født 17. april 1803 og hjemmedøpt den 20. april.

“Laura Frideriche født d. 17 April hiemmedøbt d. 20. May af Hr. Dr. Provst Bloch. Fad: Niels Tønder Lund JustitsRaad og Committered i Toldkammeret Mod: Georgine Cathrine Krohg Etatsraad Ove Malling, Professor M. Vahl, Professor C[hristian] Krohg, Veimester Broder Krohg, Toldskriver Boje, Grosserer Fr. Tutein, Moderen, Frøken Amalie Meincke.”³¹⁶

De andre barna kjenner vi bare fra Helenes nedtegnelser.³¹⁷

”I 1809 fik jeg igen en lille søster, Theodora, et sødt barn, som allerede døde, da hun var 2 1/2 år, af strubehoste. Strubehoste var min skræk. Laura havde den tre gange, 3, 5 og 7 år gammel. Altid kom den om natten som den visse død, dog blev hun frelst hver gang, men vor læge, professor Winsløw, ville aldrig være alene derom, men tog dr. Bang til hjælp. Theodoras død var min første sorg.” “Nicolai Frederik ble født 28. august 1807 og døde i februar 1809 av strubehoste.”

³¹⁴Ibid.

³¹⁵Ministerialbok København, Holmen 1793 -1805.

³¹⁶Ibid.

³¹⁷Kirkebøkene for Nicolai sogn opphørte i 1805, og det har ikke vært mulig å finne barna i byens øvrige kirkebøker.

Helenes Erindringer³¹⁸

Min tidligste, mest levende erindring fra min barndom er min far. Han var min kæreste ven, min største glæde. Han står så levende for mig, som havde jeg set ham igår. Måske har jeg idealiseret ham på grund af sorgen over så tidlig at miste ham og ved at høre mor tale om ham, men jeg tror det ikke. Jeg tror så fast på, at han var et af de ædleste, rene, sandeste, mest højhjertede mennesker. Han holdt så meget af mig, hans ældste datter, og jeg veg sjældent fra ham, når han var hjemme.

Han var søn af pastor Lund i Trondhjem og Ellen Tønder og var døbt Niels Tønder Lund. - ligesom du 14 år gammel blev han student i København, netop som han havde mistet sin far. Da han var 18 år, tog han teologiske embeds-eksamen og blev derpå hofmester hos den 6 år yngre Ove Sehested, søn af general Sehested i Norge. Sammen med ham tilbragte far nogle år på Sorø akademi og tog der - såvidt jeg ved - juridisk embedseksamen. Videre ved jeg ikke om min fars liv, før han 47 år gammel som justitsråd og kommitteret i generaltoldkammeret blev gift med min mor, som da var 22 år gammel.

Hun var også fra Trondhjem, datter af oberst og generalvejrmester Nicolai Frederik Krohg og Anna Meincke på gården Munkvold ved Trondhjem. Min mor, Georgine Cathrine Krohg, gjorde 19 år gammel en rejse til Hamburg med sin tante (på mødrene side), fru Lysholm, og dennes datter, den senere fru Braack i Flensborg, som du nok har hørt tale om. du husker vist de 96 par strømper, hun engang strikkede til mine børn? På denne rejse opholdt de sig en tid i København hos min bedstemors bror, etatsråd Meincke, som havde giftet sig med en frøken Bluhme, hvis yngre bror, kasserer ved Øresunds told, vandt mors hjerte - og næste forår hentede hende ned fra Trondhjem til Helsingør.

Deres lykke, som mor ofte talte om med henrykkelse, nød de kun i 9 måneder, da Bluhme fik tyfus og døde. Straks efter hans død fødte mor en søn, et svagt barn, som kun levede et halvt år. Nu var hun ganske alene med sin sorg i den fremmede by, og hun foretrak at flytte til København, hvor dog både hun og Bluhme havde familie. 2 år efter giftede hun sig med min far. Mor skal have været meget smuk, særdeles yndig og indtagende.

Både hende og far kender du jo fra portrætterne her over sofaen i dagligstuen. De lod sig male som forlovede af Niels Juel og sendte portrættene op til mors forældre på Munkvold.

Deres bryllup stod Kristi Himmelfartsdag den 24. maj 1797 på Bellevue. Jeg har hørt fortælle, at fars ven, historikeren Suhm, var blandt gæsterne, og at han oplivede selskabet særdeles med sin åndrige og vittige konversation.

³¹⁸ *Helene Tønder Lunds ungdomserindringer*. Kbh.1968. Udrag.

Deres første barn, Anna Helene, opkaldt efter begge deres mødre, døde, da hun var et år. Den 7. juni 1800 blev jeg født, og jeg fik min afdøde søsters navn. Min tidlige barndom var vist ualmindelig lykkelig. Far ville, at jeg skulle have så megen frihed og glæde som muligt, og mor, som selv havde følt, hvor nedtrykkende den gammeldags stive og strenge børneopdragelse var, var ganske enig med ham. Der blev altid vist mig den fuldkomne tillid. Hvad jeg sagde, var sandt. derom kunne der aldrig være tvivl. Gjorde jeg noget galt, talte far eller mor med mig derom, overbeviste mig om, at det var urigtigt, og at jeg altså ikke måtte gøre det. Jeg ved ikke, hvad der ville være sket, hvis nogen var faldet på at slå mig. Jeg ville vist være blevet yderst forbavset og fornærmet - og rimeligvis uartig. Jeg havde vist kun lidt årsag til at være uartig. Slikkerier, som ofte gør børn så kedelige, kunne jeg slet ikke lide rimeligvis har far talt med foragt derom, og hans mening blev som oftest straks min.

Min største fornøjelse var fars dejlige insektsamling, som han havde sammen med sin gamle elev Ove Sehested, der dengang var kammerherre og præsident for commercekollegiet.

Det var den største insektsamling i Norden. Søndag, onsdag og fredag formiddag sad han gerne beskæftiget med sine insekter, gennemså og ordnede dem, læste og skrev om dem og penslede dem med spiritus.

Han havde dem i 12 høje skabe. Når man åbnede de aflåsede døre, var der indenfor ganske flade skuffer fra øverst til nederst med grønt voks og terpentint i bunden, hvor insekterne stod på fine nåle, og med glaslåg over hver skuffe. Han fik insekter tilsendt fra alle verdensdele i kasser, betrukne med skind og indeholdende kamferposer for at bevare insekterne. Som oftest var Sehested hos ham disse dage og deltog i arbejdet.

Det var min største fornøjelse at sidde på den ene ende af fars stor skrivebord og se de dejlige, mangefarvede, underligt formede insekter og høre far fortælle mig om deres mærkelige egenskaber. Far havde også to store plantesamlinger - den nye i to store skabe, den gamle i eet skab - som også var mig meget kære.

Mine kæreste venner var de naturforskere fra forskellige nationer, som kom til far for at se hans samlinger, og som var venlige mod hans kære datter. Især holdt jeg af professor Fabricius fra Kiel, som ofte kom til København og engang var der en hel måned for at lave et katalog over fars insekter til brug ved et værk, han skulle udgive. Han sad da hele dagen inde i fars værelse, og jeg ville gerne være derinde hos ham.

Jeg ville så gjerne give dig et rigtig begreb om min far, kære Nel! Jeg ville så gerne, at du skulle kende og elske ham. Min kærlighed til ham har jeg bevaret varm og trofast. Ved alle vigtige begivenheder har jeg tænkt mig ham tilstede, vågende over sine kære. vi var jo de eneste, han havde at sørge for på jorden, og i mangel af stille timer har jeg glædet mig til engang at møde ham igjen.

Om sommeren havde vi et lille, lejet landsted hos en bonde på Ordrupvejen, en lille mil fra København. Mor ville helst være blevet i byen hos far, men han syntes, det var nødvendigt for børnenes sundhed. Han var da derude om søndagen og undertiden onsdag, kom også ofte ud om aftenen og gik ind igien om morgenen. Mor og jeg og siden Laura - fulgte ham da på vej til Lundehuset. Han spaserede meget med os, når han var derude. Jeg samlede planter, som han lærte mig at tørre i gråt papir og klistre på hvidt papir, og lærte mig deres navne, som jeg skrev under dem. Jeg anså min plantesamling som en skat. Søndag eftermiddag kørte vi ofte på bondens vogn til Dyrehaven, hvor vi så vilde dyr og hvad der allers var godt, til Charlottenborg, Bellevue og andre smukke steder.

Far havde mange bekendte, var ofte i selskab; mor ligeledes, når det var dameselskab, og jeg var ofte med, især på landet, hvor der var børn. Jeg husker således engang, jeg morede mig så fortræffeligt på Dronninggaard med professor Pueraris' døtre Jeanette og Emilie. Far var meget høj og rank. I selskab så jeg hans hoved rage op over dem, som stod omkring ham. En familie, vi kom ofte sammen med, var historiemaleren, professor Abildgaard. Om vinteren boede de på Charlottenborg, hvor der altid var meget interessant at se. om sommeren på et nydeligt landsted på Frederiksdal, *Spurveskjul*, som han selv byggede i den tid i, tror jeg, italiensk stil. Der var noget romantisk ved den familie. De havde begge før været gift, ulykkeligt. Hun med en Hauch, som vel var et slet menneske, som hun blev skilt fra. Hans første kone var flygtet fra ham med en grev Eppinger og måtte under dødsstraf ikke komme tilbage til Danmark. Nu havde disse to ulykkelige forenet sig, havde tre børn og levede idyllisk sammen. Hun var en smuk kone og klædte sig aparte, rimeligvis efter sin mands smag. Han var, syntes det mig, en interessant mand, noget bitter mod verden.

Det var i de tider, Frederik VI genoprettede Dannebrogordenen, som med megen pragt og ridderlig højtidelighed blev uddelt på Rosenborg slot et par gange årlig. Abildgaard blev ridder af Dannebrog, men var misfornøjet dermed. Jeg ser ham tydeligt sidde og tale derom en aften hos os. Han havde spurgt, da det blev ham meldt: Skal Tønder Lund også være ridder? Nej! Hvorfor ikke? Han siger sin mening altfor frit". Ridderkorset havde da pludselig tabt sin gland for Abildgaard. Således hørte jeg mange samtaler, da jeg helst sat på min fars kne eller ved hans side.

En, som jeg ikke må glemme, min gode ven, var fars tjener, Ivar Sørensen Vedske, kaldet Vedske, en høj mand med brunt hår og fletning i nakken, nordmand og far ganske hengiven. Han gik i en mørk frakke. Far kunne ikke lide livré.

Mine forældre havde om vinteren pladser i teatret, en loge sammen med konferensråd Schlegels og etatsråd Storchs. Undertiden, når der var et stykke, som kunne passe for mig, eller en ballet, tog de mig med.

Carl Molbeck, siden rektor i Sorø, tilsidst sindsyg, var min første lærer i skrivning, historie og geografi. Desuden havde jeg en tegnelærer, Torp. Mor læste fransk med mig. Ingen måtte lære mig at regne. Far sagde, at begyndelsesgrundlaget var så vigtigt, at en slet undervisning fra begyndelsen kunne fordærve det bedste anleg. Han forbeholdt sig derfor selv at lære mig at regne. Det blev imidlertid altid udsat, til det ikke mere kunne ske - og jeg lærte aldrig at regne, da mor så godt huskede fars frygt for regnelærere.

I krigstiden fik far flere forretninger, Han blev brugt i flere kommissioner, som ikke vedkom embede - således at læse alle breve, som skulle sendes udenlands, og indestå for, at de ikke indeholdt noget, som ikke måtte komme ud. Han havde således mindre tid at være hjemme hos os. Da blev far en morgen først i december kaldt op til kongen. Det var intet usædvanligt, og vi anede intet ondt, men da far kom hjem til middag, var han meget stille og alvorlig. Efter bordet kaldte han mor ind i sit værelse og fortalte hende, hvad kongen havde forlangt af ham.

Vi havde krig med Sverige. Norge kunne derfor ikke som før regeres direkte fra Danmark. Der var blevet udnævnt et regeringsråd med tre medlemmer i Kristiania. Den ene af disse tre, Enevold Falsen, ængstedes over det ansvar, der var pålagt ham. Han tænkte på general Peymann, som havde måtte bære skylden for flådens udlevering i 1807. Han frygtede noget lignende og druknede sig.

Frederik VI bad far straks at rejse derop som tredje regeringsråd. Far frabad sig det. Han havde sin familie her, var i sit 60. år, ville nødtigt forlade sin virkekreds her for deroppe tage fat på noget så ganske fremmed. Men det hjalp ikke. Kongen kendte ingen anden mand, som han kunde bruge. Far foreslog flere. Nej, der var ingen andre, som havde både kongens og nordmændenes tillid. De er jo en rask mand, og for Deres kone og børn skal jeg nok sørge." Og dermed var der intet mere at gøre. Inden 14 dage skulle han rejse. Det hastede at få ham derop. Igennem Sverige kunne han ikke rejse, det var fiendtligt land. Han måtte gennem Jylland og tilsøs over Norge fra Fladstrand.

De 14 dage forekommer mig som en lang tid, når jeg tænker tilbage. Mor græd, og vi børn græd, og dog anede vi jo ikke den ulykke, som ventede os. Far trøstede os med, at vi til foråret skulle rejse op og besøge ham. Mor havde travelt med hans tøj. Jeg syede navn i hans uldsokker. Der blev arrangeret afskedsselskaber for ham rundt om i byen. Gæster strømmede ind hver dag for at sige farvel til ham og gratulere ham til den høje ærespost, som han så gerne havde undværet.

Den 21. december rejste han i en frygtelig kulde. Vedske fulgte ham. Godt at han dog havde denne tro ven om sig på den skrækkelige rejse. Han nåede Fladstrand. Der var ingen skibe. Så tog han til den lille by Løkken på vestkysten.

Der lå et skib, som ventede på en mørk nat og storm for at flyve over til Norge uden at blive set af englænderne, som passede på. Han lå der og ventede i en ussel kro og måtte sidde i skænkestuen for at holde varmen.

Natten mellem 11. og 12. januar forlod skibet Løkken. Skibet forsvandt sporløst. Det eneste, der nogensinde er kommet frem derom, er en bemærkning i de interessante erindringer, som Jacob Aal for en del år siden udgav. Han skriver, at nogle fiskere fra Arendal hin ulykkelige nat havde set et skib kæmpe mod isen, som lå ved Norges kyst, men de kunne ikke komme det til undsætning.

Det var en skrækkelig vinter for mor, som forgæves ventede brev. I februar fik Nicolai strubehoste og døde. Mor mistede sin dejlige teint, blev gul og mager. I april flyttede vi til den elegante bolig. Endnu var der håb. Det ene rygte kom efter det andet for at trøste mor. Endnu langt ud på sommeren kom der brev fra en, som havde set far i Spanien, hvortil et engelsk skib, som havde optaget ham, havde bragt ham som krigsfange. Man kunne ikke lade være med at håbe, at glæde sig ved ethvert sådant lysglimt, men det svandt jo altid hen til intet, og mørket blev dybere og dybere. I oktober fik mor brev fra kongen. Af brevet fremgik det, at hun i stedet for fars gage på 2200 rigsdaler, som hun havde fået udbetalt til da, ville få en enkepensiopn på 600 rigsdaler. Udover sin gage ville far som regeringsråd i Norge fået 150 rigsdaler om måneden.

Det vakte almindelig uvilje, at kongen kun havde givet mor 600 rigsdaler, især da far som deputeret havde ret på 400 rigsdaler i pension til sin enke, om han var død en naturlig død. Men krigstiden var vanskelig. Frederik VI mente, man måtte være sparsommelig. Fritz Moltke, præsident for Toldkammeret, og Sehested gik da til kongen og foreholdt ham, at han var nødt til at gøre noget for Tønder Lunds børn, som han jo havde påtaget sig at sørge for, da han sendte ham bort. Ja. så gav han da Laura og mig hver 100 rigsdaler årligt - med løfte om 200 rigsdaler efter mors død og indtil vi giftede os.

Frederik VI skal dog have taget sig fars død meget nær. Den tyngede på hans samvittighed. Han kunne ikke tåle at høre far omtalt, men brød af og sagde ”Ja, ja”. Da mor var i Odense 1818, rejste han derigennem med dronningen, Der var kur. Kongen kom hen til mor, som blev præsenteret, ”Tønder Lund” udbød han, blev stående en lille stund, sagde ikke et ord og gik sin vej.

Efteråret 1811 skulle vi flytte til Studiestræde 56. Ved denne lejlighed måtte fars samlinger sælges. Der kom professorer rejsende fra tyske og svenske universiteter for at se dem - jeg husker blandt andet Paykull fra Uppsala og Fahlén fra Lund. Jeg viste dem om. Jeg kjendte skabene så godt og vidste, hvad de indeholdt. Der blev siden gjort høje bud fra flere universiteter, men man syntes, det var upatriotisk at lade insektsamlingen gå ud af landet. Den blev derfor tilbudt kongen, som gav 15000 rigsdaler for den. Sehested tog de 5000 og lod mor beholde de 1000.

Grev Raben fra Aalholm kom en dag op til mor for at købe den bedste af plantesamlingerne. Han tilbød hende 20, derefter 250 og tilsidst 300 rigsdaler, men mor afslog og sagde, at den skulle sælges på auktion. Ved auktionen erhvervede grev Raben den for 1000 rigsdaler. Hans kommissionær viste bagefter, at han havde fuldmagt til at gå op til 3000.

Fars udmærkede bogsamling, mest naturhistoriske værker, og den anden plantesamling blev også solgt på auktionen. Mor fik derover 600 rigsdaler af den almindelige enkekasse. Naturhistorikeren Rathke, siden professor ved universitetet i Kristiania, hjalp mor med at forfatte katalog over bøgerne. Han blev vor ven og vedblev at komme hos os, indtil han blev kaldt til Norge. Jeg besøgte ham, da jeg var i Kristiania.

